

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER VE HULEFÂ-Yİ RAŞİDİN DÖNEMLERİNDE
ÂMİLLİK

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şehba YAZICI

ŞANLIURFA-2015

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER VE HULEFÂ-Yİ RAŞİDİN DÖNEMLERİNDE
ÂMİLLİK

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şehba YAZICI

Danışman:

Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

ŞANLIURFA-2015

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı 125226005 numaralı Şehba YAZICI'nın hazırladığı "Hz. Peygamber ve Hulefa-yi Raşidin Dönemlerinde Amillik" konulu tezi yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 11./06./ 2015 tarihinde, saat 11.00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna karar verilmiştir/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

11./06./ 2015

(Başkanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

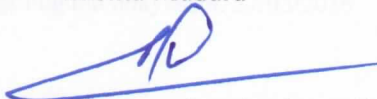
Üye
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Üye
Prof. Doç. Dr. Hikmet AKDEMİR

Bu tezin İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Onayladığımı Onaylıyorum.

386
...../...../2016

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Şehba YAZICI
Öğrenci Numarası: 125226005
Enstitü Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve
Sanatları
Programı: Yüksek Lisans
Başlık: Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi
Râşidîn Dönemlerinde Amillik

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 242 sayfalık kısmına ilişkin, 26/05/2016 tarihinde danışmanım tarafından **Tarhitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Alıntılar dâhil

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik intihal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

27/05/2016

Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 27/05/2016

Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

(İmzası)

ÖNSÖZ

Hz. Muhammed, peygamberlik vasfının yanında müslüman toplumunun devlet başkanlığını üstlenmiştir. İçinde bulunduğu toplumun, refah seviyesini olumsuz etkileyen yanlış uygulamalarına son vermeye ve sosyal adaleti sağlamaya çalışmıştır.

Dünya tarihinde meydana gelen savaşların, anlaşmazlıkların ve sömürülerin temelinde maddi çıkarların yattığı bir gerçektir. Toplumlarda zengin ve fakir olarak meydana gelen sınıfsal farklılıklar, önemli bir kesimin temel haklarından mahrum kalmasına sebep olmuştur. Hz. Peygamber idare ettiği devlette bu problemlere yönelik kurum ve kuruluşların oluşturulmasına önem vermiştir. Âmil olarak tabir edilen devlet memurları, Hz. Peygamber'in planlı ve istikrarlı çalışmasının stratejik bir ayağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber, âmilliği tesis ederek, içinde bulunduğu döneme bazı yenilikler kazandırmıştır. Âmil valilerin, nesepleri ve sosyal statüleri gözetilmeksizin atanmaları, idari bir reformdur. Benzer şekilde, zekât, gönüllü olarak verilen sadakalardan farklı olarak bir devlet vergisi şeklinde tahsil edilmiştir. Bu sistemlerin irdelenmesi ve yürürlüğe konulmasındaki merhaleler, müslüman toplumun öğrenmeye muhtaç olduğu meselelerdir. Hz. Peygamber'in temsilcileri olarak Arap yarımadasında İslâmi ilkelerin işleyişinde önemli bir paya sahip olan âmillerin faaliyetlerine tarih ve hukuk kitaplarında yer verilmiştir. Kuran'ın âmil terimini kullanması ise önemlerini artırmış ve devlet işlerinde resmi olarak çalışmalarının gereğine işaret etmiştir. Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler, âmilliği kendi tüzüğüne sahip olan bir kurum hüviyetine büründürmüştür. Âmilliğin, ele alınması gereken tüm yönleriyle incelenmeye çalışıldığı araştırmamız, daha önce mevzu hakkında müstakil bir araştırmanın boşluğunu doldurmayı hedeflemektedir. Zekât kurumuna dair eserler mevcut olmakla beraber, bu eserler âmilliğin kullanımına dair tüm sahaları kapsamamakta ve konuyu aydınlatmamaktadır. Fıkhî boyutu çoğu kez ele alınan âmillik, mali ve idari olmak üzere, temelde iki çalışma alanıyla, kuruluş süreci ve tarihi seyri irdelenmesi gereken mühim bir mevzudur.

Araştırmalarımaya yön veren ve destekleriyle yanımda olan değerli hocam Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ'e en derin teşekkürlerimi iletiyorum. Fikirleri ve manevi desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Kasım ŞULUL ve Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN hocalarıma ayrıca teşekkür ediyorum.

Mayıs 2015

Şehba YAZICI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	VIII
ÖZET.....	IX
ABSTRACT.....	X
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ÂMİLLİK.....	6
1. 1. Yöneticilik Olarak Âmillik.....	13
1. 1. 1. Hz. Peygamber'in Âmil Seçimi.....	15
1. 1. 2. Âmillerin Yetki Ve Sorumlulukları.....	29
1. 1. 2. 1. Mahallî İdarecilik.....	30
1. 1. 2. 2. Genel Valilik.....	34
1. 1. 3. Âmillere İtaat Meselesi.....	37
1. 1. 4. Âmillere Verilen Maaş.....	40
1. 1. 5. Âmillere Verilen Talimatlar Ve Atama Belgeleri.....	43
1. 1. 6. Hz. Peygamber'in Âmilleri Ve Gönderildikleri Bölgeler.....	45
1. 1. 6. 1. Bahîle.....	45
1. 1. 6. 2. Ak ve Eş'ar.....	45
1. 1. 6. 3. Becîle.....	46
1. 1. 6. 4. Benî Esed b. Huzeyme ve Tay.....	48
1. 1. 6. 5. Benî Kayn.....	51
1. 1. 6. 6. Benî Kilab.....	51
1. 1. 6. 7. Benî Mervan.....	53
1. 1. 6. 8. Benî Mürre.....	53
1. 1. 6. 9. Benî Selül.....	53

1. 1. 6. 10. Hevâzin.....	54
1. 1. 6. 11. Cidde.....	55
1. 1. 6. 12. Devs.....	55
1. 1. 6. 13. Uman.....	57
1. 1. 6. 14. Ezd.....	60
1. 1. 6. 15. Fedek (Kura Arabiya).....	61
1. 1. 6. 16. Hayber.....	62
1. 1. 6. 17. Bahreyn ve Hecer.....	63
1. 1. 6. 18. Mekke.....	69
1. 1. 6. 19. Murad, Mezhic ve Zebîd.....	76
1. 1. 6. 20. Taif.....	78
1. 1. 6. 21. Benî Sa'lebe, Abs ve Benî Abdullah b. Gatafan.....	80
1. 1. 6. 22. Tebük.....	81
1. 1. 6. 23. Teyma.....	83
1. 1. 6. 24. Vâdilkurâ.....	84
1. 1. 6. 25. Yemen.....	85
1. 1. 6. 26. Benî Uzre.....	88
1. 1. 6. 27. Cened.....	89
1. 1. 6. 28. Cüreş.....	95
1. 1. 6. 29. Hadramût.....	97
1. 1. 6. 30. Sekâsik, Sükûn ve Benî Muaviye b. Kinde.....	99
1. 1. 6. 31. Benî Kelb.....	100
1. 1. 6. 32. Merran, Harîm ve Külab.....	101

1. 1. 6. 33. Necran.....	102
1. 1. 6. 34. Benî Haris b. Ka'b.....	106
1. 1. 6. 35. San'a.....	108
1. 1. 6. 36. Zebîd, Aden ve Bağlı Bölgeler.....	110
1. 2. Malî İdarenin Kademelerinde Âmillik.....	113
1. 2. 1. İslâm Devletinin Gelir Kaynakları Ve İlgili Memurluklar.....	113
1. 2. 1. 1. Müslüman Kaynaklı Gelirler: Zekât Ve Öşür.....	113
1. 2. 1. 2. Gayrimüslimlerden Alınan Vergiler: Cizye ve Haraç.....	126
1. 2. 1. 3. Ganimet, Fey ve Lukata.....	127
1. 2. 2. Hz. Peygamber'in Vergi Memurları Ve Gönderildikleri Bölgeler.....	128
1. 2. 2. 1. Ahlaf.....	128
1. 2. 2. 2. Bahîle.....	129
1. 2. 2. 3. Benî Esed ve Tay.....	130
1. 2. 2. 4. Benî Haris b. Ka'b.....	131
1. 2. 2. 5. Benî Ka'b.....	131
1. 2. 2. 6. Benî Mustalik.....	133
1. 2. 2. 7. Benî Uzre	135
1. 2. 2. 8. Benî Zübyan.....	135
1. 2. 2. 9. Benî Kilab.....	137
1. 2. 2. 10. Cened.....	137
1. 2. 2. 11. Cüheyne.....	139
1. 2. 2. 12. Eslem ve Ğıfar.....	140
1. 2. 2. 13. Ezd.....	143
1. 2. 2. 14. Fedek.....	143
1. 2. 2. 15. Gatafan.....	144
1. 2. 2. 16. Hayber.....	145
1. 2. 2. 17. Hevâzin.....	148
1. 2. 2. 18. Hüzeyl.....	149
1. 2. 2. 19. Kudâa.....	150
1. 2. 2. 20. Murad, Mezhic ve Zebîd.....	152
1. 2. 2. 21. Müzeyne ve Süleym.....	153
1. 2. 2. 22. Necran.....	155

1. 2. 2. 23. Sa'd b. Hüzeym.....	157
1. 2. 2. 24. Taif.....	158
1. 2. 2. 25. San'a.....	158
1. 2. 2. 26. Benî Hanzala.....	159
1. 2. 2. 27. Benî Sa'd.....	161
1. 2. 2. 28. Uman.....	163
1. 2. 2. 29. Cüzam.....	164

2. BÖLÜM: HULEFÂ-YI RAŞİDİN DÖNEMLERİNDE ÂMİLLİK

2. 1. Hz. Ebu Bekir Döneminde Âmillik.....	165
2. 1. 1. Hz. Ebu Bekir Devrinde Devletin İdarî Ve İktisadî Yapılanması.....	165
2. 1. 2. Hz. Ebu Bekir'in Belirlediği Eyaletler Ve Âmil Atamaları.....	176
2. 1. 2. 1. Medine.....	177
2. 1. 2. 2. Mekke.....	178
2. 1. 2. 3. Taif.....	178
2. 1. 2. 4. San'a.....	178
2. 1. 2. 5. Hadramevt.....	179
2. 1. 2. 6. Havlân.....	179
2. 1. 2. 7. Zebîd ve Rima'.....	179
2. 1. 2. 8. Cened.....	180
2. 1. 2. 9. Necran.....	180
2. 1. 2. 10. Hırş.....	180
2. 1. 2. 11. Bahreyn.....	180
2. 1. 2. 12. Yemame.....	181
2. 1. 2. 13. Cüreş.....	181
2. 1. 2. 14. Umman.....	181

2. 1. 2. 15. Irak ve Şam.....	182
2. 2. Hz. Ömer Döneminde Âmillik.....	184
2. 2. 1. Hz. Ömer Devrinde Malî Yapılanma, İktisadî Yenilikler Ve Malî Âmillik...	186
2. 2. 2. İdarî Yapılanma Ve İdarî Âmillik.....	194
2. 2. 3. Hz. Ömer Devrinde Eyaletler Ve Âmilleri.....	200
2. 2. 3. 1. Mekke.....	200
2. 2. 3. 2. Medine.....	201
2. 2. 3. 3. Yemen.....	201
2. 2. 3. 4. Taif.....	201
2. 2. 3. 5. Bahreyn.....	202
2. 2. 3. 6. Mısır.....	203
2. 2. 3. 7. Şam.....	205
2. 2. 3. 8. Irak ve İran.....	207
2. 3. Hz. Osman Döneminde Âmillik.....	211
2. 3. 1. Hz. Osman Döneminde Maliye Ve Maliye Memurluğu.....	211
2. 3. 2. Hz. Osman Döneminde İdare Ve Eyaletlere Yapılan Atamalar.....	214
2. 3. 2. 1. Medine.....	215
2. 3. 2. 2. Mekke.....	215
2. 3. 2. 3. Kûfe.....	216
2. 3. 2. 4. Mısır.....	216
2. 3. 2. 5. Bahreyn.....	217
2. 3. 2. 6. Yemen.....	218
2. 3. 2. 7. Şam.....	218

2. 3. 2. 8. Ermeniye.....	218
2. 3. 2. 9. Basra.....	219
2. 4. Hz. Ali Döneminde Âmillik.....	220
2. 4. 1. Hz. Ali Döneminde Maliye Ve Âmillik.....	220
2. 4. 2. Hz. Ali'nin İdarî Teşkilatı Ve Eyalet Âmilleri.....	222
2. 4. 2. 1. Mekke.....	224
2. 4. 2. 2. Medine.....	224
2. 4. 2. 3. Şam.....	225
2. 4. 2. 4. Mısır.....	225
2. 4. 2. 5. Kûfe.....	226
2. 4. 2. 6. Yemen.....	226
2. 4. 2. 7. Cezire.....	227
2. 4. 2. 8. Bahreyn.....	227
2. 4. 2. 9. Basra.....	227
SONUÇ.....	229
KAYNAKÇA.....	232

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAV	: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
İSTEM	: İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat Ve Musikisi Dergisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty	: Yayın Tarihi Yok
yy	: Yayın Yeri Yok

ÖZET

HZ. PEYGAMBER VE HULEFÂ-Yİ RAŞİDİN DÖNEMLERİNDE ÂMİLLİK

Bu tezde, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı Raşidîn devirlerinde özel bir kullanım alanına sahip olan âmil terimi ele alınmıştır. Bu kavram tarihsel yöntemle ele alınarak, bunların görevleri, atanma yöntemleri, yaptıkları hizmetler ve devlet yönetimindeki konumlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma, Hz. Peygamber devrinde âmiliğin bir devlet kadrosu olduğunu, vergi tahsilinde çalışan memurlar ile Hz. Peygamber'in çeşitli bölgelere gönderdiği valilerin âmil olarak isimlendirildiğini göstermiştir. Bu kurum için Hz. Peygamber tarafından esaslar ve kurallar koyulduğu, talimat ve öğütlerle bir çalışma etiği oluşturulduğu belirlenmiştir. İlk dört halifenin de Hz. Peygamber'in uygulamasını geliştirerek sürdürdükleri ve söz konusu kurumun temel esaslarında bir değişikliğe gitmedikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Âmil, Zekât, Vali, Memur, Cizye, Haraç, Eyalet.

ABSTRACT

BEING AMIL AT THE TIME OF THE PROPHET AND THE FIRST FOUR CALIPHS

This thesis studies the term “amil” which has a specific meaning at the time of the Prophet and the first four caliphs. It aims to find out, in terms of historical method, their duties, procedure of their appointment, the works which they carried out and their position in the government.

The work has shown that this was governmental position and that officers who worked in the collection of taxes and the governors who were appointed by the Prophet to different regions were named “amil”. It has been established that rules and principals were set up by the Prophet for this position and that working ethics were created by instructions and advices. It has been established that the first four caliphs improved the Prophet’s system and did not amend the main its principals.

Key Words: Amil, Alms, Governor, Officer, Head tax, Land tax, State.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in doğduğu ve büyüdüğü Mekke topraklarında aldığı ilk vahiy, yeni bir din ve dünya düzeninin müjdecisi olmakla kalmayıp aynı zamanda asırlar boyunca idame ettirilecek nitelikteki sistemleri ve kurumları barındıran eşsiz bir devletin de habercisi olmuştur. Mekke ve Medine olmak üzere iki döneme ayrılan nübüvvetin bilhassa Medine dönemi, devlet idaresi, hukuk sistemlerinin teşekkül etmesi ve birçok kurumun nüvesinin oluşması bakımından önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber, kabile reislerinin idare ettiği bir site-devlette dünyaya gelmiştir. Burada dinin, yönetimi önemli ölçüde yönlendirdiği ve Kâbe'nin de Mekke idaresinde bir manipülâtör olduğu müşahede edilir. Ne var ki Kâbe de Mekkeli müşriklerin yanlış inanışlarının getirdiği zararlardan nasibini almış ve putlarla doldurulmuştur.

Hz. Peygamber, Risalet'ine başlayıp Mekkelilerin batıl dinlerine meydan okuyunca, yönetim ve halk ayaklanmış, sancılı bir süreç başlamıştır. Hz. Peygamber davasından vazgeçmediği gibi muhatapları da dinlerinden ve kaybedeceklerini düşündükleri birçok maddi getiriden caymamışlar ve sonuçta Hz. Peygamber, kendisine bağlılık sözleri vererek kucak açan Medine'ye hicret etmiştir.

Hz. Peygamber'in Medine günleri, zaman zaman Yahudi halkının bile istifade ettiği adaletli bir yargı sistemini, merhametin anlamını yitirdiği savaş meydanlarında dahi işleyecek bir hukuk sistemini, devlete gelir kaynakları oluşturarak bunların idaresini sağlayan bir mali sistemi, gittikçe genişleyen bir devletin bölgelere ayrılarak idareci atamalarının yapıldığı bir bürokrasiyi barındırmaktadır.

Mekke yönetiminin baskısı altında ezilen bir avuç insanın yaymaya gayret ettikleri din, önlenemez bir şekilde ilerlemiş ve halka halka büyüyen İslâm dini geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır. Hz. Peygamber, başlarda dini egemen kılma yolunda tebliğ sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirerek bu yolda üstün bir çaba göstermiştir. Hatta o, insanların içinde buldukları duruma ve inatçı ve yersiz tutumlarına zaman zaman fazlaca üzölmüş ve halkın İslâmlaşması için gayretlerini artırmıştır. Kuran bu yüzden bazen bu konudaki hırsından dolayı Hz. Peygamber'e uyarıda bulunmuş ve tebliği yerine getirdiği sürece insanların işlediklerinden sorumlu tutulmayacağını hatırlatmıştır. Burada ilk Müslümanların özverilerini de zikrederek haklarını iade etmek gerekir. Canları ve mallarıyla Hz. Peygamber'e tam destek veren sahabeler, sıklıkla ağır işkencelere maruz kalmışlardır.

Böylece bu sancılı süreç pek çok trajediye sahne olmuştur. Baskılar tek yönlü olarak uygulanmamış, Müslümanlar, sosyal, psikolojik, maddi ve fiziki olmak üzere pek çok cihetten mücadele vermişlerdir. Eşsiz bir kararlılık ve istikrarla birbirlerine kenetlenen bu topluluk, daha ilk günlerden itibaren Mekke'li müşriklerin kâbusu olmuş ve İslâm karşısında aciz kalan Mekkeliler türlü baskılara başvurmuşlardır. Ancak Hz. Peygamber ve inananlar, yenilgilerle büyüyen bir zafer elde etmişler ve hicret gelecek zaferlerin müjdecisi olmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatı sırasında İslâm devletinin durumu, Medine'de kurulan ufak çaplı sistemlerin aslında tüm dünyada geçerli olmasını sağlayacak perspektife sahip kurumlar olduğunun gözler önüne serilmesi bakımından önem arz etmektedir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde İslâm'ın gücü ve kudreti bütün Arap yarımadasını kaplamış, kurduğu devletin sınırları kuzeyde Tebuk ve Eyle'den, güneyde Yemen kıyılarına, doğuda İran Körfezi'nden batıda Kızıldeniz'e kadar uzanmıştır.¹ On yıllık bir zaman diliminde, 3 milyon km²'ye tekabül eden² topraklarıyla refah içinde bir devlet kurmanın başarısı, tesadüflere yüklenemeyecek kadar planlı ve istikrarlı bir çalışmanın ürünüdür.

Mekke dönemi inançla ilgili problemler bağlamında incelenmesi gereken mühim bir devredir. Hz. Peygamber'in Medine dönemi ise, hukuk sisteminin meydana geldiği, sosyal ve dini hayata dair hükümlerin belirlendiği, İslâm'ın bir devlet, Hz. Peygamber'in de bir devlet başkanı hüviyetine büründüğü bir dönem olup, bu dönemin oluşum ve kuruluş süreçleri önem arz etmektedir. Pek çok cihetten incelemeye tabi tutulan bu devre, günümüzde ortaya çıkan birçok meseleye de ışık tutmaktadır. Bir Müslümanın dinini doğru yaşayabilmesi için ibadetler hakkında malumat sahibi olmasının gereği kadar, sosyal ve kurumsal düzenlemeleri de bilmesi ve bir vatandaş olarak, devlet içindeki ve karşısındaki yerinin, haklarının ve maruz kalabileceği haksızlıkların bilincinde olması gerekir. Özellikle devlet kademelerinde yer alan idareci, memur, hukukçu, eğitimci gibi halkla birebir muhatap olan müslümanlar görevliler, bu dönemin idare anlayışını ve çalışma ahlakını incelemeli ve model almalıdır. Peygamber döneminde uygulanan kanunlar, devlet çalışanlarının ahlaki meziyetleri ve görev hassasiyetleri, sadece bir dönemin tarihine hapsedilemeyecek nitelikte olup, asırları eskiten fakat geçerliliğini yitirmeyen bir özellik taşımaktadır.

---

¹ Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, 3. Baskı, çev. Nejdet Gök, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, Cilt 1, s. 150.

² Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2012, Cilt 2, s. 760.

Peygamber döneminde nüveleri atılan veya olgunlaşan kurumlar, Hulefâ-yi Raşidîn dönemlerinde muhafaza edilmiş veya gelişen şartların neticesinde temel esaslarının saklı tutulması kaydıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönemde kurumlar açısından köklü reformlar ve değişimler söz konusu olsa da, Hz. Peygamber'in sistemine uymayacak veya aykırı düşecek uygulamaların yer almadığı görülür. Zaten ilk dört halifeye verilen Hulefa-yı Raşidîn ismi, halifelerin Kuran ve sünnet uygulamalarına sıkı sıkıya bağlı bir sistemi tesis etmelerinden kaynaklanmaktadır.³ Bu dönemin peygamber döneminin bir devamı olarak telakki etmek mümkündür. Özellikle, çalışmamızın konusu olan âmillik kurumu incelediğinde Hulefâ-yi Raşidîn sürecinin peygamber dönemiyle iç içe olduğu, ancak Emevîlerin hilafeti devralmasından itibaren köklü değişikliklerin başladığı görülecektir. Dolayısıyla âmilliği ve âmillerin bağlı buldukları kurumları, bu dönemler içinde ele almak gerekmektedir.

Âmil, sözlükte, “bir iş yapan, işçi, zanaatkâr” gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Kur'an-ı Kerim, Medine döneminde, muayyen şartları haiz mükelleflerinden tahsil edilen zekât vergisinin sarf yerlerini tayin etmiştir. Burada sayılan sekiz sınıftan biri, zekât işinde çalışanlardır ve Kuran, bu memurlar için “âmil” terimini kullanmıştır.⁴ Dolayısıyla âmil kelimesi Kur'anî bir boyut kazanmış ve İslâm fihhinde zekât işleriyle görevli memurların âmil olarak anılmaları bir gelenek haline gelmiştir. Hz. Peygamber ve Hulefa-yı Raşidîn dönemlerinde, sadece zekâtla değil, genel olarak vergi işleriyle alakadar olan memurlara verilen ünvan âmildir. Klasik kaynaklar incelendiğinde ise, âmilliğin vergi memurluğunun yanında, herhangi bir devlet memurluğuna atfedilebilen umumi bir kavram olduğu görülür. Ancak dönemin devlet işlerinin en önemli ayağı vergidir ve bazı idarecilerin vergi işleriyle alakadar olmaları, onlara âmil denilmesiyle bağlantılı olsa gerektir.⁵

Umum olarak devlet memuru manasına hasredilen âmil teriminin, klasik kaynaklarda kullanıldığı ve başlık altında verildiğinde kısaca bilgi verildiği görülmektedir. Birçok müellif eserlerinde, “Hz. Peygamber'in Âmilleri” gibi başlıklar açmış, ancak bu bölümde âmil olarak gönderilen belli başlı birkaç sahabe ismine yer vermiştir. Bu sahabelerin gönderildikleri bölgeler zikredilmiş ancak görevlerinin mahiyeti hakkında fazla bir malumata yer verilmemiştir. Ancak âmillerin gönderildikleri bölgeler, icraatları, aldıkları maaşlar, çalışma şartları, yetki ve sorumlulukları ile ilgili bilgilere satır aralarında rastlamak mümkündür. Âmilliğe bir bölüm olarak devlet idaresine dair eserlerde rastlamaktayız. Siyer ve kronolojik

³ Mustafa Fayda, “Hulefâ-yı Raşidîn”, *DİA*, Cilt 18, 324-338.

⁴ Tevbe, 9/60.

⁵ Fuat Köprülü, “Âmil”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 402-403; Mehmet Erkal, “Âmil”, *DİA*, Cilt 3, s. 58-60.

İslâm Tarihi kitaplarına nispetle daha derli toplu malumat bulunabilen bu kitaplarda da konunun her yönüyle ele alınmadığı müşahede edilir. Âmilliğim, Hz. Peygamber'in devlet yönetiminin önemli bir organı olması, mevzunun derinlemesine ve müstakil olarak incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmayı, devlet yönetimine dair eserlerden ayıran husus, Hz. Peygamber'in tüm çalışanlarının arasından âmillikle sınırlandırılması ve bu sınır içerisinde âmillere dair teorik ve tarihi malumatın araştırılmasıdır. Zekât ve cizye gibi vergilerin, İslâm hukukunun sahası içinde hacimli bir şekilde yer alması, zaman zaman çalışma içinde hukuki terimlerin ele alınmasının temel sebebidir ki ikinci sınırlama bu yönde olup, âmillik fikhî boyutundan sıyrılarak tarihi seyri içinde ele alınmıştır. Zekâta dair hukuk kitapları mufassal rivayetleri ihtiva etmekte olup, çalışmamıza faydası olmuştur.

Hz. Peygamber'in geniş bir devlet kadrosuna sahip olduğunu, ancak âmilliğin umum manasının, tüm bu çalışanları kapsamadığını söyleyebiliriz. Âmillik, idari ve mali sahalarda istihdam edilen memurlara verilen bir kadrodur ve ele alınacak beş dönem içerisinde, idari yapılanmanın merhaleleri önem arz etmektedir. Hz. Peygamber, devletini kurduğunda, yönetimde Arap teamüllerinden oldukça farklı usulleri kullanmıştır. Hz. Ebu Bekir, bu temellerin sarsıldığı bir dönemde halife olmuş ve yeni teamülleri toplumun sindirmesini sağlamıştır. Hz. Ebu Bekir devrinde başlayan İslâm fütuhâtı, Hz. Ömer'in hilafete geçmesiyle hız kazanmıştır. Araplardan başka etnik grupları bünyesinde barındıran ve sınırları genişleyen devlet, bu gelişmelerle doğru orantılı gelişme gösterecek idari ve mali yönetim ağına ihtiyaç duymuştur. Bu durum yeni kadroların açılmasını gerektirmiş, temelleri muhafaza edilen müesseseler genişletilerek işleyişleri kati nizamlara bağlanmış ve gerçek birer kurum hüviyetine bürünmüşlerdir. Hz. Osman, bu dinamizmin en fazla yoğunluğa ulaştığı bir dönemde hilafete gelmiş ve sahabelerle yeni nesil arasında meydana gelen kuşak farkının yarattığı iç karışıklıklarla mücadele etmiştir. Bu bağlamda onun âmilliğin idari ve mali yapılanmasını birbirinden ayırma girişimi, yanlış anlamalara sebep olmuş, mali idaresi ve atadığı memurlar tartışmaların merkezi olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesi, İslâm toplumunda büyük bir acıya sebep olmuş ve karışıklıkları hat safhaya çıkarmıştır. Hz. Ali hilafeti boyunca mücadele ettiği anarşinin içinde devlet yönetimini icra etmeye çalışmıştır.

Araştırma esnasında faydalanılan kaynakların başında siyer ve kronolojik İslâm Tarihi eserleri gelmektedir. Bu eserlerin klasik olanları incelenmekle beraber, yakın tarihte kaleme alınan çalışmalar da değerlendirmeye alınmıştır. Âmil olarak atanan sahabeler tespit edilmeye

çalışılmış ve bu konuda biyografik eserlerden, tabakat ve ensab kitaplarından alınan bilgiler önemli bir yer tutmuştur. Âmilliğin zekât kurumuyla doğrudan alakalı olması, İslâm hukuku kitaplarında âmilliğe dair verilen bilgilerin araştırılmasını gerektirmiştir. Ayrıca İslâm'da devlet idaresini ve esaslarını ele alan siyaset kitaplarından, emval ve haraç kitaplarından faydalanılmıştır. Hadis kaynakları imkân nispetinde taranmıştır. Kur'an'ın âmillere yer vermesi hasebiyle tefsirlerin ilgili ayetle alakalı yorumları incelenmiştir. Kur'an ayetlerinin meallerine yer verilirken, Diyanet İşleri Başkanlığının web sitesi üzerinden yayınladığı meal esas alınmıştır.⁶ Âmillik kurumuna dair bir eser bulunmadığından, âmilliğin önemli bir bölümü olan zekât kurumuna dair fıkıh kitapları, güncel makaleler ve tez çalışmaları taranmıştır.

Bu araştırmada, vali ve vergi memuru manalarına hasredilen âmilliğin tarihi seyri iki bölüm halinde ele alınacaktır. Birinci bölümde Hz. Peygamber dönemi incelenecektir. Hz. Peygamber'in memurluğu başlatması, oluşturması ve kurallara bağlı olmasa bile denetimlerini vb. gerçekleştirmesi oldukça önemli olup, Hz. Ömer devrinde ortaya çıkan birçok kurumun temelidir. Bu nedenle, dönemin mufassal bir biçimde incelenmesi ve tayin edilen âmillerin isimlerinin ve hangi bölgelerde çalıştıklarının saptanması gerekmektedir. Hz. Peygamber'in uygulamaları, oluşturmak istediği âmil sistemine dair önemli ipuçları içermektedir. Bu bölümde âmillik, valilik ve vergi memurluğu olmak üzere iki ana başlık şeklinde ele alınacaktır.

İkinci bölümde, Hulefâ-yi Raşidîn dönemi ele alınacak ve dört halifenin uygulamaları ayrı başlıklar altında incelenecektir. Burada, eyaletlere gönderilen âmillerin sayısı fütuhatla doğru orantılı olarak arttığı için, mahalli ve merkezi âmillerin tamamının tespit edilmesi güçtür. Çalışmanın bir isim silsilesine de dönüşmemesi adına, halifelerin merkezden gönderdikleri eyalet valilerinin tespit edilmesiyle yetinilecektir.

---

⁶ kuran.diyaret.gov.tr

1. BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ÂMİLLİK

Hız. Peygamber dönemi, sosyal ve idari birçok kurumun temellerinin atıldığı ve bu kurumların büyük bir kısmının, esasları belirlenerek, karakterinin şekillendirildiği devre olmuştur. Yeni kurulan devlette, her türlü kamu işlerinin yerine getirilmesi, mali ve adli meselelerin çözüme bağlanması vb. başta olmak üzere yeni oluşumlara ihtiyaç duyulmuştur.

Hız. Peygamber, Medine'ye hicret etmeden önce, burada devletin temellerinin atılmasını öngörmüş ve Mus'ab b. Umeyr (ö. 3/625) isimli bir genci, daha ortaya çıkacak bazı yapılandırmalara zemin hazırlamak üzere Medine'ye göndermiştir. İslâm devletinin kurulabilmesi için elbette Müslüman bir halka ihtiyaç vardır.

Hicretle başlayan oluşum sürecinde İslâm devleti, başlarda bir şehir halkından ibaret olmuş olsa da, şehirde varlığını sürdüren Yahudilerle anlaşma imzalayarak varlığını kabul ettirmiştir. Arap yarımadası halkının tepkileriyle karşılaşan ve istenmeyen az sayıdaki Müslümanlar, görüldüğü gibi bu aşamada, bir şehrin bile tamamına sahip olmamışlardır. Din ve devlet işlerinin yürütüleceği karargâh olarak Peygamber mescidi inşa edilmiş ve gayretli Müslüman topluluk, temelleri Mekke'de atılan İslâm davasının yeşermesi için tüm güçlerini ortaya koymuşlardır.

İlk başlarda neredeyse tamamı Medine'de toplanan Müslümanlar, Hız. Peygamber tarafından yönetilmişler ve bütün ihtiyaç ve isteklerini ona götürmüşlerdir. Hız. Peygamber, temel vazifesi olan tebliğ faaliyetlerini başarıyla yürütmüş ve vahyi, muhataplarına eksiksiz bir biçimde ulaştırmıştır. Müslümanlar yeni dinleriyle alakalı her türlü soruyu bizzat Peygamberden öğrenme imkânını bulmuşlar ve küçükten büyüğe, akla gelebilecek her şeyi sual etmişlerdir. Bu arada Hız. Peygamber, anlaşmazlıkların çözümünde en yetkili merci olmuş, onun adaletli yargı sisteminden Yahudi halk dâhi zaman zaman istifade etmiştir. Bunun dışında ilk günden beri İslâm'ın ve İslâm devletinin bir finansmana ihtiyaç duyduğu aşikârdır. Önceleri gönüllü olarak bağışlanan sadakalar, zekâtın farz kılınmasıyla sistemleşmiş ve kurumsal bir yapıya bürünmüştür. Bu aşamada yine Hız. Peygamber devreye girerek, bu önemli kurumun teşekkülünü sağlamıştır. Medine İslâm toplumunu, daha sonra Batı Asya'nın

ve Kuzey Afrika'nın geniş topraklarını içine alan İslâm topluluğunun küçük çapta bir prototipi olarak karşımıza çıkmıştır.⁷

Zamanla teşekkül eden yapıların tamamını Hz. Peygamber, bizzat idare etmemiş ve doğal bir sonuç olarak, bir yönetim hiyerarşisi meydana gelmiştir. Hz. Peygamber, dini lider kimliğinin yanında siyasi erki de elinde bulunduran yönetici olarak⁸ atamalar yapmış ve birçok kurum ve çalışanlarını bünyesinde barındıran bir devletin en yetkili ismi, başkanı olmuştur.

İslâm'ın Arap toplumunda meydana getirdiği en önemli siyasi değişim, Arapların itaat anlayışlarını değiştirmek ve kabileden olmayan birisine itaat etmeyi mümkün kılmak olmuştur.⁹ Bu bağlamda önceleri sadece kendisine itaat edilen Hz. Peygamber, İslâm devletinin sınırları genişledikçe bölgelere, hükümetini temsilen valiler ve emirler göndererek yönetimi tek elden yürütmüştür. İşte Peygamber döneminde âmil olarak adlandırılan devlet görevlilerinin bir kısmını, valiler ve emirler sınıfı teşkil etmektedir.

Burada valilerden kasıt, geniş bir mıntıkaya, kapsamlı yetkilerle tayin edilen yöneticilerdir. Emir ise kabile işleriyle alakadar olan mahalli idarecidir. Klasik kaynaklar da böyle bir ayrıma gitmişler ve emir tabirini sıkça kullanmışlardır. “Falan şahıs kabilesinin emiri idi.” şeklindeki ifadelerle rastlanmakla beraber, Müslüman olsun veya olmasın, tüm kabile reislerinin emir olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bizim çalışmamıza konu olan emirler, yönetim yetkileri, soyları veya kabileleri hasebiyle hali hazırda kabile idaresini yürüten emirler değil, Hz. Peygamber tarafından kabile reisliğine getirilen kişilerdir. Nitekim bu yöneticiler, âmillik kurumunun bir parçası olup, Hz. Peygamber'in bürokrasisinde bir halkayı işgal etmişlerdir.

Hz. Peygamber'in idari teşkilatının yanında çok önemli bir memurluk daha mevcuttur ki, bu, zekât memurluğudur. Kur'an, zekât toplayan memurları, “âmil” olarak zikrettiği için, âmil kelimesi çoğu zaman zekât işinde çalışan memur olarak telakki edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber döneminde zekât, harac, öşür, cizye vb. vergileri tahsil eden ve mali idarenin herhangi bir merhalesinde tavgif edilen tüm memurlara, âmil dendiğini müşahede ederiz. Böylece âmillik, yaygın olarak zekât memuru olarak telakki edilmekle beraber, devletin mali

---

⁷ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, İFAV Yayınları, 2011, s. 172.

⁸ Adnan Demircan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2009, s. 96.

⁹ Demircan, s. 96.

teşkilat mensuplarına verilen isim olmuştur. Âmilliğin, idareci manasında kullanılmasına ise daha çok hadislerde rastlanmaktadır.¹⁰

Elbette Hz. Peygamber döneminde, kamunun ihtiyaçları doğrultusunda birçok görev ortaya çıkmıştır. Kazaî vazifelerin icra edilmesi, İslâm'ın giderek yayıldığı yarımadada eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi ve İslâm'ın henüz benimsenmediği bölgelere tebliği ulaştırarak dinin yayılmasına ivme kazandırılması vb. başta olmak üzere daha birçok vazife zikredilebilir. Ancak, bu dönemde, devlet organları teşekkül etmesine rağmen, bunları, ana hatlarıyla birbirinden ayrılmış, müstakil memuriyetler olarak telakki etmek mümkün görünmemektedir. Bilakis mali, idari, kazaî, eğitim öğretim ve tebliğe dair ana organların yükümlülükleri, Hz. Peygamber tarafından âmillere tevdi edilmiştir. Dönemin sosyal ve siyasi yapısı incelendiğinde, ihtiyacın da bu yönde olduğu görülecektir.

Hz. Peygamber, fetihlerle veya anlaşmalarla hâkimiyet alanını genişlettikçe, İslâm idaresine henüz katılan bölgenin sosyal ve siyasi yapısına uygun görevlendirmeler yapmıştır. Bu yüzden tam olarak bir atama kriteri veya bölgelere gönderilen muayyen görevlileri belirlemek zordur. Örneğin, “Hz. Peygamber, yeni fethettiği her bölgeye bir vali, bir zekât memuru, bir yargıç ve ibadatlara nezaret etmek üzere bir eğitimci-imamdan oluşan idari heyet tayin ederdi.” şeklinde bir hipotez söz konusu olamaz. Nitekim bazen yeni fethedilen bölgeye, İslâm devletini temsilen sadece bir vali gönderilmiş ve hukuk meselelerinin çözümü de bu valiye havale edilmiştir. Benzer şekilde yukarıda zikredilen vazifelerden bir veya birkaçı aynı valinin yetkileri arasında yer alabilmiştir. Bazen bölgenin idaresi, devam eden düzeninde bırakılarak, bölgeye vergi tahsildarı ya da mevcut yöneticinin yanına Medine'yi temsilen bir müşavir gönderilmiştir. Eğitim, genellikle doğrudan merkeze bağlı olarak yürütülmekle beraber emirlere de tevdi edildiği olmuştur. Yine vergi memurları, bölgenin zekâtlarının yanı sıra, cizye vergisini de tahsil etmeyi üstlenmişlerdir. Bazen tahsil ve dağıtım için ayrı memurlar gönderilmiş, bazense ürünleri tahmin ederek, İslâm devletinin payını bu miktardan ayırarak hükümet merkezine ulaştıran aynı memur olmuştur.

Hz. Peygamber'in, bir bölgeye birden fazla yönetici veya vergi tahsildarı gönderdiği gibi, farklı iki bölgeye bir âmil tayin ettiği de olmuştur. Hiç şüphesiz, ilk bakışta gelişigüzel görünen bu görev dağılımında, birçok etmen göz önünde bulundurulmuştur. Bölgelerin hacimleri ve nüfus yoğunlukları, Hz. Peygamber'in esas aldığı en önemli amildir. Böylece sayısı belirlenen memurlar, birden fazla vazifeyle tavsif edilebilmişlerdir. Bu uygulama

---

¹⁰ Mehmet Erkal, “Âmil”, *DİA*, Cilt 3, s. 58-60.

herhangi bir güçlüğe, idari kargaşa ve anarşiye sebebiyet vermemiş, bilakis yarımadaanın dağınık kabileleri üzerinde en isabetli yönetim şekli olmuştur. Kabileden olmayan bir kimseye itaat etmek bile bir devrim niteliğindedir ve Arap yarımadasının tamamının bir merkeze bağlanarak Medine'den yönetilmesi, bölgenin tarihinde eşi rastlanmamış bir durumdur. Kabile geleneğine elverişli bu sistem, âmiller açısından da herhangi bir zorluk meydana getirmemiştir. Nitekim valiler, idari işlerin yanında kendilerine tevdi edilen vazifeleri icra etmeye yetecek zaman ve imkânlarla sahip olmuşlardır. Böylece Hz. Peygamber, bir vazifeye odaklanarak artan vakitlerini ziyan eden âmiller değil, bir vazifeyi esas alarak onun etrafında şekillendirdiği diğer vazifelerle artan zamanını değerlendiren ve atalet nedir bilmeden tam mesai yapan aktif ve mahir âmiller hedeflemiş olmalıdır. Tüm uygulamalarının yankıları asrımıza kadar ulaşan Hz. Peygamber, âmillerinin de, çağlar aşan modeller olmalarını ve İslâm'ın genel prensipleri doğrultusunda, zamanlarını, toplum ve şahısları lehine kullanmalarını sağlamıştır. Yine Hz. Peygamber'in aynı bölgeye birden fazla, farklı kabilelerin ikamet ettikleri ayrı bölgelere de tek vali veya vergi memuru çıkarmış olması, eyalet sisteminin temellerinin atılması olarak telakki edilmiştir.¹¹

Böylece Hz. Peygamber devrinde en önemli devlet işlerinin, yoruma açık bir isme sahip olan âmiller tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Tüm yarımada için genel geçer bir uygulamaya gidilmediğini, kabilelerin sosyal yapıları, yönetim şekilleri, geçim kaynakları vb. birçok yapıya riayet edilerek bölgelere özel atamalar yapıldığını söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in her türlü kamu ve devlet işinde istihdam ettiği âmillerin de genel olarak, yönetimin en önemli iki ayağı olan vergi idaresi ve yönetim şeklinde iki temel vazifeye tavsif edildiklerini ve kalan diğer mezkûr görevlerin, yönetimi veya vergi idaresini icra eden bu âmillerin uhdesinde olduğunu öne sürebiliriz.

Belirlenen iki kadro olan vergi idaresi ve yönetim kurumunu incelemeye kalktığımızda ise, yine bunların da keskin hatlarla birbirinden ayrılmadığını görürüz. Bazen vergi idaresi, yetkileri genişletilen valilere tevdi edilmiş, bazen de vergi memuru, bölgenin diğer bazı ihtiyaçlarıyla meşgul olabilmıştır. Ancak birinci duruma daha sık rastlanmaktadır. Nitekim zekât ve cizye dâhil, vergiler, yılda bir defa tahsil edildiği için, bu memurlar genellikle görevlendirildikleri bölgelerde ikamet etmemişlerdir. Bazen Hz. Peygamber, kabilenin kendi mensuplarından âmiller atamış, bu âmiller, ikamet ettikleri bölgede görevlerini de yerine getirmişler, kısa bir süreliğine Medine'ye gelerek, rapor vermiş ya da vergileri

---

¹¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 545.

ulaştırmışlardır. Bu durum müstesna olmak üzere, Hz. Peygamber'in, hükümet merkezi Medine'den gönderdiği âmiller, görev yerlerinde uzun sayılmayacak bir süre kalarak yurtlarına dönmüşlerdir. Bu sürenin 20 ila 30 gün civarında olduğu tahmin edilmektedir. Böylece bir zekât memuru, birden fazla bölgenin zekâtını toplayabilmiştir. Görevlendirildikleri bölgelerde kaldıkları süre zarfında ise, bölge halkı tarafından ağırlandırılmışlardır ki, Hz. Peygamber, zaman zaman anlaşmalarında elçilerinin ağırlandırılması şartını koşarak, âmillerinin mağdur edilmesinin önüne geçmiştir.

Her biri kendi hiyerarşisine sahip olmakla beraber, zekât âmilleri ve valiler arasında bir aşama sırası söz konusu değildir. İki memur da genellikle doğrudan merkeze bağlıdır. Hz. Peygamber'in valisinin iş başında olduğu bir bölgeye gönderilen zekât memuru, valiyle irtibata geçmişse de, bununla yükümlü olmadığı sanılmaktadır. Memur, atandığı görevi, sınırları çizilen yetki doğrultusunda icra ederek merkeze döner. Merkeze ulaştığında ise muhatap olarak bizzat Hz. Peygamber'in karşısına çıkar. Hz. Peygamber, hükümet merkezinde, diğer görevlileriyle olduğu gibi vergi memurlarıyla da bizzat alakadar olmuştur. Bu ilgi, memuru daha temkinli davranmaya sevk ettiği gibi, halkın da Hz. Peygamber'e aracısız olarak ulaşabilmesi, memurlar üzerinde olumlu bir tesir bırakmış olsa gerektir. Böylece halk, maruz kaldığı herhangi bir adaletsizliği, zulmü ve haksız bir uygulamayı, Hz. Peygamber'e ulaştırabilmiştir. Bu şekilde halkın devlet başkanıyla doğrudan ve kolayca yüz yüze gelebildiği sistemlerde, bu uygulamanın devlet erkânını tedirgin ettiği ve daha hassas ve adil davranmaya sevk ettiği bilinmektedir.¹² Böylece zekât memurları, valilerin değil, doğrudan Medine merkez hükümetinin astları olmuşlardır.

Vergi memurları, kendi içlerinde ise birçok şekilde ve merhalede gerçekleşen vergi işlerini yürütmüşlerdir. Aslında vergi memurları arasında da daha yetkili olanları mevcut olmakla beraber, içlerinden amir tayin edilmemiştir. Örneğin bir zekât memuru, cizye memurunun amiri değildir. Yine ürünleri tahmin etmek üzere gönderilen vergi tahakkuk memurlarının, vergi tahsildarlarının altında yer aldığını söylemek doğru değildir. Her memur yüklendiği sorumluluk nispetinde Allah'a ve Resulüne karşı mesuldür. Ancak müstakil vergi vazifeleriyle görevlendirilen bu memurların, bizzat bazı görevlendirmeler yaptıkları sanılmaktadır. Örneğin, kendi ikamet ettiği bir bölge dışında bir bölgeye gönderilen memur, vergileri tahsil etmek için evvela halkın arasından vergi muhataplarını belirleyecektir. Daha sonra herkesin vergisini ödemesini sağlayacak, karşılaştığı meselelerde inisiyatif kullanarak

---

¹² Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. M. Taha Ayar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 169.

hareket edecektir. Tanımadığı bir halka gönderilen memur, yardım alacak ve bölgeyi iyi tanıyan biri veya birilerinden yardım alacaktır. Ayrıca toplanan vergilerin bir araya getirilmesi, vergilerin muhafaza edileceği yerlerin belirlenerek korunması, bir kısmı müstahaklarına ulaştırılacak zekâtın paylarının belirlenerek sahiplerine ulaştırılması veya cizye gibi bazı vergilerin tutarlarının da Medine'ye nakledilmesi gerekmektedir. Takdir olunur ki tüm bunlar tek kişinin altından kalkacağı bir iş değildir. Memur, kendisine yardımcı olmak üzere vazifelendirdiği bazı kimselerle çalışmış olmalıdır. Bir bölgede toplanan vergi miktarını teslim almak üzere Medine'den gönderilen memurların varlığı da bilinmektedir. Kaynaklar böyle durumlar da bir kişinin adını vermişlerse de, özellikle yarımadanın ulaşım koşulları göz önüne alındığında, memurun yalnız başına giderek yüklü bir miktarı Medine'ye nakletmesi mümkün görünmemektedir. Bu durumda memurun bir heyetle gönderilmiş olması gerekir. Ancak bu heyette yer alacak kişilerin, Hz. Peygamber tarafından mı ya da memur tarafından mı belirlendiği konusu müphem kalmıştır. Sonuçta memur, kendisine refakat etmek üzere seçilen yardımcılarının amiri olmuştur. Böylece vergi memurluğunun kendi içinde meydana gelen hiyerarşisi gün yüzüne çıkmaktadır.

Valiler de benzer şekilde, Hz. Peygamber'e doğrudan bağlı olmuşlardır. Ancak burada bazı istisnalar da söz konusudur. Bazen Hz. Peygamber, birkaç kabileye emir tayin etmiş ve valilerin yetkilerini daha geniş tutarak, emirleri, valilere bağlamıştır. Bazen de geniş bir mıntıkaya, birçok vali ve emir göndermiş, içlerinden birini en yetkilileri kılarak, diğerlerinin sorumluluklarını da genel valinin salahiyetlerine eklemiştir. Yemen genel valisi Muaz b. Cebel (ö. 17/638), bu bağlamda verilebilecek en somut örnektir. Aynı bölgede farklı kabilelerde görev yapan emirlerin ise birbirlerine karşı sorumluluk sahibi olmadıkları görülecektir. Valiler ve emirler, bir muhalefet veya mukavemetle karşılaştıklarında, durumu doğrudan Hz. Peygamber'e bir mektupla bildirerek, talimatların ulaşmasını beklemişlerdir.

Birbirlerine karşı yükümlülük taşımayan âmillerin aralarında geçen herhangi bir anlaşmazlık rivayet edilmemiştir. Bilakis âmiller, görev bilincini iyice idrak etmiş devlet adamları olarak, uyum içinde çalışmışlar ve ihtiyaç olması halinde diğerine yardım etmekten geri durmamışlardır. Gönüllülük esası üzere burada sahnelenen hoşgörü ve yardımlaşma, çağlar boyunca, devlet adamlarının model almaları gereken bir çalışma ortamıdır. Örneğin Bahreyn'e ve Uman'a gönderilen âmiller, bölgenin mevcut hükümdarlarının yerlerinde bırakılmasıyla, onlarla birlikte çalışmışlardır. Mevcut yönetim, imkânlarını, Hz. Peygamber'in âmilleri için seferber etmiş ve eş başkanlar uyum içinde çalışmışlardır. Bu durumun başka örnekleri de bulunmakla beraber, rivayetlerde, emirler ile âmiller arasında güç savaşından

doğan hiçbir çatışmaya rastlanmamıştır. Böylece kendi aralarında uzlaşa içinde olan yöneticiler, kamu yönetiminde muvaffak olmuşlar ve asayiş ve güvenliği temin edebilmişlerdir. Yöneticiler arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıklar büyük sorunlara yol açabilmektedir. Tarih, ufak veya büyük çapta destekçileriyle beraber, çatışan idarecilerin ihtilafları yüzünden zulme maruz kalan sivillerin trajedilerine sahne olmuştur. Hz. Peygamber'in yönetimi ise hırsların ve maddi çıkarların telaşesinde oluşan anarşiden uzak, berkemal bir sistem üzere tesis edilmiştir. Kamunun güvenini de elde eden başarılı diplomat ve bürokratlar, bu sistemi daha da ileriye taşımış, Hz. Peygamber müftechir kadrosuyla, yüce Allah'ın dinine layık bir ideal devlet modeli oluşturmuştur.

Elbette peygamber döneminde çok sayıda idari kadro söz konusudur. Bunların aralarında da bazıları öne çıkmış, örneğin nakiplik, kâtiplik ve elçilik başta olmak üzere prestijli ve mühim vazifelere, sahabelerin atamaları yapılmıştır. Hz. Peygamber, Medine'den sefer, savaş vb. amaçlarla ayrıldığında geride kalan halkın işleriyle alakadar olmak üzere bir vekil bırakmıştır. Bu vekil, Hz. Peygamber'in verdiği yetkilerle, yokluğunda başvurulacak merci olmuştur. Kâtiplik, okuma yazma bilen kesimin sınırlı olması hasebiyle önem kazanmış, başta vahiy olmak üzere kâtipler, birçok belge kaleme almışlardır. Anlaşma metinleri, atama kâğıtları, talimatnameler ve yarımadanın diğer hükümdarlarına gönderilen diplomatik mektupların, kâtipler tarafından yazılması da bu görevin önemini arttırmaktadır. Yine devletlerarası ilişkiler, Hz. Peygamber'in pek çok kıstasa göre belirlediği diplomatlar tarafından yürütülmüştür. Resulullah şehirden ayrıldığında yaşanan aksi bir olayın rivayet edilmemesi, mektup ve belgelerde sahteciliğin zikredilmemesi, bu alanlarda da ehil kimselerin layıkıyla görev yaptığına işaret etmektedir.

Ancak yukarıda adı geçen şekliyle vekâlet, kâtiplik ve sefaret işlerini yürüten kimseler âmil olarak zikredilemeyip kendilerine has isimleriyle anılmışlardır. Hz. Peygamber'in âmilleri arasında, eş zamanlı olarak kâtipliğini icra eden sahabeler de vardır. Yine elçi olarak gönderildiği ülkede, şartlarını kabul ederlerse, orada kalarak idareyi yürütmek üzere gönderilen âmiller mevcuttur. Yani âmiller, zaman zaman kâtiplik ve elçilik görevinde bulunmuşlarsa da, özel olarak bu kadrolarda istihdam edilenlere âmil ismi verilmemiştir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber döneminde âmillik, yönetim veya mali memurluklardan en az birini üstlenen görevliye verilen kadrodur. Yetki ve sorumlulukları arasında muhtelif birçok vazifeyi barındırması, yönetim veya maliye çalışanlarına âmil denmesine engel teşkil etmeyeceği gibi, bu iki alanda aktif rol almadan özel olarak diğer bazı işleri yürütenlere de

âmil denmeyeceği açıktır. Yaptıkları işe göre kâtip, sefir, muallim vb. isimler, bu alanlarda çalışanlara atfedilmiştir. Âmillerin çalışma alanları da geniş bir yelpazeye yayıldığından, bazen yaptıkları işe has isimler alabilmişlerdir. Valiler ve emirler arasındaki ayırım da bundan kaynaklanmaktadır. Yine vergi memurlarından, toplanacak ürünlerin miktarını tahmin etmekle görevli kişiye “haris”, ölçme işini yapana “sâî” vb. isimler verilmiştir. Bunlar âmilliğin umum manasını özelleştiren bazı terimler olup, icra edenler için sık sık âmil kavramı da kullanılmıştır. Bir âmilin görevinin karakterini belirleme işi ise, çoğu zaman ilk bakışta mümkün olmamakta, ancak gönderildikleri bölgenin yapısı incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in âmilleri yönetici ve maliye görevlisi olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir.

1. 1. YÖNETİCİLİK OLARAK ÂMİLLİK

Hz. Peygamber’in, Medine başkentinde, peygamberlik sıfatının yanında devlet başkanlığını da üstlendiği malumdur. Hicretin ilk 6 yılı boyunca yönetici olarak sadece Resulullah’ın adının geçtiği müşahede edilir.

Müslümanlar, ilk toprak parçasını, Hz. Peygamber’in Benî Nadir Yahudilerini tecrit etmesiyle elde etmişlerdir.¹³ Daha sonra diğer Yahudi kabilelerinin Medine üzerindeki haklarının son bulmasıyla, bu topraklar da İslâm devletine ilhak olunmuştur. Ancak, Hz. Peygamber, Yahudilerin boşalttıkları nahiyelere yönetici tayini yapmamış, yönetimini kendisine bağlamıştır. Zaten bu bölgeler oldukça yakın bir konumda olduğundan yönetim zorluğu yaşanmamıştır.¹⁴

Hz. Peygamber’in tayin ettiği ilk vali Bâzân’dır. Bâzân (ö. 10/632), aslında İran kökenli bir idareci olup, Müslüman olunca Hz. Peygamber tarafından ilk İslâm valisi olarak atanmış ve Yemen, onun idaresine verilmiştir.

İslâm dininin yarımada hızla yayılan şöhreti, üst üste yapılan ittifak anlaşmaları ve savaşlarda kazanılan zaferler Hz. Peygamber’in hâkimiyet alanını genişletmiş, merkezden gittikçe uzaklara yayılan devlet, kendisini bu yeni bölgelerde temsil edecek atamalara ihtiyaç duymuştur.

---

¹³ Belâzurî, *Fütûhu’l-Büldân*, 1. Baskı, çev. Mustafa Fayda, y.y, Siyer Yayınları, 2013, s. 17.

¹⁴ M. Y. Mazhar Siddiqui, *Organisation Of Government Under The Prophet*, Delhi, İdarah-ı Adabiyat-i Delhi, 2009, s. 245.

Arapların aşırı derecede soy (nesep) takip etmeleri şehir şehir kendi kabuğuna çekilmiş bir durumu ortaya çıkarıyordu. Bu yıllık ve başkalarından soyutlanma ruhu siyasi birliği imkânsız kılıyordu. Araplar Arap olarak birlik gayesi güderler, fakat vatandaş olarak hedefleri adem-i merkezîyetçilik ve hemşerilik iddiaları her zaman ırki akrabalık duygularına üstün gelirdi.¹⁵ Arapları birbirine yaklaştırıp birleştiren en mühim ve hayati bağ üzerine, İslâmiyet'in inanç esaslarıyla indirilen darbeden sonra artık bunun yerini yeni bir bağ, yani iman bağı alıyordu ve artık Arap yarımadası için bir Pax Islamica (İslâm Sulh ve Selâmeti) kurulmuş oluyordu.¹⁶

Burada ise en mühim iş Hz. Peygamber ve onun temsilcileri olan valileri üzerinden yürütülmekteydi. Hz. Peygamber'in vazifesi, bu aşamada artık bir uyarıcı veya haber ileticisinin görevini aşmıştır ve Allah'ın elçisi olarak müminler topluluğunu yönetmek durumunda kalmıştır.¹⁷ Bu bağlamda Hz. Peygamber, valileriyle birlikte baştanbâşa değişime uğrattığı bir toplumu idare etmiştir. İslâm, hitap ettiği insan toplumunun her yönüyle hayatına karışmayı ve dünya hayatı ile bütünleşmeyi amaçlayan bir dindir. Bu sebeple günlük yaşantılarına dahi müdahaleyle karşılaşan toplum, bir değişim süreci geçirmektedir. Nitekim eski Arapların yaşantılarında çok önemli yer tutan şarap ve kumar bir tek ayetle hukuk dışı edilmiş, müşrik ve putperestler toplumun saygınları iken, neredeyse kanun dışı addedilmişlerdi. İslâm, maziyi ilga etmiş, silip atmıştı.¹⁸ Valiler, gönderildikleri bölgelerde, köklü değişimleri kontrol altında tutarak yeni kuralların işleyişine nezaret etmek ve bu sürecin oldukça hızlı ve kolay bir biçimde atlatılmasına olanak sağlamakla yükümlüydüler. Şüphesiz bunun kolay bir iş olduğu iddia edilemez. Valiler, bölgelerinde yalnız başlarına üstlenecekleri idare hususunda bazı kaygılara kapılmaları ve köklü tahavvüllerin toplumu ne yönde etkilediğinden emin olamadan güvensizlik hissetmeleri gayet mümkün iken, girdikleri yükün altından kalkabilmiştir. Böylece kısa süre içinde Hz. Peygamber, evvelce ancak coğrafi bir mefhum ifade eden bir toprak parçası üzerinde daha önce asla birlik haline gelmemiş insanlardan bir millet ortaya çıkarmıştır.¹⁹

Birçok sahabenin içinden az bir kısmının idareyi yürütmesi ihtiyacı hâsıl olmuş ve Hz. Peygamber, oldukça sıkı kıstaslar belirleyerek âmillerini seçmiştir. Âmiller, birçok kamu vazifesini icra etmiş ve önemli olaylarda etkin roller almıştır. Hz. Peygamber'in valilerinin

¹⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, Beyan yayınları, 2007, s. 69, 70.

¹⁶ Hitti, s. 172.

¹⁷ W. M. Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi*, çev. Mehmet S. Aydın, Ankara, Hülbe Yayınları, 1982, s. 24.

¹⁸ Hitti, s. 172.

¹⁹ Hitti, s. 173.

yarımadaanın idaresinde sahip oldukları rol mühimdir. Bu bağlamda onları mercek altına almak ve pek çok cihetten incelemeye tabi tutmak gerekir.

1. 1. 1. Hz. Peygamber'in Âmil Seçimi

Hz. Peygamber, yarımadaaya hâkim oldukça, elde ettiği gücü ve hâkimiyeti en önemlisi de İslâm'ın kurduğu düzeni ayakta tutacak hamleler yapmıştır. Bu aşamada Hz. Peygamber'in valileri idarede hayati önem taşımakta olduğu için seçimleri de titiz ve iyi düşünülerek alınmış kararlara bağlı olmalıdır. Zaten yeni düzene alışmaya çalışan Arap toplulukları, iyi yönetilmedikleri takdirde, sıkıntıları büyüterek çözülmez boyutlara ulaştıracaklardır. Hz. Peygamber, valilerinin seçimine önem vermiş ve eğitimleriyle alakadar olmuştur. Ona göre halk hizmetlerinin yürütülmesi sosyal bir cihattır.²⁰

Daha önce Hz. Peygamber'in, özellikle yönetici atamalarını bölgelerin yapılarına uygun olarak yaptığını ve âmillerinin sorumluluklarını bölgesel ihtiyaçlara mukabil olarak belirlediğini kaydetmiştik. Burada ise şahısların seçiminde izlediği yolu ve birkaç mühim noktayı ele alacağız.

Mâverdi (ö. 450/1058)'nin, İslâm idare hukukunun önemli kaynaklarından olan el-Ahkâmü's-Sultaniyye adlı eserinde belirlediği bazı esasları burada zikretmek yerinde olacaktır. Müellif, vilayetleri yönetmek üzere tayin edilecek yöneticilerin seçiminde bazı kıstaslar belirlemiştir. Buna göre seçilecek valide bulunması elzem olan şartlar mevcuttur. Evvela İslâm devletinin valisinin, her yönü ile adil bir kimse olması gerekir. Vali, yönetimini yürüteceği sorumlulukları hakkında içtihatla bulunabilecek derecede ilme; amme işlerini idareye, halkın sevk ve idaresini anlamaya yarayacak fikir ve bilgiye; harp ve harac vergisi gibi bazı mali sahalarda görev alması durumunda da, bu vergilerin idaresine kifayet edecek kadar bilgiye sahip olmalıdır. Müellife göre, görüşlerinin keskin, muteber ve makul olması için bir idarecinin, müctehid hukukçuda bulunması gereken sıfatları taşıması gerekir. Düşmanla harbe ve topluluğu korumaya kifayet edecek güç ve cesarete sahip olmanın yanında, bazı fiziksel özellikler de göz önünde bulundurulmalıdır ve bilhassa, kulak, göz ve dil gibi hassaların sağlam olması gerekir. Yine idareyi yürütecek kişinin, hareket etmesine ve süratle oturup kalkmasına engel teşkil edecek bir sakatlıktan beri olması şarttır.²¹

²⁰ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi (İlk Dönem)*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 275.

²¹ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1994, s. 32, 33, 64.

Burada sıralanan şartlar doğrultusunda Hz. Peygamber'in âmilleri incelemeye tabi tutulacak olursa, âmillerin, mezkûr şartların birçoğunu taşıdığı görülecektir. Adil olma hususunda Hz. Peygamber, ekstra bir titizlik göstermiş ve kendi yönetiminde adaleti tam anlamıyla tesis etmiştir ki bu uygulama, Arap yarımadasında güce dayalı sistemin son bulması anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in adaleti, sadece çağdaş yönetimlere model teşkil etmekle kalmamış, asırlar boyunca İslâm devletlerince tatbik edilmiştir.²² Bu bağlamda Hz. Peygamber, adaletinde pürüzlerin oluşmasına mahal vermemiş ve sosyal adaleti bozacak ekonomik faaliyetleri dahi yasaklamıştır. Kur'an, her türlü menfaat, imtiyaz, ayrıcalık ve beşeri zaafılardan uzak, sevgi veya öfke ve kin duygularının tesiri altında kalmadan tatbik edilen bir adalet anlayışının, hem toplum hem de fert hayatında uygulanmasını arzulamıştır. Hz. Peygamber de, arşın gölgesinde rahata kavuşacak yedi sınıftan birinin, adil başkanlardan teşkil ettiğini bildirmiştir.²³

Böylece, peygamber döneminde âmiller, Kur'an ve sünnetin eşsiz adalet anlayışından nasiplerini almış sahabelerden seçilmiştir ki, bu dönemin adaletinin şöhret bulmasında pay sahibi oldukları aşikârdır. Bu devrede, halkına zulmeden bir İslâm valisinin varlığına işaret eden herhangi bir rivayet mevcut değildir. Zaten aksi bir durumda, Hz. Peygamber mutlaka müdahale edecektir. Kabilecilik anlayışının nesep bağıını her şeyin üstünde tutan tesiriyle yetişen halktan, soy sop gözetmeksizin idareyi adaletle yürüten yöneticilerin çıkarılması mühim bir başarıdır. Bu başarı, Kur'an ve Hz. Peygamber'in empoze ettiği tesirli anlayışın doğal bir yansıması olarak yorumlanabileceği gibi, Hz. Peygamber'in insan tanımadaki muvaffakiyetine de işaret eder niteliktedir.

İlmi vukufa sahip olma şartı göz önüne alındığında ise Hz. Peygamber'in âmillerinden bazılarının aynı zamanda onun kâtipliğini yaptığı bilinmektedir. Okuma yazma oranının düşük oranda olduğu toplumda, okuma yazma bilmek daima avantaj sağlamıştır. Hz. Peygamber, çeşitli belgelerin kaleme alınmasında, bu avantaja sahip olanlardan istifade etmiştir. Aslında peygamber devrinde âlimlik, Kur'an'ı hıfz ve kavramaya hâkim olup, sünneti iyi bilenlere atfedilen bir sıfat olmuştur. Bölgelere gönderilen valilerde, en çok dikkat edilen hususlardan biri, Kur'an'ı ve sünneti iyi bilmek olsa gerektir. Nitekim Sakif heyetinden Osman b. Ebi'l-Âs'ın, Taif gibi önemli bir bölgenin valiliğine seçilmesinde, Kur'an'ı öğrenmedeki hırs ve azminin etkili olduğu rivayet edilir. Yine ilmiyle meşhur sahabelerden Muaz b. Cebel, Ebu Musa gibi birçok sahabe stratejik bölgelerde değerlendirilmiş ve istidatlarından istifade edilmiştir. Yarımada'nın hızla İslâmlaştırılmasını hedefleyen tebliğ

---

²² Demircan, s. 97, 98.

²³ Ziya Kazıcı, *İslâm Kültürü ve Medeniyeti*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2010, s. 104-106.

faaliyetlerinin ehemmiyeti göz önüne alındığında, ilim sahibi olmanın gereği ortaya çıkar. Nitekim valiler, halkın eğitim öğretimiyle zaman zaman bizzat alakadar olmuş, eğitim faaliyetlerini denetlemişlerdir.

İlim, İslâm'ın üzerinde önemle durduğu başlıca vecibelerdendir. Her Müslüman'ın ibadetlerini gereği gibi ifa edebilmesi için, asgari bir ilme sahip olması gerekir. Ancak kişisel mesuliyetlerden ziyade toplumsal ve siyasi sorumluluklar söz konusu olduğunda, ilmin derecesi de artmalı ve yöneticilerin ilim yetkileriyle olduğu gibi ilimleriyle de üstün olmaları gerekir. Hz. Peygamber, bilhassa Kur'an'ı iyi bilen sahabelerden eğitim veya yönetim sahalarında istifade etmiştir. Bu devirde yönetici, memur veya öğretmen vb. kamu görevlerini yerine getiren görevlilerin yetiştirildikleri özel okullar mevcut değildir. Ancak devlete ait okulların programlarında Kur'an öğrenimi zorunlu olduğu için, bu okullardan mezun olanlar, yürütme ya da yargıyla ilgili her türlü yönetim kademesinde görevlendirilmekteydi. Çünkü Kur'an, dini ve idari işlerle ilgili bütün yasaları barındıran kapsamlı bir kitaptır.²⁴ Hz. Yusuf'un devlet hazinesinin yönetiminden sorumlu olup, genel olarak Mısır'ın mali işleri ve ekonomik sorunlarıyla ilgilendiğine²⁵; Talût'un ise bir peygamberle birlikte, onun hemen yanında, ilim ve bedende kendisine bahşedilmiş üstünlükleriyle hükümdar olarak yer almasına²⁶; Hz. Süleyman'ın çağdaşı Saba melikesinin danışma meclislerinin bulunduğu²⁷ dair ayetler bu bağlamda değerlendirilebilir.²⁸ Kur'an nüzulünün son dönemlerinde toplumun ihtiyaçlarını gidermeğe yönelik bir takım emir ve direktiflerin yer aldığı açıkça görülmektedir.²⁹

Âmillerin yetiştirilmesinde Hz. Peygamber'in tedrisatının da etkileri bariz bir şekilde görülmektedir. Hz. Peygamberle birlikte anlaşmalara, savaşlara, davaların çözümüne tanıklık eden sahabeler, bizzat izleyerek öğrenme imkânı bulmuşlardır. Ayrıca Hz. Peygamber, onların sahaya inmelerini sağlamış ve verdiği vazifelerle tecrübelerini artırarak muvaffak olmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda Resulullah, Amr b. Âs'tan, bir davayı huzurunda çözmesini isteyerek yargı tatbikatı yaptırmıştır.³⁰ Yine Muaz b. Cebel'i Yemen'e göndermeden önce ona bazı sorular sorarak bir çeşit teste tabi tutmuştur. Hz. Peygamber'in, valilerini bölgelerine uğurlamadan önce imtihan yapması sık rastlanan bir durumdur.³¹ Yine o, vazife verdikten sonra, görevlilerine emir ve tavsiyelerde bulunmuş ve sorumluluk ve yetki

²⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 761.

²⁵ Yusuf, 12/55.

²⁶ Bakara, 2 /247.

²⁷ Neml, 27/32-35.

²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 759.

²⁹ Watt, s. 25.

³⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 768.

³¹ Sıddıqui, s. 261.

sınırlarını iyice belirlemiştir. Hz. Peygamber denetimi de elden bırakmamış ve âmillerini kontrol altında tutmuştur.

Hz. Peygamber, âmil olarak seçtiği sahabelere, askeri vazifeler de tevdi edebilmiştir. Arabistan'ın kabileler arası çatışmaların gölgesinde olması bir yana, yeni dini benimseyemeyen ve Müslümanların başarılarını sindiremeyen kesimler, ciddi tehditler halinde İslâm devletinin karşısında durmuşlardır. Başkent Medine, İslâm devletiyle ittifak yapan kabileler ve yeni ilhak edilen topraklar her an bir saldırıyla karşılaşabileceğinden, Hz. Peygamber ve ashabı sürekli teyakkuzda olmuşlardır. İslâm devletine bağlı bir bölgeye saldırı olması durumunda, bu konuda en yetkili isim devleti temsilen bölgede bulunan vali olacaktır. Hz. Peygamber, gönderdiği seriyyeler dışında, fethettiği bölgelere askeri görevliler atamamış ve böyle bir kadro oluşturmamıştır. Bölgenin sınırları içinde çıkacak isyanlar veya dış saldırıların kontrolü valilerin sorumlulukları arasında yer almıştır. Aslında burada haberleşme ve ulaşımda yaşanan güçlükler de etkili olmuş olmalıdır. Nitekim saldırı haberinin merkeze ulaştırılması, merkezden, izlenecek yol haritasına dair yanıtın veya destek kuvvetlerin ulaştırılması vakit alacağından, vali, mümkün olduğu kadar kontrolü elinde tutmakla yükümlüdür. Bu ve benzeri sebepler, valilerde, askeri kabiliyet, cesaret ve hâkimiyeti elinde tutmaya yetecek güce sahip olma şartlarının aranmasını gerekli kılmaktadır. Yemen'de başlayan Esved el-Ansî isyanı, Hz. Peygamber'in valileri tarafından merkeze bildirilmiş, Hz. Peygamber'in direktifleri doğrultusunda valileri tarafından bastırılmıştır.³²

Yine fiziki nitelikler, Hz. Peygamber'in vali seçiminde rol oynamıştır. Maverdi'nin, göz, kulak ve dil gibi hassalarının sağlam olmasına dair şartı uygulanmış görünmektedir. Hz. Peygamber'in yönetim kadrosunda yönetime doğrudan engel teşkil edecek bu tür dezavantaja sahip sahabelerin yer almadıkları görülmektedir. Ancak bu devirde, oluşturulmuş genel bir kaide de söz konusu değildir. Engelli vatandaşlarının incinmemesi için oldukça hassas davranan bir devlet başkanı olarak Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Ümmü Mektûm isimli meşhur âmâ sahabeyi, defalarca kendi yerine vekil bıraktığı bilinmektedir. Savaş ve benzeri durumlarda ortaya çıkan bu geçici durum dışında, dezavantajlı vatandaşların idari pozisyonlarda bulunmaları, bazı açılardan daha savunmasız oldukları göz önüne alındığında, kendileri için de doğru olmayacaktır. Böylece Hz. Peygamber, onların da güvenliğini muhafaza ederek daha elverişli pozisyonlarda değerlendirilmelerini sağlamıştır.

Maverdi, âmillerin fiziksel özelliklerine, kişinin süratle oturup kalkmasına engel teşkil edecek sakatlıklardan beri olmasına dair bir şart da eklemiştir ki Hz. Peygamber'in valilerinin

---

³² Hüseyin Algül, "Esved el-Ansî", *DİA*, Cilt 11, s. 440-441.

genel olarak akli ve fiziki sıhhati yerinde, önemli hastalıklardan beri şahıslardan teşekkül ettiği görülmektedir. Ancak Yemen’de oldukça önemli bir pozisyonda bulunan Muaz b. Cebel’in ayağında bir sakatlık olduğu bilinmektedir. Üstelik bu rahatsızlığından dolayı namazlarda ayağını uzattığı kaydedilmiştir. Boyutları tam olarak bilinmemekle beraber, Muaz’ın sahip olduğu malullük, atanmasına engel olmamış ve vefat edene kadar kendisi de istediği sürece idarede rol almıştır. Muaz’ın durumu, Hz. Peygamber’in görevlilerde, siyasi istidatları, eğitimi ve ahlaki nitelikleri, fiziksel özelliklerin üstünde tuttuğuna işaret eden güzel bir örnektir.

Öte yandan Hz. Peygamber, âmillerinde, bazı avantajların bulunmasına da dikkat etmiştir. Yüzünün ve adının güzel olması, âmilde aranan özelliklerden olmuştur. Resulullah’ın bir âmil göndermek istediği zaman, adını sorduğu; eğer adı güzel olursa bu durumdan hoşnut olduğu ve bu hoşnutluğun yüzüne yansdığı; eğer isim hoşuna gitmezse bundan da rahatsızlık duyduğu ve yine yüzünde buna dair bir ifade belirlediğine dair rivayetler mevcuttur.³³ Yine Hz. Peygamber’in valilerinden Hakem b. Said’in ismini Abdullah olarak değiştirdiği kaydedilmiştir. Demek ki Hz. Peygamber, fiziksel bazı özellikleri de değerlendirme kapsamına almış, âmillerinin her açıdan mükemmel olmalarını hedeflemiştir.

Vali seçiminde öne çıkan hususlardan biri de, seçimleri Hz. Peygamber’in yaptığı ve bu hususta talepte bulunanların hoş karşılanmadığıdır. Hatta Hz. Peygamber’in, sahabeleri devlet kademelerinde vazife talep etmekten men ettiğine dair rivayetlere rastlanır.³⁴ Halkın sempatisi de göz önünde bulundurulmuş ve istemedikleri bir kimse tarafından idari işlerinin yerine getirilmesinin önüne geçilmiştir. Bu bağlamda, “Kendinden hoşlanmayan bir topluma imam olan kişinin namazı makbul olmaz.” şeklinde bir rivayet Hz. Peygamber’e isnat edilmiştir. Ahlaki olgunluk da önemli ölçüde dikkate alınmıştır. Örneğin Hz. Peygamber’e göre, idarecinin mütecessis olmaması ve halkın kusurlarını araştırmaması gerekir.³⁵

Hz. Peygamber’in tayin ettiği valiler arasında bayanların bulunmadığını da zikretmek gerekir. Teoride böyle bir kural olmadığı sanılmakla beraber, pratikte uygulama bu yönde olmuştur. Aslında toplumda kadının sahip olması gereken statü, asırlar boyunca tartışıla gelmiş bir konudur. Hz. Peygamber’in görevlilerinin arasında az sayıda bayan sahabenin yer alması ise, kadına yapılmış bir haksızlık veya onu önemli işlerden soyutlama çabası olarak lanse edilmemelidir. Burada İslâmiyet öncesinde kadının Arap toplumundaki statüsü önemli

---

³³ Kettani, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, 2. Baskı, çev. Ahmet Özel, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003, Cilt 1, s. 405, 406.

³⁴ Hizmetli, s. 275.

³⁵ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1986, Cilt 1, s. 380.

bir etkindir. Bununla beraber Hz. Peygamber bu statüye bağlı kalmamış ve kadının mahremini muhafaza ettiği müddetçe, çalışmasına ve sosyal hayatta etkin olarak yer almasına müsaade etmiştir. Arap toplumunda kadın, belirli haklara sahip olmakla beraber, Cahiliye döneminin yanlış uygulamalarından nasibini almıştır. Öte yandan, Arap toplumunda kadınların maruz kaldıkları maddi ve psikolojik şiddet abartılarak, adeta muasır medeniyetlerin kadınlarının yaşadıkları trajediler sümen altı edilmiştir. Hz. Peygamber İslâm adına kadınlara özlük haklarını iade etmiş ve tüm toplumda kadına ve haklarına dair bilinç uyandırmıştır. Hz. Peygamber, kadınların geçimlerini temin etmek üzere çalışmalarına müsaade etmiş, savaflara katılmak isteyen hanımlara engel olmamış, ilim meclislerinde bulunmalarına karşı çıkmamıştır. Hatta Hz. Peygamber'in onlara bir gün tahsis ederek, bizzat alakadar olduğu da bilinmektedir.

Bununla birlikte Hz. Peygamber'in bazı konularda hanımları görevlendirdiğine dair bir rivayet mevcuttur. Buna göre Hz. Peygamber Şifâ bint. Abdullah isimli bir hanımı, pazar (sûk) işlerinde görevlendirmiştir.³⁶ Devlet işleri ise, o dönemde yaşayan bir kadın için çetrefilli bir vazife olarak belirlemektedir. Atandıkları bölgede ikamet eden valiler, zaman zaman rapor vermek gibi bazı durumlarda Medine'ye gidip gelmek durumunda kalmışlardır. Başta yol güvenliğinin olmaması ve günlerce süren yolculuklarda karşılaşılan güçlükler vb. birçok etmen, erkeklerin bile yalnız başlarına seyahat etmelerine mahal vermemiştir. Ayrıca daha önce de geçtiği üzere, İslâm topraklarına dâhil olan bölgeler her an bir saldırıya maruz kalabilmekte ve aniden bir savaş patlak verebilmektedir. Bu durumda kadın, baş edemeyeceği zorluklarla karşılaşacak ve başta kendisi olmak üzere birçok kişinin yıpranmasına engel olamayacaktır. Yine kadınların buldukları dönem itibariyle idari alanda etkin rol almamış olmamaları, idari bilgi ve tecrübeden yoksun kaldıkları anlamına gelmektedir. İslâmiyet ise hassas bir dönemden geçmekte ve ciddi saldırı ve tehditlere maruz kalmaktaydı. Bu durumda, bölgelere gönderilen valiler, titizlikle seçilmiş ve bu seçimlerin isabeti doğrultusunda İslâm yayılma ve gelişme imkânı bulabilmiştir.

Sonuçta Hz. Peygamber, Cahiliye toplumunda kadının yer aldığı asgari çalışma alanını genişleterek önlerini açmıştır. Bu dönemin bir yansıması olarak, sonraki devirlerde kadınlar, mahkeme reisliği yapabilmiş, her türlü davaya bakmaları caiz görülmüş³⁷ ve başka alanlarda da etkin rol almaya başlamışlardır.

---

³⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 779.

³⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 779.

Bir başka mevzu ise âmillerin yaşları ile alakalıdır. Hz. Peygamber, belirli bir yaş aralığı tayin etmemiş ve bu konuda da kural koymamıştır. Bazen yaş itibariyle oldukça genç sahabelere mühim vazifeler tevdi etmiş ve bu kararlarından dolayı herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmamıştır. Elbette temyiz çağına ulaşmamış bir çocuğun veya yaşlılıktan dolayı güçten düşen yaşlıların bölge yönetimlerinde yer alması söz konusu olmamıştır. Bilindiği kadarıyla Hz. Peygamber'in en genç valileri 17 yaşlarında olduğu rivayet edilen Amr b. Hazm ve 17 veya 20 yaşlarında olduğu kaydedilen Attab b. Esid'dir. Yine Osman b. Ebi'l-Âs, bulunduğu heyetin en genç üyesi olmasına rağmen atanmıştır. Benzer şekilde Muaz b. Cebel'in, Yemen'e gönderildiğinde oldukça genç olduğu kaydedilmiştir. Burada, genç sahabelerin göreve getirilmesinin yarımada getirilen yeniliklerden olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce Arapların tek otorite olarak tanıdıkları liderleri, bilgisini ve cesaretini ispat eden olgun, nüfuz sahibi yaşlı şahıslardan seçilirdi.³⁸

Hz. Peygamber, bu genç sahabelere, tecrübe kazanmaları için görevlendirilmesine ufak çaplı vazifeler vermemiş veya onları yetkililerin yanına yardımcı olarak göndermemiştir. Bilakis, İslâm devleti için önemli bir gelir kaynağı teşkil eden Necran, Kâbe'nin bulunduğu ve Müslümanlar için en önemli iki şehirden biri olan Mekke, çok uzun uğraşlar neticesinde İslâm topraklarına ilhak olunabilen ve önemli bir noktada bulunan Taif bölgelerinin yönetimleri, mezkûr sahabelere havale edilmiştir. Yine idari bir heyetin sevk edildiği Yemen bölgesinin genel idaresi de Muaz b. Cebel'e verilmiştir. Atanmalarından sonraki gidişat incelendiğinde, Hz. Peygamber'in kararlarının isabeti müşahede edilecek ve bu gençlerin yaşlarından dolayı herhangi bir itaatsizlik ve isyanla karşılaşmadıkları görülecektir. Evvela Hz. Peygamber, sorgusuz itaat edilen bir nüfuza sahip olduğu için yaptığı atamalar eleştiriye tabi tutulmamıştır. Ancak atama öncesine Hz. Peygamber'in istişare yaptığı bilinmektedir. Hatta Osman'ın ataması, böyle bir istişarenin neticesinde gerçekleşmiştir. Demek ki bu sahabelerin yaşlarının küçük olması başka kimselerce de yönetime engel teşkil edecek bir olgu olarak telakki edilmemiştir.

Hz. Peygamber, daha önce ve sonra da gençlere önemli görevler vermiş ve sadece valilik değil, daha birçok alanda kendilerinden istifade etmiştir. Mekke döneminde, Medine halkıyla başlayan müzakerelerden sonra, bir muallim ihtiyacı hâsıl olmuş ve Hz. Peygamber, Medine'ye Mus'ab b. Umeyr'i göndermiştir. Mus'ab, o sıralarda Müslümanların içinde daha tecrübeli ve yaşça daha olgun adaylara tercih edilmiştir. Yine Hz. Peygamber, Üsame b.

---

³⁸ Hizmetli, s. 273.

Zeyd'i oldukça genç bir yaşta ordu komutanı olarak tayin etmiştir. Demek ki bu uygulama, valilikle sınırlı kalmayıp, yönetimde takip edilen genel bir tutum olmuştur.

Atamalarda genç kesime atfedilen önemin birkaç sebebinin olması gerekir. Hz. Peygamber, iman, ahlak, ilim vb. nitelikleri diğer birçok niteliğe üstün tuttuğu gibi yaş konusunda da benzer bir yol izlemiştir. Nitekim Osman b. Ebi'l-Âs'ın seçilmesinde, Kur'an'ı ve sünneti öğrenmeye olan hevesi ve çalışkanlığı etkili olmuş, suffa ehlinden olan Muaz b. Cebel'in, ilminin üstünlüğü, vazifesinin bu yönde şekillenmesini sağlamıştır. Yine Hz. Peygamber, Attab'ı tayin ettiğinde, onun, Mekke valiliğine en müstahak isim olmasından dolayı böyle bir tercih yaptığını ifade etmiştir.

Gerekli ve yeterli donanıma sahip olan vasıflı gençlerin yaşları, atanmalarına bir engel olarak görülerek belirli bir yaşa gelmeleri beklenmemiş ve kabiliyetlerinin bu yüzden körelmesine müsaade edilmemiştir. Bilakis Hz. Peygamber, onların hâlihazırda sahip oldukları kabiliyetlerini bileyerek daha da ileri taşımalarını sağlamıştır. Genç kesim, tecrübe açısından bir dezavantaja sahip olsa da, gençliğin verdiği heyecan, tez canlılık ve enerjilik gibi birçok avantaja sahiptir. Hz. Peygamber de gençlerin bu dinamizmlerini ve enerjilerini, ideallerini doğru yönde şekillendirmeye harcamalarına olanak sağlamış ve ileri yaşlarına ulaştıklarında, tecrübeyle birleştirdikleri tüm vasıflarıyla, eşi bulunmaz yöneticiler, komutanlar ve din adamları olmalarını hedeflemiş olmalıdır. Önemli vazifelerin tevdi edilmesi, gençlerin şevklerini ve tutkularını da artırmış olsa gerektir.

Kabilecilik anlayışının hâkim olduğu bir toplumda Hz. Peygamber'in, bu anlayışının yanlış yansımalarını kökünden kazınması büyük bir başarıdır. Kabileciliğin, İslâm ruhuna ve inancına ters düşmeyen yasaları ilga edilmemiş ve başta akrabalık bağının önemini koruyan yönleri, İslâm'ın arabalık anlayışıyla birleştirilerek doğru formuna kavuşmuştur. Akrabaların birbirlerini koruyup gözetmesi, düşene diğerlerinin destek olması İslâm'ın tasvip ettiği davranışlardandır. Ancak bu bağın abartılarak, bireylerden biri haksız olsa bile diğer kabileden olana karşı savunulması gibi uygulamalara yol açması onaylanmamış ve kaldırılmıştır. Nesep düşkünlüğü Araplara göre şeref ve haysiyetlerini borçlu oldukları bir realite olup, ona çözülmeyen bir bağ ile sıkı sıkıya bağlı olmuşlardır. Ancak etnolojik ve diğer yaygın anlamlarıyla İslâm, milliyetçilik üstü ve ötesi bir dindir. Dolayısıyla İslâm'ın içerdiği müminlerin kardeşliği olgusu, hac ve hilafet müessesesi gerçekten bir evrenselliştir.³⁹ Kabileciliğin tamamen nesep üzerine tesis edilen sistemi, İslâm'ın cihanşümul prensibinin

---

³⁹ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 60, 61, 69.

karşısında duramamıştır. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de, "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez."⁴⁰ mealindeki ayet gibi birçok ayet daha, İslâm'ın akrabalık bağları vb. birçok değerden üstün tutulması gerektiğine işaret etmektedir.

Hız. Peygamber, devlet yönetiminde kabileciliğin kendi mensuplarını kayırmayı gerektiren uygulamalarını kaldırmış, ancak kabilelerin bağlarını tamamen koparmalarını da istememiştir. Nitekim bu hem ağır bir talep olacak hem de bazı dezavantajlar doğuracaktır. Hız. Peygamber, genellikle kabilenin mensuplarına dair işleri, kendi içlerinden seçtiği emirlere havale etmiştir. Böylece, emir, zaten kabilenin işlerine aşına olduğundan, kolayca idareyi yürütebilmiştir. Bazı kabilelere ise kendi emirlerini seçme hakkı verilmiş, Hız. Peygamber aday belirlememiş ve seçime müdahalede bulunmamıştır.

Ancak Hız. Peygamber, bölgelere tayin ettiği ve daha çok devlet işlerini yürütmeyi tevdi ettiği genel valilerinin gönderildikleri bölgede meskûn kabileye mensup olmalarına dair bir uyum gözetmemiş, bilakis gönderdiği valiler özellikle ayrı kabilelere mensup olmuşlardır. Bu uygulama bir tesadüften ibaret olmayıp, Hız. Peygamber'in, Medine'nin politik yapısının merkezleştirilmesi⁴¹ için uyguladığı stratejinin önemli bir ayağıdır. Ayrıca valiler, bazen iki ayrı bölgeyi tek yönetim altında birleştirdiklerinden dolayı, bir valinin yönetim sahasına birden fazla kabile girebilmekteydi. Dolayısıyla hangi kabilenin mensubunun seçileceğine dair bir kargaşa meydana gelebilecek, hatta belki de kabileler arası güç savaşına dönüşebilecekti.

Hız. Peygamber'in valilerinin hangi kabilelere mensup olduklarını tespit etmek de onun bu konuda özel bir ayırım yapıp yapmadığını kavramak açısından gereklidir. Hız. Peygamber Kureyş kabilesine mensup Haşim, Ümeyye, Mahzum, Fihri, Muttalib ve Sehm oğullarından valiler seçmiştir. Bunların içinden en fazla vali seçilen kabile 7 valiyle Ümeyyeoğullarıdır. Diğer mezkûr kabilelerden ise birer vali gönderilmiştir. Bunun dışında Hazrec kabilesine mensup 6 vali vardır. Sakif, Ezd, Murr, İrani ve Temim kabilelerinden ikişer vali seçilmiştir. Tay, Eş'ar, Hadramevt ve Hemdan kabilelerinden ise birer vali

---

⁴⁰ Tevbe, 9/24.

⁴¹ Siddiqui, s. 260.

seçilerek göreve atanmıştır. Toplamda 11 kabileden seçilen valiler yönetim kadrosunu teşkil etmiştir.⁴²

Görüldüğü üzere bu tablo, Hz. Peygamber'in herhangi bir kabileye ayrıcalık tanıdığına dair hiçbir şüpheye mahal vermeyecek bir dağılıma sahiptir. Ümeyyeoğullarından seçilen valilerin sayısının fazla olması dikkat çekici olmakla beraber, bunun bir imtiyaz olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. Ümeyyeoğulları idari istidata sahip bir aile olup, İslâm öncesi de benzer mevkileri ellerinde bulundurmışlardır. Ortada bir imtiyaz varsa da, bu bahşedilmiş değil, kazanılmış bir ayrıcalıktır. Eğer Hz. Peygamber, Ümeyyeoğullarına ayrıcalık tanıma eğiliminde olsaydı, bu takdirde Mekke'nin idaresini ellerinden almaz ve Ebu Süfyan'ın (ö. 31/651-52) görevine son vermezdi. Yani Ümeyye oğullarının ya da diğer bazı kabilelerin sayı olarak üstün olmaları, mensuplarından vasıflı ve idareye layık kişileri barındırmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber kabileciliğe dayanan bir ayrıma gidecek olsaydı, bu durumda en çok valinin Haşim oğullarından gönderilmesi gerekirdi.

Hz. Peygamber'in valilerinden, toplamda on iki kadarı Kureyş kabilesinin farklı kollarının mensuplarıdır. Bu dağılımda aslan payının Kureyşlilere düşmesi, Kureyş'in, Hz. Peygamber'in de mensubu olduğu kabile olması hasebiyle dikkat çekicidir. Hz. Peygamber'e atfedilen, "Devlet başkanı Kureyş'tendir." şeklinde rivayet edilen hadisi, Hz. Ebu Bekir tarafından hilafetini onaylamayanlara karşı delil getirilmiştir. Yine, "Kureyş'i öne alınız, ona başkalarını tercih edip, öne çıkarmayınız." hadisi rivayet edilmiştir.⁴³

Sonuçta kasti bir öne çıkarma eyleminin olmadığı görüşü kuvvet kazanır. Kaynaklara göre Hz. Peygamber'in valilerinin arasında sadece bir Haşimî vardır. Bu bilgi, Hz. Peygamber'in başta kendi kabilesi olmak üzere bütün kabilelere eşit muamele yaptığını ve diğerine haksızlık edecek şekilde hiçbir imtiyaz tanımadığını ispat eder niteliktedir. Nitekim hukuki olarak Haşim oğullarının zekât memuru olarak çalışmaları caiz olmamakla beraber, yönetimde yer almalarında bir sakınca görülmemiştir. Ancak buna rağmen sadece bir vali gönderilmiştir. Bu durum, Hz. Peygamber'in akrabalarından bir kişinin dışında, valiliğe ehil olan kimselerin bulunmadığını akla getirmemelidir. Aslında bu pozisyonlarda pekâlâ görev alabilecek Hz. Peygamber'in yakın akrabaları mevcuttur. Hz. Peygamber, bu hususta daha ziyade, tedbir almış gibidir. Halife Hz. Osman'ın kendi akrabalarını işe almasından dolayı,

---

⁴² Siddîqui, s. 258.

⁴³ Maverdi, s. 32.

kendisine yöneltilem ağır ithamlar hatırlanmalıdır. Hz. Peygamber, uygulamasıyla bu tür yanlış anlaşılmalarm önüne geçmiştir.

Hz. Peygamber, adayları değerlendirmeye tabi tuttuğunda, mensup oldukları kabilenin ismi dışarıda kalmıştır. Adaletli bir kararın alınması için bu elzemdır. Kişi hangi ailede veya kabiledede dünyaya geleceğini seçmekten acizdir. Hele de kabileciliğin izlerini silerek mümin kardeşliğini öne çıkarmak üzere olağanüstü bir gayret gösteren Hz. Peygamber'in, böyle bir ayırım yaptığını düşünmek makullükten uzaktır.

Aslında Hz. Peygamber, zekâ, beceri ve liyakatlerine göre, devlet adamlarını seçtiğini şeffaf bir şekilde göstermiştir. Bu bağlamda Arap-Acem şeklinde bir ayırım dahi yapmamış ve aradığı niteliklere sahip olan kişiyi, ırkına ve soyuna bakmadan tayin etmiştir. Hz. Peygamber'in ilk valisi Bâzân, İran asıllı olup, Yemen'de dışlanan ve hassas bir konumda bulunan bir azınlığa mensuptur. Ancak Hz. Peygamber, bu durumu Bâzân'ın aleyhine kullanmamış ve Yemen vilayetini ona tevdi etmiştir. Bâzân ise atanmasından öldürülmesine kadar geçen zaman diliminde görevini başarıyla ifa etmiş ve Yemen'de büyük yankı uyandırmıştır. Vefat ederken de, halkına bulunduğu vasiyette, Hz. Peygamber'e tabi olmalarını tavsiye etmiş ve onun gayretleri neticesinde Yemen'de İslâm'ın yayılması ivme kazanmıştır.

Yine Hz. Peygamber, kişisel düşmanlık ve hesaplaşmalardan uzakta işleyen bir devlet sistemi kurmuş ve âmillerinin de böyle olmalarını sağlamıştır. Hz. Peygamber atasından ya da ailesinden dolayı hiç kimsenin tenkit edilmesine müsaade etmemiştir. Ebu Cehil'in oğlu İkrime, İslâm'ı kabul ettikten sonra, babasının yaptıkları hatırlatılarak bazı sahabeler tarafından rahatsız edilmiş; insanlar İkrime'ye Ebu Cehil'in oğlu diye yaralayıcı sözler edince Hz. Peygamber "Ölülerine söverek dirilerine eziyet edenlere ne oluyor? Dikkat edin, ölülere söverek dirilere eziyet etmeyin!" buyurmuş⁴⁴ ve ashabını uyararak bu davranışın önüne geçmiştir. Böylesine hassas bir tedrisata tabi tutulan sahabeler, tarihte eşine nadir rastlanan düzeyde bir toplum seviyesine ulaşmışlardır.

Hz. Peygamber'in valilerinden Ebu Süfyan da, benzer şekilde geç bir dönemde Müslüman olduktan sonra, artık geçmiş günahları yüzüne çarpılmamış ve Müslümanlara yaşattığı acılar görmezden gelinmiştir. Hz. Peygamber'in 23 yıllık risaletinin 20 yılı boyunca onunla herkesten çok mücadele eden Ebu Süfyan, İslâm'ı kabul etmesiyle beraber tertemiz bir

---

⁴⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1. Baskı, çev. ed. Adnan Demircan, y.y., Siyer Yayınları, 2014, Cilt 6, s. 89.

sayfa açmış ve Müslümanlar da artık ne onun yönetici olarak atanmasından ne de onun yönetimi altında yaşamaktan rahatsızlık duymamışlardır. Hz. Peygamber'in tek Haşimi valisi de Bedir savaşına kadar en şiddetli muhaliflerden olmuştur. Tüm bu gerçekler, bir adamın pagan günlerinde işlediklerini bir defadan yok eden ilkeye vurgu yapmaktadır. Ayrıca eyalet valiliği ve memurlukların sadece kabiliyet ve maharet doğrultusunda verildiğini doğrulamaktadır.⁴⁵

Erken dönemde Müslüman olmak kişilerin toplumda itibarlarını artıran bir ölçüt olmamış ve oldukça geç denebilecek devrelerde İslâm'ı kabul edenler, düşük bir statüde bulunarak hakir görülen bir grup olmamışlardır. Hz. Peygamber, bu doğrultuda valilerini, Müslüman olmalarının zaman dilimine göre belirlememiştir. Ancak, erken dönemde Müslüman olanların pratik bir avantaja sahip oldukları düşünülebilir. Nitekim bu sahabeler, Hz. Peygamber'in yanında daha uzun süre kalarak ve onunla birlikte daha fazla acılara göğüs germiş, diğerlerine nispeten erken olgunlaşmış olabilirler. Seriyelere gönderilen, savaşlara çıkan, anlaşmaları izleyen ve daha birçok önemli olayın çözümünde bulunan sahabeler, tecrübe edinme hususunda da bir adım öne geçmektedirler.

Hangi dönemde Müslüman olduklarının değerlendirmenin dışında tutulduğunu böylece müşahede ederiz. Ancak İslâm devletini temsilen merkezden gönderilen valinin mutlaka Müslüman olması gerektiğine dair bir ölçüt mevcuttur. Nitekim Hz. Peygamber bütün valilerini Müslümanlardan seçmiştir.

Medine'de ilk defa Yahudilerle muhatap olan Müslümanlar, onlarla aynı şehri adil bir biçimde paylaşmışlardır. Resulullah, Arap putperest kabileleri ile zaman zaman askeri ittifak anlaşmaları yapmıştır. Bedir'de esir alınan müşriklerin, Müslüman çocuklara okuma yazma öğrettikleri bilinmektedir. Onlarla ilişkilerini iyi tutan Hz. Peygamber'in benzer uygulamaları, gayrimüslimlerin memur, öğretmen, teknisyen, inşaatçı vb. olarak kullanılmasının meşru ve helal kabul edildiği sonucuna götürür.⁴⁶ Ancak valilik, İslâm devletini temsilen, gönderildiği bölgede, tam yetkiyle Müslüman veya gayrimüslim tebaayı, İslâm hukuku ve şeriatı çerçevesinde yönetmektir. Bu durumda gayrimüslim bir valinin çıkarılmamış olması doğaldır. Hz. Peygamber, bir bölgede azınlık şeklinde yaşayan gayrimüslimleri toplumdaki tecrit etmemiş ve haklarını iade etmiştir. Tamamı gayrimüslimlerden teşekkül eden tebaaya da Müslüman valilerin gönderilmesine özen gösterilmiştir. Gönderilen valiler ise, bu tebaaların

---

⁴⁵ Siddıqui, s. 260.

⁴⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 745.

iç işlerine müdahalede bulunmamış ve kendilerine tam bir özerklik sağlanmıştır. Dolayısıyla kendi iç işlerini yönetenler, yine kendi yöneticileri olmuştur. Ancak bu yöneticilerin İslâm devleti tarafından atanmadıklarını ve seçimlerine herhangi bir müdahalenin yapılmadığını belirtmek gerekir.

Aslında yeni fethedilen bölgede hâlihazırda devam eden bir yönetim daima var olmuştur. Güç kullanılarak fethedilmiş bir bölgede bile, anlaşma sağlandığı takdirde eski yönetime dokunulmamıştır. Halk, Müslüman olmayı kabul etmişse, kabile reisleri (emirleri), Hz. Peygamber'in kabile içindeki temsilcisi olmuştur. Dinleri üzere kalmak isteyip de cizye ödemeye razı olan gayrimüslim bölgelerde de benzer bir yol takip edilmiş ve yerel yönetim ilga edilmemiştir. Ancak her iki durumda da bu bölgelerin kontrolünü sağlamak üzere merkezden valiler gönderilmiştir.

Yazılı bir yasa oluşturulmamakla beraber Hz. Peygamber, âmillerin sahip olmaları gereken nitelikleri belirleyerek, bir âminin taşınmasında sakınca bulunan hasletleri bariz bir şekilde göstermiştir. Atamalarının büyük çoğunluğunda Hz. Peygamber'in kararlarının isabeti görünmektedir. Gönderdiği valiler, yönetimi başarılı bir şekilde yürütmüş, halk tarafından sevilmiş ve itaat görmüşlerdir. Böylece kamunun güvenine mazhar olan valiler, yönetimde daha etkili olabilmişlerdir. Savaş durumunda halkı örgütlemiş, vergilerin toplanmasına gereken katkıda bulunmuş ve en önemlisi tebliğ faaliyetlerinde etkin olarak yer almışlardır.

Hz. Peygamber'in gönderdiği valilerden, sadece Uyeyne b. Hısn (ö. 30/650), peygamberin vefatından sonra irtidat hareketlerine katılmıştır.⁴⁷ Bu olay haricinde, valilerinin arasında isyanlara iştirak eden veya elindeki gücü kullanarak halka zarar verme girişiminde bulunan birine rivayetlerde tesadüf edilmemiştir. Valiler, genel anlamıyla bir başarı portresi çizmişler ve bir iki atama değişikliği ve ölümlerin haricinde, görevlerini uzun süre devam ettirmişlerdir.⁴⁸

Hz. Peygamber, üst düzey bir toplum meydana getirmiştir. Bu toplumun içinde koşulsuz itaat eden, canını, malını, ailesini veya peygamber ne isterse uğruna feda etmeye hazır bulunan kararlı ve çetin, muhtelif kabiliyet ve becerilere sahip onlarca nefer yer almıştır. Ancak burada istidatları ve eğilimleri doğru tespit ederek ilgili alanlara aktarabilmek gerekmektedir ki Hz. Peygamber'in başarısı en çok burada ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in daha sonra önemli başarılarla imza atacak olan Amr b. Âs'ı (ö. 43/664), içinde

⁴⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 433.

⁴⁸ Siddîqui, s. 207.

Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) gibi birçok liyakatli sahabenin bulunduğu bir orduyu kumanda etmek üzere tayin etmesi, onun öngörüsüne işaret eder. Hz. Peygamber, benzer şekilde, vali ve memurlarını da aynı maharet ve öngörüyle seçmiş, böylece İslâm devleti yükselebilmek imkânı bulmuştur. Aksi takdirde bu denli hızla büyüyen bir devletin, sağlam temeller üzerine oturtulması mümkün görünmemektedir.

Hz. Peygamber bir şehre bile hâkim değilken tüm yarımada'yı hâkimiyet altına almıştır. Ancak işin burada bitmeyip, bilakis zorlaştığını kabul etmek gerekir. Fethedilen veya anlaşma sağlanan bölgelerin elde tutulması, itaat anlayışları köklü bir değişime uğrayan tüm yarımada'nın asayişinin sağlanması gerekmektedir. Burada ise, vali ve memurların yükümlülükleri devreye girerek önem kazanmaktadır.

Hz. Peygamber, yönettikleri bölgelerde bağımsız karar verme yetkisine sahip olmalarına rağmen, onları yekten kendi başlarına bırakmamıştır. Vali ve memurların sık sık Medine'ye giderek, bir çeşit rapor verdikleri görülmektedir. Hz. Peygamber, kararlarını isabetli bulunduğu kimseleri tebrik etmiş veya susarak takrir etmiştir. Bazense o, tavsiyeler vererek, kamu görevlerinin yerine getirilmesinde kalitenin artmasına olanak sağlamıştır. Yanlış gördüğü bir uygulamayı ise köklü bir biçimde çözüme bağlamış ve gerektiğinde sert bir tavır takınarak, bu yanlış eleştirmiştir. Kur'an'ın öngördüğü eleştiri biçimi, şahıslar üzerinden değil, olaylar ve tutumlar üzerinden yapılan eleştiridir. Hz. İbrahim'in iman etmeyen babasını uyardığı dil, Kur'an-ı Kerim'de yer verilerek, doğru tenkit formu işlenmiştir. Hz. Peygamber de bu doğrultuda şahısların gururlarını incitmeden sorunları çözüme bağlayabilmiş ve yanlışlıkları düzeltebilmiştir. Valileriyle olan ilişkilerinde daima ılımlı ve pozitif bir tavır takınan Hz. Peygamber, bir devlet başkanının vakarıyla işleri yürütmüş, bir peygamberin sıcaklığıyla ümmetini kucaklamıştır. Gerek resmi ve gerekse sosyal ilişkilerinde birbiriyle çatışmayıp bilakis uyum içinde yürüyen bu iki karakteriyle, mükemmel bir yönetime imza atmıştır. Hz. Peygamber, haberleri ve gelişmeleri tamamen insan kaynaklı olarak takip etmiş, savaş vb. durumlarda casuslar göndermiş⁴⁹, valilerinden haber almak üzere, onlardan postacılar göndermelerini istemiştir.⁵⁰ Yarımada'nın ve dönemin ulaşım koşulları içinde oldukça hızlı sayılabilecek bir haberleşme ağı oluşturan Hz. Peygamber, bu sayede rakiplerinin önüne geçmiştir. Hızlı haberleşme yönetiminde de etkili olmuş, valilerle arasındaki iletişimi hızlandırmıştır.

---

⁴⁹ Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 2, s. 867; Kettani, Cilt 1, s. 538-540.

⁵⁰ Kettani, Cilt 1, s. 405.

Sonuçta Hz. Peygamber, yönetimde bürokrasiyi, alt ve üst kurumları teşkil etmiş ve Allah'ın adaletine, kanunlarına, ahlaki değerlere dayanan ve Allah'ın ipine sıkıca bağlı bulunan bir yönetim teşkilatı oluşturmayı başarmıştır. Bu bağlamda yaptığı atamaların sonuçları, onun muvaffakiyetine işaret etmektedir. Önce Kur'an'la ve sünnetiyle yetiştirdiği valiler seçmiş, yönetimi öğretmiş ve devletini temsil eden valilere bu doğrultuda sorumluluklar yüklemiştir. Atamalarını yaparken, vali gönderilecek bölgenin gereksinimlerini, coğrafi koşullarını göz önünde bulundurarak, nitelikli elemanlarını göndermiş ve verim elde etmiştir. Hz. Peygamber, öngörüsü, insan tanımada ve seçmedeki ustalığına rağmen, âmil seçiminde istişare metodunu da kullanmıştır. Böylece kişisel yaşamlarından ahlaki olgunluklarına, vicdanlarından ilimlerine, fitratlarından fiziksel yapılarına kadar tüm yönleriyle değerlendirmeye tabi tutulan âmillerin, seçim kriterleri belirlenmiştir. Âmiller, muhakeme ve içtihat kabiliyetine sahip, bilgili, becerikli, liyakatli, dirayetli, anlayışlı, sempatik, güler yüzlü, hoşgörülü, iyi niyetli kimselerden seçilmiştir.⁵¹ Bu kriterler, halifelerce de aranarak, uymayanlar derhal devlet görevlerinden alınmış, yerine uygun nitelikleri taşıyan kimseler tayin edilmiştir. Devletin sınırlarının giderek genişlediği Hz. Ömer devrinde dahi, bu kurallara riayet edilmiş ve kontrolü oldukça güç olmasına rağmen Hz. Ömer sık sık atama değişikliği yapmaktan çekinmemiştir.

Oluşturulan kıstaslar dâhilinde görevlerini ifa eden valiler ve diğer çalışma alanlarının tamamında görev alan tüm âmiller, İslâm tarihi boyunca, devlet adamlarına, bürokratlara, diplomatlara ve memurluğun her kademesinde görev alan memurlara örnek teşkil etmişler ve kamusal adaletin hiçbir sapmaya uğramaksızın uygulanabileceğini gözler önüne sermişlerdir. Nitekim Allah'ın noksansız sistemi böyle bir yönetimi öngörmüş, Hz. Peygamber ve valileri ise bu sistemin temsilcileri ve uygulayıcıları olmuşlardır.

1. 1. 2. Âmillerin Yetki ve Sorumlulukları

Hz. Peygamber'in âmillerini, bölgelerin ihtiyaçlarını dikkate alarak vazifelendirdiğini daha önce ifade etmiştik. Böylece bir bölgeye gönderilen âmilin, idari sorumluluğunun sınırları buna göre belirlenmiş ve bazen yönetime ek vazifeler verilebilmiştir.

Burada yetki ve sorumluluklarını doğru bir şekilde kavrayabilmek için genel valilerle mahalli idarecileri birbirinden ayırmak gerekir. Hz. Peygamber her iki idarecinin de yönetim sınırlarını iyice belirlemiş ve kendilerine bildirmiştir.

---

⁵¹ Hizmetli, s. 275.

1. 1. 2. 1. Mahallî İdarecilik

Mahalli idarecilerin yetki sahaları, genellikle kendi kabileleri olmuştur. Bu yöneticiler, kabilenin iç işlerini idare etmişler, dış işlerle bağlantısı olmayan meselelerin çözümünü üstlenmişlerdir. Bu bağlamda kabile içinde meydana gelebilecek her türlü oluşumda, kabilece kararların alınması ve uygulanmasında, yetkili kişi, Hz. Peygamber'in tayin ettiği yönetici olacaktır. Yerel idarecilerin, genellikle kabile mensuplarından seçilmesine özen gösterilmesi ve uygun şartları haiz olması halinde hâlihazırda kabile reisliğini ifa eden idarecinin görevine devam etmesi metodu, taşra yönetiminde büyük kolaylık sağlamış ve kabile içi meselelerin büyüyerek dışa taşmasına engel olmuştur.

Klasik kaynaklar bu tür atamalar için genel valiliklerden farklı bir kavram kullanmışlardır. Kabile reisliğine getirilerek, başkanlığı üstlenen ve sınırları muayyen bir mıntıkada, muayyen yetkilerini kullanarak, kabilesini idare eden yöneticiler, “emir” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bu atamaların yapılması kastedilerek, Arapça “emir tayin etti” manasını taşıyan “emmere” fiili ve genellikle yanında “kendi kabilesine” anlamına gelen “alâ kavmihi” ifadelerine yer verilmiştir. Bu genel bir çıkarım olup, kaynaklarda bazen “gönderdi” anlamına gelen “be’ase” fiiline de yer verilmiştir. Ancak klasik kaynaklarda yapılan bu ayırım, Hz. Peygamber'in idarecilerinin yetkilerini belirlemede büyük kolaylık sağlamaktadır. Yine de burada, emirliğin sadece kabile reisliğine has bir kullanım olmadığını ve başka anlamlarda da kullanılmasına rastlandığını belirtmek gerekir. Bazı kaynaklar, emir olarak ifade edilerek kastedilenlerin, Hz. Peygamber tarafından yönetim, kaza, vergi toplama ve hac için tayin edilen emirler olduğunu söyler.⁵² Taberi (ö. 310/923) de, 10/631 yılında Hz. Peygamber'in gönderdiği emirler olarak saydığı isimlerin arasında, bazı genel valileri de zikreder.⁵³

Emirlerin, ya doğrudan hükümet merkezine ya da Hz. Peygamber'in genel valilerine bağlı olarak çalışmışlardır. Ancak bir emirin hangisine bağlı olarak idareyi yürüttüğünü tespit etmek güçtür. Atamaları ise genellikle heyet olarak Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerinde gerçekleştirilmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak en çok emir ataması, heyetler yılı olarak anılan 9/630 yılına müsadiftir.

Heyetler yılı aslında birçok atamanın yapıldığı tarihtir. Çeşitli sebeplerle Hz. Peygamber'in huzuruna gelen heyetler, İslâm'ı kabul etmeleri veya anlaşma sağlamaları

---

⁵² Kettani, Cilt 1, s. 404.

⁵³ Taberi, *Tarihu't-Taberî*, Cilt 2, s. 204 (eş-Şamile).

mukabilinde kendileri bazı idari veya mali memur taleplerinde bulunmuşlar veya Hz. Peygamber, gerekli görerek bir atama yapmıştır.

Aslında 5/626 yılından itibaren Müzeyne heyetinin ziyaretiyle başlayan heyet akınları, 9/630 yılında yoğunlaşmıştır. Hudeybiye'den beri devletlerarası ilişkilerde kabul görmeye başlayan siyasi yapılanma, Mekke'nin fethi üzerine mükemmel ordusuyla, idarî ve adlî teşkilatıyla fiilî ve hakiki bir devlet halinde kendini gösterince, Arabistan'ın bütün kabileleri heyetler göndererek bağlılıklarını bildirmişlerdir. Hz. Peygamber'in, yapımında bizzat çalıştığı misafirhanelerde veya mescidin avlusuna kurulan çadırlarda ağırladığı heyetler, burada Kur'an dinler, kılınan namazları izlerdi. Heyetler bilgi edinir, dini meseleleri öğrenir ve Resulullah'ın ahlakını müşahede eder ve ashabıyla olan dostluk ve beraberliklerini görürlerdi.⁵⁴

Hz. Peygamber'e gelerek görüşme talep eden heyetlerin amaçları şöyle sıralanmıştır:⁵⁵

- Kabilelerinin Müslüman olduğunu bildirmek (Müzeyne, Selâman, Tay, Becîle vb. kabileler gibi),
- İslam'ı öğrenmek ve öğrendiklerini kabilelerine öğretmek (Sakif kabile reislerinden Urve b. Mesûd (9/630), Abdülkays kabile reislerinden Cârûd gibi),
- İslâm'ı tebliğ edecek, dini öğretecek mübelliğler ve öğretmenler istemek (Ebu Berâ Amir b. Malik, Kilab kabilesi için bir irşat heyeti istemiştir),
- Şartlı olarak İslâm'ı kabul etmek (Sakif Heyeti),
- Dünyevî menfaatler elde etmek (Hevze b. Ali ve Müseylime gibi),
- Tarafsızlık anlaşması yapmak,
- Cizye üzere anlaşma yapmak,
- Hz. Muhammed'le ilmî ve dini münakaşalarda bulunmak (hem cizye hem münakaşa için gelen heyetlerin başında Necran gelir.)
- Resulullah'dan sonra onun makamına ve otoritesine ortaklık teklif etmek ve devlet arazisini paylaşmak,
- Resulullah'ın gücünü öğrenmek,
- Hz. Muhammed'e suikastta bulunmak (Amir b. Sa'saâ hem gücünü öğrenmeye hem de suikastta bulunmaya gelmiştir.)

⁵⁴ Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 3. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011, s. 903.

⁵⁵ M. Ali Kapar, "Asr-ı Saadette Müşrikler Ve Müşriklerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1994, Cilt 2, s. 371.

Görüldüğü üzere heyetlerin çoğunun gelişleri, idari yapılandırmaları gerektirecek ziyaretlerdir. Hz. Peygamber, bu gereksinimleri dikkate alarak idari boşlukları doldurmuş ve adayların içinden en uygun olanını belirleyerek seçmiştir. Bu belirleme işini nasıl yaptığı hakkında ipuçlarına rastlanmaktadır. Heyetlerin tüm üyeleri Kur'an'ı ve esasları iyice öğrenerek Medine'den ayrılmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber, bu hususta da görevlendirmeler yapmış ve heyetlerin ağırlandırmalarına, konaklamalarına ve ayrılırken üyelerine verdiği hediyelere özen gösterdiği gibi, Medine'de kaldıkları süreyi verimli kullanmalarına ve olabildiğince sıkı bir eğitim görmelerine olanak sağlamıştır. Sonuçta tamamı öğretime tabi tutulan heyet üyelerinden bazıları kavrama kabiliyetleriyle öne çıkabilmiştir. Bazen diğer üyelerden açık ara daha istekli ve yetenekli olanlar belirmiş ve Resulullah, kolayca seçim yapabilmıştır. Bazense en iyilerini belirlemek için, üyeleri bir çeşit sözlü imtihana tabi tutmuş ve sonuca göre bir atama yapmıştır. Heyetlerle beraber bazen vergi memuru, öğretmen vb. çalışanlar gönderilmiş, bazen bir bölgenin, yeni Müslüman olan kabilelerle genişlemesiyle genel vali atamaları yapılmıştır. Heyet üyelerinden biri ise mutlaka Hz. Peygamber'in temsilcisi olarak dönmüştür.

Hz. Peygamber'in kabilelere tayin ettiği temsilcilerin tamamının çalışma alanımıza dâhil olmadığını da belirtmek gerekir. Naiblik vb. başka bir görevin kapsamı içinde de değerlendirilebilecek emirlerin, Hz. Peygamber'in âmili olarak telakki edilebilmeleri için, bazı idari yetkililere sahip olmaları gerekmektedir. Hz. Peygamber âmillerine, kabile içi asayişinin sağlanmasının yanı sıra bazı vergisel sorumluluklar yüklemiş, bazense askeri seferleri kumanda etmesini istemiştir. Veya idari yetkileri artırılmış bir kabile reisi âmil olarak anılabilmektedir.

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in mahalli idarelerin sorumluluklarını tevdi ettiği âmiller, asayişin sağlanmasında, önemli bir role sahip olmuşlardır. Onlara verilen temel sorumluluk, buldukları bölgede, İslâm devletinin otoritesini sürdürerek, bu otoriteye verilebilecek zararların önüne geçmek olmuştur. İbadetlerin uygulanmasına ve bilhassa namazların kıldırılmasına öncülük etmeleri, kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda zekâtların toplanmasını doğrudan kendilerinin sağlaması veya vergi memurlarına yardımcı olmaları gerekmektedir. Nitekim vergi muhataplarının belirlenmesinde kabile içinden yardım almak, işleri büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Toplumun sevk ve idaresi, haklarının korunması,

yasaklara riayet edilmesini temin etmek⁵⁶, yine mahalli idarecilerin sorumluluğundadır. Bu valiler, halkın genel anlamda maslahatını temin etmeğe çalışmışlardır.

Maverdi'ye göre, merkeze bağlı olarak yürütülen, adliye, muhakeme, vergi ve zekât toplama işlerine, özel vali denen, bölgesel valilerin karışmaları mümkün değildir. Ancak özel vali, zulmü, haksızlığı önlemekle, mütegalibe geçinenlerin önüne geçmekle, halk arasında atıfet ve merhameti sağlamakla yükümlüdürler. Hac işlerini yerine getirmek ve halkın hazırlığına öncü olması da gerekir. Nitekim özel vali, halkın maslahatına dair her türlü vazifeyi ifa etmekle yükümlüdür. Topluma karşı gelebilecek iç ve dış tehditleri bertaraf etmekle de tavzif olduğundan, bir saldırı durumunda karşılık vermesi de gerekir.⁵⁷

Hız. Peygamber döneminde mahalli idareciler, yukarıda sıralanan görevlerin büyük çoğunluğunu yerine getirmişlerdir. Ancak istisna edilmesi gereken bir durum vardır ki, bu devirde henüz hâkimlik, memurluk, valilik, öğretmenlik vb. devlet işleri birbirinden kesin sınırlarla ayrılmamış ve birlikte yürütülmüştür. Dolayısıyla Hız. Peygamber'in emirlerinin vergi işlerine karıştığı ve ihtiyaç duyulan her alanda, yeterli meziyetleri taşıması halinde görev alabildiği görülmektedir.

Kabilelerin, her türlü iç işlerinde başvuracakları merci, böylece Hız. Peygamber'e bağlı olarak çalışan mahalli idareciler olmuştur. Bu durum yönetime önemli bir katkı sağlamıştır. Savaş vb. durumlar söz konusu olduğunda, genel valilerin nüfuzları da çok önemli olmakla beraber, halka yakın olan kabile reislerinin, halkı örgütlemeleri işleri kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Hız. Peygamber adına her kabilede bir otoritenin bulunması, hem merkezin idareyi elinde tutmasını sağlamış, hem de halkın alışık olduğu kabile düzenini muhafaza etmiştir. Bu durumda yönetimde önemli bir yere sahip oldukları anlaşılan mahalli âmillerin, iyi birer müslüman olmanın yanında kabile işlerini sevk ve idareye hâkim olmaları gerekmektedir. Mahalli idareciler, genel bir bakışla başarı göstermişlerdir. Mekke'nin fethi için Hız. Peygamber'in çağrı yapmasıyla, her kabile kendi içinde hızlıca ve düzenli bir şekilde örgütlenebilmiştir. Bu yıldan sonra İslâm'ın hâkimiyet alanına hızla girmeye başlayan kabileler benzer bir nizama ve idareye tabi tutulmuşlardır.

Aslında kabilelere temsilci gönderme usulünü Hız. Peygamber Akabe görüşmeleri esnasında başlatmıştır. Merkezi hükümet, kabilelere, kendi iç işlerinde özerklik sağlamakla beraber, gerektiğinde müdahale etme hakkını mahfuz tutmuştur. Bu durumda

---

⁵⁶ Maverdi, s. 82.

⁵⁷ Maverdi, s. 82-85.

kabile başkanını tayin etme yetkisi merkezin elinde bulunmuş, çoğunlukla Hz. Peygamber, tayin ettiği başkanlara, iktidarın işaret ve sembolü olarak bir bayrak vermiştir.⁵⁸

1. 1. 2. 2. Genel Valilik

Hz. Peygamber'in âmillerinin içinde, geniş idari salâhiyetlerle, nispeten daha geniş bir alanı idare etmek üzere gönderdiği valileri, genel vali olarak adlandırılır. Bu valilerin tamamı âmil olarak telakki edilir. Klasik kaynakların, bu valiler için, “âmil” veya “vali” ifadelerini kullandığı görülür. Atandıklarını ifade etmek üzere ise Arapçada “bir yerin sorumluluğuna getirdi” anlamına gelen “iste'mele” fiili veya “yönetici olarak atadı” manasında “vellâ” fiili kullanılmıştır.

Sözlükte vali, “bir şeye çok yakın olan; yetkili kişi, yönetici” anlamlarına gelir. Hükümdarlar tarafından başşehirin dışındaki şehirleri yönetmek üzere tayin edilen memurlara vali, valilerin sorumluluğu altındaki yerlere vilayet, şehirden daha geniş bölgelere ise eyalet adı verilmiştir. Eyalet valilerinin, vilayet valilerine nispetle daha geniş yetkilere sahip olduğu ve vilayet tayinlerini yapma yetkisini ellerinde bulundurdukları kaydedilmiştir.⁵⁹

Hz. Peygamber döneminde eyalet sisteminin temelleri atılmışsa da, kavram olarak kullanılmaya başlanmamıştır. Ayrıca bu devirde atama yetkisi, sadece Hz. Peygamber'de olup, valilerin bir başka valiyi tavsiye etmeye yetkili olduğu, ancak başka bir bölgeye vali tayin etme erkine sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. İdareyi yürüttükleri esnada ihtiyaç üzere geçici görevlendirmeler yaptıkları sanılmakla beraber, başka bir vali atadıklarına dair bir rivayete rastlanmamıştır.

Hz. Peygamber, valileri aracılığı ile yönettiği tüm bölgeleri, iç işlerinde özerk, dış işlerinde merkeze bağlı tutmuştur. Bu sistem Osmanlı döneminde dahi kullanılmaya devam etmiş ve beylerbeyi tarafından yönetilen eyaletler meydana getirilmiştir. Peygamber devrinde başlatılan bu uygulamanın, haberleşme güçlüklerinden kaynaklandığına dair bir görüş mevcuttur.⁶⁰ Bir haberin merkeze ulaştırılarak, cevabın gelmesi uzun bir müddet beklemeyi gerektirmiştir ki, iç işlerle ilgili her sorunun Medine'ye taşınması gerekli ve mümkün değildir. Zaten valiler, iç işleri idare edebilecek kabiliyete sahip sahabelerden seçilmiş ve bölgelerinin yönetiminde tek söz sahibi olmuşlardır. Burada oluşturulan bir yönetim heyetine de tesadüf

⁵⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 769.

⁵⁹ Ünal Kılıç, “Vali”, *DİA*, Cilt 42, s. 492-494.

⁶⁰ S. A. Sıddikî, *İslam Devletinde Mali Yapı*, 4. Baskı, çev. Rasim Özdören, İstanbul, Fikir Yayınları, 1968, s. 208.

edilmez ki, bölgelerin yapısı, böyle bir uygulamayı gerekli kılmamıştır. Ancak Yemen bölgesine bir yönetim heyeti gönderilmiştir. Bu heyette bulunan idareciler ise muayyen mıntıkları idare etmişler ve genel bir valiye bağlanmışlardır. Bu durumda bir valinin idaresini teftiş edecek veya alınacak kararlarda oylama yapacak bir alt kurum söz konusu değildir. Valileri denetim ve teftiş işi ise bizzat Hz. Peygamber tarafından yürütülmüştür.

Eyalet ve vilayetler, taşra örgütlenmesinin en önemli ayağı olup, yapılan atamalar ve yönetim şekilleri de önem arz etmektedir. Hz. Peygamber, en nitelikli, kudretli ve otoriter sahabelerini, geniş bölgelerin yönetimine getirmiştir. Yaptığı tüm atamaları büyük bir titizlikle belirleyen Hz. Peygamber'in, daha büyük sorumluluklar yüklediği âmillerini, daha ince eleyip sık dokuyarak değerlendirmeye tabi tuttuğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Hz. Peygamber, bu bağlamda, görev almak isteyen Ebu Zer'in talebini nazikçe reddetmiş ve onun yumuşak huyluluğunun, görevin karakterine uygun olmayıp, idareyi yürütmeğe iktifa etmeyeceğini beyan etmiştir.⁶¹ Elbette Hz. Peygamber, âmillerinin pürhiddet olmalarını istememiş ve onların tüm aşırı davranışlardan uzak durmalarına özen göstermiştir. Ancak geniş bir bölgeyi idare etmek, siyasi kabiliyetin yanı sıra, otoriter bir karakter gerektirmektedir.

Hz. Peygamber, hicrî 7 ve 8/628 ve 629 yıllarında dörder, 9/630 yılında ise yirmi dört olmak üzere toplamda otuz iki vali ataması yapmıştır.⁶² Bu tablo aynı zamanda İslâm devletinin ulaştığı başarıyı ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Yine mahalli idarecilerde olduğu gibi, valilerin de çoğunun 9/630 yılında göreve başlamaları tesadüf değildir. Yarımadanın her köşesinden fevç fevç gelerek İslâm'ı kabul eden kabileler, İslâm devletinin sınırlarını önlenemez bir şekilde tevsi etmiş ve İslâm muhalifleri çaresiz kalmıştır. Yüce Allah, başarısından dolayı Hz. Peygamber'i Nasr suresinin ayetleriyle tebrik etmiştir: “Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O'ndan bağışlanma dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.”⁶³

İşte bu başarının akabinde, idarenin tesis edilmesi ve sağlam temellere oturtulması gerekmiştir. Hz. Peygamber zaten 7/628 yılında atama yapmaya başlamış bulunmakla beraber, iki yılda yaptığı toplam vali atamasının üç katını bir yıl içinde yapmıştır. Heyetler yılının yoğunluğu ve trafiği kaynaklarda tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu rivayetleri

⁶¹ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 380.

⁶² Siddıqui, s. 258.

⁶³ Nasr, 110/1-3.

araştıran bir kimsenin, Hz. Peygamber'in tez canlılığına, vakarına ve tüm bu trafiğin içinde muhafaza ettiği sükûnetine hayran kalmaktan kendini alıkoymasına mümkün değildir. O bir taraftan, kalabalık gruplar halinde gelen heyetlerle bizzat alakadar olarak maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarına cevap verirken, diğer taraftan devlete dair işleri idare etmiş ve yoğun bir emir, memur, sefir, vali atama döneminin altına başarıyla imzasını atmıştır.

Atamaların çoğunun bu döneme rastlamasına rağmen, Hz. Peygamber'in tedbiri elden bırakmadığı ve âmillerini belirlerken, belirlediği kıstaslardan taviz vermediği görülmektedir. Nitekim bu hassas dönemde yapılacak atamalar, hayati önem taşımaktadır. Yeni müslüman olmuş binlerce insanın idare edilememesi ve otoritede meydana gelebilecek boşluklar, hızla yükselen devleti bir kaosa ve içinden çıkılmaz keşmekeş bir ortama sürüklemeye kâfi olacaktı. Ancak Hz. Peygamber'in âmilleri, muvaffak olarak, bölgelerin yönetiminin altından kalkabilmişlerdir.

Bu devirde, bölgenin tüm ihtiyaçları, valinin yetkileri arasına katılabılmıştır. Örneğin, idareyi yürütecek vali, eğitim öğretim işlerini üstlenebilmiş, anlaşmazlıkların çözümünü sağlamakla yükümlü tutulabilmiştir. Ayrıca vergi işleriyle alakadar olabilmiş ve nadiren de diğer valilerin idaresinden sorumlu olabilmiştir. Bu durum, valilere zorluk sağlamamış, aktif olarak çalışmalarına imkân sağlamıştır. Bölgelere gönderilen valiler, bazen geniş bir kabilenin ikamet ettiği bir alanı, bazense iki kabileyi içine alan bir mıntıkeyi yönetebilmiştir. Askeri, idari, mali olmak üzere, genel vali, bölgesinde söz söyleyebilecek en üst düzey yetkilidir. Ancak bazen merkezden gönderilen mali memurların gönderilmesiyle, mali idare kendilerinden alınmıştır. Yine de burada zekât memurlarının yılda sadece bir defa gelerek vergi işiyle alakadar oldukları bilinmektedir. Keza, cizye memurları da anlaşma doğrultusunda tayin edilen muayyen zaman dilimlerinde gönderilerek, işlerini tamamladıktan sonra dönmüşlerdir. Vali ise, sürekli olarak bölgesinde ikamet etmiş ve başka bir yerden idareyi yürütmesi söz konusu olmamıştır. Ancak savaş gibi olağanüstü durumlarda veya merkeze giderek rapor vermeleri gerektiğinde, askeri ve idari vazifeleri üstlenmek üzere bir vekil bıraktıkları kaydedilmiştir.⁶⁴ Bu vekillerin merkezden belirlendiğine dair bir rivayet mevcut olmamakla beraber, valilerin bölgede bulunanlardan uygun adayı belirleyerek seçimi bizzat yaptıklarını düşünmek daha makuldür.

Valiler, sorumlu oldukları bölgenin asayişini temin etmekle görevlilerdir. Her türlü iç ve dış saldırılardan emin olmaları veya böyle bir durumda savunmaya geçmeleri

---

⁶⁴ Sıddıkî, s. 207.

gerekmektedir. Bu yüzden valilerin sık sık askeri seferlerde aktif rol aldıkları görülmüştür. Hatta mahalli idarecilerin emir olarak adlandırılmalarının sebebi, seferleri kumanda eden emirlerin fethettikleri bölgenin yönetimine getirilmeleri olarak kaydedilmiştir.⁶⁵

Sonuçta Hz. Peygamber'in yönetiminin en önemli halkalarından biri olan genel valiler, gönderildikleri bölgelerde birçok vazifeyi barındıran sorumluluklar üstlenmişlerdir. Yetkileri, bölgeleri içinde sınırsız olmuş, ancak dış işlerinde merkeze bağlı olarak çalışmışlardır. Hz. Peygamberle âmilleri arasında bir yetki anlaşmazlığı yaşanmamış ve valiler yetkilerini aşan kararlar almaktan imtina etmişlerdir. Burada Hz. Peygamber'in, yetkilerini belirleyerek, kendilerine açık bir şekilde beyan etmesinin etkisi büyüktür. Ayrıca kendilerine verilen belgelerde kaleme alınan bu yetkiler, bu yolla kamuya da ilan edilmiştir. Böylece vali de halkı da yetkileri ve sorumlulukları iyice kavramıştır. Halk, hangi problemde kime başvuracağını bilmiş ve valinin yetkilerini bildiğinden dolayı, valiler kendilerini aşan yetkiler kullanmaya kalkışmamışlardır. Bölgelerin muhtelif gereksinimleri söz konusu olduğu için, bu valiler, nitelikli ve Kur'an'ı iyi bilen sahabelerden seçilmiştir.

Başlangıçta tesadüfi ve geçici imkânlarla yetinmek zorunda kalınmış, ancak Resulullah, tedricen sınırları çok iyi belirlenmiş bir kamu yönetimi oluşturmayı başarmıştır.⁶⁶

1. 1. 3. Âmillere İtaat Meselesi

Hz. Peygamber, âmillerini bölgelere gönderirken kendilerine yazılı belgeler vermiştir. Bu belgeler bazen birer talimatname muhtevasına sahip olmuş, bazen ise gönderilen valinin atandığına dair bir onay şeklinde yazılmıştır. Bazı durumlarda belgeler, vali gönderilen halka veya bölgede mevcut yönetime hitaben kaleme alınmış ve Hz. Peygamber, halka ve yöneticilere, âmillere itaat edilmesini emir buyurmuştur. Bu yüzden onun mektuplarının bir kısmında valileri ve memurları hakkında, "Elçilerim size geldiğinde onları ağırlayın." veya "Sizden ancak memnun olarak bana dönsünler." şeklinde ihtarlar ve hatırlatmalara rastlanır.

Yukarıdaki ifadeler, Hz. Peygamber'in âmillerinin otoritelerini ve saygınlıklarını bizzat sağladığına işaret etmektedir. Bunun dışında Hz. Peygamber, birçok hadisinde idarecilerine itaatin gerekliliğine dikkat çektiği ve ümmetini temkinli davranmaya sevk

---

⁶⁵ Kılıç, "Vali", *DİA*, Cilt 42, s. 492-494.

⁶⁶ Hamidullah, Cilt 2, s. 760.

edecek ifadeler kullandığı rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerden birkaçına yer vermekte fayda vardır⁶⁷:

“Emire kulak verip itaat edeceksin. Sırtına vurulsa, malın (zorla) alınsa bile kulak ver, itaat et!”

“Dinleyin, itaat edin! Hatta üstünüze, başı kuru üzüm tanesi gibi siyah Habeşli bir köle bile tayin edilmiş olsa, aranızda Kitabullah’ı tatbik ettikçe... (itaatten ayrılmayın).”

“Kim bana itaat etmişse mutlaka Allah’a itaat etmiştir. Kim de bana isyan etmişse mutlaka Allah’a isyan etmiştir. Kim emire itaat ederse, mutlaka bana itaat etmiş olur. Kim de emire isyan ederse mutlaka bana isyan etmiş olur.”

“Müslüman kişinin, hoşuna giden veya gitmeyen her hususta [emre] itaat etmesi gerekir. Ancak mâsiyet (Allah’a isyan) emredilmişse o hariç, eğer mâsiyet emredilmişse, dinlemek de yok, itaat de yok.”

“Kim itaatten dışarı çıkar ve cemaatten ayrılır ve bu halde ölürse, cahiliye ölümü ile ölmüş olur.”

“Valilerinizde hoşlanmadığınız bir şey göreceksiniz, onun yapılmasını kerih görün (kötü addetmeye devam edin, valimiz yapmıştır diye hoş karşılamaya kalkmayın), fakat itaatten elinizi çekmeyin.”

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, emirlerine hangi koşullarda itaat edileceğini belli koşullara bağlamıştır. Buna göre valinin, hoşlanmadıkları bir ırka mensup olması, bazı müşküllere sebebiyet vermesi veya kendilerine kerih gelen kararları yürürlüğe koyması, halkın isyan etmesini gerektirmeyen tutumlardır. Hatta böyle durumlarda isyan etmek, halkı galeyana getirerek toplumun huzurunu kaçırmak yerilmiş ve yasaklanmıştır. Nitekim bir idarecinin, yönettiği halkın tamamının kişisel arzu ve isteklerini yerine getirerek onları hoşnut etmesi imkân dâhilinde değildir. Resulullah, söz konusu itaatın körü körüne bir bağlanma olmaması gerektiğini, Allah’a isyan ihtiva eden emirler gibi hariç tutulması gereken tutumları beyan ederek, idarecilerin kendilerine verilen yetkileri, sorumsuzca ve vurdumduymaz bir tavırla kullanmalarının önüne geçmiştir. Yukarıda sıraladığımız hadisler, Müslüman bir toplumun, idarecisine göstermesi gereken itaatın sınırlarını tayin etmiştir. Akliselim bir Müslüman, Hz. Peygamber’in tayin ettiği idareciye, zaman zaman hoşlanmasa dahi tabi

---

⁶⁷ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, 1. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 1988, Cilt 6, s. 417-439.

olacak, yanlış gördüğü ve İslâm ilkelerine aykırı bulduğu tutumları ise, yapıcı bir biçimde eleştirecektir. Zaten uygunsuz durumlar, Hz. Peygamber'in sıkı kontrolünden kaçamayacak ve mutlaka tespit edilecektir. Bunun dışında tevhid inancını zedeleyecek bir emir veya yasak tatbik edilmeye kalkılırsa, toplum bunu kabul etmeyecek ve idareciye muhalif olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de yüce Allah, "Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin."⁶⁸ buyurmuştur. Bu ayette geçen "ulu'l-emr" lafzı, idareciler veya âlimler olarak telakki edilmiştir. İdareciler olarak yorumlanması halinde, Müslüman bir toplumun, idarecisine itaat etmesinin gerekliliği kesin bir nass ile sabitlenmiş olur. Bu durumda, haklarında faydalı olup olmadığına hükmedemediklerinde dahi, halkın idarecisine itaat etmesi gerekecektir. Ancak Hz. Peygamber'in yukarıda belirtildiği üzere, bazı sınırlar tayin ettiği göz önüne alınırsa, ayetin de bu doğrultuda hudutsuz bir itaati öngörmediğini muhakeme etmekte bir beis yoktur. Bir rivayete göre Resulullah'ın seriyyelerinden birini kumanda eden komutan, askerinin onun emrine her koşulda uymakla mükellef olduklarını söyleyerek, yaktığı ateşe askerlerin atlamasını istemiştir. Aralarında geçen bazı tartışmalardan sonra asker, bunu kabul etmemiş ve döndükten sonra durum Hz. Peygamber'e intikal etmiştir. Hz. Peygamber, "Şayet kendilerini ateşe atsaydılar, ebediyen ondan çıkamayacaklardı. İtaat marufa uygun emirlerdir. Münkerde itaat yoktur."⁶⁹ buyurmuştur.

Bu örnekte görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in uygulamaları ve Kur'an'ın direktifleri, halkta gereken bilinci uyandırmış ve böyle bir durumla karşılaşan mümin topluluk, doğru kararı verebilmiştir. Amr b. As'ın komutan tayin edildiği seriyyede de bir itaat meselesi yaşanmıştır. Amr, birliğin konakladığı yerde, hava çok soğuk olmasına rağmen ateşleri söndürmüş, ashab bu durumdan oldukça rahatsız olmuş, ancak yine de emre itaatsizlik göstermeyerek, komutanın dediğini yerine getirmiştir. Döndükten sonra ise durumu Hz. Peygamber'e taşımış ve şikâyetinde bulunmuştur. Amr, düşmanın, askerinin sayısının az olduğunu görerek, birliğe zarar vermesinden çekindiğini ve bu yüzden ateşleri söndürttüğünü ifade ederek kendini savunmuş ve Hz. Peygamber, onu, kararından ötürü tebrik etmiştir.⁷⁰ Hz. Ali de benzer bir durumla karşılaşmış ve askerinin ganimetten humus olarak ayrılan kısma ait elbiseleri giymelerini yasaklamıştır. Ancak yerine vekil bırakarak ayrılmasından sonra, askerler durumu fırsat bilerek elbiseleri giymişlerdir. Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmadan önce birliğini karşılayan Hz. Ali, durumu hemen fark etmiş ve askeri azarlayarak elbiselerin

---

⁶⁸ Nisa, 4/59.

⁶⁹ Serahsî, Cilt 1, s. 181, 182.

⁷⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 449.

tamamını soydurtmuştur. Askerler daha fazla direnmeden, buyruğu yerine getirmiş, ancak Hz. Peygamber'e şikâyetle bulunmuşlardır. Olayı tetkik eden Resulullah, Hz. Ali'yi haklı bulmuş ve bunu iki tarafı da kırmadan dile getirmiştir.⁷¹

Hz. Peygamber'in gerek seriyeye, bölgeye, kabileye, gerekse de hac emirliğine veya yolculuklara tayin ettiği başkanlar için itaatın sınırı hep Kur'an'ın temel ilkeleri ile çelişmemek prensibi üzerine belirlenmiştir. Durduk yere ateşe atlamak gibi İslâm akidesine ters düşen bir davranış reddedilirken, kendilerini zor duruma soksa da ateşi söndürme kararına itaat gösteren ashabin, çizilen sınırlar dâhilinde, kişisel hesaplarından uzakta bir itaat ve anlayışı sergiledikleri müşahede edilir.

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri, halkı, âmillere itaate ikna etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in son zamanlarına kadar bir isyan hareketine rastlanmamış ve dış saldırıların haricinde iç çalkantılar söz konusu olmamıştır. Halk, âmillere gerektiği gibi itaat etmiş, onları Hz. Peygamber'in temsilcileri olarak görmüş ve gereken saygıyı ve muaveneti göstermiştir. Âmillere itaatın öneminin vurgulanması, halkın birlik ve beraberliğini muhafaza etmeye, devletle aralarındaki bağı sağlamaya ve korumaya yöneliktir. Bir kısmın muti kalarak, diğer kısmın isyan ettiği bir toplum, anarşinin ve kaosun gölgesinde huzursuz ve güvensiz bir hayatı idame ettirmek durumunda kalacaktır. Oysa Kur'an, "...Çekişmeyin, yoksa korkar, başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider..."⁷² buyurarak, birbirine kenetlenmenin önemini göstermiş ve müminleri bilinçlendirmiştir.⁷³ Âmiller, yetkilerinin, halk da itaatın muayyen sınırlarını iyi kavramış, böylece yanlış uygulamaların önüne geçilmiştir.

1. 1. 4. Âmillere Verilen Maaş

İslâm devleti, teşekkül aşamasında maddi birçok zorlukla baş etmiş ve kısıtlı imkânlarla büyük işlerin altından kalkabilmiştir. Toprakların genişlemesi ise yeni bazı giderler meydana getirmiştir ki, aynı zamanda bu fonlara aktarılabilecek yeni gelir kaynakları oluşturulmaya başlanmıştır.

Meydana gelen giderlerin başında oluşturulan kadrolara atanan çalışanlar gelmektedir. Bu çalışanların iaşelerinin karşılanması için bir maaş tahsis edilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur.

⁷¹ Vakıdî, *el-Meğazi*, Cilt 3, s. 454 (eş-Şamile).

⁷² Enfâl, 8/46.

⁷³ Serahsî, Cilt 1, s. 183.

Ayrıca savaşların ve seferlerin finanse edilmesinin yanı sıra heyet trafiğinin de idare edilmesi için gelir kaynaklarının planlı bir şekilde kullanılmaları gerekmiştir.

İslâm devletinin birçok gelir kaynağı mevcut olmakla beraber, bu konu daha sonra ele alınacağından burada sadece değinilecektir. En önemli gelir kaynaklarından biri, hiç şüphesiz zekâttır. Bunların dışında gayri müslim tebaadan tahsil edilen vergiler ve ganimetler, özellikle son dönemlerde miktarları attıkça, mühim birer varidat olarak ortaya çıkmışlardır.

Memurların, valilerin, öğretmenlerin ve daha birçok çalışanın maaşları da mezkûr gelirlerden karşılanmıştır. Zekât idaresinin herhangi bir kademesinde görev alan memurların maaşları, Kur'an'ın direktifleri doğrultusunda, zekât gelirinden karşılanmıştır. Bu verginin harcanacağı sınıflar Kur'an'da sayıldığı için, muayyen sınıfların dışında harcanması mümkün değildir.

İslâm âlimleri, haraç, cizye ve Benî Tağlib'den alınan vergiler, öşür memurunun, kendine uğrayan harbî ve zimmiden aldığı vergilerin sarf edilecekleri yerleri, Peygamber döneminin uygulamalarını esas alarak tayin etmişlerdir. Buna göre bu gelirler, Müslümanların uğradıkları felaketselere sarf edilir. Askerlere ve ailelerine, yetecek kadar verilir. Çünkü onlar kendilerini cihada ve Müslümanları müşriklerin şerrinden koruma işine adanmışlardır. Böyle olunca ihtiyaçları, Müslümanların mallarından karşılanır. At ve silah tedariki, sınırları korumak, köprülerin yapımı ve bakımı, bent yapmak, büyük nehir yataklarını kazmak, hâkimlerin, müftülerin, muhtesiplerin (esnafı denetleyen, ticari hayatın düzenini sağlamaya çalışan görevliler), öğretmenlerin ve mesailerini Allah rızası için Müslümanların işlerine veren tüm görevlilerin geçimleri bu çeşit gelirlerden karşılanır.⁷⁴ Valilerin maaşlarının da bu fondan karşılandığı sanılmaktadır.

Ebu Yusuf da benzer bir görüşü benimsemiş ve kadı ve âmillerin maaşlarının, beytülmalin arazi haracı ve cizye fasıllarından verileceğini ifade etmiştir. Çünkü onlar Müslümanların işlerini görmekle vazifelidirler. O hale maaşlarının umum Müslümanlara ait beytülmalde verilmesi uygundur.⁷⁵

Hız. Peygamber devrinde, memuriyetler birbirinden ayrılmadığı için muayyen kadrolardan ve özellikle de bu kadrolara tahsis edilen muayyen maaşlardan söz etmek güçtür. Attab b. Esid'in maaşının kaynaklarda yer alması diğer idarecilerin maaşlarına dair bir ipucu

⁷⁴ Serahsî, Cilt 3, s. 27.

⁷⁵ Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Haraç*, 2. Baskı, çev. Ali Özek, İstanbul, Hisar Yayınları, 1973, s. 286.

içermekle beraber, valilerin, yaptıkları işe göre tahsisat aldıklarına dair ilginç bir bulguya ulaştırır. Buna göre bir vali, idarenin yanında yüklendiği sorumluluklar oranında ücret alacaktır. Adalete uygun olan da bu sistemdir. Nitekim aynı maaşın tüm kadro üzerinde uygulanması, daha fazla işi idare eden veya geniş mıntıkları yönettiği için harcadığı mesaiyi arttırmak durumunda kalan bazı valilerin haklarını ihlal etmek anlamına gelmektedir.

Attab b. Esid'le alakalı rivayetlerden başka, valilerin maaşlarına dair ifadelerin kaynaklarda yer almadığı görülmüştür. Bu rivayetlere göre Attab, ayda 30 dirhem maaş almıştır. Veya yılda 40 ons gümüş dirhem, yani ayda yaklaşık 133 dirheme tekabül eden bir miktar şeklinde rivayet edilmiştir.⁷⁶ Diğer valilerin de bu civarda bir maaş aldıkları sanılmaktadır. Attab'ın maaşının rivayet edilmesinde ise, onun, alacağı ücreti kamuya ilan etmesi etkili olmuş olmalıdır.

Hiz. Peygamber'in valilerinin maaşlarıyla alakalı tafsilatlı rivayetlerin ademiyyetine rağmen, devlet çalışanlarının aldıkları ücretler incelendiğinde genel prensiplerin hâkim olduğu görülecektir.

Evvela Hiz. Peygamber'in, tüm çalışanlarına bir maaş verdiği kesindir. Nitekim İslâm devleti gayri müslim tebaa dâhil olmak üzere, barındırdığı her vatandaşa asgari ücret sağlamakla yükümlüdür.⁷⁷ Hiz. Peygamber, devletin tüm kademelerinde iş görenlere haklarını vermiştir. Bu maaş, bir kişinin ailesinin geçimini rahatça sağlayabileceği bir miktar olarak belirlenmiştir. Bir memur aldığı maaşla zevcesinin ihtiyaçlarını temin eder, bir hizmetçi kullanabilir, evi yoksa ona bir ev verebilirdi.⁷⁸ Burada en önemli amaç, çalışanın geçimini rahatça idame edebilmesi ve muhtaç olmadan kendi kendine yetebilmesidir. Aksi takdirde, özellikle mali görevleri yüklenen memurlar, devlet malına göz dikebilir ve vergilerden harcamaya yeltenebilirdi. Oysa Hiz. Peygamber, hem çalışanlarının böyle bir çıkmaza girmelerine engel olmuş, hem de haksızlığa uğramadan emeklerinin karşılığını almalarını sağlamıştır. Ayrıca devlet başkanı, maaşları belirlemede yetki sahibidir. Sadece yaptıkları vazife değil, geçim şartları da göz önünde bulundurularak uygun bir maaş takdir olunur. Özel durumlar, bazılarında daha fazla verilmesi gibi tamamen devletin salâhiyyetine ve takdirine racidir.⁷⁹

⁷⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 777.

⁷⁷ Siddîkî, s. 1, 2.

⁷⁸ Zuhuri Danişman, *Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, Bahar Yayınları, 1967, Cilt 2, s. 221.

⁷⁹ Ebu Yusuf, s. 286.

Hz. Peygamber'in valilerinin genel olarak, kanaatkâr karaktere sahip ve mal gibi dünya hırslarını barındırmayan kimselerden olduğunu da hatırlatmak gerekir. Belki de maaşlarına dair bu kadar az rivayete rastlanması, dönemin Müslümanlarının mal ve mülke itibar etmemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim aldıkları maaş konusunda herhangi bir talepte bulduklarına veya itiraz ettiklerine dair bir rivayete rastlanmamıştır. Bu durumda gelirlerinden memnun oldukları ve gönüllülük gerektiren işleri çekinmeden yerine getirdikleri görülmektedir.

1. 1. 5. Âmillere Verilen Talimatlar ve Atama Belgeleri

Hz. Peygamber, âmillerini gönderirken, muhtelif amaçlarla kendilerine belgeler vermiştir. Öncelikle valinin atandığına dair ifadelerin yer verilmiş ve atama tescillenmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, gönderileceği bölgeye göre, valileri için emirler ve talimatlar kaleme almış ve böylece yetkilerini ve sorumluluklarını ilan etmiştir. Eğer valinin gideceği bölgede mevcut bir yönetim söz konusu ise mektup ona veya kabile yönetiminde söz sahibi olan yetkili kişilere ibraz edilmiştir.

Hz. Peygamber, yazdırdığı belgelerin dışında, şifahi olarak da valilerine öğütler vermiştir. Resulullah'ın, idarecilerin ve valilerin eğitimleriyle ilgili her alanda bir rehber olduğu görülmektedir. Oluşturduğu ilkeler, her çağı eğiten eskimez prensiplerdir ki Müslümanlar onlarla kendi sistemlerini belirler.⁸⁰

Valilere verilen talimatlar, yetkileri ve mesuliyetleri hakkında önemli ipuçları içermekle beraber, Hz. Peygamber'in yönetim prensiplerini ve valilerini nasıl bir eğitime tabi tuttuğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda dikkat çekilecek mühim noktalardan biri, Hz. Peygamber'in valilerine, sadece idareyle alakalı teknik bilgiler ihtiva eden talimatlar vermediği, bilakis, valilerin, içtimai, dini ve hukuki birçok tavsiye ve emir aldıklarıdır. Aslında Hz. Peygamber'in, koşullara, gönderilecek bölgeye veya valinin mesuliyetlerine göre talimatlar verdiğini öne sürmekte bir beis yoktur. Âmillerin sorumluluklarında meydana gelen çeşitlilik doğrultusunda, aldıkları talimatlar da tenevvü göstermiştir. Bu talimatların, valiyi, alacağı sorumluluklar doğrultusunda eğiterek, görevini en iyi ve sağlıklı bir şekilde yürütebilmesine olanak sağladıkları görülmektedir.

Hz. Peygamber, bazı kaza işlerini yürütmek üzere Hz. Ali'yi (ö. 40/661) Yemen'e gönderirken, "Yanına iki hasım geldiği zaman onların her ikisini de dinlemeden hüküm

---

⁸⁰ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt 1, s. 381.

verme.” şeklinde bir muhakeme esası teşkil etmiştir. Yine başka bir yerde, “Delil getirmek davacıya, yemin etmek de inkâr edene gerekir.” buyurarak,⁸¹ adalet sistemini tesis etmeyi ve valilerinin kaza işlerini hakkıyla yürütmelerini amaçlamış olmalıdır. Resulullah, Himyer meliklerine gönderdiği Abdullah b. Rebia’ya (ö. 7/628), onların topraklarına sabah girmesini, sonra temizlenip abdest alarak ki rekât namaz kılmasını, Allah’a sığınıp yardımını diledikten sonra sağ eliyle aldığı mektubunu onların sağ ellerine vermesini tembihlemiştir.⁸² Burada da görüldüğü üzere, gerektiğinde en ince noktalara temas eden Hz. Peygamber, sisteminde boşlukların meydana gelmesine müsaade etmemiştir.

Hz. Peygamber birçok valisine mühim öğütlerde bulunmuştur. Ancak bunların arasında Muaz b. Cebel’e (ö. 17/638) ve Amr b. Hazm’a (ö. 53/673) verilen talimatlar öne çıkmaktadır. Oldukça uzun ve tafsilatlı hükümler içeren bu iki talimatname, sosyal, dini, mali ve idari hükümler başta olmak üzere birçok nizam ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber burada asayiş sağlamanın yollarını, insanlara kuracakları münasebetin ölçülerini, günlük hayatın akışında tatbik edilecek kuralları ve tüm bunları yaparken Kur’an ve sünnetten nasıl faydalanacaklarını ortaya koymuştur. Amr b. Hazm’a yazılan belgede Resulullah, bir valinin adli işler, insanların eğitim ve öğretimleri, vergilerin toplanması ve İslâm inancıyla ilgili bilgi ve birikimlerin yayılması, örf ve adetlerin işleyişine nezaret etmesi, adaba aykırı her türlü fiilin önlenmesi gibi işlerle uğraşması gerektiğine işaret etmekle birlikte, kendi dinleri konusunda da olsa, gayrimüslim tebaaya karşı mükemmel bir hoşgörü örneğinin sergilenmesini öğütlemektedir.⁸³ Resulullah Muaz’a da, gönderildiği ehl-i kitap mensubu halkı, Allah’ı birliğine inanmaya, beş vakit namazı kılmaya ve zekâtı vermeye davet etmesini, vergileri toplarken malların en iyisini almamasını, zulümden uzak durarak mazlumun bedduasından imtina etmesini tembihlemiştir. Ayrıca ona, halkı, dini hükümlerden soğutacak şekilde davranmamasını ve bu bağlamda işleri kolaylaştırmasını söylemiştir. Resulullah Muaz’a, insanlarla olan münasebetlerinde daima hassas ve nazik davranmasını öğütlemiştir.⁸⁴

Hz. Peygamber, yanlış gördüğü uygulamaları da düzeltmiş ve sorunların büyümeden çözümlerini sağlamıştır. Hz. Peygamber’in sistemi, insanları şiddete sevk etmeyeceği gibi çözülmeye de sebebiyet vermeyen, ifrat ve tefrit arasında orta yolu korumaya çalışan bir denge şeriatını öngörmüştür. Bir rivayete göre halkın, ağır namaz kıldırıldığı içi şikâyet

---

⁸¹ Kazıcı, s. 106.

⁸² Kettani, Cilt 1, s. 406.

⁸³ Hamidullah, Cilt 1, s. 521.

⁸⁴ Siddıqui, s. 261.

ettikleri Muaz b. Cebel sert bir dille ikaz edilmiştir.⁸⁵ Çünkü bu tutum, cemaati müşküle sokacak ve bazılarının nefret etmelerine yol açacaktır.

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in talimatları, İslâm prensipleri doğrultusunda idareyi yürütmeye yardımcı olacak birkaç öğütten çok daha fazlasını ifade etmektedir. Mufassal bir biçimde halkla alakalı her soruna eğilen Hz. Peygamber, âmillerinin sınırlarını net çizgilerle belirterek, sağlam temeller üzerine oturtulmuş bir idari sistem tesis etmeyi başarmıştır.

1. 1. 6. Hz. Peygamber'in Âmilleri ve Gönderildikleri Bölgeler

1. 1. 6. 1. Bahîle

Bahîle halkının İslâm'ı kabul etmesi Mekke'nin fethinden sonradır. Kabilelerden Mutarrif İbnü'l-Kâhin Hz. Peygamber'e gelerek kavmiyle beraber kendisine tabi olduklarını dile getirmiş ve Hz. Peygamber'den bir emannâme almıştır. Mutarrif'e iki belge daha yazılmıştır ki, bunlardan biri ölü toprakları işleyenler hakkında kaleme alınmıştır. Diğer de sığır, koyun ve deveden hangi oranda zekât tahsil edileceğine dairdir.⁸⁶

Hz. Peygamber'in memurlarını, görevlendireceği işte ehil kimseler varsa, kendi kabilelerinden seçtiği bilinmektedir. Buraya tayin edilen yönetici Ziyad el-Bahilî'dir. Kettanî (ö. 1962) *et-Teratibu'l-İdâriyyesi*'nde "Taşra Genel Yönetimi" bölümünde Hz. Peygamber'in bölgelere vali tayin ettiği kimseler arasında Ziyad el-Bahilî'ye yer verir. İbn Hacer'in (ö. 852/1449) Ziyad'ın biyografisini verirken kullandığı "onu kavminden kendi aşiretine yönetici tayin etti." ifadesi, Kettanî'nin tertibini doğrulamaktadır.⁸⁷

Burada dikkati çeken husus, Hz. Peygamber'in emannâme ve zekât hükümlerini ihtiva eden belgeyi Ziyad'a değil, Mutarrif'e vermiş olmasıdır.

1. 1. 6. 2. Ak ve Eş'ar

İçlerinde Ebu Musa'nın da bulunduğu Eş'ar heyeti 7/628 yılında Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuşlardır. Hz. Peygamber'in Ak ve Eş'ar bölgelerine bir vali tayin ettiği bilinmektedir.

⁸⁵ Şâtibî, *el-Muvâfakât Fi Usûli's-Şerî'a*, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993, Cilt 4, s. 260, 261.

⁸⁶ Ahmet Önkal, "Bahîle", *DİA*, Cilt 4, s. 483.

⁸⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Cilt 2, s. 588 (eş-Şâmile).

Bazı kaynaklara göre Ebu Musa'ya Yemen'de tevdi edilen idari mıntıkanın bir kısmı kendi kabilesidir. Bazıları ise Hz. Peygamber'in bölgeye içlerinden birini tayin ederek Tahir b. Ebi Hâle'yi gönderdiğine dair görüşü benimsemişlerdir.⁸⁸ İbnü'l-Esir (ö. 633/1233), Tahir'in Yemen'in bir kısmına âmil tayin edildiğini ifade etmekle yetinmiş ve Tahir'in, Hz. Hatice'nin oğlu olduğunu kaydetmiştir. Yine İbnü'l-Esir'in yer verdiği bir rivayete göre Hz. Peygamber'in Muaz'la beraber gönderdiği dört kişi, Ukkâşe b. Sevr, Halid b. Said, Ebu Musa ve Tahir b. Ebu Hale'dir.⁸⁹

Bölgenin eğitim işleriyle Muaz b. Cebel'in alakadar olacağı yer alır. Ak ve Eş'ar kabileleri daha sonra peygamberlik iddiasında bulunan bazı kimselere tabi olan asilerden olmuşlar ve İslâm devletine karşı mücadele etmişlerdir.⁹⁰

1. 1. 6. 3. Becîle

Becîle, Adnanîlere mensup eski bir Arap kabilesidir. Ebu Yusuf (ö. 182/798) gibi bazı ünlü isimler de bu kabileye mensuptur. Yemen ile Taif'e 120 km uzaklıkta olan Tebâle arasındaki dağlık bölgede ikamet ettikleri ve kendi putlarına ve Zu'l-Halasa'ya taptıkları kaydedilmiştir.⁹¹

İslâmiyet'in doğuş yıllarında kabile reisleri olan Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671), Yahudi bir tacirle Hz. Musa, Tevrat ve diğer peygamberler üzerine sohbet etmiş ve bunun neticesinde İslâm'a ilgi duymaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğu kanısına kendi taharrisi sonucunda varmış ve kavmini de bu konuda ikna etmeyi başarmıştır.⁹² Cerîr'in Hz. Peygamber'in vefatından kırk gün önce Müslüman olduğu rivayet edilir.⁹³ İbn Hacer ise Cerîr'in veda haccında bulunduğunu gösteren hadis metinlerini dikkate alarak bu rivayeti reddeder.⁹⁴

Hz. Peygamber, Cerîr'le görüşmesi esnasında kavminden geride kalanlarının durumunu sual etmiş, Cerîr de onların putperestliği reddederek Müslüman olduklarını ve ezanı açıktan okumaya başladıklarını haber vermiştir.⁹⁵ Ancak burada Yemen Kâbe'si adıyla

⁸⁸ Sıddıquî, s. 256; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 533-534; Cengiz Kallek, "Eş'ar", *DİA*, Cilt 11, s. 442-443.

⁸⁹ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 538 (eş-Şâmîle).

⁹⁰ Kallek, "Eş'ar", *DİA*, Cilt 11, s. 442-443.

⁹¹ Mustafa Fayda, "Becîle", *DİA*, Cilt 5, s. 287.

⁹² Mustafa Fayda, "Cerîr b. Abdullah", *DİA*, Cilt 7, s. 410.

⁹³ İbnü'l-Esir, Cilt 1, s. 176.

⁹⁴ Fayda, "Cerîr b. Abdullah", *DİA*, Cilt 7, s. 410.

⁹⁵ İbn Sad, Cilt 6, s. 282.

anılan Zu'l-Halasa isimli bir putun mevcudiyeti Hz. Peygamber'i oldukça rahatsız ediyordu. Resulullah'ın Cerîr'e verdiği ilk talimat ise, bu mabedi yıkmak olmuştur.⁹⁶

Bu vazifeyi Cerîr b. Abdullah'ın Hz. Ali dönemine kadar seyredecek olan idârî ve askerî muvaffakiyetlerinin bir mebdesi addedebiliriz. Cerîr, seriyyeyi başarıyla kumanda etmiş ve 250 kadar süvarisiyle Zu'l-Halasa'yı ateşle yakıp yıkmıştır.⁹⁷

Hz. Peygamber hali hazırda liderlik görevini yürüten Cerîr b. Abdullah'ı Becîle valiliğine atamıştır. Kendisini çok sevdiği ve heyetler geldiğinde yanına çağırarak, onunla iftihar ettiği kaydedilir.⁹⁸ Cerîr'in hiçbir görüşme talebini geri çevirmeyen Hz. Peygamber, onu gördüğünde tebessüm ederek veya gülererek memnuniyetini dile getirmiştir.⁹⁹

Müslüman olmaya gelirken kabilesinin de İslâm'ına vesile olan Cerîr, bu kabilenin bir kolu olarak bilinen Ahmesîleri de ikna etmeyi başarmış ve kendilerinin hemen ardından Medine'ye 250 kişilik Ahmesî heyeti ulaşmıştır. Zü'l-Halasa seriyyesine katılmışlar ve Müslüman olmuşlardır. Cerîr, ayrıca seriyyeden dönerken el-Falak denen yere yönelmiş ve yine halkının itaat edip Müslüman olmalarını sağlamıştır. Benî Amir'den bir topluluğa saldırmış ve bazı ganimet elde ederek Hz. Peygamber'e ulaştırmıştır.¹⁰⁰ Yürüttüğü bu vazifelerin yanı sıra Hz. Peygamber onu Himyer reisi Zu'l-Kalâ ve Yahudi Zû 'Amr'ı İslâm'a davet etmek üzere göndermiştir. Müslüman olan bu başkanlar Medine'yi ziyaret etmek üzere karar almışlarsa da Hz. Peygamber'in vefatından dolayı bu ziyaret gerçekleşmemiştir.¹⁰¹

Hz. Peygamber'in bilhassa sefirlerinde bulunmasına özen gösterdiği fiziksel yapı ve konuşma kabiliyetinin mevcut olduğunu rivayetlerden anlıyoruz. Zira Hz. Ömer'in onun hakkında, "Cerîr bu ümmetin Yusuf'udur." dediği rivayet edilmiştir.¹⁰²

Yemen gibi önemli bir bölgede Hz. Peygamber'in idareciliğini yürütmüş olan Cerîr b. Abdullah, o vefat ettiğinde de bu vazifeyi icra etmekteydi. Namazı kılması, zekâtı vermesinin yanı sıra Resulullah valisi olarak seçtiği Cerîr'e, Müslümanlara nasihat etmesini ve müşriklerden uzak durmasını tembihlemiştir.¹⁰³

⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, Cilt 6, s. 287; Fayda, "Cerir bin Abdullah", *DİA*, Cilt 7, s. 410.

⁹⁷ Said Havva, *el-Esas Fi's-Sünne*, çev. Orhan Aktepe, yy, Hikmet Yayınları, ty, Cilt 3, s. 400.

⁹⁸ Heyet, *İslâm Tarihi*, yy, Osmanlı Yayınevi, 1985, Cilt 3, s. 531.

⁹⁹ İbn Abdülber, *el-İsti'âb Fi Marifeti's-Sahâbe*, Cilt 1, s.70 (eş-Şâmile).

¹⁰⁰ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 287.

¹⁰¹ Fayda, "Cerîr b. Abdullah", Cilt 7, s. 411.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, Cilt 1, s. 176.

¹⁰³ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 283.

1. 1. 6. 4. Benî Esed b. Huzeyme ve Tay

Esed oğulları olarak bilinen bu eski Arap kabilesinin İslâm Tarihi sahnesine ilk çıkışları Uhud savaşından sonradır.¹⁰⁴ Daha önce bazı kollarının Müslümanlığı kabul etmeleri¹⁰⁵ hasebiyle İslâm'la tanışmış olan Benî Esed'in, kabile olarak, yaklaşık on temsilci göndererek, Hz. Peygamber'e biat etmeleri hicretin 9/630 yılına rastlar.¹⁰⁶ İlerde peygamberlik iddiasında bulunacak olan Tuleyha'nın da bu heyet içinde olduğu zikredilir.¹⁰⁷

Hz. Peygamber'e, kıtlık günlerine denk gelen bir zaman diliminde gelmeleri, daha önce kendilerine ulaşmış herhangi bir davet mektubu olmadığı, sırf kendi istekleriyle karar vermiş olmaları vb. mevzuları dile getirerek Esedliler, Hz. Peygamber'i minnet altında bırakmak istemişlerdir. Bazı kaynaklara göre bu tutumlarının sebebi zekât veya sadaka malından faydalanma arzularıdır.¹⁰⁸ Hz. Peygamber'le olan ilk görüşmelerinde sergiledikleri bu tutum hakkında, "Müslüman oldular diye sana minnet ediyorlar..."¹⁰⁹ ayeti nazil olmuştur.¹¹⁰

Benî Esed kabilesine, kaynaklara göre ittifakla, Kudâî b. Amr ed-Duelî'nin vali tayin edildiğini söyleyebiliriz.¹¹¹ Hakkında tafsilatlı malumat bulunmayan bu sahabenin Uzre kabilesinden olduğu kaydedilir.¹¹² Hz. Peygamber'in Esed oğullarına yazdığı belgeye göre işlerini yürütme yetkisi Kudâî'ye verilmiştir. Bu genel bir tabir olmakla beraber Müslümanların yönetimi, yargı, tedrisat ve malî idare vb. hangi görevleri bünyesinde barındırdığı kesin olarak belirlenememektedir. Klasik literatürde Benî Esed'e âmil olarak atanan bir başka isme daha rastlanır. Sinan b. Ebi Sinan'ın da bu kabileye atanan vali olduğu kaydedilmiştir.¹¹³ Kendisine yazılmış resmi bir atama kâğıdına rastlayamadığımız Sinan'ın adı, Benî Esed'e yazılan belgede de yer almaz. Belgede ilgili ibare şöyle nakledilmiştir: "(İşlerinizi) Kudâî b. Amr yürütsün."¹¹⁴

Sinan b. Ebi Sinan ve Kudâî b. Amr'ın birbirlerine nispetle hangi zaman dilimlerinde gönderildikleri bilinmemektedir. Görev dağılımında nasıl bir ayrıma gidildiği hususuna

¹⁰⁴ Cengiz Kallek, "Esed", *DİA*, Cilt 11, s. 364.

¹⁰⁵ Kallek, Esed, *DİA*, Cilt 11, s. 364.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 280.

¹⁰⁷ M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, 2. Baskı, yy, Şâmil Yayınevi, ty, Cilt16, s. 52.

¹⁰⁸ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 529.

¹⁰⁹ Hucurat 49/17.

¹¹⁰ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 280.

¹¹¹ Bkz. Kettânî, Cilt 1, s. 402.

¹¹² Köksal, Cilt 16, s. 57.

¹¹³ Bkz. Kettânî, Cilt 1, s. 402.

¹¹⁴ Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz, yy, Kitabevi, ty, s. 331 (No:202).

gelince; bünyesinde birden fazla şube barındıran kabile sistemini göz önüne aldığımızda, geniş bir kabileye birden fazla yönetici gönderilmesi tabiidir. Kaynaklarda kabilenin kollarından Malik oğullarını Sinan b. Ebi Sinan'ın, Haris oğullarını da Kudâî b. Amr'ın yönettiği kaydedilir.¹¹⁵

Hiz. Peygamber'in Esed oğullarına verdiği belgede yer alan Tay' kabilesinin toprak ve sularına izinsiz girmeme tembihatı bizzat kabileye yapılmış olsa da, bu işin denetimini valinin yürütmesi icap eder. Bu ikaz ayrıca, ardı arkası kesilmeyen sınır ihlallerinin güçlü bir el tarafından önlenmesi açısından önem arz eder.¹¹⁶ Böyle bir hayat tarzına alışmış olan kabilelerin eski inanç ve uygulamalarından büsbütün vazgeçmeleri veya bunu çok kısa bir zaman diliminde gerçekleştirmeleri güçtür. Müslüman yöneticinin idarî yaptırımının burada devreye gireceği ve sınır ihlallerinin önlenmesini valinin sağladığı sanılmaktadır.

Kudâî b. Amr'a verilen geniş salâhiyetin Sinan b. Ebi Sinan'a da verilmiş olması muhtemeldir. Sinan, İbn İshak'ın (ö. 151/768) Bedir savaşını gören sahabeler listesinde yer almış, Hiz. Peygamberle beraber pek çok önemli olaya tanık olmuştur. Ayrıca Rıdvan ağacının altında Hiz. Peygamber'e ilk biat edenin Sinan olduğu rivayet edilir.¹¹⁷ Geniş bir zaman diliminde Hiz. Peygamber'in yanında bulunarak savaş ve yönetim anlamında tecrübeler edindiği anlaşılmaktadır. Sinan, metni rivayet edilmemekle beraber, bir mektupla Hiz. Peygamber'e, Tuleyha'nın peygamberlik iddiasını ilk bildiren kişi olmuştur.¹¹⁸

Hiz. Peygamber tarafından ismi Zeydü'l-Hayr olarak değiştirilen Zeydü'l-Hayl'ın başkanlık ettiği Tay heyeti ise 9/630 yılında Resulullah'ın huzuruna çıkarak Müslüman olmuşlardır.¹¹⁹ Hiz. Ali'nin üzerlerine gönderdiği birlikten kaçan Tay kabilesinin reisi Adî b. Hatim, kız kardeşinin esir düşmesine mani olamamıştır. Ancak Hiz. Peygamber'in bu hanımı serbest bırakıp ihsanda bulunarak kardeşi Adî'nin yanına gitmesine müsaade ettiği ve bu durumdan memnun olan Adî'nin, 7/628 veya 9/630 yılında, Medine'ye gelerek Müslüman olduğu kaydedilir.¹²⁰

Adî b. Hatim'in (ö. 67/686) mezkûr iki bölgenin vergileriyle alakalı aktif bir pozisyonda olduğu yer alır. Ancak rivayetlerden anlaşılacağı üzere Adî, Tay kabilesinin

¹¹⁵ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 370 (No: 250).

¹¹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 436.

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, Cilt 1, s. 481.

¹¹⁸ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 370 (No:250).

¹¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 8. Baskı, Beyrut, Dar el-Marefah, 2012, Cilt 2, s. 488.

¹²⁰ Taberî, *Tarih-i Tâberî*, çev. Mehmed Eminoğlu, İstanbul: Can Kitabevi, 1982, Cilt 2, s. 498-501; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Bahar Yayınları, 1985, Cilt II, s. 264; İbn Hişâm, Cilt 2, s. 488-491.

idaresini de yürütmüştür. Müslüman olmadan önce kabile reisliğini yürütmekte olan Adî, Hz. Peygamber tarafından görevinden alınmamıştır. Ancak bu Hz. Peygamber'in valisi olduğunu ispat etmeye kâfi değildir. Nitekim Hz. Peygamber pek çok kabile reisini görevinde bırakmış ve aynı bölgeye İslâm devletini temsilen bir idareci göndermiştir. Gönderilen İslâm valisi, ya kabile reislerinin amiri olarak üst düzey yetkilere sahip olmuş ya da güçlü bir bölge yöneticisinin yanında eş başkan konumunda bulunmuştur. Adî'nin ise vergi memurluğu gibi merkez hükümete bağlı mühim bir vazifeyle tanzif edilmesi, kabilesinin arasında İslâm devletini temsil etmeye başladığı anlamına gelir. Yine rivayetler Tay kabilesinin en uyumlu tebaa olduğunu ve İslâm devletinin yasalarına tam anlamıyla riayet ederek merkez hükümete ulaşan herhangi bir sorunlarından söz edilmediğini kaydetmişlerdir. Bu rivayetlere göre Tay kabilesinin asayişini ve İslâm devletiyle mutabakatlarını sağlayarak, hayırla anılmalarını temin eden Adî b. Hatim'den başkası değildir. Kaynaklar ayrıca Adî'nin kabilesinin tamamının Müslüman olmasında sahip olduğu önemli rolü hatırlatarak, onun tebliğ faaliyetlerine ve yönetimdeki maharetine dikkat çekmişlerdir. Müslüman olduğu esnada elli yaşlarında olduğu ve uzun yıllar kabile yönetiminde edindiği tecrübelerin onda sağlam ve köklü bir devlet adamlığı karakteri oluşturduğu kaydedilir.¹²¹ Ayrıca bazı kaynaklar Adî'nin âmilliğini valilik olarak nitelendirmiştir.¹²²

Tüm bu rivayetler Adî'nin kabilesi üzerinde sahip olduğu tesire de işaret eder. Hz. Peygamber, elbette böyle bir etkiyi İslâm lehine kullanmak isteyecektir. Nitekim Adî, bir süre direnmesine karşın İslâm'ı kendi iradesiyle seçmiş, enerjisini ve kabiliyetlerini İslâm uğrunda gayretkeş bir biçimde sergilemiştir. Adî, Hz. Peygamber'in âmillerini seçme hususunda ne denli isabetli kararlar verdiğini gözler önüne seren mühim bir örnektir. Hz. Peygamber'in Adî'nin Müslüman olmadaki samimiyetini ve İslâm uğrunda çalışacak kıymetli bir nefer olacağını öngördüğünü söyleyebiliriz. Adî geniş salâhiyetlerin kendisine tevdi edilmesinin yerinde olduğunu göstermiş ve tüm vazifelerini layıkıyla yerine getirmiştir.

Tay kabilesine tayin edildiği söz konusu olan bir başka isim daha mevcuttur. İbn Hacer'in kaydettiği bu rivayete göre Cedîlet-u Benî Tay'ın yarısı Haris b. Bilal el-Müzenî'ye tevdi edilmiştir.¹²³ Kettani'nin Haris'in âmilliğini "Yönetim" başlığı altında zikretmiş olması, Haris'in idari yetkilere sahip olduğunu düşündürmektedir.¹²⁴

¹²¹ Ali Yardım, "Adî b. Hatim et-Tâî", *DİA*, Cilt 1, s. 380.

¹²² Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 527.

¹²³ İbn Hacer, Cilt 1, s. 565.

¹²⁴ Kettânî, Cilt I, s. 399.

1. 1. 6. 5. Benî Kayn

Benî Kayn, Bizans etkisi altında kalan Kuzey Arabistan kabilelerindendir.¹²⁵ Bazıları Hristiyanlığı benimsemiş; Mute savaşında ve Zatüselâsil seriyyesinde Hz. Peygamber'e karşı savaşmışlardır.¹²⁶

Kaynaklar bölgeye tayin edilen âmilin Amr b. Hakem el-Kudâî olduğunu ittifakla rivayet ederler.¹²⁷ Âmillik vazifesinin spesifik oluşu göz önüne alınca yetkileri ve sorumluluklarıyla alakalı bazı soru işaretleri oluşur. Özel olarak vergi idaresine mi, Müslüman halkın idaresine mi veya her ikisine birden mi görevlendirildiği müphem kalmıştır. Zira kaynaklar, Amr'ın Hz. Peygamber'in Benî Kayn âmili olduğunu ifade etmekten öteye gitmez. Mevzu hakkında bize ışık tutan en önemli referans Kettanî'nin, Amr'ı Hz. Peygamber'in valileri arasında zikretmiş olmasıdır.¹²⁸ Böylece yetkileri gayrimuayyen kalmakla beraber yönetici olduğu belirlenmiş olur.

1. 1. 6. 6. Benî Kilab

Kilab oğulları büyük Arap kabilelerinden olup Hz. Peygamber iki defa kendilerine seriyye göndermiştir.¹²⁹ Heyet olarak Hicretin 9. Yılında/630 Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olduklarını bildirmişlerdir.¹³⁰ Kabileye mensup Dahhâk b. Süfyan, kaynakların ittifakıyla Hz. Peygamber'in Benî Kilab âmilidir.

Dahhâk b. Süfyan (ö. 11/632) Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Hz. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra Cirane üzerinden Medine'ye geçmiş ve Muharrem hilalini görünce bazı atamalar yapmıştır. Dahhâk b. Süfyan'ın atamasının da bu tarihte yapıldığı rivayet edilir.¹³¹ İlki Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663) komutasında gerçekleşen Kurata seriyyesinin ikincisini, Hz. Peygamber Dahhâk'ın kumandasına vermiştir. Kurata, Kilab kabilesinden bir sülale olup Dahhâk onları İslâm'a davet üzere gönderilmiştir. Kabul etmeyince Dahhâk kendileriyle savaşmış ve yola getirmiştir.¹³²

¹²⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 276.

¹²⁶ Ahmet Önkal, "Kayn", *DİA*, Cilt 25, s. 85.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, Cilt 1, s. 846; İbn Hacer, Cilt 4, s. 622; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 363.

¹²⁸ Kettanî, Cilt 1, s. 402.

¹²⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Kilâb b. Rebîa", *DİA*, Cilt 25, s. 568.

¹³⁰ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 287.

¹³¹ Vakıdî, Cilt 3, s. 392.

¹³² İ. Lütfü Çakan, "Dahhâk b. Süfyan", *DİA*, Cilt 8, s. 411-412.

Dahhâk b. Süfyan kendi kabilesine vali olarak atanmıştır.¹³³ Bazı kaynaklarda ise zekât memuru olarak atandığı kaydedilir.¹³⁴ Vakıdî'nin (ö. 207/823) verdiği tarih, muhtemelen zekât memurluğunu kastetmektedir. Rivayetler incelendiğinde Dahhâk'ın kabilesine yönetici olarak atandığı, bir mühlet sonra zekât toplama işinin de kendisine tevdi edilerek yetkilerinin genişletildiği görülecektir.¹³⁵

Rivayetler arasında Dahhâk'a verilen birçok görevden söz edilirken, muvaffakiyet göstermediği herhangi bir vazifesine rastlanmaz. Hz. Peygamber'in yanında boyun vuran görevlilerden olup onun kılıç taşıyıcılığını yapmıştır.¹³⁶ Bir ara Hz. Peygamber'in kişisel korumasını üstlenmiştir. Hz. Peygamber Huneyn savaşına veya Mekke'nin fethine 900 kişilik bir grupla katılmak isteyen Süleymoğulları'na; kendilerini 100 kişiye bedel bir komutanın kumanda edeceğini, böylece 1000 kişi olacaklarını söyleyerek Dahhâk'ı kumandan tayin etmiştir.¹³⁷ Bahsi geçtiği üzere Kurata seriyyesini de kumanda eden Dahhâk'tır.

Zekât işlerinin de idaresine verilmesiyle yetki ve yükümlülükleri artan Dahhâk'ın görevini hakkıyla ifa ettiğini, Kilab heyetinden gelen temsilcilerin Hz. Peygamber'le görüşmelerinde sarf ettikleri şu sözlerden çıkarırız: “Ya Resulallah! Dahhâk b. Süfyan Allah'ın kitabını ve senin emrettiğin sünneti bize getirdi ve bizi Allah'a davet etti. Bizler de icabet ettik.”¹³⁸

Dahhâk, oldukça büyük olan bu kabilenin içinde dolaşarak İslâm'ı tebliğ etmiş, Kur'an ve sünneti anlatarak insanların bu iki düstura bağlı bir hayat sürmelerine gayret etmiştir.¹³⁹ Hz. Peygamber vefat ettiğinde Dahhâk, hali hazırda devam ettiği görevini yürütmekte idi.¹⁴⁰

¹³³ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 223; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 529.

¹³⁴ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Cilt 1, s. 231(eş-Şâmîle); Muhammed b. Muhammed Efendi, *Altıparmak İslâm Tarihi*, sad. İ. Turgut Ulusoy, İstanbul, Hisar yayınları, 1984, s. 653; Said Havva, Cilt 3, s. 356.

¹³⁵ İ. Lütfü Çakan, “Dahhâk b. Süfyan”, *DİA*, Cilt 8, s. 411-412.

¹³⁶ Kettânî, Cilt 1, s. 521, 522.

¹³⁷ Çakan, “Dahhâk b. Süfyan”, Cilt 8, s. 411-412.

¹³⁸ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 287.

¹³⁹ Köksal, Cilt 16, s. 23.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 188.

1. 1. 6. 7. Benî Mervan

Kabile veya tayin edilen âmil hakkında elde edebildiğimiz yegâne bilgi Seleme b. Kays'ın Müslüman olduktan sonra Resulullah'ın onu Benî Mervan'a âmil tayin ettiği ve kendisine bir belge yazdığıdır.¹⁴¹

1. 1. 6. 8. Benî Mürre

Fedek yakınlarında ikamet eden Mürre oğulları 9/630. yıla kadar¹⁴² Hz. Peygamber'e karşı düşmanca tutum içinde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber tecziye amacıyla birincisini Beşir b. Sa'd'ın¹⁴³, ikincisini Galib b. Abdulah'ın¹⁴⁴ kumanda ettiği iki seriyye düzenlemiştir.

9/630. yılda, Hz. Peygamber'in Tebuk dönüşünde on üç kişilik Benî Mürre heyeti Medine'ye gelmiştir. Hz. Peygamberle görüşmelerinde kendisine soyca yakın olduklarını hatırlatmışlar ve bölgelerindeki kuraklıktan dolayı Hz. Peygamber'den dua istemişlerdir. Heyet Medine'de birkaç gün kalmıştır.¹⁴⁵

Hz. Peygamber, Mürre oğullarının daha önce Müslüman olan reisleri Haris b. Avf'ı kendilerine vali tayin etmiştir.¹⁴⁶ Haris, Hz. Peygamber'in Gatafan komutanlarından¹⁴⁷ Bazı kaynaklarda kaydedilen kabilesinin sadakalarına görevlendirildiği¹⁴⁸ rivayeti göz önüne alınırsa, vergi idaresinin yönetim yetkileri arasında olduğu söylenebilir.

1. 1. 6. 9. Benî Selûl

Kaynaklara göre Benî Selûl olarak isimlendirilen iki Arap kabilesi vardır ki bunlardan birisi Huzaa'nın, diğeri Hevâzin'in koludur.¹⁴⁹ Burada ele alacağımız Hevâzin'e mensup olan kabiledir ki Hz. Peygamber'in bölgeye yönetici tayin etmiş olması hasebiyle incelenecektir.

Benî Selûl'e mensup Malik b. Rebîa'nın Hudeybiye anlaşmasında bulunmuş olması İslâm'ın kabile üyelerinin bazılarınınca daha önce kabul edildiğini göstermekle beraber, tamamının Müslüman olması 9/630. yılda vuku bulmuştur. Karade b. Nufase başkanlığında

¹⁴¹ Kettânî, Cilt 1, s. 400.

¹⁴² Şulul, s. 956.

¹⁴³ Hüseyin Algül, "Mürre Seriyyesi", *DİA*, Cilt 32, s. 52.

¹⁴⁴ İbn Hişâm, Cilt 4, s. 524.

¹⁴⁵ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 285; Şulul, s. 957.

¹⁴⁶ Köksal, Cilt 16, s. 355.

¹⁴⁷ Hamidullah, *El-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 85 (No: 8).

¹⁴⁸ Belâzurî, *Ensabu'l-Eşraf*, Cilt 2, s. 231.

¹⁴⁹ Ahmet Ağırakça, "Selûl", *DİA*, Cilt 36, s. 451.

kabilelerden bir grup Hz. Peygamberle görüşerek kendileri ve kabileleri adına İslâm'ı kabul etmişlerdir.¹⁵⁰

Hz. Peygamber Karade b. Nufase'yi kabilesine emir tayin etmiştir. Kaynaklarda ihtilafli rivayetler kaydedilmemekle beraber aktarılan bilgi bundan ibarettir. Karade'nin ayrıca etkili bir şair olduğu ve Hz. Peygamber'in huzurunda şiir okuduğu kaydedilir.¹⁵¹

1. 1. 6. 10. Hevâzin

Hz. Peygamber'in 6,7 ve 8/627, 628 ve 629. Yıllarda Hevâzin üzerine sefer düzenlediği rivayet edilir. Bu seferlerin sonucunda Hevâzinliler mağlup edilmiş, çok sayıda esir ve ganimet alınarak muzaffer olunmuştur. Hz. Peygamber, Huneyn savaşında düşman saflarını oluşturan Hevâzin kabilesinin kumandanı Malik b. Avf en-Nasrî'yi (ö. 20/641) İslâm'a davet etmiş ve kabul etmesi durumunda, Müslümanların eline geçen ailesi ve mallarının iade edileceğini temin etmiştir. Bu cömertçe teklifi reddetmeyen Malik, Hz. Peygamber tarafından müellefe-i kulûb sınıfına dâhil edilmiş ve kendisine ihsanda bulunulmuştur¹⁵²

Hz. Peygamber, Malik'in Müslüman olmasının akabinde, onu kabilesinden Müslüman olanlara âmil tayin etmiştir.¹⁵³ Hz. Peygamber'in, Malik'in âmillik yetkilerini daha çok idari salahiyetler olarak belirlediği anlaşılmaktadır.

Malik'in atamasının 8/629 yılında yapıldığı, yetki alanının Aczu'l-Hevâzin adıyla anılan bölge olduğu kaydedilir. Belâzuri'ye (ö. 279/892-93) göre bölge, Ceşm ve Nasr, Sa'd b. Bekr ve Sakif b. Munbe'yi içine alan bir nahiyedir.¹⁵⁴ Malik mahalli bir idareci olarak atanmış, kendisine ayrıca Sumale, Selime ve Fehm bölgelerinin idaresi de tevdi edilmiştir.¹⁵⁵ Daha sonra Müslüman olan bir kavmin de Malik'e sığındığı kaydedilmişse de, kabilenin ismi zikredilmemiştir.¹⁵⁶ 9/630 yılında ise Malik'in Aczu'l-Hevâzin bölgesinin zekâtlarını

¹⁵⁰ Ağırakça, "Selûl", Cilt 36, s. 451.

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 909; İbn Hacer, Cilt 5, s. 430.

¹⁵² İbn Hişâm, Cilt 2, s. 417; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 413.

¹⁵³ İbn Hişâm, Cilt 2, s. 417; Köksal, Cilt 16, s. 24; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 422; İbn Hacer, Cilt 5, s. 743; M. Ali Kâpar, "Hevâzin", *DİA*, Cilt 17, s. 276-277.

¹⁵⁴ Belâzuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, Cilt 1, s. 231.

¹⁵⁵ İbn Hacer, Cilt 5, s. 743; Kettanî, Cilt 1, s. 403; Süheylî, *Ravdu'l-Unuf*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ty, Cilt 4, s. 268; Sıddıqui, s. 326; Mustafa Sabri Küçükkaya, "Malik b. Avf", *DİA*, Cilt 27, s. 504-505.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 204.

topladığına dair bir haber mevcuttur.¹⁵⁷ Hz. Peygamber daha sonra bölgeye vergi memuru tayin etmiştir.

Hz. Peygamber, Malik'e idari sorumluluklarının yanı sıra askerî bazı yetki ve mesuliyetler tevdi etmiştir. Hz. Peygamber, Malik b. Avf'ı ilk olarak, İslâm'a karşı olumsuz tutumlarında direnen Sakiflilerle uğraşmakla tavgiz etmiştir. Malik'in bu vazifeyi muvaffakiyetle yerine getirdiği ve Sakiflileri bir çeşit ablukaya maruz bırakarak, özellikle şehirden çıkarılan her türlü mala el koyduğu kaydedilir. Çok geçmeden Sakiflilerin Hz. Peygamber'e gelerek boyun eğmelerinde Malik'in küçümsenemeyecek bir etkisi söz konusudur.¹⁵⁸

1. 1. 6. 11. Cidde

Medine'ye 420 km mesafede olduğu kaydedilen Cidde hakkında, Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde önemi artana kadar çok az şeyin rivayet edildiği kaydedilmiştir.¹⁵⁹

İbn Esir'e göre Hz. Peygamber, Haris b. Nevfel'i Cidde'ye âmil tayin etmiştir. Hatta o bu yüzden Huneyn gazvesine katılamamıştır.¹⁶⁰ Sıddıqui, bu atamayı 9 yılına yerleştirmiş ve bu eski liman bölgesinin idaresinin Haşimoğullarından birine tevdi edildiğine dikkat çekmiştir. Yine Hz. Peygamber'in hayatı boyunca, yönetim kadrosunda yer almasına izin verdiği tek Haşimoğlu olduğu sanılan Haris'in, Hz. Peygamber'in vefatına kadar bu görevde kaldığı kaydedilmiştir.¹⁶¹

Zekât âmillerinin ücretleri yine zekât hisselerinden ayrıldığından Hz. Peygamber, bu görevi kendi akrabalarına vermemiş ve böylece yol açılacak birçok suiistimalin önüne geçmiştir. Valilerin maaşları ise zekât malından tahsil edilmeyip, devletin diğer fonlarından aktarılmaktadır. Bu durumda Haşimoğullarının valilik görevine atanmalarında yasal bir engel görünmemektedir. Yine de Hz. Peygamber, akrabalarından sadece Haris'e valilik vermiş, bunun bir örneğine daha rastlanmamıştır.

1. 1. 6. 12. Devs

Hz. Peygamber'in Risâlet'inin Mekke döneminde, müşriklerin, dışarıdan Kabe'yi ziyaret amacıyla gelen yabancıları, Hz. Peygamber'le görüştürmemeye çalıştıkları sıralarda,

---

¹⁵⁷ Sıddıqui, s. 500.

¹⁵⁸ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 204; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 422.

¹⁵⁹ Mustafa L. Bilge, "Cidde", *DİA*, Cilt 7, s. 523-525.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 222.

¹⁶¹ Sıddıqui, s. 249.

Devs kabilesinin ileri gelenlerinden Tufeyl b. Amr'ın, Hz. Peygamber'le görüşerek Müslüman olduğu kaydedilir.¹⁶² Rivayetlere göre Tufeyl, Hz. Peygamber'le konuşan kimsenin, bazı felaketlere maruz kalacağına inandırılmasına rağmen bu görüşmeyi gerçekleştirmiştir.¹⁶³ Bundan sonra kavmini İslâm'a davet etmek üzere geri dönen Tufeyl, ilk seferde başarılı olamamış ve ikinci defa kavmini İslâm'a davet etmek üzere dönmüştür. Sonuçta Tufeyl, 7/628 yılında, yetmiş seksen Müslüman aile ile birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmıştır. Kabilenin tamamının ise 7/628 veya 8/629 yılında Müslüman olduğu rivayet edilir.¹⁶⁴

Kabilenin reisi olan Sa'd b. Ebu Zubab ed-Devsî, halkın tamamının Müslüman olduğunu haber vermek üzere Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmıştır. Hz. Peygamber, sahip oldukları malları, ellerinden almayarak kendilerine bırakmıştır. Kaynaklara göre bu görüşme esnasında Hz. Peygamber, Sa'd'ı, kabilesine âmil tayin etmiştir.¹⁶⁵

Bu noktada bir soru işareti belirlemektedir ki, Hz. Peygamber'in Sa'd'ı hangi yetkilerle donatarak tayin ettiği. Kettani, Sa'd'ı, Hz. Peygamber'in atadığı valiler arasında zikreder.¹⁶⁶ Sa'd'ın hali hazırda kabilesinin liderliğini yürütüyor olması, bu tespiti destekler mahiyettedir. Nitekim Hz. Peygamber'in atama sisteminde, uygun niteliklere sahip olmak şartıyla, kabile reislerinin liderliklerini kendilerinde bırakması, sık rastlanan bir uygulamadır. Ancak İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) kaydettiği bir rivayete göre, Sa'd, Hz. Peygamber'in huzuruna giderek kavminin ödemek üzere Müslüman oldukları malları (zekâtı) almasını talep etmiş, Hz. Peygamber bu talep doğrultusunda Sa'd'ı görevlendirmiştir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetleri döneminde, vazifenin devam ettiği, Sa'd'ın kendisinden nakledilmiştir. Hz. Ömer döneminde Sa'd, kabilesinin ürettiği balın zekâtını vermesini isteyerek durumu halifeye sual etmiştir.¹⁶⁷ Böylece mezkûr rivayetlerden yola çıkarak Sa'd'ın, vergi yönetiminde aktif bir rol üstlendiği tahrir edilir.

Tüm bu haberleri göz önüne alarak kanaatimiz, Sa'd'ın, yetkileri genişletilmiş bir yönetici olduğu yönünde gelişmiştir. Buna göre vergi idaresi Sa'd'ın yönetim yetkileri arasında yer almıştır. Bal hususunda inisiyatifini kullanarak onda bir miktarda zekâtları toplayıp Hz. Ömer'e götürmesi de yetkilerinin ne denli geniş olduğu hususunda ipucu

---

¹⁶² Mustafa Fayda, "Devs", *DİA*, Cilt 9, s. 253.

¹⁶³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 134.

¹⁶⁴ Fayda, "Devs", Cilt 9, s. 253; Şulul, s. 782.

¹⁶⁵ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 272; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 176; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 429; Kettânî, Cilt 1, s. 400.

¹⁶⁶ Kettânî, Cilt 1, s. 400.

¹⁶⁷ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 272.

vermektedir. Son olarak, Hz. Peygamber'in kabile veya reisi adına mühürlediği herhangi bir vesikaya rastlanmadığını ifade etmek gerekir.

1. 1. 6. 13. Uman

Uman bölgesinde yerleşik Yahudi ve Mecusilerden söz edilmektedir. Bu dönemde burada devam eden soya dayalı bir hükümdarlık sisteminin hâkim olduğu görülmektedir. Uman'da babalarının yerine geçen ve yönetimi sürdüren iki kardeşin varlığı söz konusudur. Uman'ın İslâm'la tanışması da Hz. Peygamber'in 7/628¹⁶⁸ veya 8/629 yılında¹⁶⁹ Uman'ın kardeş hükümdarları Ceyfer ve Abd'a bir davet mektubu göndermesiyle başlamıştır. Hz. Peygamber'in mektubunu taşıyan elçi Amr b. Âs Uman'da iyi karşılanmış ve tavırlarından makul insanlar oldukları anlaşılan Ceyfer ve Abd, elçileri dinlemişlerdir. Amr b. As'ın elçi olarak gönderilmesi tesadüf değildir. Mekke'de ünlü bir tüccar olan Amr'ın Mısır ve Habeşistan'a sık gittiği ve Necaşi'yle yakın bir dostluğunun bulunduğu kaydedilmiştir. Uman'daki fuarlara katıldığı tahmin edilen Amr'ın tıpkı Necaşi gibi, Uman hükümdarlarını da şahsen tanıyor olabileceği rivayet edilmiştir.¹⁷⁰ Nitekim Hz. Peygamber'in Amr b. Âs'la birlikte çevre ülkelere gönderdiği elçiler, gittikleri ülkeyi veya o ülkenin idarecilerini tanıyan insanlardan seçilmiştir.¹⁷¹

Davet mektubunda Resulullah, peygamberlik vasfının hükümdarlık vasfına üstün geleceği şeklinde bir uyarıda bulunmuş ve Müslüman oldukları takdirde Ceyfer ve Abd'ın hâkimiyetinin son bularak yeni bir düzene gidilmeyeceğini temin etmiştir. Kaynaklar esas yöneticinin Ceyfer olduğunu kaydetmişlerdir. Ancak Abd'ın da yönetimde söz sahibi olduğu açıktır. Ceyfer ve Abd, Hz. Peygamber'in davetini aralarında bir süre müzakere etmişler ve sonuçta İslâm'ı kabul etmişlerdir.

Bundan sonra bölgede sürdürmekte oldukları hükümdarlık ellerinden alınmamıştır. Hz. Peygamber düzenlerine dokunmamış ancak Ceyfer ve Abd'ın yanına İslâm devletini temsilen bir vali göndererek Uman yönetiminde söz sahibi olmasını uygun bulmuştur. Uman hükümdarlarının Müslüman olmasından etkilenerek İslâm'ı kabul eden bir kesimden bahsedilse de bazı mensupların kendi dinlerinde kalmak istedikleri kaydedilmiştir. Dolayısıyla bölgede Müslüman ve gayrimüslim halkın yönetilmesi gerekmektedir. Hz.

¹⁶⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 544.

¹⁶⁹ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, Cilt 2, s. 216; Mustafa L. Bilge, "Uman", *DİA*, Cilt 42, s. 140-144.

¹⁷⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 343.

¹⁷¹ Adem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2001, s. 69.

Peygamber'in gönderdiği valinin daha çok Müslüman kesimle alakadar olduğu, gayrimüslim tebaanın idaresinin Ceyfer ve Abd tarafından yürütüldüğü tahmin edilmektedir.¹⁷²

Kaynakların kaydettiğine göre Hz. Peygamber'in bölgeye gönderdiği Müslüman vali 8/629 yılında¹⁷³ İslâm'ı kabul eden Amr b. As'tır.¹⁷⁴ Hz. Peygamber Uman hükümdarları ve halkının İslâm'ı tavassutla karşılayacaklarını öngörmüş gibidir. Bu ihtimali göz önünde bulundurarak Amr'a, halkın Müslüman olması halinde yükleneceği sorumlulukları daha Amr Medine'den ayrılmadan bildirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in eş zamanlı olarak Rum, Fars, Habeş, Uman ve İskenderiye'ye gönderdiği elçilerden sadece Amr bu denli geniş salahiyet ve mesuliyetlerle tanzif edilmiştir.¹⁷⁵ Buna göre Amr, Uman hükümdarlarını İslâm'a davet edecek ve kabul ettikleri takdirde Hz. Peygamber'in direktiflerini yerine getirerek bir çeşit özel vali sıfatıyla aralarında kalacaktır.

Hz. Peygamber Amr'a birçok mesuliyet tevdi etmiştir. Evvela Amr, Müslüman halkın yönetimini üstlenmiştir. Daha çok Müslüman kesimle alakadar olsa da Amr'ın gayri müslim halkın yönetiminde söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Uman halkının vergi idaresi tamamen Amr'a bırakılmış, bunun dışında Amr, halkın anlaşmazlığa düştükleri mevzuları götürecekleri bir merci olmuştur.¹⁷⁶ Atanmasından önce, Hz. Peygamber meydana gelen bir anlaşmazlık üzerine Amr'dan meseleyi huzurunda çözmesini istemiş ve bu konuda çekingen davranan Amr'ı bizzat teşvik etmiştir.¹⁷⁷ Hz. Peygamber'in kendi gözetimi altında Amr'a, yargı tatbikatı yaptırdığı görülmektedir. Yahut Hz. Peygamber'in Amr'ı bir çeşit teste tabi tutarak, yargı işini üstlenmeye ehliyetli olup olmadığını anlamak istediği düşünülebilir. Her hâlükârda, Amr'ın gönderildiği bölgede yargı yetkisine sahip olması, Hz. Peygamber'in huzurunda verdiği hükümde muvaffak olduğuna işaret etmektedir.

Müslüman halkın tedrisatı ise Amr'a bırakılmamış, belki de yönetsel sorumluluklarının meydana getireceği yoğun çalışma hayatı göz önünde bulundurularak müstakil bir eğitimci gönderilmiştir. Kaynakların kaydettiğine göre Uman halkına İslâm'ı öğretmekle tanzif edilen mübelliğ Ebu Zeyd'dir.¹⁷⁸ Belâzuri, Ebu Zeyd'in vazifelerini, halka namaz kıldırarak, İslâmiyet'i anlatmak ve Kur'an ve sünneti öğretmek şeklinde

¹⁷² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 344.

¹⁷³ Vakidî, Cilt 1, s. 302.

¹⁷⁴ Belâzurî, *Ensabu'l-Eşraf*, Cilt 1, s. 230; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 856; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 66, 67; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 367; İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, Cilt 1, s. 24 (eş-Şâmile); Danişman, Cilt 2, s.20.

¹⁷⁵ Apak, s. 69, 70.

¹⁷⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 344; Köksal, Cilt 15, s. 527, 528.

¹⁷⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 768.

¹⁷⁸ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 471.

özetlemiştir.¹⁷⁹ Tebliğ ve tedrisat işlerinin, genellikle merkezi hükümete bağlı olarak yürütüldüğü göz önüne alındığında Ebu Zeyd'in Amr'dan bağımsız olarak görev yaptığı düşünülebilir. Ne var ki Uman'da eğitim faaliyetlerinin valiye bağlı mı veya bağımsız olarak mı yürütüldüğüne kaynaklarda yer verilmemiştir. Bu nedenle kesin bir kanıya varmak mümkün olmamaktadır. Yine de tebliğ faaliyetlerinin Amr'ın mesuliyetleri dâhilinde olduğuna¹⁸⁰ ve eğitim faaliyetlerini yürütmek üzere Âlâ b. Hadramî'nin (ö. 21/642) gönderildiğine¹⁸¹ dair haberlerin de mevcut olduğunu burada ifade etmek gerekir. Köksal'ın kaydettiği bir rivayete göre ise Ebu Zeyd, Hz. Peygamber'in vefatından önce Uman'dan ayrılarak Medine'ye dönmüş¹⁸² ve Hz. Peygamber onun yerine Uman halkının eğitimini üstlenmek üzere Âlâ'yı göndermiştir.¹⁸³

Sıddıqui ise Amr'ın, Uman'ın uzak bir bölgesinde yönetimi yürüttüğünü kaydetmiştir.¹⁸⁴ Buna göre ya Amr'ın yetki alanı Uman'ın uzak bir bölgesidir ya da Amr, Uman'ın yönetimini buradan yürütmüştür. Hz. Peygamber vefat ettiğinde Amr'ın görevi devam eden valiler arasında olduğunu da zikretmek gerekir.¹⁸⁵

Bölgenin görevinde bırakılan yöneticileri Ceyfer ve Abd, idareyi kaptırma kaygısı barındırmayan bir samimiyetle Müslüman olduklarını, gerek Hz. Peygamber'in sağlığında gerekse de vefatından sonra cereyan eden hadiseler esnasında sergiledikleri tutumlarıyla kanıtlamışlardır. Amr idareyi yürüttüğü esnada, iki kardeş ile Amr arasında cereyan eden bir iktidar mücadelesi veya yetki paylaşımından kaynaklanan bir güç savaşı söz konusu olmamıştır. Bilakis Amr'ın işlerini kolaylaştırdıkları ve tebliğ faaliyetlerine olan katkılarıyla İslâm'ın Uman'da yayılmasına hız kazandırdıkları kaydedilmiştir.¹⁸⁶

Görüldüğü gibi Uman valisi Amr, mühim bir bölgeye, geniş salahiyetleri havi mühim bir vazifeyle gönderilmiştir. Uman'ın merkeze olan uzaklığı, göreve atanacak şahsın sorumluluklarını artıracaktır. Nitekim Hz. Peygamber'in valileri, hükümet merkeziyle sürekli irtibat içinde bulunmuşlar ve önem arz eden hadiseleri Hz. Peygamber'in bilgisi dâhilinde çözmüşlerdir. Acil bir durum karşısında uzak bölgede bulunan bir valinin ise haberi merkeze ulaştırmasının, diğerlerine nispetle daha uzun zaman alacağı malumdur. Olası bir problemin

¹⁷⁹ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 89, 90.

¹⁸⁰ Ahmet Önkal, "Amr b. Âs", *DİA*, Cilt 3, s. 79-81.

¹⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kubra*, Cilt 1, s. 351 (eş-Şâmîle).

¹⁸² Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 89, 90.

¹⁸³ Köksal, Cilt 15, s. 533.

¹⁸⁴ Sıddıqui, s. 249.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 856; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 66, 67; İbn Hacer, Cilt 4, s. 651.

¹⁸⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 344.

merkeze ulaştırılamaması durumunda veya Hz. Peygamber'in haberi almasıyla talimatlarını belirlemesine kadarki süre zarfında vali, krizi yönetebilecek ve ülkenin asayişini koruyarak idari otoritenin ve kamunun görebileceği zararların önüne geçebilecek dirayete sahip olmalıdır. Hâlihazırda idareyi yürüten iki hükümdarın yanına gönderilecek bu valinin aynı zamanda devlet erkânına nasıl muamele edeceğini iyi bilen bir bürokrat olması gerekmektedir. Bazen yönetimde daha üst düzey yetkilere sahip olacağından, hükümdarların amiri olarak onları bile yönetebilecek istidatta olması iktiza eder.

Dolayısıyla Hz. Peygamber, İslâm esasları ve aklının ışığında yönetim tecrübesini kullanarak en doğru şekilde tedvir edebilecek birini seçmiştir. Gerçekten Amr Müslüman olmadan önce edindiği yönetsel tecrübelerini, İslâm'ı tam bir samimiyetle kabul edince Allah ve Resulünün yolunda kullanarak başarılı bir devlet adamı portresi çizmiştir. Amr'ın Uman'a gönderilmesi hem iyi bir diplomat hem de dirayetli bir idareci olduğunu tescil etmiştir. Uman'daki vilayeti esnasında Hz. Peygamber'in bürokratu olarak gösterdiği başarı aynı zamanda, Amr'ın uzun yıllar devam edecek olan yönetim kariyerinin ilk adımları olmuş ve bürokraside daima etkin olmasına olanak sağlamıştır.¹⁸⁷

1. 1. 6. 14. Ezd

Uman meskûnlarının önemli bir kısmını teşkil eden Ezd kabilesinin birçok kolu olduğu kaydedilmiştir. Hz. Peygamber'e 10/631 yılında gelen heyetler arasında Surad b. Abdullah'ın başkanlığını üstlendiği bir Ezd heyetinin de olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'in bu heyete bazı sorular yönelterek sohbet ettiği ve heyet mensuplarının tutumları ve konuşmalarından memnun kaldığı rivayetler arasındadır.¹⁸⁸

Hz. Peygamber, bu heyeti beğenmiş ve kendilerini ağırlamıştır. Resulullah heyet ayrılmadan önce kabile başkanları Surad b. Abdullah el-Ezdî'yi 10/631 yılında kendilerine vali tayin etmiştir. Surad'ın aldığı ilk görevler ise daha çok askeri vazifelerdir. Nitekim Surad İslâm dinine tabi olanlarla birlikte Yemen'de İslâm hegemonyasını kabul etmeyen bazı müşrik kesimlerle savaşmakla tavgif edilmiştir. Bu bağlamda Surad, Cüreş halkıyla giriştiği uzun mücadele sonucunda muzaffer olmuştur.¹⁸⁹ Hz. Peygamber vefat ettiğinde Surad'ın Cüreş âmili olduğuna dair bir haber de mevcuttur.¹⁹⁰ Sıddıqui'nin kaydettiğine göre ise Surad

---

¹⁸⁷ Apak, s. 72.

¹⁸⁸ Köksal, Cilt 17, s. 114-116; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 530.

¹⁸⁹ İbn Hişâm, Cilt 4, s. 496; İbn Hacer, Cilt 3, s. 421; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s.529; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 517; İbn Sa'd, Cilt 6, s. 280, 281; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 423.

¹⁹⁰ İbn Hacer, Cilt 3, s. 421; Hüseyin Algül, "Ezd", *DİA*, Cilt 12, s. 46-47.

Cüreş'te ikamet eden Ezdlilerdendir ve Hz. Peygamber onu kendi kavminin mahalli yöneticisi olarak atamıştır.¹⁹¹ İbn Sa'd ise Surad'ın vefatına kadar Cüreş'te kaldığına ve bölgenin vergi idaresini yürüttüğüne dair bir haberi nakletmiştir.¹⁹²

Hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Surad, kabilesinin mahalli idaresini yürütmüş ve vergilerini toplamıştır. Yine Surad'ın kendi kabilesine mensup olan insanların Müslüman olmalarında önemli bir payının olduğu kaydedilmiştir.¹⁹³

1. 1. 6. 15. Fedek (Kura Arabiya)

Hz. Peygamber, hatırı sayılır bir zenginlik ve savaş gücünü elinde bulunduran Hayberlileri bozguna uğratmış ve bölgede geniş çaplı bir yankı uyandırmıştır. Bu prestijli zafer Mekke'li müşrikleri derinden sarstığı gibi Hayber çevresindeki halkların da yüreklerine korku salmıştır. Nitekim korkuya kapılan Fedek halkı, Hayber benzeri bir mağlubiyete uğramamak adına, Hz. Peygamber'e heyet göndermiş ve anlaşma yoluyla İslâm topraklarına ilhak olunmayı yeğlemişlerdir.

Eski bir Yahudi yerleşim birimi olan Fedek, Hicaz'da bir köy olup, 7/628 yılına kadar Yahudilerin elinde kalmıştır.¹⁹⁴ Hz. Peygamber'in, 6/627 yılında Benî Sa'd b. Bekr üzerine, Ali b. Ebi Talib'in yönettiği bir seriyye; 7/628 yılında Benî Mürre üzerine, Beşir b. Sa'd'ın kumanda ettiği bir seriyye gönderdiği kaydedilir. Beşir b. Sa'd'ın burada öldürülmesinden sonra 8/629 yılında aynı yere bir seriyye daha gönderildiği rivayet edilir.¹⁹⁵

7/628 yılında Hz. Peygamber Hayber topraklarını savaşla, Fedek topraklarını ise anlaşma yoluyla ele geçirmiştir. Hz. Peygamber, Fedek ve çevresini içinde barındıran ve Kura Arabiye (Kura Ureyne de denir) olarak bilinen bölgeye Müslüman bir vali tayin etmiştir. Kaynakların kaydettiğine göre bahsi geçen vali Hakem b. Said b. As'tır.¹⁹⁶

Hakkında pek fazla malumat bulunmayan Hakem b. Said'in Hz. Peygamber'le Medine'de görüştüğü ve isminin Resulullah tarafından Abdullah olarak değiştirildiği rivayet edilir.¹⁹⁷ Biyografilerinde, hakkındaki rivayetler sınırlı olduğu için, Abdullah b. Said'in yönetiminde ne tür tatbiklerde bulunduğu müphem kalmıştır. Mamafih Hz. Peygamber'in

¹⁹¹ Sıddıquî, s. 490.

¹⁹² İbn Sa'd, Cilt 6, s. 281.

¹⁹³ Sıddıquî, s. 120, 490.

¹⁹⁴ Shaheed Muhammad Baqir As-Sadr, *Fadak in History*, çev. Abdullah Al-Shahin, İran, Ansariyan Publications, 2002, s. 31.

¹⁹⁵ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 92, 93, 122, 129.

¹⁹⁶ İbn Hazm, s. 24; Köksal, Cilt 14, s. 250; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 495; Sıddıquî, s. 245.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, cilt 1, s. 274.

bölgeye tanımış olduğu özerkliği burada ifade etmek gerekir.¹⁹⁸ Ayrıca bölge halkının İslâm hâkimiyetine boyun eğdikleri, fakat Müslüman olmadıkları kaydedilir. Aldıkları bu güvenceden ötürü, Resulullah'ın valisinin, bu istikamette muamelede bulunduğunu düşünmek icap eder. Müslüman vali ile bölge halkı arasında vuku bulan herhangi bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Nitekim Yahudi halkın Hz. Peygamber'e ulaştırdıkları herhangi bir şikâyet rivayetler arasında yer almamıştır. Bölge halkının Hayber'in fethinden sonra bazı Müslüman askerlerin herhangi bir ödeme yapmadan bahçe ve hurmalıklarından yemelerini Hz. Peygamber'e şikâyet ettiklerini¹⁹⁹ hatırlamak gerekir. Bu bağlamda vali tarafından uğradıkları bir haksızlık olması durumunda Hz. Peygamber'i durumdan mutlaka haberdar edeceklerdir.

Bilakis rivayetler, halkın medeni haklarını elde ettiklerini ve adil bir muameleye tabi tutulduklarını düşündürür. Bu doğrultuda, Hayber ganimetleri arasında yer alan Tevrat nüshalarının Yahudilere iade edilmesi, halkın dinî hürriyeti hususunda, Hz. Peygamber'in hassasiyetini ortaya koyar. Bir defasında Fedek'li bir başkanın, hediye olarak, Hz. Peygamber'e kumaş ve tahıl yüklü dört deve gönderdiğini ve kabul gördüğünü²⁰⁰ de göz önüne alacak olursak, İslâm yönetiminden memnun oldukları sonucuna ulaşabiliriz. Böylece Hz. Peygamber'in yönetiminin adalet şemsiyesi altında hiçbir haksızlığa uğramadan dinî ve dünyevî anlamda yaşantılarını rahatça idame ettirdikleri belirlenmiş olur.

1. 1. 6. 16. Hayber

Hz. Peygamber 7/628 yılında Hayber'i kuşatmış ve sonuçta kaleleri bir bir düşen Hayberliler teslim olmak zorunda kalmışlardır. Hz. Peygamber Hayberlileri yurtlarından çıkarmak istemiştir. Geniş ve verimli arazilere sahip olan Hayberlilerin toprakları böylece Müslümanlara kalmıştır. Hayberliler ise Hz. Peygamber'e, toprağı işlemeye ve arazilerinin idaresine hâkim olduklarını söyleyerek bir teklifte bulunmuşlardır. Buna göre Hayberliler yurtlarından çıkarılmayacak, her yıl mahsullerinin yarısını Müslümanlara ödeyeceklerdir. O sıralarda Müslümanlar tarımla ilgili çok fazla bilgi sahibi olmadıkları için Hz. Peygamber bu teklifi makul bulmuş ve İslâm devletinin müsaade ettiği sürece yurtlarında ikamet etmelerine şartlı olarak izin vermiştir.²⁰¹

Bölgenin vergi idaresiyle alakalı muhtelif pek çok rivayet mevcuttur. Hz. Peygamber Hayber'e bir de Müslüman vali tayin etmiştir. Bazı kaynaklara göre bu isim Sevâd b. Gaziiye

¹⁹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 495.

¹⁹⁹ Vakıdî, Cilt 1, s. 281.

²⁰⁰ Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 494-497.

²⁰¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 26; İbn Sa'd, Cilt 2, s. 113; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 507.

el-Ensârî'dir. Ancak rivayetlerdeki ifadeler, Sevâd'ın yetkileriyle alakalı bazı soru işaretleri uyandırmaktadır.

İbnü'l-Esir, Sevâd'ın biyografisini vermiş ve onun Hz. Peygamber'in Hayber âmili olduğunu kaydetmiştir.²⁰² İbn Abdülber (ö. 463/1071) de benzer bir rivayet nakletmiş, bunun yanında Sevâd'ın emir tayin edildiğine dair bir habere de yer vermiştir.²⁰³ Kettanî ise Sevâd'ın Hayber âmili olduğunu Yönetim ve Yargı başlığı altında zikretmiştir. Ancak Kettanî'ye göre Sevâd, aynı zamanda arazi haracı toplayan sahabeler arasında yer almıştır. Hatta bu rivayete göre Hz. Peygamber Sevâd'ı Hayber vergilerini toplamak üzere göndermiştir.²⁰⁴ Sevâd'ın Hayber'den topladığı vergileri, Hz. Peygamber'e ulaştırdığı esnada, diğer hurmalardan iki sâ vererek bir sâ satın aldığı cenîb (iyi cins bir hurma) hurmasından hediye ettiği ve Hz. Peygamber'in ona, "Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?" diye sorduğu kaydedilir.²⁰⁵ Rivayetlerdeki ifadelerden ise Sevâd'ın bu hediyeyi bir defa değil birkaç defa getirdiği anlaşılmaktadır. Böylece arazi haracı toplamada aktif bir rol aldığı kesinlik kazanmış olur. Ebu Yusuf'a göre ise Hz. Peygamber, yarıcılık usulüyle Hayberlilerin işletmesine müsaade ettiği için, Hayber arazilerine haraç vergisi koymamıştır.²⁰⁶ Sıddîqui'ye göre Sevâd, Hz. Peygamber'in Hayber valisidir ve ataması 7 yılında yapılmıştır.²⁰⁷

Tüm bu rivayetler ışığında Sevâd b. Gaziyye'ye valiliğinin yanı sıra vergi idaresinin de tevdi edildiğini düşünebiliriz. Yukarıda geçtiği üzere Hz. Peygamber'in muhtelif malî sorumluluklarla gönderdiği birçok sahabe zikredilmektedir. Ancak Hayber arazilerinin genişliği göz önüne alındığında bu durum açıklanabilmektedir.

1. 1. 6. 17. Bahreyn ve Hecer

Bahreyn'in, İslâmiyet'in doğduğu sıralarda İran'a bağlı bir eyalet olduğu, Hire krallığı tarafından bir valinin idaresinde olduğu kaydedilir. Bölgeden göç eden kabileler hariç, Temim ve Abdülkayşlıların burada ikamet ettikleri rivayet edilir.²⁰⁸

Hız. Peygamber'le Bahreyn valisi Münzir b. Sâvâ arasındaki görüşmelerin erken dönemde başladığına dair haberler mevcuttur. Hız. Peygamber'in gençliğinde ticaret amacıyla çıkmış olduğu seyahatlerden birinde bölgeye uğradığı ve Münzir'e gönderilen ilk davet

²⁰² İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 491.

²⁰³ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 203.

²⁰⁴ Kettânî, Cilt1, s. 403, 577.

²⁰⁵ Kettânî, Cilt I, s. 403.

²⁰⁶ Ebu Yusuf, s. 145.

²⁰⁷ Sıddîqui, s. 246.

²⁰⁸ Celal Kırca, "Bahreyn", *DİA*, Cilt 4, s. 491-492; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 315.

mektubunun 6/627 Yılda gönderildiği kaydedilir. Ne var ki mektubun metni rivayet edilmemiştir.²⁰⁹ Daha sonra Münzir'e gönderilen sekiz mektubun yanı sıra kaynaklar bölge halkına gönderilen belgeleri de kaydetmiştir.²¹⁰

Kaynaklara göre Bahreyn bölgesinde İslâm'ın kabul görmesi barış yoluyla ve tedricen olmuştur.²¹¹ Burada ikamet eden pek çok din mensubundan bahsedilir. Buna göre Mecusiler, Müşrik Araplar, Yahudiler, Nesturî Hıristiyanlar, hatta kendilerine asbâz denen ve atlara tapan bazı kimseler yerleşim biriminin sakinlerini oluşturur.²¹² Hz. Peygamber vali Münzir b. Sâvâ'ya bir elçiyle, İslâm'a davet mektubu göndererek kendisini İslâm'a davet etmiştir. Mektubu taşıyan Âlâ b. Hadrami'ye iki mektup daha verilmiştir ki bunlardan biri Hecer sınır muhafızı Sibuh'ta ve diğeri Bahreyn halkına hitaben kaleme alınmıştır.²¹³ Âlâ b. Hadramî, üç daveti de muhataplarına iletmiş ve genel bir kabul görmüştür. Evvela Münzir'le görüşmüş; kendisinin akıllı bir idareci olduğundan ve Mecusi halkın çirkin uygulamalarının kendisine yakışmadığından dem vurmıştır. Münzir ise İslâm'ın iki dünya saadeti vadediyor olmasını benimsediğini ifade etmiş ve severek Müslüman olmuştur. Sibuh'un da Hz. Peygamber'in davetine icabet ettiği kaydedilir. Bahreyn halkının ise bir kısmı Müslüman olmuş, ancak diğer bir kısmı kendi dinleri üzere devam etmek istemişlerdir. Yine de bu kesim İslâm devletinin boyunduruğuna girmeyi kabul etmişlerdir. Bahreyn'in barış yoluyla alınması hususunda kaynaklar ittifak halindedir.

Böylece Bahreyn emiri ve halkıyla bir anlaşmaya varılmıştır. Hz. Peygamber, Âlâ'yı gönderdiğinde, kendisine, halkın Müslüman olması durumunda zekâtlarını kabul etmesini söylediği kaydedilir. Ancak Âlâ, İslâm'ı kabul etmeyen Mecusiler ve ehli kitaptan olanlar hakkında Hz. Peygamber'e bir mektup göndererek, onlara ne şekilde muamele etmesi gerektiğini sormuştur. Hz. Peygamber cevaben, cizye vergisi koymasını ve bu verginin Mecusileri de kapsamasını söylemiştir. Mecusilerden cizye alındığına dair ilk uygulama Hecer'le başlamıştır.²¹⁴ İslâm'a göre, ehli kitabın yemeklerinden yemekte bir beis yoktur. "Mecusilere, Ehl-i Kitap'a gösterdiğiniz tutumun aynısını gösteriniz." mealinde bir hadis nakledilmiştir. Ancak Hz. Peygamber Âlâ'ya gönderdiği mektubunda, Mecusilerin kestiklerinden yemeyi ve kadınlarıyla evlenmeyi yasaklamıştır. Bu yasağın sebebi açık olmakla beraber, Allah'ın adını anma ve hijyenik koşullara uygunluk prensiplerine aykırı bir

²⁰⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 315.

²¹⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 315.

²¹¹ Şulul, s. 929.

²¹² Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 470.

²¹³ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 92; Şulul, s. 929.

²¹⁴ Ebu Yusuf, s. 210; Şinasi Gündüz, "Mecûsilik", *DİA*, Cilt 28, s. 279-284.

kesimin Müslümanlara memnu olması doğaldır. Evlilik hususunda ise Mecusilerin uyguladıkları Huvezvagdas yöntemine göre bir erkeğin, öz kız kardeşi, kızı, hatta annesi ile nikâhlanması meşrudur. İslâm ise insan neslinin bekası ve nesep temizliğini savunur. Kaldı ki Mecusilerin bu uygulamasının, İslâm öncesi Bedevileri bile tiksindirdiği kaydedilir.²¹⁵

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber Bahreyn halkıyla Müslüman olmayanlardan cizye alınmak üzere anlaşmıştır. Buna göre Müslümanların ticaretten elde ettikleri gelirin öşrünün dörtte biri vergi olarak alınacak, ergenlik çağını idrak etmiş her erkek ve kadın Mecusi veya Ehl-i Kitap mensubundan cizye talep edilecektir. Hz. Peygamber bölgeye ayrıca deve, sığır ve koyunların zekâtlarına dair, mühürlediği tafsilatlı bir mektup göndermiştir.²¹⁶

Hz. Peygamber, Bahreyn'deki başarılı tebliğ faaliyetlerini de göz önünde bulundurarak Âlâ b. Hadramî'yi bölgeye vali tayin etmiştir.²¹⁷ Ancak doğu bölgelerinin bazılarında devam eden hanedan sistemine dayalı yönetimlerin mevcudiyeti hiçe sayılmamıştır. Bilakis Hz. Peygamber, Münzir'e, İslâm'ı kabul etmesi durumunda idarî pozisyonunu ilga etmeyeceklerini temin etmiştir.²¹⁸ Böylece Münzir'i, "melikü'l-Bahreyn, sâhibü'l-Esbez, hâkimü Hecer" olarak nitelendirilen kaynaklar, daha sonra onu, "âmilü'l-Bahreyn" olarak zikretmişlerdir.²¹⁹

Medine'de başlayan ilk tebliğ faaliyetleri incelendiğinde, kabile başkanlarının Müslüman olmaları ile kabile mensuplarının ihtidaları arasındaki kuvvetli bağ müşahede edilecektir. Bir kabile lideri olan Münzir'in Müslüman olmasının, idaresi altındaki diğer mensupları etkilediği de açıktır. Ayrıca liderliğin elinden alınması gibi belki de gururu incitecek bir davranış, doğru bir yaklaşım olmayacak, ya kişinin İslâm'ı kabul etmedeki gönüllülüğünü azaltacak yahut Müslüman olması durumunda itibarını kaybedeceğini düşündürerek caydıracaktır. Kabile mensupları açısından ele alacak olursak, din değiştirmenin başlı başına zor bir karar olmasının yanında, alışageldikleri düzenden bedaheten koparılan halk, kolay kolay üstesinden gelemeyecekleri yeni bir düzenle karşılaşacaklardır. Hz. Peygamber'in tebliğ metodu incelendiğinde ise, onun, kişilerin hissiyatlarına da hitap ettiği, böylece İslâm'ı gönüllülük esası üzere kabullerine vesile olduğu görülecektir. Münzir dışında, bu durumun birkaç örneği daha mevcuttur ki, Hz. Peygamber idarî yetkilerini ellerinden

²¹⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 538, 539.

²¹⁶ Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, Beyrut, Müessesetu Şa'bân, ty, Cilt 2, s. 116; Ebu Yusuf, s. 213; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 7.

²¹⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 783; Taberi, Cilt 2, s. 204; Said Havva, Cilt 3, s. 356; Köksal, Cilt 17, s. 35.

²¹⁸ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 162, (No:57).

²¹⁹ Ahmet Önkal, "Münzir b. Sâvâ", *DİA*, Cilt 32, s. 34-35.

almamış ve Müslüman valiyle birlikte yönetimde bulunmalarına müsaade etmiştir. Böylece Bahreyn bölgesinde iki Müslüman vali yönetimde söz sahibi olmuştur.

Münzir ve Âlâ'nın yetki alanlarının Hecer'i de kapsadığı anlaşılmaktadır. Kettânî, Münzir'in Hz. Peygamber'in Hecer âmili olduğuna dair bir rivayeti kaydetmiştir.²²⁰ Davet edildikleri safhada Hecer ve Bahreyn'e bir elçi gönderilmesi de bu kabildendir. Ancak kaynaklar, bölge valisi hususunda muhtelif rivayetler kaydetmişlerdir. Hz. Peygamber'in bölgeye Eban b. Said'i (ö. 13/634) atadığına dair sahih bir rivayet mevcuttur. İbn Sa'd'a göre bu atama 9/630. Yılda gerçekleşmiştir. Münzir'in yönetimde oynadığı rolün Bahreyn halkının irtidatından evvel vefatına kadar devam ettiği kabul edilir. İlk gönderilen valinin Âlâ olduğu, rivayetler ışığında netlik kazanmıştır. Bu habere göre atama Mekke'nin fethinden önce yapılmıştır.²²¹ Ebu Hureyre'nin de onunla beraber gönderildiği kaydedilir.²²² Ancak onun görevi idarî olmaktan ziyade halkın dini eğitimine dairdir. İhtilaf ise Eban ile Âlâ'nın aynı anda mı veya arka arkaya mı gönderildikleri hakkındadır. Bazı rivayetlere göre Âlâ b. Hadrami, Bahreyn'de el-Katîf ve çevresini, Eban ise el-Hatt'ı da içine alan diğer bölgeyi idare etmiştir.²²³ Nitekim Hz. Peygamber vefat ettiğinde Âlâ'nın Bahreyn âmilliğini yürüttüğü kaydedilir.²²⁴ Başka bir görüşe göre ise Hz. Peygamber, Âlâ'yı azletmiş ve boşalan pozisyona Eban b. Said getirilmiştir.²²⁵ Buna göre Resulullah vefat ettiğinde Bahreyn âmili Eban b. Said'dir.²²⁶ Belazuri'nin benimsediği görüş de bu olmuştur.²²⁷ Bazı rivayetlerin Âlâ'nın Hz. Ebu Bekir devrinde yeniden Bahreyn valiliğine atandığını aktarması da bir azlin söz konusu olduğuna ve böylece ikinci rivayetin daha sıhhatli olduğuna işaret eder.

İbn Sa'd'ın aktardığı bir habere göre Hz. Peygamber, Âlâ b. Hadrami'den Bahreynli bir heyetle kendisine gelmesini istemiş, Âlâ da bu emri yerine getirerek 20 kişilik bir heyetle Hz. Peygamber'e gelmiştir. Âlâ'nın azli bu görüşme esnasında olmuş, çünkü Bahreyn heyeti onu şikâyet etmiştir. Hz. Peygamber, yerine tayin ettiği Eban b. Said'e, "Abdü'l-Kays'a iyi davran ve ileri gelenlerine ikramda bulun!" demiştir.²²⁸ Hz. Ebu Bekir ise Âlâ'nın yeniden atanmasında bir sakınca görmemiştir.²²⁹ Bu da Âlâ hakkında ciddi bir problem olmadığını

²²⁰ Kettânî, Cilt 1, s. 403.

²²¹ İbn Hişâm, Cilt 2, s. 486, 487.

²²² İbn Sa'd, Cilt 5, s. 253; Diyarbekrî, Cilt 2, s. 116.

²²³ İbn Hazm, Cilt 1, s. 24.

²²⁴ İbn Hişâm, Cilt 2, s. 486; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 783.

²²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, çev. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2006, s. 320; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 288; Siddiqui, s. 250; Ali Toksarı, "Ebân b. Saîd", *DİA*, Cilt 10, s. 67.

²²⁶ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, Cilt 1, s. 230.

²²⁷ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 95.

²²⁸ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 289.

²²⁹ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 289.

düşündürür. Nitekim aynı halkın Hz. Ebu Bekir döneminde yeniden Âlâ'nın gönderilmesini talep ettiklerine dair bir haber mevcuttur.

Kettani'nin kaydettiği bir rivayete göre Abdullah b. Sivar, Hz. Peygamber'in Bahreyn âmillerindedir. Ancak hangi zaman diliminde atandığı ve vazifesinin ne olduğu kaydedilmemiştir.²³⁰

Âlâ ve Eban'ın bölgeye atandığı, Münzir b. Sâvâ'nın da hali hazırda bulunduğu vazifesini icraya devam ettiği açıktır. Görev paylaşımında nasıl bir ayrıma gittikleri kesin olmamakla beraber Hamidullah'a göre mülkî ve idarî görevlerde bir yetki paylaşımına gidilmiştir. Buna göre muhtemelen, zekât ve fitrelerin tahsili, İslâm'ın öğretilmesi ve yaygınlaştırılması vb. görevler Müslüman valinin yetki alanı içine sokulmakta, öte yandan gayrimüslim halkın yönetimi Münzir'in elinde bırakılmıştır.²³¹ Burada önemli bir nokta daha vardır ki Hz. Peygamber, başka bir memur göndermemiş ve bölgenin vergi idaresini valiye tevdi etmiştir. Kaynaklar bu doğrultuda rivayetleri nakleder.²³² Yukarıda bahsi geçtiği üzere tüm Bahreyn halkından toplanan bir vergi söz konusudur.

Bölge valisinin görev yetki ve sorumlulukları geniş tutulmuştur. Bununla beraber valinin topladığı vergileri teslim alarak merkeze ulaştırmak üzere Hz. Peygamber'in yaptığı bir görevlendirmeden bahsedilir. Buna göre idareci Eban, gayrimüslim halktan cizyeleri kabul etmiş ve bir araya getirmiştir. Hz. Peygamber Eban'ın topladığı bu malları teslim alıp Medine'ye ulaştırmak üzere Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı (ö. 18/639) görevlendirmiştir. Böylece malları Medine'ye ulaştıran Ebu Ubeyde olmuştur.²³³

Bahreyn vergilerinin, devlet hazinesine dışarıdan gelen ilk vergi olduğu kaydedilir.²³⁴ Oldukça yüksek bir meblağ olan bu gelir, Müslümanların ve beytülmalin ihtiyaç içinde olduğu bir zamanda, bütçeyi rahatlatmış ve Medine'de sevinçle karşılanmıştır. Kaynaklar Medine'ye ulaştırılan malın 80. 000 dirhem civarında olduğunu ve Hz. Peygamber'e dışarıdan gelen en yüksek rakam olduğunu kaydetmişlerdir.²³⁵ Bu miktarın sadece cizyeye ait olduğunu

---

²³⁰ Kettânî, Cilt 1, s. 402.

²³¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 317.

²³² İbn Sa'd, Cilt 5, s. 9; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt 2, s. 278.

²³³ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 9.

²³⁴ Kettânî, Cilt 1, s. 154.

²³⁵ Kettânî, Cilt 2, s. 154; Şulul, s. 930; Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 95.

da burada ifade etmek gerekir. Nitekim Hz. Peygamber, Bahreyn valisine, zekâtı oranın zenginlerinden alıp yine oranın fakirlerine dağıtılması talimatını vermiştir.²³⁶

Hemdân kabilesinden Kays b. Malik Mekke'de Hz. Peygamberle görüşmüş ve Hz. Peygamber, kabilesini İslâm'a davet etmek üzere, onu geri göndermiştir. Çok geçmeden kabilenin tamamı İslâm'ı kabul etmiştir. Bazı kaynaklara göre Hz. Peygamber'in Mekke döneminde Müslüman olmuşlar, Tebük seferi dönüşünde ise kabileden bir heyet Hz. Peygamber'e gelerek bağlılıklarını bildirmişlerdir.²³⁷

Kaynaklar bölgeye tayin edilen üç isim kaydetmişlerdir. Hemdân'a vali olarak gönderildiği söz konusu olan ilk isim Kays b. Malik el-Erhâbî'dir. Bu rivayete göre Kays, Hz. Peygamber'in emri doğrultusunda kavminin İslâm'ına vesile olmuş ve Hz. Peygamber, "Kavminin en güzel elçisi Kays'tır." buyurarak kendisini taltif etmiştir. Hz. Peygamber, ayrıca, Hemdân halkının, itaat ettikleri, namazı kılıp zekâtı verdikleri sürece Allah ve Resulünün zimmetinde olacaklarını ihtiva eden bir ahidnâme'yi Kays'a vermiştir. Kaynakların kaydettiğine göre Hz. Peygamber, bu belgenin sonunda, Kays'ı kabilesinin Araplarının, diğer karışık gruplarının ve mevâlisinin üzerine âmil tayin ettiğini ifade etmiştir.²³⁸ Bu atamanın vergi idaresine has bir atama olmadığı ve bünyesinde idarî yetkileri de barındırdığı anlaşılmaktadır.

Bölgeye atanması mevzubahis olan diğer sahabe ise Âmir b. Şehr el-Hemdânî'dir. Bu doğrultuda nakledilen rivayetlere göre Hz. Peygamber'in Yemen idaresini yürüten yegâne valisi, vefatına kadar Bâzân olmuştur. Ancak Bâzân'ın yerine Muaz b. Cebel'le birlikte Yemen'e pek çok idari atama yapılmıştır. Âmir b. Şehr'in de ataması bu esnada yapılmış ve Muaz b. Cebel'le birlikte, Hemdân'ı idare etmek üzere gönderilmiştir. Nitekim İbn Abdülber ve İbn Esir, Âmir'in biyografisinde, onun Resulullah'ın Yemen âmillerinden olduğunu ifade etmişlerdir.²³⁹

Yine Hz. Peygamber'in Hemdân heyetiyle gelenler arasında olduğu rivayet edilen Hemdânlı Malik b. Namat'ı kabilesinden Müslüman olanlara vali tayin ettiği kaydedilmiştir. Bu rivayetlerde yer alan bilgilere göre Hz. Peygamber ona Sakiflilerle mücadele etmesini emretmiştir. Hz. Peygamber'in Malik'e bir ikta yazısı verdiği ve Malik'in iyi bir şair olduğu

²³⁶ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 288.

²³⁷ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 326; Mustafa Fayda, "Hemdân", *DİA*, Cilt 17, s. 179-180.

²³⁸ Kettânî, Cilt I, s. 402, 403; İbn Hacer, Cilt 5, s. 498; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 924; Fayda, "Hemdân", *DİA*, Cilt 17, s. 179-180; Kettânî, Cilt 1, s. 403.

²³⁹ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 559; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 239; Sıddıqui, s. 256; Selman Başaran, "Âmir b. Şehr", *DİA*, Cilt 3, s. 67-68; Kettânî, Cilt 1, s. 399.

da söylenmiştir.²⁴⁰ Hz. Peygamber Malik'in yetkilerini Müslüman tebaayla sınırlandırmıştır. Ancak rivayetler bununla sınırlı olup başka bir bilgiye yer verilmemiştir. Mamafih Malik'in Hemdân bölgesine yerleştirilen mahalli bir yönetici olduğu da düşünülebilir.

Gönderilen üç valinin hakkındaki rivayetler, yetki ve sorumluluklarını belirlemede yetersiz kalmaktadır. Ancak Yemen'e gönderilen idarecilerle alakalı genel ifadelere göre çıkarım yapmak mümkün olmaktadır. Buna göre yetkileri vergi idaresiyle sınırlı değildir, ancak böyle bir yetkiyi kapsamaması muhtemeldir. Kettanî'nin söz konusu ilk iki atamayı Yönetim başlığı altında zikretmiş olması, idari yetkilere sahip olduklarına dair ipuçları içermektedir. Malik b. Namat hakkındaki rivayetler ise vali veya zekât âmili olarak anlaşılmalı elverişlidir. Ancak bu durumu aydınlatan Köksal, Malik'in vali olarak atandığını ifade etmiştir.²⁴¹

1. 1. 6. 18. Mekke

Arap yarımadasının en mühim ve en prestijli şehri, Hz. Peygamber'in hicretine kadar şüphesiz Mekke olmuştur. Köklü bir tarihe ve en önemlisi Kâbe'ye ev sahipliği yapan Mekke, Hz. Peygamber'in ilk defa vahiy almasıyla İslâm'ın doğduğu şehir olması vb. birçok sebepten başta Hz. Peygamber olmak üzere, tarih boyu birçok liderin ve devletin gözdesi olmuştur.

Muhacirler ve Hz. Peygamber hicretin ardından yıllarca şehirlerinden uzakta kalmışlar, bir defa sadece ziyaret maksadı taşıyan ve yanlarında sadece yolculuk silahları ve kurbanlıklar olduğu halde Mekke'ye yaklaşmışlar, ancak Mekke yönetimi bu ziyarete sıcak bakmamış ve kafilenin Mekke topraklarına ulaşmalarına engel olmuştur. Hz. Peygamber, Mekke liderlerinin temsilcileri ile Hudeybiye denen yerde Mekke müşriklerine karşı tarihte eşine az rastlanan bir diplomatik zafere imza atmıştır. Bundan sonra Hz. Peygamber Hudeybiye anlaşmasına tam anlamıyla riayet etmesine rağmen Mekkeliler anlaşmanın maddelerine aykırı tutumlar sergilemişlerdir.

İslâm devletinin artık iyiden iyiye teşekkül etmeye başladığı ve Medine'den ayrılan bir avuç zayıf Muhacirin, artık düzenli ve şanlı bir orduya dönüşerek tüm yarımada yankı bulan zaferlere imza attıkları bu dönemde Hz. Peygamber artık Mekke'nin İslâm hegemonyasına girme vaktinin geldiğine hükmetmiş ve gereğini yapmaya başlamıştır. Mekke'ye düzenlenecek sefer büyük bir gizlilik içinde yürütülmüş ve İslâm ordusu şehre

²⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 969; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 423.

²⁴¹ Köksal, Cilt 16, s. 296.

bakan Merrü'z-Zahran tepesinde konaklayıncaya kadar Mekkeliler kendilerine düzenlenen bu seferden haberdar olmamışlardır. İslâm tarihinin şanlı sayfası Mekke'nin fethi hakkında kaynaklar birçok rivayet ihtiva etmektedir.

Evvela İslâm devletinin eline geçmeden önce Mekke'nin ne şekilde yönetildiğini zikretmek gerekir. Mekke'de kabileye dayalı bir yönetim sisteminin hâkim olduğu ve reisliğin Kâbe hizmetinde bulunanlara mahsus olduğu görülmektedir.²⁴² Mekke'de kabileler tarafından bazı görevler olsa da Mekke Arapları arasında devlet yapılanması olarak tanımlanabilecek bir siyasi organizasyonun varlığından söz etmek güçtür.²⁴³ Bedir savaşında İslâm ordusunun, müşrik birliği hezimete uğratması Mekke yönetiminde onulmaz yaralar açmıştır. Nitekim bu savaşta Mekke ulularının birçoğu öldürülmüş ve yönetimde söz sahibi olan birçok kabile liderinin yetkileri nerdeyse tek elden yürütölmeye başlanmıştır. Bedir savaşına katılmayan Ebu Süfyan, geride kalan en önemli isim olmuş, bundan sonra Müslümanlara karşı açılan tüm savaşları bizzat kumanda etmiş ve anlaşmalarda muhatap alınan lider olmuştur. Hz. Peygamber'in yükselen devletine karşı Ebu Süfyan'ın Mekke'si sürekli yenilgiyle sınanmıştır. Başarı üstüne başarı kaydeden Hz. Peygamber'in ordusu ve diplomasisin karşısında direnemeyen Ebu Süfyan, özellikle Mahzumoğulları gibi belli başlı kabilelerin tepkilerine ve itirazlarına maruz kalmış, kararları sorgulanır olmuştur. Ebu Süfyan Mekke'nin fethinden bir süre önce, şehrin ileri gelen delikanlılarının yönetimde rol almasına müsaade etmek durumunda kalmış ve idarenin büyük bir kısmını onlara bırakmıştır. Hatta Ebu Süfyan'ın yönetimden elini eteğini tamamen çektiği ve bir çeşit sembolik lider olduğu kaydedilmiştir.²⁴⁴ Hz. Peygamber'in fetih esnasında ilan ettirdiği üzere Mekkeliler Ebu Süfyan'ın evine sığındıkları takdirde güven içinde olacaklardır. Hz. Peygamber bu ayrıcalığı ona tanıyarak, hala Mekke'nin en etkili isminin Ebu Süfyan olduğunu da ima etmiş ve bir gece önce İslâm'ı kabul eden bu lideri taltif ederek onurunu korumuştur. Ne var ki Ebu Süfyan İslâm'ı kabul etmesine rağmen Hz. Peygamber Mekke yönetimini başka bir isme tevdi ederek Ebu Süfyan'ın idaresine tamamen son vermiştir. Gerçekten Ebu Süfyan'ın hasar gören idaresinin yeniden canlandırılmaya çalışılmasının ne Mekke halkına ne de Ebu Süfyan'ın kendisine bir fayda getirmeyeceği anlaşılmaktadır.

Aslında Hz. Peygamber, Müslüman olan kabile liderleri ve hükümdarların yönetimlerini genellikle ellerinden almamış ve onurlarını muhafaza ederek İslâm devletinin

---

²⁴² Zeydan, Cilt 2, s. 239.

²⁴³ Demircan, s. 93.

²⁴⁴ Adem Apak, *Hz. Osman Dönemi Emevi Siyasetçileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1995, s. 30.

bir parçası olmalarını sağlamıştır. Böylece halkları üzerinde tesirli olan güçlü liderler gönüllülükle İslâm Devletinin de güçlenmesinde yardımcı kuvvetler halini almışlar ve bu tesir İslâm lehine kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in Mekke'de gerçekleştirdiği bu uygulaması ise Ebu Süfyan'ın fiilen bitmiş olan idaresini resmen sonlandırmaktan ibaret görünmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in gerek fetihten sonraki tutumu, gerekse de daha sonra Ebu Süfyan'a tevdi ettiği vazifeler, onun iyiden iyiye rencide olan gururunu ve onurunu onaracak niteliktedir. Taif görüşmelerinde aktif rol alması sağlanan Ebu Süfyan'a, Necran'da yepyeni bir vilayet tevdi edilmiştir. Böylece düzelmesi mümkün görünmeyen bir idarenin yerine Ebu Süfyan, yepyeni bir vazife ile İslâm devletinin güçlü isminin gölgesinde sağlam bir otorite temin etme fırsatını bulmuştur.

Hz. Peygamber, fetihten sonra, evvela Kâbe'yi putlardan temizlemiş ve Mekke ve Kâbe'yle alakalı meşhur görevlerde yapılandırmaya gitmiştir. Kâbe görevlerinden sidâne (veya hicâbe) ve sikaye dışında yönetsel diğer tüm görevler ilga edilmiştir. Bir süre Hz. Peygamber'in uhdesinde kalan iki görev, esasları yeniden belirlendikten sonra Cahiliye döneminde aynı görevleri yürütmüş olan Osman b. Talha'ya (ö. 42/662) ve Hz. Abbas'a (ö. 32/653) devredilmiştir.²⁴⁵ Ayrıca Hz. Peygamber, kabile liderlerinin ortak otoritelerine dayalı yönetim sistemine son vererek, idarenin merkeze bağlı olmak üzere tek elden yürütülmesine karar vermiştir. Mekke, İslâm'ın doğduğu şehir olmasına rağmen, hükümet merkezi Medine'den buraya taşınmamıştır. Bilakis, Hz. Peygamber'in Medine merkezli yönetiminin bir uydusu²⁴⁶ hüviyetine bürünmüştür.

Kâbe'yi barındırması hasebiyle dini ve ticari anlamda yarımadanın en canlı kenti Mekke, yönetimin merkezi olmasa da İslâm devletinin çok önemli bir vilayetidir. Burada icra edilmesi gereken pek çok idari vazife söz konusudur. İdareyi yürütecek valinin, işinin önemli bir kısmını elbette Kâbe oluşturacaktır ki, İslâm bilincinin doğru bir şekilde uyandırılması gibi manevi olarak ve dini turizmin ticari hayata kazandıracakları gibi maddi olarak pek çok fayda getirmesinin doğru yönetimle sağlanması mümkündür. Nitekim Mekke'ye atanan valinin ilk yıl hac ile ilgili aktif olarak çalıştığı görülmektedir. Ancak daha sonra hac emirliği başlatılmış ve valinin dışında bir hac emiri tayin edilerek Müslümanların hac ibadetlerini ifa etmelerine nezaret etme görevi bu emire tevdi edilmiştir.

---

²⁴⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Mekke", *DİA*, Cilt 28, s. 572-575.

²⁴⁶ Siddiqui, s. 247.

Bazı müelliflerin benimsedikleri görüşe göre Hz. Peygamber Mekke'ye iki defa atama yapmıştır. İlki, fethi müteakiben Hübeyre b. Şibl'in atanmasıdır²⁴⁷ ki bu oldukça kısa süren bir vazife olmuştur. Rivayetlere göre Hz. Peygamber fetih günü yaptığı bu atamada, Taif muhasarasının kaldırılmasının hemen ardından görev değişikliğine gitmiştir. Aslında Hübeyre'nin geçici olarak vekil²⁴⁸ bırakıldığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in Hübeyre'yi geçici olarak vazifelendirdiği ve bu süre zarfında aklındaki muhtemel adayları analiz edecek süre kazanmak istemiş olabileceği de akla gelmektedir. Sonuçta Sakif mensubu Hübeyre'nin yerini Attâb b. Esid'in almasını karara bağlamıştır. Kaynakların benimsedikleri görüşe göre, Mekke'nin ilk emiri Attâb b. Esid (ö. 13/634) olmuştur.²⁴⁹

Hz. Peygamber'in Attâb'ı Huneyn gazvesine çıkarken vekil bıraktığı ve Cirane umresinden dönünce²⁵⁰ veya Taif muhasarasının kaldırılmasını müteakiben²⁵¹ atamasını yaptığı kaydedilmiştir. Attâb'ın atanması ve hac ibadetini idare etmesi 8/629. yıla müsadiftir. Hz. Peygamber'in Attâb'a, "Seni ehlullahın (Allah'ın ailesinin) üzerine tayin ettim."²⁵² buyurmuş, sorumluluğunun kıymetine ve ciddiyetine dikkat çekerek onda görev bilincini uyandırmıştır.

Hz. Peygamber, Ebu Süfyan ve emsali birçok güçlü yönetici adayını elimine ederek Mekke idaresini 17 veya 20 yaşlarında olduğu rivayet edilen Attâb b. Esid'e tevdi etmiştir.²⁵³ Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan Attâb'ın, Hz. Peygamber'in ilan ettiği genel aften etkilendiği rivayet edilir. Attâb, Ümeyye oğullarından olup, Hz. Peygamber vefat ettiğinde görevine devam eden valilerdendir. Hz. Peygamber'in genç valilerinden Attâb, idarede muvaffak olmuştur ki, Hz. Ebu Bekir'in onu görevinde bırakması da hükümet merkezinin kendisinden memnun olduğuna işaret etmektedir. Bazı kaynaklar Attâb'ın, müminlere karşı yumuşak, kötülere karşı sert bir tavır takındığını kaydetmişlerdir. Hz. Peygamber'in Attâb'ı tayin etmesiyle Mekke halkından, "Ya Resulullah, üzerimize katı bir bedeviyi tayin ettin." Şeklinde itirazların geldiği yer alır.²⁵⁴ Ancak Attâb'ın halkı tarafından sevilen bir genç olup Mekkelilerin umumunun bu atamadan memnun kaldığı zikredilmiştir. Halka hükmetmeye

²⁴⁷ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 149; Sıddıqui, s. 247; Şulul, s. 860.

²⁴⁸ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 195.

²⁴⁹ Küçükbaşcı, "Mekke", Cilt 28, s. 572-575.

²⁵⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Cilt II, s. 252; İbn Sa'd, Cilt 2, s. 141; Vakıdî, Cilt 1, s. 386; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 314.

²⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 738.

²⁵² İbn Sa'd, Cilt 6, s. 35; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 738.

²⁵³ Kettânî, Cilt I, s. 398; Belâzurî, *Futûh*, s. 45; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 738; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 195; Sıddıqui, s. 247; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, çev. Hasan Ege, İstanbul, Şelale Yayınları, ty, s. 194.

²⁵⁴ İbn Hacer, Cilt 4, s. 430.

alışagelmiş bazı kabile liderlerinin, bir gencin idaresi altında yaşamayı sindiremediği ve Ebu Süfyan dâhil bazı eşrafın bu sebeple Medine'ye göçtüklerine dair haberler de mevcuttur.²⁵⁵

Attâb'la ilgili olarak kaynakların ekserisinin kabul ettiği rivayetler, genç yaşta başladığı Mekke idaresini Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin sonuna kadar yürüttüğü, Hz. Peygamber'in kendisine bir maaş tahsis ettiği ve valiliğinin ilk yılında hac emirliğini yerine getirdiğinden ibarettir. Ayrıca onun kişiliğinden de söz edilmiş ve faziletli, dirayetli, tesirli konuşmaya sahip²⁵⁶, salih, fakih ve idareye hâkim²⁵⁷ bir genç olduğu kaydedilmiştir. Yaşı itibariyle Attâb'ın idare hususunda pek fazla deneyimli olmadığı görülmektedir. Ancak Ümeyye oğulları, Hz. Peygamber'in yönetiminde daima önemli diplomatik vazifeler tevdi edilmiş birçok şahsın da mensup oldukları kabiledir. Bu kabilenin idareye dair istidat sahibi oldukları ve Hz. Peygamber'in onlara verdiği önemli vazifelerin müstahakları oldukları kaydedilmiştir.²⁵⁸ Ümeyye oğullarının parlak gelecek vadeden genç bir mensubu olan Attâb'ın idari kabiliyeti Hz. Peygamber tarafından keşfedilmiş olmalıdır. Hz. Peygamber, Mekke'ye daima ayrı bir önem atfetmiş ve Kur'an'ı Kerim'de "şehirlerin anası" olarak anılan bu kent, onun yanında daima özel bir yer işgal etmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in, bölgeye gelişigüzel bir atama yaptığını düşünmek makullükten uzaktır. Nitekim Hz. Peygamber, Attâb'a "Senden daha hayırlısı olduğunu bilseydim onu tayin ederdim"²⁵⁹ buyurarak, kutsal Mekke'nin dinamizmini en iyi şekilde yönetebilecek ismin Attâb olduğuna kanaat getirmiştir. Bazı kaynaklar müfessir Salebî'nin (ö. 427/1035), "Bana katından yardım edici bir hüccet ver."²⁶⁰ ayetinin Attâb hakkında nazil olduğuna dair görüşüne yer vermişlerdir.²⁶¹

Hz. Peygamber'in Mekke valisine tahsis ettiği ücret de kaynaklarda yer almıştır. Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber Attâb'a günde bir veya iki dirhem, ayda 40 gümüş ukiyye veya yılda 400 dirhem olacak şekilde maaş bağlamıştır.²⁶² Attâb'ın kanaatkar karakteri doğrultusunda bu ücretten oldukça memnun kaldığı ve mezkûr tahsisatı, "Allah bir dirhemden

²⁵⁵ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 468.

²⁵⁶ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 314; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 468.

²⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, Bilmen Basımevi, 1967, Cilt 1, s. 337.

²⁵⁸ Sıddıquî, s. 246.

²⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 738; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 468.

²⁶⁰ İsrâ, 17/80.

²⁶¹ Kettânî, Cilt I, s. 397; İbn Hacer, Cilt 4, s. 430.

²⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994, Cilt 5, s. 46; Sıddıquî, s. 248; İbn Hişâm, Cilt 4, s. 464; Fahrettin Atar, "Attâb b. Esîd", *DİA*, Cilt 4, s. 93; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 777.

fazlasına özenenin ciğerini incitsin.”²⁶³ veya “ Allah bir dirhemden fazlasına özenene tokluk vermesin.”²⁶⁴ şeklinde ifadeler kullanarak kamuya duyurduğu kaydedilmiştir. Yine başka bir konuşmasında Attâb, valilik süresi boyunca kölesine giydirdiği iki elbiseden başka bir şeye sahip olmadığını²⁶⁵ açıklayarak, halkı, güvenilirliği hususunda temin etmiştir.

Fethi müteakiben Mekkelilerin uzun yıllar boyunca, ona ve Müslümanlara karşı göstermiş oldukları antagonist saldırılara rağmen, Hz. Peygamber’in Mekke halkına gösterdiği samimiyet ve ilan ettiği genel af, tüm şehirde büyük bir yankı uyandırmış ve halkın ileri gelenlerini de ihtiva eden büyük bir topluluk İslâm’ı kabul etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, bundan hemen sonra çıkılan Huneyn gazvesinden elde edilen yüksek meblağdaki ganimetten, müellefe-i kulub olarak isimlendirilen bu sınıfa hatırı sayılır paylar tahsis ederek İslâm’ı gerçek anlamda benimsemelerini amaçlamıştır. Yine de şehirde hala İslâm’ı kabul etmeyen bir kesim söz konusudur. Nitekim Hz. Peygamber Attâb’ın valiliğe başladığı yıl, hac emirliğini üstlenmesini uygun görmüş ve insanlar 8/629 yılında Attâb’ın öncülüğünde hac yapmışlardır.²⁶⁶ İbn Sa’d bu görevlendirmeyi zikretmiş, ancak Attâb’ın Hz. Peygamber’in resmi bir görevlendirmesi olmadan bu vazifeyi icra ettiğine dair bir habere de yer vermiştir.²⁶⁷ Aynı yıl müşriklerin de Kâbe’de Arapların eski adetleri doğrultusunda hac ritüellerini yerine getirmelerine müsaade edildiği²⁶⁸ ve iki kesimin de kendi usulünce hac yaptığı kaydedilmiştir. Bir sonraki yıl ise Tevbe suresinin, müşriklerin Kâbe’ye yaklaşmalarını yasaklayan ayetleri halka ilan edilerek Kâbe tamamen Müslümanlara has kılınmıştır. 9/630 yılına denk gelen bu yılda atanan hac emiri Hz. Ebu Bekir’dir. İbnü’l-Esir, Attâb’ın bir önceki yıl emirlik yapmış olmasını esas alarak ilk Hac emirinin Attâb olduğuna kanaat getirmiştir.²⁶⁹

Şehirde varlığını sürdüren bu müşriklerden cizye alınmadığı bilinmektedir. Zaten cizye sadece ehli kitaptan ve bazı farklara tabi tutulmakla beraber Mecusilerden tahsil edilen bir vergi olmuştur. Şehir olarak Mekke’nin kutsallığına atfedilerek bazı ayrıcalıklı uygulamalara tabi tutulduğu²⁷⁰ bilinmekle beraber, Mekke müşriklerine uygulanan herhangi bir ayrıcalık söz konusu değildir. Öte yandan Müslüman kesimden toplanması gereken zekât söz konusudur. Hz. Peygamber’in bölgeye gönderdiği müstakil bir vergi idarecisi bilinmemekle beraber Attâb’ın vergi idaresini üstlendiğine dair ipucu olarak kabul

²⁶³ İbn Kesîr, Cilt 5, s. 46; İbn Hişâm, Cilt 4, s. 464.

²⁶⁴ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 468.

²⁶⁵ İbn Sa’d, Cilt 6, s. 36; İbnü’l-Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 738; İbn Hacer, Cilt 4, s. 430.

²⁶⁶ İbn Kesîr, Cilt 5, s. 46.

²⁶⁷ İbn Sa’d, Cilt 6, s. 35.

²⁶⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt II, s. 252; İbnü’l-Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 738.

²⁶⁹ İbnü’l-Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 738.

²⁷⁰ Bkz. Belâzurî, *Futûh*, s. 47.

edilebilecek bir rivayeti İbn Esir'in kaydettiği görülmektedir. Buna göre Attâb, kendisinden nakledilen bir sözde, “Hz. Peygamber üzümün, hurmanın edildiği gibi tahmin edilmesini, hurmanın zekâtının temr olarak alındığı gibi üzümün zekâtının kuru üzüm olarak alınmasını emretti.” demiştir.²⁷¹ Burada yer alan ifadeler, hem vergi tahakkuk memurluğunu hem de zekâtın tahsil işini ihtiva etmektedir. Ne var ki zekât tahsildarlığını veya zekâtla alakalı başka bir vazifeyi icra eden bir memur, topladığı zekâttan âmillere ayrılan pay nispetinde ücretlendirilir. Attâb'ın yaptığı işe göre takdir edilen maaşın dışında herhangi bir ücret aldığına dair bir rivayete rastlanmamıştır. Ancak İbnü'l-Esir'in kaydettiği mezkûr rivayet, Hz. Peygamber'in zekât idaresini Attâb'a tevdi ettiğine dair kuvvetli bir delil niteliğindedir. Böylece bölgeye çıkarılan zekât memuruna dair bir rivayetin yer almaması da anlaşılabilir. Sıddıqui'ye göre ise Belâzuri ve Ebu Davud'un ortak rivayetlerine göre Hz. Peygamber Attâb'ı Mekke valisi tayin etmiş ve Taif ve bağlı bölgelerinde, muhtemelen Kureyş tarafından yetiştirilen hurma ve üzümün rekoltelevlerinin tarh işini Attâb'ın sorumluluğuna vermiştir.²⁷² Böylece Attâb, sadece Mekke'nin değil yakın çevreye ait ekim alanlarının da değer biçme sorumlusu olmuştur.

Hz. Peygamber bölgeye atadığı valinin yanında halka İslâm'ı öğretmek ve namazı kıldırarak üzere Muaz b. Cebel'i bırakmıştır.²⁷³ Namaz kıldırma işinin Attâb'ın salahiyetinde olduğuna dair haberler de mevcuttur.²⁷⁴ Böylece o güne kadar İslâm'ın karşısında duran halk, artık Müslüman bireyler olarak, merkezi hükümetin tayin ettiği güvenilir eğitimcilerden dinlerini öğrenerek tatbik edeceklerdir. Hz. Peygamber'in ayrıca burada çarşı pazar işlerini düzenlemek üzere bir görevlendirme yaptığı ve Said b. Said b. Âs b. Ümeyye'yi bununla tanzif ettiği kaydedilmiştir.²⁷⁵ Hz. Peygamber'in Said b. Said'i Mekke valisi olarak atama niyetinde olduğu, ancak Said'in Taif muhasarasına katılarak burada şehit düştüğüne dair haberler de mevcuttur.²⁷⁶ Hz. Peygamber'in ayrıca müşrik bir gencin ezanla alay ettiğini duyarak yanına çağırıldığı, daha sonra huzurunda Müslüman olan Ebu Mahzure isimli bu genci Kâbe müezzinliğine atadığı kaydedilmiştir.²⁷⁷

Son olarak bir hususa da değinmek gerekir ki bazı kaynaklar Haris b. Nevfel'in (ö. 35/655) Hz. Peygamber'in Mekke ve yörelerine tayin ettiği âmili olduğunu

²⁷¹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 738.

²⁷² Sıddıqui, s. 308.

²⁷³ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 141.

²⁷⁴ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 35.

²⁷⁵ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 148; Şulul, s. 861.

²⁷⁶ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 11.

²⁷⁷ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 469.

kaydetmişlerdir.²⁷⁸ Bu rivayet esas alınırsa Mekke yönetiminde bir bölünmeye gidildiği akla gelir. İbnü'l-Esîr ise bu rivayeti tenkit etmiş ve Hz. Peygamber'in Haris'i Cidde'ye âmil tayin ettiğini ifade etmiştir. Hatta İbn Esir'e göre Cidde'ye ataması yapıldığı için Haris, Huneyn gazvesine iştirak edememiştir.²⁷⁹ İbn Sa'd'a göre ise Haris, Mekke'nin bazı işleriyle tanzif edilmiş, yöneticilik ise kendisine Hz. Ebu Bekir döneminden itibaren tevdi edilmiştir.²⁸⁰

1. 1. 6. 19. Murad, Mezhic ve Zebîd

9/630 yılında, heyet trafiğinin yoğunlaştığı sıralarda, Murad, ardından Zübeyd heyetleri Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek Müslüman olduklarını bildirmişlerdir. Hz. Peygamber Murad heyetinin başkanı ile ilgilenmiş ve kabile geçmişleriyle alakalı sohbet etmiştir.

Hz. Peygamber, Murad kabilesine mensup heyet başkanı Ferve b. Müseyk el-Murâdî'yi bölgeye vali tayin etmiştir. Ferve'nin yetki ve sorumluluk sınırlarının daha sonra genişletildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Zübeydliler Murad heyetinden sonra Medine'ye ulaşarak İslâmlarını bildirmişlerdir.²⁸¹ Zübeydliler'in, Amr b. Ma'dikerib (ö. 21/641-42) tarafından yönetildikleri kaydedilmektedir. Hz. Peygamber Amr'ın yönetimini elinden almamış, ancak onu mahalli idareci olarak Ferve'nin vilayetine bağlamıştır.²⁸²

Bundan bir yıl sonra Hz. Peygamber, Hz. Ali kumandasına verdiği seriyeyi Yemen'e Mezhic kabilesi üzerine göndermiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye, tebliğde ısrar etmesini ve muharebeye son çare olarak başvurmasını tembihlemiştir. Hz. Ali söyleneni yerine getirmiş, sonuçta kabileyle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Hezeyana uğrayan Mezhiclileri bir kez daha davet ettiğinde ise sonuç alabilmiş ve kabile Müslüman olmayı kabul etmiştir.²⁸³ Bu şekilde İslâm hâkimiyetine katılan Mezhic'in yönetimi de Ferve'ye tevdi edilmiştir.

Daha önce Kinde meliklerinin hâkimiyeti altında olduğu anlaşılan Murad kabilesi, Hz. Peygamber'e geldiklerinde, Kinde otoritesinden ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. Rivayetlerden, Ferve'nin Kinde yönetiminin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁴ Müslüman

²⁷⁸ Kettânî, Cilt I, s. 399.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 222.

²⁸⁰ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 62.

²⁸¹ İbn Hişâm, Cilt 2, s. 492, 493; Köksal, Cilt 17, s. 133.

²⁸² Mahmud Şakir, *Hz. Adem'den Bugüne İslâm Tarihi*, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1993, Cilt 2, s. 142; Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Zübeyd", *DİA*, Cilt 44, s. 516-517.

²⁸³ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 172.

²⁸⁴ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 390.

olmasını müteakiben 9/630 yılında Murâd ve Zübeyd'i, 10/631 yılından itibaren ise Yemen'de Mezhic'i de içine alan mintıkayı yönettiği görülmektedir.²⁸⁵

Ferve, üstleneceği ilk vazifeyi kendisi talep etmiş, kavminin İslâm'dan yüz çeviren kesimiyle çarpışmak üzere Resulullah'tan izin istemiş ve kendisine müsaade edilmiştir.²⁸⁶ Hz. Peygamber Ferve ile birlikte vergileri tahsil etmek üzere Halid b. Said'i (ö. 14/635) göndermiştir. Öte yandan, Ferve'nin, bölgesindeki Müslümanların zekâtlarını toplamaya yetkili kılındığına ve bu yetkisini takrir eden bir mektubun kendisine verildiğine dair bir haber mevcuttur.²⁸⁷ Hz. Peygamber'in vefatına kadar, Ferve'nin görevini yürüttüğü kaydedilmiştir.²⁸⁸

Özellikle Yemen'in yeni Müslüman olan bazı kabilelerinin İslâm'ı tam olarak sindirememeleri bazı problemlere sebebiyet vermiş ve zamanla ciddi boyutlara varan isyanlar vuku bulmuştur. Hz. Peygamber henüz sağlıklı iken Esved el-Ansî (ö. 11/632) isimli bir asinin, peygamberlik iddiasında bulunduğu ve Araplar ile daha sonradan Arap yurduna yerleşen ve kendilerine Ebnâü'l-Arap denen kesim arasındaki çatışmayı kullanarak ilerlediği kaydedilir. Zübeyd kabilesinde mahalli idareciliğini yürütmesine müsaade edilen Amr b. Ma'dikerib, bölgenin idaresini Müslüman valiye kaptırmayı bir türlü kabullenememiş ve sonuçta irtidat ederek Ferve'ye karşı Esved'in yanında yer almıştır. Necran'dan da destek bulan Esved, Yemen'de yayılarak Hz. Peygamber'in valilerinin yerine kendi valilerini yerleştirmeye başlamıştır. Ferve'nin vilayetine Kays b. Abdiyegûs Esved'in valisi olarak atanmış ve Ferve'ye isyan etmiştir. Hz. Peygamber'in pek çok âmili gibi Ferve de karşı koyamamış, vilayetini terk ederek San'a'ya yerleşmiştir. Hemen durumu bildiren bir mektubu Hz. Peygamber'e göndermiştir. Hz. Peygamber, bölgedeki valilerine ve eşrafa Esved'in mutlaka öldürülmesi talimatını vermiş, sonuçta Müslüman otorite Esved'i alt etmeyi başarmıştır. Esved'in infazının Hz. Peygamber'in vefatından beş gün önce gerçekleştirildiği ve resmi haberin Medine'ye Hz. Ebu Bekir'in hilafetinde ulaştırıldığı kaydedilir. Esved'in isyanının bastırılması üzerine Hz. Peygamber'in yönetim kadrosu bir bir vilayetlerine dönerek vazifelerini ifaya devam etmişlerdir.²⁸⁹

---

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, Cilt 3, s. 273-274; Kettânî, Cilt I, s. 402; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 896; İbn Hişâm, Cilt 2, s. 492.

²⁸⁶ Köksal, Cilt 17, s. 131.

²⁸⁷ Salim Ögüt, "Ferve b. Müseyk", *DİA* Cilt 12, s. 415.

²⁸⁸ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 327 (eş-Şâmile); İbn Sa'd, Cilt 6, s. 255; İbn Hacer, Cilt 5, s. 368.

²⁸⁹ Hüseyin Algül, "Esved el-Ansî", *DİA*, Cilt 11, s. 440-441; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 369, 370 (No:247), Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 454; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Zübeyd", *DİA*, Cilt 44, s. 516-517.

1. 1. 6. 20. Taif

Taif şehrinde meskûn olan Sakifliler Hz. Peygamber'i bir hayli uğraştırmıştır. Mekke'nin fethini müteakiben düzenlenen Taif kuşatmasında ilk defa Müslümanların mancınık ve debbâbe gibi savaş aletlerini kullandıkları, ancak uzun süren muhasaraya rağmen Taif'i fethetmeye muvaffak olamadıkları kaydedilir.²⁹⁰

Bazı gelişmelerden sonra 9/630 yılında Sakif heyeti Hz. Peygamber'in huzuruna gönüllü olarak gelmiş ve görüşme taleplerini dile getirmişlerdir. Hz. Peygamber ve sahabe Sakiflilerin gelişine oldukça memnun olmuşlardır. Bir takım müzakerelerden sonra Sakifliler, Müslüman olmayı kabul etmişler ve toprakları İslâm devletine ilhak olunmuştur.²⁹¹

Hz. Peygamber Sakiflilere istekleri doğrultusunda bir ferman yazdırmış²⁹² ve İslâm hükümlerine aykırı olmayan taleplerini yerine getirmekte bir sakınca görmemiştir. Sakiflilerle yapılan anlaşmanın maddelerinden birine göre her kabile başkanlarını kendi kabilesinden seçecektir. Ahlafîlar kendi başkanlarını, Benî Malikler de kendi başkanlarını. Böyle bir maddenin varlığı söz konusu ise de Hamidullah'ın ifade ettiğine göre Hz. Peygamber, irade ederse başka bir vali göndermesine engel teşkil edecek bir durum söz konusu değildir.²⁹³ Yine de Hz. Peygamber'in gönderdiği valiyi, Sakiflilerden seçtiğini görürüz. Kettani²⁹⁴, Süfyan b. Abdullah'ın Hz. Peygamber'in Taif âmillerinden biri olduğunu kaydetmişse de İbnü'l-Esir, Süfyan'ın Hz. Ömer'in Taif âmili olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁵

Sakif heyetinin içinde ileri gelen pek çok ileri gelenin olduğu kaydedilir. Ancak içlerinden birisi özellikle Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'in dikkatini celp etmiştir. Osman b. Ebu'l-Âs (ö. 51/671) isimli bu genç, İslâm'ın inanç ve ibadet esaslarını kavrama konusunda üstün bir çaba sarf etmiş, Kur'an'a olan ilgisiyle de dikkat çekmiştir. Hatta heyetin Medine'de misafir oldukları süre içinde Osman'ın birkaç sure ezberlediği kaydedilir. Osman'ın İslâm ilkelerini anlamada ve Kur'an tahsilindeki bu azmi ona genç yaşına rağmen Taif valiliğini getirmiştir.

Hz. Peygamber Taiflilere vali atamak istemiş ve Hz. Ebu Bekir, "Ben bu genç adamı heyetin en liyakatlisi olarak görüyorum. Kendisi heyetteki diğer üyelerden daha fazla Kur'an

²⁹⁰ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Taif", *DİA*, Cilt 39, s. 443-447.

²⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt 2, s. 262.

²⁹² Köksal, Cilt 16, s. 307-309.

²⁹³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 421.

²⁹⁴ Kettânî, Cilt 1, s. 400.

²⁹⁵ Şamile, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 457.

ezberlemiş durumda. İbadetin uygulamaya yönelik esaslarını yerine getirmede en coşkulu ve samimi davranan o.” sözleriyle²⁹⁶ Hz. Peygamber’e Osman’ı valiliğe getirmesini tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber de bu referansı isabetli bulmuş ve Osman’ı azim ve tutkusunu göz önüne alarak heyetin en genç üyesi olmasına rağmen Taif gibi önemli bir beldeye vali tayin etmiştir.²⁹⁷ Bazı kaynaklar Huzeyfe b. Yeman’ın (ö. 36/656) Taif yakınlarında Dâba’nın idaresini yürüttüğünü²⁹⁸, Malik b. Avf en-Nasrî’nin ise Taif çevresindeki bâdiyeleri yöneterek Osman’a yardımcı olduğunu kaydetmişlerdir.²⁹⁹

Osman’ın valilikten önce imam olarak görevlendirildiği, daha sonra valiliğe getirildiği de kaydedilmiştir. Hz. Peygamber Osman’ı Taif’e uğurlamadan önce ona bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Kaynaklara göre Hz. Peygamber Osman’a; cemaatinin içinde yaşlı, çocuk, zayıf ve ihtiyaç sahibi kimselerin bulunabileceğini, bu yüzden insanları en zayıflarına göre değerlendirmeye tabi tutarak namazında orta bir yol izlemesini ve okuduğu ezan için ücret talep etmeyecek bir müezzin görevlendirmesini tembih etmiştir.³⁰⁰ Osman’la beraber Lât adlı putu ortadan kaldırmak üzere özel görevliler gönderilmiştir.³⁰¹ Merkeze bağlı olarak yürütülen eğitim faaliyetlerinin bir ayağı olarak Taiflilere İslâm’ı öğretmek için Medine’den muallimler de gönderilmiştir.³⁰² Osman b. Ebî'l-Âs uzun bir müddet Taif idaresini yürütmüş, Hz. Ömer onu başka bir valiliğe atamak üzere çağırınca kadar görevinde kalmıştır.

Böylece Hz. Peygamber’in genç valisi görevine başlamıştır. Kabilesinden yaşının küçük olduğu öne sürülerek Osman’a itaatsizlikte bulunulduğuna dair herhangi bir rivayete rastlanmaz. Hz. Peygamber’in idari ve askeri kadrosunda Osman gibi genç isimlerin yer aldığı müşahede edilir. Nitekim Mekke vilayetinde benzer bir durum söz konusu olmuştur. Hz. Peygamber sahabelerden gelecek vaad eden gençleri iyi tanımış ve istidatları doğrultusunda kadrosuna dâhil etmiştir. Resulullah, yaşı ilerlemiş sahabelerin birikim ve tecrübelerinin yanı sıra genç kesimin heyecan ve canlılıklarını göz önünde bulundurmıştır. İçlerinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi güçlü isimlerin bulunduğu bir orduyu yirmi yaşında bir gencin kumandasına verdiği bilinmektedir. Elbette her tecrübe sahibinden her alanda verim alınamayacağı gibi gençlerin arasında da henüz toyluğunu aşamamış ve göreve getirilmek için yeterli olgunluğa sahip olmayanların mevcut olması kaçınılmazdır. Burada asıl maharet

²⁹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 421.

²⁹⁷ Kettânî, Cilt 1, s. 401; Belâzurî, *Fütûh*, s. 66; İbn Hazm, Cilt 1, s. 24; İbn Abdilberr, Cilt 1, s. 318; İbn Hacer, Cilt 4, s. 451; Sıddîquî, s. 248; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 747; İbn Hişâm, Cilt 4, s. 457.

²⁹⁸ Sıddîquî, s. 249.

²⁹⁹ Asri Çubukçu, “Osman b. Ebü'l-Âs”, *DİA*, Cilt 33, s. 464.

³⁰⁰ İbn Kesîr, Cilt 5, s. 111; İbn Hişâm, Cilt 4, s. 458; Tabakat, Cilt 8, s. 57.

³⁰¹ İbn Kesîr, Cilt 5, s. 110; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt1, s. 421.

³⁰² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 421.

görevin mahiyeti ve karakterine uygun olan ehil kişiyi tespit edebilmektir. Hz. Peygamber, insan tanımada ve en doğru kişiyi seçerek doğru pozisyona yerleştirmede tartışılmaz bir beceriye sahiptir.

1. 1. 6. 21. Benî Sa'lebe, Abs ve Benî Abdullah b. Gatafan

Gatafan kabilesinin kollarını teşkil eden bu üç kabileden Benî Sa'lebe ve Abs³⁰³, ünlü Arap kabilelerindendir.

Kaynaklar Abs heyetiyle alakalı iki farklı rivayet kaydeder. Buna göre üç veya dokuz kişilik Abs heyeti Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuşlardır. Rivayetlerden birine göre Medine'ye hicret etmişler, diğerine göre ise yurtlarına dönmüşlerdir.³⁰⁴

Pek çok Arap kabilesi gibi Hz. Peygamber'e uzun süre düşmanlık güden Sa'lebe oğulları, Hz. Peygamber'i hayli meşgul etmiş görünmektedir. Gatafan ve Zatü'r-Rika gazveleri Sa'lebîlerin Medine'ye yönelik saldırılarını bir süre durdurmuştur. Daha sonra iki birlik daha gönderilmiş ve kabile maddi hasara uğratılmıştır.³⁰⁵ Sonuçta dört kişiden oluşan Sa'lebe heyeti, 8/629 yılda Hz. Peygamber'e gelerek kendileri ve kabilelerinin Müslüman olduklarını bildirmişlerdir.³⁰⁶

Abdullah b. Gatafan kolunun heyet olarak Hz. Peygamber'e geldiklerine kaynaklarda rastlayamadık. Bu topluluğun temsilcilerinin adı geçen iki kabile temsilcileriyle beraber gelmiş olmaları muhtemeldir.

Hz. Peygamber, Benî Sa'lebe'ye mensup Abdullah b. Amr b. Sebi'yi mezkûr üç kabileye âmil tayin etmiştir. Bu İbn Hacer'in kaydettiği bir rivayet olup yetkileri hakkında bilgi verilmemiştir.³⁰⁷ Kettanî'nin bahsi geçen atamayı hangi başlık altında kaydettiği bu açıdan önem arz etmektedir. Kettanî, Abdullah b. Amr'ı Hz. Peygamber'in tayin ettiği yöneticiler arasında zikretmiştir.³⁰⁸

Kaynaklarda bölgeye yapılan bir tayine daha yer verilir ki tayin edilen yönetici yine Sa'lebe oğullarına mensuptur. Buna göre Sayfî b. Amr, kendi kabilesine yani Sa'lebe

³⁰³ Hüseyin Algül, "Gatafân", *DİA*, Cilt 13, s. 399-400.

³⁰⁴ Mustafa Fayda, "Abs", *DİA*, Cilt 1, s. 312; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 283, 284.

³⁰⁵ Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Sa'lebe", *DİA*, Cilt 36, s. 27-28.

³⁰⁶ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 286.

³⁰⁷ İbn Hacer, Cilt 4, s. 191.

³⁰⁸ Kettanî, Cilt 1, s. 399.

oğullarına emir tayin edilmiştir.³⁰⁹ Rivayetlerde bir belgeden de söz edilir ki Hz. Peygamber Sayfi b. Amr için kaleme almıştır. Belgeye göre kabilesinden Müslüman olup namaz kılan, zekât veren, ganimetin beşte birini, peygamberin payını ve safiyyini ayıran Allah'ın emânıyla güven içindedir. Kaynaklara göre belgedeki ifadeler Hz. Peygamber'in Sayfi'yi kabilesinin yöneticisi tayin ettiğine işaret eder.³¹⁰

İki yönetici arasındaki bağlantı bilinmemektedir. Sayfi'nin kendi kabilesine emir tayin edildiğine dair ifadelerden onun yerel bir yönetici olduğu anlaşılabilir. Kaynakların Benî Sa'lebe olarak zikretmekle yetinmeleri de bazı soru işaretleri meydana getirir. Zira Araplar arasında Sa'lebe oğulları olarak bilinen kabile sayısı birden fazladır.³¹¹ Nitekim Hamidullah'a göre Sayfi'nin atandığı kabile Sa'lebe b. Gassan oğullarıdır.³¹²

1. 1. 6. 22. Tebük

Hz. Peygamber'in, sefere çıkmak için zor şartlara denk gelmesine rağmen büyük bir ordu toplayarak Tebük seferine çıktığı bilinmektedir. Pek çok askeri ve idari hikmeti bünyesinde barındıran bu sefer esnasında Hz. Peygamber'in Cerba, Eyle, Ezruh, Makna, Maan gibi bazı bölgelere birlikler gönderdiği ve bu bölgeleri diplomatik görüşmeler sonucunda İslâm hâkimiyetine aldığı rivayet edilir.

Tebük'te birkaç gün kalan Hz. Peygamber halkıya cizye üzere anlaşmıştır. Eyle'den sorumlu piskopos Yuhanna b. Ru'be Eyle, Ezruh ve Cerba halklarını temsilen Hz. Peygamber'le görüşmüştür. İtaatlerini bildirmeleri üzerine Hz. Peygamber, Eyle halkından ergenlik çağına ulaşmış her erkeğin yılda 1 dinar vergi ödemesini kararlaştırmıştır. Kaynaklara göre Eyle'den tahsil edilen vergi, yılda 300 dinara ulaşmaktadır. Benzer şekilde Cerba ve Ezruh halklarının yılda 100'er dinar vergi ödemelerini karara bağlayan Hz. Peygamber, ödeme zamanını Recep ayı olarak belirlemiştir. Maknâ'da yaşayan Benî Cenbe Yahudilerle yetiştirdiği meyvelerin, denizden avladıkları ürünlerin ve hanımlarının dokuduğu bezlerin dörtte birinin cizye olarak alınması kararlaştırılmıştır. Yahudi Eyle, Makna ve halkı Hristiyan olan Ezruh ve Cerba halklarıyla yapılan bu anlaşmalar Tebük seferi esnasında nazil olan cizye ayetinin³¹³ ilk defa uygulanması hasebiyle önem arz etmektedir Maan halkını da bu

³⁰⁹ Kettânî, Cilt 1, s. 401; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 528; İbn Hacer, Cilt 3, s. 453; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 221.

³¹⁰ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 142 (No:40); İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 528.

³¹¹ Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Sa'lebe", *DİA*, Cilt 36, s. 27-28.

³¹² Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 142 (No:40).

³¹³ Tevbe, 9/29.

anlaşmalar zincirine eklemek gerekir. Ancak daha önce Bizans yönetimine tabi olan Maan valisi Ferve b. Amr'ın Müslüman olunca, Bizans tarafından öldürüldüğü kaydedilir.³¹⁴

Hiz. Peygamber anlaşığı bu kabilelere ahidnâmeler yazmış ve İslâm devletine sadık kaldıkları müddetçe Allah ve Resulünün koruması altında olacaklarını vaad ederek tam bir emniyet tesis etmiştir.

Hiz. Peygamber'in Tebük'e zekât memuru ve vali olarak Amr b. Said b. As'ı (ö. 13/634) gönderdiği kaydedilir. Amr'dan başka bölgeye vergileri toplamak üzere gönderilen bir isim rivayet edilmemiştir. Hiz. Peygamber'in Tebük seferi esnasında mezkûr bölgelerle peş peşe anlaşmış olması birbirine yakın birkaç bölge olduklarını düşündürmektedir. Ancak Tebük dışında yukarıda saydığımız bölgeler Amr'ın yetki alanının dışında kalmış görünmektedir.

Sıddıquî, Hiz. Peygamber'in yönetiminin kuzey kanadını teşkil eden bölgelere yapılan vali atamalarını zikrederek Eyle taraflarına çıkarılan beş merkezi yöneticinin ismini saymaktadır. Buna göre Şurahbil b. Hasene (ö. 18/639), Übeyy b. Ka'b (ö. 33/654), Harmele, Hureys b. Zeyd ve Cüheyim b. Salt Hiz. Peygamber'in bölgeye tayin ettiği valileridir. Yine Sıddıquî, Cerba, Ezruh, Eyle vb. cizye anlaşması yapılan bölgelere en azından vergi tahsildarlarının gönderilmesinin kaçınılmaz olmasına rağmen kaynakların bu konuda herhangi bir rivayete yer vermediklerine dikkat çekmiştir. Sıddıquî, Şurahbil b. Hasene'nin kuzey bölgesinin mezkûr diğer dört valisinin kendisine bağlı olduğu bir tür baş yönetici veya genel vali konumunda olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵ Böylece kuzey bölgesinin Hiz. Peygamber'in genel valisine bağlı olarak yerel valiler tarafından yönetildiği kanısına varmıştır.

Cizyelerin miktarı ve hangi cins mallardan alınacağı anlaşmalarda muayyen olarak tayin edilmiş, ancak kaynaklar bu önemli gelirin ne şekilde ve kimler tarafından Medine'ye ulaştırıldıklarını zikretmemişlerdir. Yine Sıddıquî, bazı valileri zikrederek durumu kısmen açıklığa kavuşturmuştur. Ancak hangi valinin hangi bölgeyi yönettiği, sayılan merkezi valiler dışında yerel yöneticilerin atanıp atanmadığı, vergi idaresinin valilerin salahiyetleri arasında mı olduğu veya ilk kez uygulanmaya başlanan cizyeye özel görevlilerin çıkarılıp çıkarılmadığı, toplanan gelirlerin Medine'ye nasıl ulaştırıldığı, Hiz. Peygamber'in bu varidatı ne şekilde değerlendirdiği vb. soru işaretleri yanıtız kalmıştır.

³¹⁴ Belâzurî, *Fütûh*, s. 68; Vakıdî, Cilt 3 s. 415; Mustafa L. Bilge, "Akabe", *DİA*, Cilt 2, s. 209-210; Bilge, "Maan", *DİA*, Cilt 27, s. 270; Mustafa Fayda, "Cerba", *DİA*, Cilt 7, s. 391; Recep Uslu, "Ezruh", *DİA*, Cilt 12, s. 70; İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", Cilt 40, s. 228-230.

³¹⁵ Sıddıquî, s. 250, 251.

1. 1. 6. 23. Teyma

Müstahkem kaleleri ve su kaynaklarına sahip geniş vahalarıyla tanınan Teyma, Yahudi halkın meskûn olduğu bölgelerden biridir. Hz. Peygamber'in 7/628 yılında Fedek ve Vâdilkurâ fetihlerini müteakiben Teyma halkı Hz. Peygamber'le anlaşma talebinde bulunmuşlardır. Yurtlarından çıkarılmayan Teyma halkının cizye ödemeleri kararlaştırılarak mutabakat sağlanmıştır. Teyma Yahudileriyle yapılan bu anlaşmayla Arap yarımadasında bulunan son Yahudi kalesinin de düştüğü kaydedilir.³¹⁶

Kaynakların rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber, Yezid b. Ebü Süfyan'ı (ö. 18/639) Teyma bölgesine vali olarak göndermiştir.³¹⁷ Atanan isim hususunda ihtilafa rastlanmamakla beraber atamanın tarihi tayin edilememiştir. Burada ele alınması gereken mesele Yezid b. Ebu Süfyan'ın hangi tarihte Müslüman olduğunun belirlenmesidir. Kaynaklar Yezid'in İslâm'ı hakkında iki rivayete yer vermişlerdir. Birinci görüşe göre Yezid, Mekke'nin fethi günü Müslüman olmuştur.³¹⁸ Bu durumda Teyma'ya yönetici tayin edilmesini 7/628 yılına yerleştiren³¹⁹ rivayetlerle çelişen bir durum ortaya çıkmaktadır. Nitekim Mekke bir sonraki yıl fethedilmiştir.

Sadece Belâzuri'nin kaydettiği diğer görüşe göre Yezid, Teyma'nın fethedildiği gün Müslüman olmuştur.³²⁰ Bu durumda Yezid'in, 7/628 yılında Teyma'ya vali olarak atanmasında bir problem görünmemektedir. Ancak Belâzuri aynı yerde Yezid'in Mekke'nin fethinden sonra atandığını kaydetmiştir.

Hamidullah'a göre ise Teyma heyetinin Hz. Peygamberle görüşerek cizye ödeme koşuluyla barış anlaşmasına varmaları 9/630 yılında gerçekleşmiştir.³²¹ Bu görüş Yezid'in Mekke'nin fethi günü Müslüman olduğuna dair rivayeti ihtiva eden kaynaklarla ters düşmemektedir.

Sonuç olarak Teyma'nın cizye karşılığı Hz. Peygamber'le anlaşmasının 7/628 yılında gerçekleştiğine dair rivayet yaygın olarak kabul görmüştür. Yine Yezid'in Mekke'nin fethi günü Ebu Süfyan'ın ailesinin diğer fertleriyle beraber Müslüman olduğu kaynakların birçoğu

³¹⁶ Danışman, Cilt 2, s. 220; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 362; Elnure Azizova, "Teyma", *DİA*, Cilt 41, s. 53-54.

³¹⁷ İbn Hazm, Cilt 1, s. 23; Kettânî, Cilt 1, s. 404; Köksal, Cilt 14, s. 293; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 499; Sıddıqui, s. 246.

³¹⁸ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 499; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 1122; İbn Sa'd, Cilt 6, s. 11; Köksal, Cilt 14, s. 293.

³¹⁹ Sıddıqui, s. 245, 246.

³²⁰ Belâzuri, *Futûh*, s. 39.

³²¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 499.

tarafından benimsenmiştir. Buradan hareketle Yezid'in bölgeye gönderilmesinin Mekke'nin fethinden sonra gerçekleştiğini sanmaktayız.

Yezid b. Ebu Süfyan'ı okuma yazma bilen sahabelerden olduğu ve Ebu Süfyan'ın en hayırlı evladı olduğu rivayet edilir. Bir ara zekâtla alakalı bir görevde de bulunduğu, Hz. Peygamber'in onu annesinin kabilesi Kinâne'nin Benî Mâlik kolundan Benî Firâsın zekâtını toplamakla görevlendirildiği ve Hz. Peygamber vefat ettiği sırada Yezid'in Teyma bölgesinin idaresini yürüttüğü kaydedilir.³²²

Hz. Peygamber'in Teyma ile yaptığı cizye anlaşmasının muhtevası rivayet edilmiştir.³²³ Ancak burada cizyelerini tahsil etmek üzere görevlendirilmiş bir isim zikredilmemiştir. Bölge valisinin daha önce mali bir vazifeyi üstlenmiş olması göz önüne alındığında cizyelerin toplanarak merkeze ulaştırılması işinin valiye tevdi edilmiş olabileceği akla gelir. Yine Hz. Peygamber'in Tebuk, Hayber, Fedek ve Vâdilkurâ vergilerini tahsil etmek üzere görevlendirme yaptığı bilinmektedir. Teyma cizyelerinin de mezkûr muhite gönderilen memura tevdi edildiği düşünülebilir. Mamafih müteallik bir rivayet bulunmadığından Teyma cizyelerini tahsil eden isim hususunda kesin bir şey söylemek mümkün olmamaktadır.

1. 1. 6. 24. Vâdilkurâ

Hz. Peygamber Hayber'in fethini müteakiben görüştüğü bazı liderlerin yanında Vâdilkurâ halkını da İslâm'a veya İslâm hâkimiyeti altına girmeye davet etmiştir. Genel olarak Yahudilerden teşekkül eden Vâdilkurâ halkı Hz. Peygamber'le mücadeleye girişmişler ve sonuçta mağlup olmuşlardır. Cemâziyelahir 7/628 tarihinde bölgeyi savaşa elde eden Hz. Peygamber'in, ganimet usulüne göre taksim ettikten sonra toprak ve hurmalıkların işletmesini Yahudi yerleşimcilere bırakarak bölgeden ayrıldığı kaydedilir.³²⁴

Hz. Peygamber çok geçmeden buraya bir yönetici göndermeyi uygun görmüş ve Amr b. Said b. As'ı bölgeye vali olarak tayin etmiştir.³²⁵ Sıddıqui'nin kaydettiğine göre Vâdilkurâ, Hz. Peygamber'in merkezden vali gönderdiği ilk bölge olma özelliğini taşır. Yönetim merkezi Vâdilkurâ olmakla beraber Amr'ın, bağlı bölgeleri³²⁶ de içine alan geniş bir bölgeyi idare ettiği anlaşılmaktadır. Bürokrasinin ortaya çıkması ve merkezileşmesinin önemli ve göze

³²² İrfan Aycan, "Yezid b. Ebu Süfyan", *DİA*, Cilt 43, s. 520.

³²³ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 111 (No:19).

³²⁴ Elnure Azizova, "Vâdilkurâ", *DİA*, Cilt 42, s. 421-423; Belâzurî, *Fütûh*, s. 38.

³²⁵ Kettânî, Cilt 1, s. 402; İbn Hazm, Cilt 1, s. 24; Köksal, Cilt 14, s. 285.

³²⁶ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 365; M. Yaşar Kandemir, "Amr b. Said b. As", *DİA*, Cilt 3, s. 90-91.

çarpan bir adımı olarak başlayan memuriyetini, Hz. Peygamber'in vefatına kadar yaklaşık dört yıl sürdürmüştür.³²⁷ Belazuri ise Mekke'nin fethinden sonra Yezid b. Ebu Süfyan'ın bölgenin idaresine tayin edildiğine dair bir rivayete yer vermiştir.³²⁸ Ancak birinci rivayet daha doğru görünmektedir. Yezid'in ailesiyle beraber Mekke'nin fethi günü Müslüman olduğu ve Teyma yönetimine getirildiği kaydedilmiştir.

Bazı kaynaklarda vazifesinin mali idareyi de şamil olduğu kaydedilir.³²⁹ Gerçekten de Vâdilkurâ'ya vergi idaresini yürütmek üzere gönderilen bir isme yer verilmemekle beraber Amr'ın Hayber ürünlerini tahmine gönderilmesi gibi mali görevler üstlendiği görülmektedir.

Hz. Peygamber'in merkezden gönderdiği ilk vali Amr, Ümeyye oğullarına mensup olup, önemli vakalarda, savaşlarda ve idari pozisyonlarda yerlerini alarak Hz. Peygamber'e ve İslâm devletine önemli hizmetlerde bulunmuş gayretkeş dört kardeşten biridir.

1. 1. 6. 25. Yemen

Hz. Peygamber'in risaletinin Arap yarımadasında iyiden iyiye yankılanmaya başladığı günlerde İran sömürgesinde olan Uman, Bahreyn ve Yemen halklarında ilgi uyanmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in başarılı diplomasisinin neticesinde İran'a bağlı yönetim kadroları İslâm devletiyle temasa geçmişler ve Hz. Peygamber'in hükümdarlara gönderdiği çağrı mesajları içeren mektuplar büyük bir başarı göstermiştir.³³⁰ Hatta Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de kendi prestij ve şöhretine hanel getirecek bazı şartları kabul etmiş olmasının bir yönünün, İran ve Hayber yönünden gelebilecek saldırılardan emin olarak, İranlıların Ninova'da Bizanslılara karşı büyük bir yenilgiye uğramış olmalarını fırsata çevirme düşüncesi olduğu kaydedilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber, bu uluslararası konjonktürden faydalanmak için Arabistan'ın içten içe kemiren düşmanlıklarını bir tarafa bırakarak, İran hâkimiyeti altında inleyen Bahreyn, Uman ve Yemen'i kurtarmayı hedeflemektedir.³³¹

Hz. Peygamber, İran kırsasına da böyle bir mektup göndermiş ve Kısra, Yemen valisi Bâzân'a mektubun sahibini araştırması talimatını vermiştir. Böylece Bâzân, İslâm dini ve

---

³²⁷ Sıddıquî, s. 245.

³²⁸ Belâzurî, *Fütûh*, s. 39.

³²⁹ M. Yaşar Kandemir, "Amr b. Said b. As", *DİA*, Cilt 3, s. 90-91.

³³⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 305.

³³¹ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 343.

tebliğcisi hakkında tahkikata girişmiş ve bunun neticesinde müslüman olmaya karar vermiştir.³³²

Buranın yerleşik halkı olan Arapların yanında, Yemen bölgesini Habeşlilerin egemenliğinden kurtaran İranlıların çocukları³³³ olup sonradan bölgeye yerleşen ve kendilerine Ebnâ denen bir kesim söz konusudur. Bâzân'ın da bu kesimin bir mensubu olduğu kaydedilmiştir. Ebnâların Yemen'de hassas bir konumda oldukları rivayet edilir. Hamidullah'a göre Ninova bozgunundan sonra Yemen'deki İranlıların yardım alacaklarına dair umutları giderek tükenmiş ve sonuçta Medine'den yardım talep etmek durumunda kalmışlardır.³³⁴

Hz. Peygamber İslâm devletine bağlılığını bildiren Bâzân'ın idaresini sürdürmesine karar vermiş, İranlıların son Yemen valisi Bâzân, İslâm devletinin ilk acem valisi olmasının yanında Yemen'de İslâm devletini temsil eden ilk yönetici olmuştur.³³⁵ Bâzân'ın etkili bir yönetici olduğu görülmektedir. Onun Müslüman olmasıyla Ebnâlar ve San'a halkı İslâm'ı kabul etmiştir. Böylece yabancı kuvvetlerin Yemen üzerindeki hâkimiyetleri resmen son bulmuştur.³³⁶ Hz. Peygamber Yemen idaresinin tamamını Bâzân'a tevdi etmiştir.³³⁷ Aslında halk arasında İslâm tam olarak yayılmadığından bölgede İslâm devletinin hâkimiyetinin tam anlamıyla tesis edilemediği görülmektedir. Nitekim 10/631 yılında, mülki idare daha sağlam temellere oturtulmuştur.³³⁸ Bu yüzden Bâzân'ın önceliği tebliğ faaliyetleri olmalıdır. Ancak Bâzân'ın valiliği uzun sürmemiş ve ayrıldığı İran idaresi tarafından öldürülmüştür. Bâzân'ın 7/628 yılında İslâm'ı kabul ettiği, ancak 8/629 yılında Müslüman olduğunu ilan ettiği³³⁹ ve 10/631 yılında öldürüldüğü kaydedilmiştir.³⁴⁰ Kaynaklara göre onun yönetimi boyunca Yemen'de barış ve düzen hâkim olmuştur.³⁴¹

Vefatı esnasında tebaası Bâzân'dan bir halef seçmesini istemiş, bunun üzerine Bâzân, “Her işin önünü ve sonunu müdrük olan Zat'a tabi olunuz” diyerek Ebnâların müslüman olmalarını sağlamıştır. İslâmiyet bundan sonra Yemen'de önüne geçilmez bir hızla yayılmış,

---

³³² Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 333; Nadir Özkuyumcu, “Asr-ı Saadette Hristiyanlarla İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1994, Cilt 2, s. 490.

³³³ Zeydan, Cilt 2, s. 239.

³³⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 303, 346.

³³⁵ Kettânî, Cilt 1, s. 399; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3 s. 333; Danışman, Cilt 2, s. 219-220.

³³⁶ Cengiz Tomar, “Yemen”, *DİA*, Cilt 43, s. 401-406.

³³⁷ Kettânî, Cilt 1, s.398.

³³⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 231.

³³⁹ Özkuyumcu, Cilt 2, s.490.

³⁴⁰ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 533-534.

³⁴¹ Siddiqui, s. 253.

bazı kesimler düşmanlık beslese de Hz. Peygamber her defasında bunları tedip edecek seriyyeler göndererek bu tür engellerin üstesinden gelebilmiştir. Daha önce Yahudilerin de bölgede dinlerini yaymak üzere çalıştıkları rivayet edilmiştir. Ancak Yemenliler İslâm'ı daha çabuk benimsemiş ve Hz. Peygamber bölgeye çok önem vermiştir.³⁴²

Esasen Yemen halkının üst düzey idrake sahip ve pek çok cihetten toplumda öne çıkan bir halk oldukları kaydedilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, “Hikmet Yemenlidir, iman Yemenlidir.”³⁴³ buyurarak, buna işaret etmiştir. Yine Hz. Peygamber'e akın akın gelen heyetlerden, Yemen mensubu olanların, daha ağırbaşlı ve nazik oldukları gözlemlenmiştir.³⁴⁴

Bölük bölük İslâm'ı kabul eden Yemen halkının son heyeti 11/632 yılının Muharrem ayında Hz. Peygamber'le görüşmüştür.³⁴⁵ En-Naha' heyetinin aynı zamanda, 5/626 yılında Müzeyneli bir heyetin ziyaretiyle başlayan heyetler akınının sonuncusu olduğu kaydedilmiştir.³⁴⁶

Hz. Peygamber, Yemen idaresini San'a merkezli olarak tek elden yürüten Bâzân'ın vefatından sonra bölgenin idaresini birçok yöneticiye tevdi etmiştir. Bâzân vefat ettiğinde, primogenitür³⁴⁷ kuralına mutabık olarak, yerine en büyük oğlu Şehr geçmiştir. Şehr, İslâm otoritesine karşı durmayıp, bilakis babasının benimsediği yolu takip etmiştir. Durumu Hz. Peygamber'e rapor edince, Hz. Peygamber, Şehr'e, yeni atamalar yapılıncaya kadar idareyi kontrol altında tutmasını söylemiştir.³⁴⁸ Kaynaklar bu hususta muhtelif rivayetler ihtiva etmektedirler. Köksal'a göre Hz. Peygamber Yemen idaresini üç merkez üzerinden yürütmüştür. Bu merkezler en büyük vilayet olan Cened, orta vilayet San'a ve en küçük vilayet olan Hadramevt'tir.³⁴⁹

Hz. Peygamber bölgenin çeşitli nahiyelerine birçok isim tayin etmiştir. Bu tayinler bazen idari, bazen mali, bazen de her ikisini aynı bünyede barındıran vazifeler şeklinde gerçekleşmiştir. Bölgenin İslâm devletine bağlanması birçok açıdan olduğu gibi mali anlamda da İslâm devletine katkıda bulunacaktır. Müslüman olan kesimin yanında Yemen'de meskûn Yahudi, Hristiyan ve Mecusi tebaa ve bu kesimlerin her birinden tahsil edilecek zekât ve

---

³⁴² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 630.

³⁴³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 347.

³⁴⁴ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 480.

³⁴⁵ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 270.

³⁴⁶ Şulul, s. 902.

³⁴⁷ Hükümdarın büyük oğlunun tevarüs hakkına sahip olduğu hanedan sistemi.

³⁴⁸ Sıddıqui, s. 253.

³⁴⁹ Köksal, Cilt 17, s. 36.

sadaka vergileri söz konudur.³⁵⁰ Bölgenin madenlerinden de vergi alındığına dair haberler mevcuttur.³⁵¹ Bu yüzden bölgenin karmaşık yapısı göz önünde bulundurularak Hz. Ali³⁵², Muaz b. Cebel, Ebu Musa ve Amr b. Hazm gibi İslâm şeriatını iyi bilen liyakatli sahabeler, Yemen'de idari, kazaî, mali ve eğitime dair faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Böylece Hz. Peygamber'in, bir yandan anarşi ve kargaşa ortamına son vermek, diğer yandan halkın maddi ve manevi ihtiyaçlarına cevap vermek üzere yürüttüğü çift yönlü politikası³⁵³ doğrultusunda Yemen idaresi yapılandırılmış, hukuki ve mali kurumlar tesis edilmiş ve halkın eğitimi ön planda tutularak titiz ve yoğun çalışmalar aralıksız sürdürülmüştür.

1. 1. 6. 26. Benî Uzre

Medine ile Suriye arasında tarım ve hayvancılığa elverişli topraklarda ikamet eden Uzreliler, Bizans hâkimiyeti altında bulunup Hz. Peygamber'e karşı savaşmışlardır. Hz. Peygamber 2/623. Yıldan itibaren kabileyle ilişki kurmaya çalışmıştır. 9/630 yılının Safer ayında Uzreliler Cemre b. Nu'man başkanlığında on iki kişilik bir heyetle Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuşlardır.³⁵⁴

Kaynaklar uzun rivayetlere yer vermemekle beraber, kabile mensuplarından Zeml b. Amr'ın (ö. 64/684), kabilenin tamamına yönetici olarak atandığını kaydeder. Hz. Peygamber'in huzuruna gelen Uzre heyetinden Zeml, onu öven bir şiir okumuştur. Hz. Peygamber kendisine yetki ve sorumluluklarını temsilen bir sancak bağlamış ve yöneticiliğini takdir eden bir belge yazmıştır. Zeml'in, Hz. Peygamber'in kendisine bağladığı bu sancağı muhafaza ettiği ve Sıffin savaşına katıldığında, sancağın yanında bulunduğu rivayet edilir.³⁵⁵

Verilen belgeye göre Zeml yöneticiliği haricinde İslâm'ı tebliğ etme yükümlülüğünü de üstlenmiştir.³⁵⁶ Belgenin metni şöyledir³⁵⁷:

³⁵⁰ Belâzurî, *Fütûh*, s. 80

³⁵¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 807.

³⁵² İbn Sa'd, Resulullah'ın Hz. Ali'yi Yemen'de kadılık yapmak üzere gönderdiğine dair bir rivayete yer vermiştir. Bkz. İbn Sa'd, Cilt 2, s. 341.

³⁵³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 523.

³⁵⁴ Adnan Demircan, "Uzre", *DİA*, Cilt 42, s. 258-259.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, Cilt 1, s. 383; İbn Hacer, Cilt 2, s. 567; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 318; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 438; Şulul, s. 915.

³⁵⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 438.

³⁵⁷ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 308 (No:179).

“Bismillahirrahmanirrahim. Muhammed Resulullah’tan Zeml b. Amr ile özellikle onunla birlikte Müslüman olanlara: Onu bütün kavmine gönderdi. Müslüman olan, Allah’ın hizbindedir. Kabul etmeyenin iki ay süresi vardır.”

Hiz. Peygamber’in “Zeml b. Amr ile birlikte Müslüman olanlara” ifadesinden; heyette bulunanların da tebliğ vazifesiyle sorumlu tutuldukları anlaşılır.³⁵⁸ Buna göre Zeml, Müslüman halkın idarî işlerini yürütecek ve tebliğ faaliyetlerinin merkezi olacaktır. Müslüman olmayanlara ise iki ay mühlet tanınmıştır ki, bu işi denetleme yükümlülüğü yine Zeml’e tevdi edilmiştir.

1. 1. 6. 27. Cened

Cened, Hiz. Peygamber’in Yemen’de vali tayin ettiği en mühim bölgelerden biridir. Hiz. Peygamber, Bâzân’ın vefatından sonra Yemen idaresini bölerek birçok valiye tevdi etmiştir. Resulullah, ayrıca gönderdiği valilerden birine, diğer eyalet valilerini de yönetme salâhiyetini vererek bölgenin en yetkili ismi, Cened’i ise onun idare merkezi olarak belirlemiştir. Benî Tucib heyetinin, Yemen’in bazı önemli isimlerinin müslüman olduklarını haber vermeleri üzerine Hiz. Peygamber’in idarecilerden teşekkül eden heyeti yolladığı da kaydedilmiştir.³⁵⁹

Kaynakların ittifakla rivayet ettiklerine göre Cened bölgesine gönderilen isim, Muâz b. Cebel’dir. Diyarbekrî (ö. 990/1582), atamanın tarihini 10/631 yılında Tebük seferinden sonra³⁶⁰ olarak belirlemiştir ki bu, Bâzân’ın vefatından sonra gönderildikleri rivayetiyle mutabıktır. Yine Muaz’ın 8/629³⁶¹ veya 9/630 yılında³⁶² gönderildiğine dair haberler mevcuttur.

Hiz. Peygamber, Medine’de bir gün ashabına namaz kıldırdıktan sonra yüzünü onlara dönerek, içlerinden birini Yemen’e göndermek istediğini ve bu işe kimin talip olduğunu iki defa sual etmiştir. Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer, sırayla kalkarak gitmek istediklerini beyan etmişlerse de Hiz. Peygamber sükût etmiştir. Üçüncü defa sorduğunda Muaz b. Cebel ayağa kalkmış ve Hiz. Peygamber onu göndermeyi uygun görmüştür.³⁶³ Resulullah’ın Muaz’ı göndermek istemesinin birçok sebebi olmalıdır. Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer, genellikle

³⁵⁸ Mehmet Efendioğlu, “Zeml b. Amr”, *DİA*, Cilt 44, s. 239-240.

³⁵⁹ Cengiz Tomar, “Yemen”, *DİA*, Cilt 43, s. 401-406.

³⁶⁰ Diyarbekri, Cilt 2, s. 142; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatu’s-Safve*, s. 220.

³⁶¹ Zeynü’d-dîn Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Kâmil Miras, 7. Baskı, Ankara, Yedigün Matbaası, 1984, Cilt 5, s. 13.

³⁶² M. Yaşar Kandemir, “Muaz b. Cebel”, *DİA*, Cilt 30, s. 338-339.

³⁶³ Diyarbekri, Cilt 2, s. 142.

Resulullah'ın yakın çevresinde bulunmuşlar ve hükümet merkezindeki görevlerde daha aktif rol almışlardır. Bu yüzden Hz. Peygamber, onları yanından ayırmak istememiş olabilir. Ancak Yemen, İslâm devletinin çok mühim bir vilayeti olup burada karmaşık bir yapı söz konusudur. Yahudi, Mecusi veya putperest olan halkların bir kısmı İslâm'ı benimsemişse de dinlerinde kalmak isteyenler de olmuştur. Böylece vergilerde de çeşitlilik meydana gelmiş olur. Gayri müslim tebaanın adaletle yönetilmesi, müslüman kesimin ise İslâm'ı iyice kavrayarak benimsemesi için esaslı bir eğitime tabi tutulmaları gerekmektedir. Hz. Peygamber benzer birçok vazifeyi daha aynı anda idare edebilecek liyakatte bir sahabe seçmek istemiştir. Bu doğrultuda Muaz b. Cebel, ilmi ve istidatları göz önünde bulundurularak Hz. Peygamber tarafından ideal aday olarak belirlenmiştir.

Bunun dışında Muaz'ın gönderilmesinde bazı kişisel sebeplerin de rol oynadığı görülmektedir. Muaz b. Cebel, yüklü bir borcun altına girmiş ve ödeyemediği borçların vadesini uzatmak üzere alacaklılarla bizzat Hz. Peygamber görüşmüştür. Ancak sonuç alınamayınca Muaz, Resulullah'ın emriyle tüm varlığını elden çıkararak borçlarını ödemiştir.³⁶⁴ Hz. Peygamber onu Yemen'e göndererek, sıkıntılarından sıyrılıp yeni bir düzen kurmasını temin etmiştir. Yine Muaz'a özel bir uygulama olarak Resulullah onun hazineden borç alarak ticaret yapmasına müsaade etmiş ve böylece Muaz'ın dürüst ve namuslu bir hayat yaşamasını hedeflemiştir.³⁶⁵ Muaz'ın bineğinde olduğu halde Hz. Peygamber'in onun yanında yürüyerek ashabından bazı kimselerle beraber Yemen'e uğurladığı ve bu uğurlama esnasında Hz. Peygamber'in Muaz'a, bir daha kendisini göremeyeceği şeklinde imalarda bulunduğu, bu yüzden Muaz'ın ayrılırken ağladığı rivayet edilmiştir.³⁶⁶

Bu esnada Muaz b. Cebel henüz 20 yaşlarındadır. Yine Muaz'ın total olduğu³⁶⁷ ve Hz. Peygamber'in engelli kesimi, görevlerini icra etmelerine mani olmayacak kademelerde istihdam ettiğinin güzel bir örneği olduğu kaydedilmiştir.³⁶⁸ Ayrıca Muaz'ın güzel yüzlü ve etkili bir konuşmacı olduğu rivayet edilir. Muaz'ın gönderilmesiyle alakalı Yemenlilere hitaben yazılan bir mektubunda Hz. Peygamber, Muaz'ın dindarlığına ve ilmine dikkat çekmiştir.³⁶⁹ Bu ifadeyle Hz. Peygamber, halkın Muaz'a güven duymasını sağlamak istemiş olabilir. Hz. Peygamber veya Hz. Ömer'e isnat edilen, "Muaz, kıyamet günü bir ok atımı

---

³⁶⁴ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 652.

³⁶⁵ Hamidullah, Cilt 2, s. 749.

³⁶⁶ Diyarbekri, Cilt 2, s. 142, 143; İbnü'l-Cevzî, s. 220.

³⁶⁷ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 652.

³⁶⁸ Bünyamin Erul, *Siret Tedkikleri*, 1. Baskı, Ankara, Otto Yayınları, 2013, s. 153.

³⁶⁹ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 652; İbn Hacer, Cilt 6, s. 137.

âlimlerin önündedir.” şeklinde bir rivayet mevcuttur.³⁷⁰ Hilm ve hayâ sahibi faziletli genç bir ensar³⁷¹ olan Muaz hakkında bir hadiste Resulullah, onu, ümmetinin helal ve haramı en iyi bileni olarak telakki etmiştir.³⁷² Yine Hz. Peygamber’in, sahabelerine, kendilerinden Kur’an öğrenilmesini tavsiye ettiği dört sahabeden biri Muaz olmuştur.³⁷³ İbn Mesud, Hz. İbrahim hakkında nazil olan bir ayeti³⁷⁴ Muaz hakkında, “Muaz, Allah’a itaatkâr (kânit) bir önder (ümmet) idi. Hanif olup müşriklerden de değildi.” şeklinde okumuş ve Muaz’ı Hz. İbrahim’e benzettiklerini ifade etmiştir.³⁷⁵

Resulullah Muaz’a birçok talimat vermiş ve kendisini göndermeden önce bazı teknik tavsiyelerde bulunmuştur. Hz. Peygamber Muaz’a, ehli kitap olan bir topluluğa gideceğini³⁷⁶ ve onları evvela Allah’tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed’in onun elçisi olduğuna iman etmeye davet etmesini söylemiştir. Eğer itaat ederlerse Allah’ın farz kıldığı beş vakit namazı öğretmesini, bunu da kabul ederlerse Allah’ın, zenginlerinden alınıp fakirlerine döndürülen sadakayı farz kıldığını haber vermesini istemiştir. Bundan sonra Resulullah Muaz’a, vergi muhataplarının mallarının en iyilerini almamasını tembihlemiştir. Yine Hz. Peygamber mazlumla Allah arasında bir perdenin olmadığını söyleyerek mazlumun ahını almamaya özen göstermesini istemiştir.³⁷⁷ Böylece Resulullah, Muaz’a, kendisine verilen yetkilerin gücünü doğru kullanmaya ve adaletle hükmetmeye sevk edecek tavsiye ve ikazlarda bulunmuştur. Bu sıralama aynı zamanda Muaz’ın görevlerinin bir silsilesi gibidir. Evvela halkı İslâm’a davet edecek, yani tebliğ faaliyetlerini yürütecektir. Daha sonra kendisine icabet eden kesimin eğitimini başlatacak, bizzat imamlık yaparak namazı öğretecektir. Namazın benimsenmesinden sonra mali işlemlere başlayacak ve sadaka idaresini tesis edecektir. Burada Hz. Peygamber, vergi muhataplarını mağdur etmemek adına, malın en iyisini almama prensibini belirleyerek Muaz’a tembihlemiştir. Son olarak mazlumların haklarına dikkat çeken Resulullah, Muaz’ı zalim bir yönetici olmaktan sakındırmış ve hukuka riayet etmesini istemiştir.

Muaz, hiç şüphesiz Hz. Peygamber’in âmilleri içinde en çok yankı uyandıran ve dikkatleri celp eden idareci olmuştur. Kaynaklar, Muaz’ın Yemen idaresine atanması, idaresinin ihtiva ettiği salahiyetler ve görevindeki muvaffakiyetleri önemle rivayet

³⁷⁰ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 439.

³⁷¹ İbn Hacer, Cilt 6, s. 137.

³⁷² İbn Sa’d, Cilt 2, s. 351.

³⁷³ Sıddıquî, s. 353.

³⁷⁴ Nahl, 16/120.

³⁷⁵ İbn Hacer, Cilt 6, s. 137; İbn Sa’d, Cilt 2, s. 352.

³⁷⁶ İbn Hişâm, Cilt 2, s. 497.

³⁷⁷ Diyarbekri, Cilt 2, s. 143; Köksal, Cilt 17, s. 38.

etmişlerdir. Nitekim Muaz, sadece Yemen'in en yetkili ismi olmakla kalmamış, aynı zamanda Hz. Peygamber'in sorumluluklarını en geniş tuttuğu vali olmuştur. Daha önce birçok valiye Hz. Peygamber'in birden fazla görev verdiği; âmillerin idareyi ve kazayı bir arada yürüterek aynı zamanda eğitim faaliyetlerini icra ettikleri, vergi idaresini üstlendikleri ve namazlarda imamlık da dâhil olmak üzere dini, idari ve mali birçok vazifeyi aynı anda icra ettikleri vakidir. Ancak tüm bu vazifelerin yanında, Yemen gibi geniş bir mıntıkaya gönderilen birçok idarecinin kendisine bağlanarak onların en yetkilisi olma sıfatıyla üst düzey bir yönetici olması, Muaz'ı diğerlerinden ayırmaktadır. Muaz, Hz. Peygamber'in hükümlerine itimat ettiği ve kendi içtihadını yapmasına müsaade ettiği bir sahabelidir. Dolayısıyla başta hukuk olmak üzere Muaz'ın uygulamaları birçok cihetten kaynak teşkil etmiş ve ilimler kendi ihtiyaçları nispetinde onun tatbikatlarını esas almışlardır. Örneğin Muaz, Yemen'de deve ve öküzlerin çalıştırılanlarından zekât almamış ve bu uygulama esas alınarak, işte çalışan hayvanlardan zekât alınmayacağına dair fihhi bir prensip oluşturulmuştur.³⁷⁸

Hz. Peygamber'in Muaz'ı Yemen'e gönderdiğini nakleden kaynaklar, onun vazifesinin karakteri hakkında; câbi (vergi tahsildarı), amir, kadı, âmil gibi muhtelif tabirler kullanmışlardır.³⁷⁹ Nitekim Muaz, bu işlerin tamamına ek olarak halkın eğitim öğretim faaliyetlerini icra etmiş ve en çok eğildiği konulardan biri halka İslâm şeriatını ve esaslarını öğretmek olmuştur. Muaz, kaynaklarda yer aldığına göre Cened'de ikamet etmiştir.³⁸⁰ Ancak bütün bölgeyi sürekli gezerek özellikle eğitim ve öğretime dair çalışmaları bir çeşit denetime tabi tuttuğu görülmektedir. Hatta Hamidullah'a göre o, bir eğitim müfettişi hüviyetine bürünmüş bir kazadan diğerine, bir eyaletten diğerine yapılan eğitim faaliyetlerini denetlemek üzere seyahat etmiştir.³⁸¹ Yine Hamidullah'a göre Yemen'e gönderilen Amr b. Hazm genel vali olmuş, Muaz ise gezici bir öğretmen olarak içlerinde dolanıp durmuştur.³⁸²

Sıddıqui, Muaz'ın gezici öğretmen olduğuna dair görüşü klasik ve çağdaş birçok müellifin düştüğü bir yanılğı olarak telakki etmiştir. Birçok kaynağa göre Muaz'ın sıfatları, öğretmen, kadı ve vergi tahsildarından başka bir şey değildir. Sıddıqui, tüm parçalar bir araya getirildiğinde Muaz'ın, gücünü ve otoritesini, güney bölgesinin tamamındaki tüm merkezi ve mahalli yöneticiler üzerinde sarf eden bir tür genel vali olduğunu kaydetmiştir. Nitekim Hz. Peygamber Zür'a b. Zû Yezen'e gönderdiği bir mektupta bazı talimatlara yer vermiş ve

---

³⁷⁸ Ebu Yusuf, s. 134.

³⁷⁹ Sıddıqui, s. 274.

³⁸⁰ Sıddıqui, s. 135.

³⁸¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 640.

³⁸² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 760.

gönderdiği idare heyetinden söz ederek elçilerine saygı ve bağlılık göstermelerini istemiş ve bu heyetin liderinin Muaz b. Cebel olduğunu açıkça beyan etmiştir. Böylece Sıddıqui, Muaz'ın Yemen'in işleriyle alakalı bütün yetkilere sahip Yemen genel valisi olduğu kanısına varmıştır.³⁸³ Muaz'ın vali olarak gönderildiğine dair birçok rivayet mevcuttur.³⁸⁴

Evvela kaynaklar, Muaz'ın eğitime dair çalışmalarına geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Nitekim Yemen'in gezici öğretmeni ve müfettişi Muaz, Hz. Peygamber'den bu doğrultuda talimatlar almıştır. Müslüman olanlara yeni dinlerini tatbik ederek öğrettiği ve diğer dinlere mensup kesim arasında İslâm'ın yayılması yönünde enerji sarf ettiği kaydedilmiştir. Muaz'ın namazlarda da imam olduğu ve yeni dinlerini hiç bilmeyen halkın onun gibi ayaklarını uzatarak namaz kıldıkları rivayet edilir. Hâlbuki Muaz, bu durumun ayağındaki aksaklıktan kaynaklandığını ve bu şekilde kılmalarına lüzum olmadığını ifade etmiştir.³⁸⁵ Böylece Muaz, halka inanç esaslarını telkin etmenin yanında ibadetleri de tatbik ettirerek öğrenmelerini sağlamıştır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi tüm Yemen bölgesi hızlı ve hummalı bir eğitime tabi tutulmuş ve böylece emniyet ve asayişin temin edilmesinin kendisine bağlı olduğu manevi iklim oluşturulmuştur. Elbette bu faaliyetlerle bölgede İslâm'ın hızla yayılması ve yerleşmesinde birçok sahabenin emeği söz konusudur. Nitekim Hz. Peygamber'in bir belgesinde Yemenlilere hitaben, "Size din, şariat ve Kur'an'ı öğretsin diye Ensar'dan nice kişileri gönderdim." şeklinde bir ibarenin bulunduğu kaydedilmiştir.³⁸⁶ Hz. Peygamber, eğitim işini genellikle hükümet merkezine bağlı eğitimcilerle yürütmüştür. Peygamber döneminde, bölgenin eğitimcilerinin Muaz'a tabi kılınmasının ise bir istisna olduğu sanılmaktadır. Müfredat belirleme ve eğitim alanlarının oluşturulması başta olmak üzere, birçok merhalede gerçekleşecek eğitim faaliyetlerin yürütülmesi hususunda, Muaz'ın işlerin ne kadarıyla alakadar olduğu bilinmemekle beraber, genellikle denetim yaptığına dair rivayetler göz önüne alındığında, bölge valilerinin oluşturduğu sistemde belki bazı tadillerde bulunduğu düşünülebilir. Yine uygulanan müfredatın Kur'an ve Sünnet öğretiminden teşekkül ettiği açıktır.

Hz. Peygamber'in Muaz'a tevdi ettiği diğer bir vazife ise kaza, yani yargının yürütülmesidir.³⁸⁷ Devletin en önemli organlarından olan yargı, bundan sonra Yemen'de İslâm esasları üzere yürütülecek ve bu konuda Muaz yetkili merci olacaktır. Hz.

---

³⁸³ Sıddıqui, s. 254.

³⁸⁴ Kettânî, Cilt 1, s. 404; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, Cilt 1, s. 230; Özkuyumcu, Cilt 2, s.490; Danışman, Cilt 2, s. 220.

³⁸⁵ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 652.

³⁸⁶ Eminoğlu, Cilt 2, s. 502.

³⁸⁷ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 439; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 533-534.

Peygamber'in Muaz'ı Yemen'e uğurladığı meşhur rivayete göre, Resulullah, Muaz'a gönderilmesinin arefesinde bazı sorular yöneltmiş ve onun kaza işine muktedir olup olmadığını kısa bir sınavla yoklamıştır. Buna göre Hz. Peygamber, karşılaştığı kazaî durumlarda neye göre hükmedeceğini sorunca Muaz, "Allah'ın kitabına göre" şeklinde bir yanıt vermiştir. Hz. Peygamber, aradığı hükmü Kur'an'da bulamaması durumunda neye göre hükmedeceğini sorunca, "Resulullah'ın sünnetine göre" yanıtını almıştır. Hz. Peygamber bu defa sünnette de aradığı hükme dair bir ipucu bulmazsa nasıl bir yol izleyeceğini sormuş ve Muaz, Kur'an ve Sünnetin ışığında içtihat ederek kararı hükme bağlayacağını beyan etmiştir. Hz. Peygamber "Resulullah'ın elçisine Resulullah'ı hoşnut edecek cevaplar verdiren Allah'a hamdolsun" buyurarak memnuniyetini dile getirmiştir.³⁸⁸ Böylece Resulullah Muaz'ın yargı işindeki kabiliyet ve vukufundan emin olmuş ve görevi alacak liyakatte olduğunu saptamıştır. İfade edilen bu prensip çağları aşarak tüm zamanlarda, âlim ve hukukçuların karşılaşacakları meseleleri çözmeye izleyecekleri yolu çizmiştir.³⁸⁹

Hz. Peygamber, Yemen'de bulunan Muaz'a bir talimatname göndermiştir ki Muaz ile halk arasında tesis edilecek manevi bağı ortaya koyması bakımından, talimatnamenin metni önem arz etmektedir. Belgenin ilgili pasajları şöyledir:³⁹⁰

"Esirgeyen bağışlayan Allah adıyla. Bu, Resulullah Muhammed b. Abdullah'tan, Muaz b. Cebel'e ve işlerini görmeye atadığı Yemen halkına ahittir.

Büyük Allah'tan sakınmasını, kitabına ve peygamberinin sünnetine göre hareket etmesini (ona emrettim).

İşlerini iyi yürütme peşinde koşan, iyiyi iyiliğiyle ödüllendiren, kötülük yapanı iyilikle alıkoyan bir babaları olsun. Ben size Muaz'ı Rab olarak göndermedim. Bir kardeş, öğretmen, yüce Allah'ın emrini uygulayan, borcunu (sorumluluğunu) yaptığıyla veren biri olarak gönderdim. Gizli ve açıkta ona itaat ve bağlılık gösterin. Bir şeyde çekişir veya şüpheye düşerseniz, onu Allah'a ve sahip olduğunuz kitaba havale edin. Görüş ayrılığına düşerseniz, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, onu Allah'a ve peygamberine havale edin. Bu size daha iyidir, te'vilce (sonuç bakımından) daha uygundur.

³⁸⁸ Diyarbekri, Cilt 2, s. 143; İbn Abdilberr, Cilt 1, s. 439; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 748; Köksal, Cilt 17, s. 36, 37; M. Yaşar Kandemir, "Muaz b. Cebel", *DİA*, Cilt 30, s. 338-339.

³⁸⁹ Siddiqui, s. 358.

³⁹⁰ Hamidullah, *El-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 229-231 (No:106/d).

Ona Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağırmasını, Allah rızası için rıza göstermesini, Allah'ın öfkesi için öfkelenmesini emrettim. Kim Allah'tan başka Tanrı olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet getirirse, itaat edip müslüman olursa o Müslümandır. Müslümanların hak ve borçları aynen onun için de geçerli olur. Kim onun dinine karşı çıkarsa ve cizyeyi kabul ederse dininde bırakılır, Hem Allah'ın, hem peygamberinin ve hem de müminlerin zimmetine sahip olur. Öldürülmez, kınanmaz, gücüne göre yükümlü olur, dinini terk etmesi için zorlanmaz (fitneye uğramaz)...”

Bu belgede Hz. Peygamber Yemen halkına Muaz'ın yetkilerini ilan etmiş gibidir. Aynı zamanda bu yetkilerin sınırları da belirlenerek ve kamunun hak ve sorumluluklarına dair bilinci uyandırılarak yönetici tarafından zulme uğramasının önüne geçilmiştir. Nitekim gayri müslim halkın da her türlü maddi, sosyal ve psikolojik müeyyidelerle tahakküme maruz kalmaları engellenmiş ve İslâm devletinin temsilcisinin eliyle iki kesim için de gerçek anlamıyla adaletin tesis edileceği ifade edilmiştir. Birçok cihetten donanımlı olan Muaz da bu emirler doğrultusunda Nebi'nin çizdiği yoldan şaşmamış ve Yemen idaresini layıkıyla icra etmiştir.

Yemen'de Esved denen kişinin peygamberlik iddiasında bulunarak bölgenin zafiyetlerini kullanıp hızla ilerlediği sıralarda, Muaz'ın, bütün sadık insanları kendi etrafında toplamayı başardığı ve Medine'den gelen talimatlara göre hareket ederek, merkezi hükümetin vekilliğini tam anlamıyla yerine getirdiği kaydedilmiştir.³⁹¹ İsyandan ötürü görev yerlerinden ayrılan valiler ve memurlar, Esved öldürülerek asayiş sağlandıktan sonra görev yerlerine dönmüşler ve Muaz'ın emirliği altında yeniden birleştiklerini, Hz. Peygamber'e haber veren bir mektup göndermişlerdir. Ancak Hz. Peygamber, o gecenin sabahında vefat etmiş ve mektuba cevap veren, halife Hz. Ebu Bekir olmuştur.³⁹²

1. 1. 6. 28. Cüreş

Arap yarımadasının en büyük şehirlerinden³⁹³ biri kabul edilen Cüreş'in, Hz. Peygamber devrinde, etrafi surlarla çevrili müstahkem bir şehir ve büyük bir vilayet olduğu kaydedilir. Savaş malzemeleri üretme ve kullanma hususunda özel bir beceriye sahip

³⁹¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 348.

³⁹² Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 377 (No: 278-279).

³⁹³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 785.

oldukları kaynaklarda yer alır.³⁹⁴ Hatta Kettani'nin kaydettiği bir rivayete göre, Hz. Peygamber, Taif kuşatması esnasında kullandığı debbabeleri buradan temin etmiştir.³⁹⁵

10/631 yılında Hz. Peygamber'in yönetimi altına giren Cüreş halkının Medine'ye bir heyet gönderdikleri de bilinmektedir.³⁹⁶ Yemen'de İslâm hâkimiyetine girmekten çekinen bazı kesimlerin Cüreş'e sığınmaları ve Cüreş halkının da İslâm'ı kabul etmemeleri üzerine, Surad b. Abdullah komutasındaki birlik, Cüreş şehrini kuşatmıştır. Uzun süre direnen halk, Surad b. Abdullah'ın taktiğine yenilerek teslim olmak zorunda kalmıştır.³⁹⁷ Müslüman olanlar serbest bırakılmakla beraber, şirkte direnen birçok Cüreşli öldürülmüştür. Belâzurî, Cüreş halkının savaşız teslim olduğunu³⁹⁸ nakletmiştir ki bu rivayet kaynaklar tarafından yaygın olarak kabul gören, kuşatma sonrasında Müslüman oldukları rivayetiyle çelişmektedir. Nitekim Belâzurî de, savaşız teslim olduklarını ifade ettikten sonra, mezkûr bölgeyle yapılan cizye anlaşmasının şartlarını sıralamaktadır. Böylece Müslümanlar tarafından güç kullanılarak yenildikleri sonucuna ulaşılr.³⁹⁹

Kaynakların yaygın olarak benimsedikleri rivayete göre, Hz. Peygamber bölgeye Ebu Süfyan b. Harb'ı vali olarak tayin etmiştir. Burada Ebu Süfyan'ın atanması ile alakalı bazı ihtilaflardan da söz etmek gerekir. Buna göre Hz. Peygamber, Ebu Süfyan'ı Necran'a vali tayin etmiştir. Hatta Hz. Peygamber vefat ettiğinde, onun Necran'da bulunduğu dair haberler mevcuttur. Başta Vâkîdî olmak üzere, bu rivayet sahih kaynaklar tarafından reddedilmiş ve Hz. Peygamber vefat ettiğinde Ebu Süfyan'ın Mekke'de bulunduğu haberi kabul görmüştür.⁴⁰⁰ Bölgeye Ebu Süfyan'ın tayin edilmesi, Hz. Peygamber'in bölgeye verdiği ehemmiyeti arz etmesi açısından önemli bir rivayettir.⁴⁰¹

Bilindiği üzere Mekke'nin fethine kadar Ebu Süfyan, Hz. Peygamber'e karşı savaşmış ve çetin mücadelelere girişmiştir. Fetih günü Müslüman olmuş ve kendisine Huneyn ganimetlerinden, müellefe-i kulub sınıfına dâhil edilerek, yüz deve ve kırk ûkiyye tahsis edilmiştir.⁴⁰² Bundan sonraki hayatı hakkında da pek çok malumat bulunan Ebu Süfyan'ın, valiliği süresince yönetiminde izlediği yol veya çalışmalarına dair, müspet veya menfi

³⁹⁴ Ahmet Önkal, "Cüreş", *DİA*, Cilt 8, s. 137.

³⁹⁵ Kettânî, Cilt 1, s. 554

³⁹⁶ Köksal, Cilt 17, s. 120.

³⁹⁷ İbn Hişâm, Cilt 4, s. 495, 496.

³⁹⁸ Belâzurî, *Fütûh*, s. 67.

³⁹⁹ Önkal, "Cüreş", Cilt 8, s. 137; Belâzurî, *Fütûh*, s. 67.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, Cilt 1, s. 514; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 215, İbn Sa'd, Cilt 6, s. 8; Belâzurî, *Fütûh*, s. 67; Kettânî, Cilt 1, s. 404.

⁴⁰¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 424.

⁴⁰² İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, Cilt 1, s. 514.

rivayetlere kaynaklarda rastlayamadık. Bu göreve ne kadar süreyle devam ettiği de müphem kalmıştır.

Ancak Ebu Süfyan'ın, Hz. Peygamber'in vefatı esnasında, Mekke'de bulunması dikkat çekicidir. Tarihi bilinmemekle beraber, Hz. Peygamber hayatta iken, Ebu Süfyan, Cüreş'ten ayrılmış ve münhal kalan kadroya yeni bir atama yapılmıştır. Kaynaklara göre bu isim Said b. Kuşeb'dir. Hakkındaki rivayetler, birer satırlık ifadelerden öteye gitmeyen Said'in biyografilerinde, Hz. Peygamber'in, kendisini Cüreş'e vali tayin ettiği açıkça yer alır. Bu satıra iliştirilen bir başka bilgi, Said'in, Ümeyyeoğulları'nın eski müttefiklerinden olduğudur.⁴⁰³ Hz. Peygamber'in bölgede bir atama değişikliğine gittiği açık olmakla beraber, mübadelenin sebebi müphem kalmıştır. İki atama arasında herhangi bir olaya kaynaklarda yer verilmediğinden, mevzu hakkında kurulacak her cümle yorumdan ibaret kalacaktır. Yine Hz. Peygamber vefat ettiği esnada Surad b. Abdullah'ın Cüreş âmili olduğunu dair bir haber de mevcuttur.⁴⁰⁴

Cüreş halkıyla yapılan anlaşmaya göre, yurtlarından çıkarılmayacak olan Cüreşliler, kitap ehlienden olup, ergenlik yaşına gelmiş her erkek için bir dinar vergi ödemek durumunda kalmışlardır. Hz. Peygamber, ayrıca, Müslümanların misafir edilmeleri şartını da koşmuştur.⁴⁰⁵ Müslüman olanlardan zekât, ehli kitaptan ise cizye vergilerini toplamak üzere görevlendirilmiş bir isme kaynaklar yer vermemektedir. Cüreş'e tayin edildiği rivayet edilen iki yöneticinin de yetki sınırları zikredilmemiştir. Bununla beraber vilayetin yöneticisinin veya bölgeye tayin edilen geniş yetkili bir âminin vergilerle alakadar olduğu düşünülebilir. Kaynaklar, Hz. Peygamber'in, Cüreş halkı için kaleme aldığı iki belgeden de söz eder; bunlardan biri bazı korulukların halka tahsis edildiğini ihtiva eder. Diğerisi ise hurma ve üzümü karıştıran Cüreş halkını, bu işten men eder. Ebu Süfyan veya Said b. Kuşeb hakkında yazılmış herhangi bir atama belgesine ise rastlanmaz. Böylece yönetsel yetkilerini buradan çıkarmak da mümkün olmamaktadır.

1. 1. 6. 29. Hadramût

Yemen'e bağlı Hadramut ve çevresinin Hz. Peygamber devrinde çeşitli reislerle dayalı birden fazla kabilenin yönetiminde olduğu kaydedilir. Bölgede Kinde, Sadif, Hadramut ve

⁴⁰³ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 188; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 454, Sıddıqui, s. 252, 253.

⁴⁰⁴ İbn Hacer, Cilt 3, s. 421; Hüseyin Algül, "Ezd", *DİA*, Cilt 12, s. 46-47.

⁴⁰⁵ Belâzurî, *Fütûh*, s. 67.

Tucib kabilelerinin meskûn olduğu ve 9/630 yılında birer birer Hz. Peygamberle görüşen kabile heyetlerinin Müslüman oldukları rivayet edilir.⁴⁰⁶

Bazı heyetlerin arasında akyâl denen Hadramut emirlerine rastlanmaktadır. Bunlardan Hadramut kabilesinden bir emir olan Vail b. Hucr (ö. 51/671) dikkat çekicidir. Hz. Peygamber Vail'e bir belge yazmış ve onun Hadramut hükümdarlarının başı ilan etmiştir. Yine belgelerden Hz. Peygamber'in Vail'e zekât toplama yetkisi verdiği görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber yine Vail'e gönderilen başka bir belgede zekât tarifelerini açıklamıştır. Bu durumda Vail'in Hz. Peygamber tarafından kabile içindeki idari pozisyonunda kalmasına müsaade edilmiş ve yetkileri artırılarak Hadramut akyâlinin üzerinde söz sahibi olması sağlanmıştır.⁴⁰⁷ Bununla beraber kendisine verilen zekât yetkisinin kabilesine yönelik mahalli bir memuriyet olabileceği akla gelir.

Hz. Peygamber'in atamalarının arasında en net ve ihtilafsız olarak rivayet edilen bölgelerden biri Hadramut'tur. Kaynakların müşterek olarak rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber 10/631 yılında, bölgeye Ziyad b. Lebid'i (ö. 41/661) göndermiştir.⁴⁰⁸ Ziyad'ın yetkileri de açıkça zikredilmiş ve soru işareti bırakmayacak bir biçimde açıklanmıştır.

Bazı kaynaklar Ziyad'ın bölgeye vali olarak gönderildiğini rivayet ederken, bazı kaynaklar⁴⁰⁹ Ziyad'ın zekât âmili olarak Hadramut'ta bulunduğunu söylemişlerdir. Aslında iki rivayet birbirini tamamlayacak ve Ziyad'ın geniş salahiyetlerle donatılmış bir idareci olduğu görülecektir. Hz. Peygamber, bölgenin vergi idaresini de Ziyad'a tevdi etmiştir. İbn Sa'd bu durumu açıkça ifade eden bir rivayete yer vermiştir. Buna göre Ziyad; meyve, deve, koyun-keçi, at ve öşür zekâtından sorumlu memur olarak Hadramutlularla birlikte yola koyulmuştur. Yine İbn Sa'd'a göre Hz. Peygamber vergi tarifelerini ihtiva eden bir belge yazdırarak Ziyad'a teslim etmiş, Ziyad, bu belgenin hükümlerini tam anlamıyla uygulamıştır.⁴¹⁰ Hz. Peygamber malî idarenin yanı sıra anlaşmazlıkların çözümünü de ona havale etmiş ve Ziyad bölgenin kadılığını da üstlenmiştir.⁴¹¹ Bölgede devam etmekte olan pek çok reislik göz önüne alındığında Ziyad'ın tüm bu reislerin başvuracağı bir merci olduğunu anlarız. Yönetimsel,

⁴⁰⁶ Hüseyin Algül, "Hadramut", *DİA*, Cilt 15, s. 65-68.

⁴⁰⁷ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 267-272; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 349 (eş-Şâmile).

⁴⁰⁸ Kettânî, Cilt 1, s. 404; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, Cilt 2, s. 277; Belâzurî, *Fütûh*, s. 81; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 390; Belâzurî, *Ensâb*, Cilt 1, s. 230; İbn Hazm, Cilt 1, s. 23; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 158; Danişman, Cilt 2, s.220; Taberi, Cilt 2, s. 204.

⁴⁰⁹ Taberi, Cilt 2, s. 204.

⁴¹⁰ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 227.

⁴¹¹ Mehmet Efendioğlu, "Ziyad b. Lebid", *DİA*, Cilt 44, s. 482-483.

iktisadî ve yargısal olmak üzere bölgede kamu yönetiminin en etkili ismi Hz. Peygamber'in valisi olmuştur.

Hz. Peygamber burada oturan Kinde ve Sadif kabilelerine müstakil bir atama yapmış, Muhacir b. Ebu Umeyye'yi (ö. 12/633) tayin etmiştir.⁴¹² Yine kaynaklar Muhacir'in yönetici ve zekât memuru olarak gönderildiğine dair rivayetlere yer vermişlerdir. Muhacir'in şer'i hükümleri öğretmekle tanzif edildiğine dair haberler de mevcuttur.⁴¹³ Böylece Muhacir de Ziyad gibi bölgenin her türlü ihtiyacına cevap verecek, idareyi yürütüp, vergi ve diğer şer'i hükümleri kontrol altında tutacak ve İslâm'la yeni tanışmış bu halkı eğitecektir. Ne var ki Muhacir'in rahatsızlanarak görev mahalline gidemediği ve idaresine verilen mıntıkanın Ziyad b. Lebid tarafından idare edildiğine dair bir rivayet de mevcuttur.⁴¹⁴

1. 1. 6. 30. Sekâsik, Sükûn ve Benî Muaviye b. Kinde

Rivayetlerde, Yemen nahiyelerinden olduğu bilinen Sekâsik ve Sükûn bölgesi hakkında pek fazla malumata yer verilmemiştir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in bölgeye tayin ettiği bir idareciden söz edilir.

Hz. Peygamber, Sekâsik ve Sükûn'a Ukkâşe b. Sevr'i âmil tayin etmiştir.⁴¹⁵ Ukkâşe'nin âmillik salahiyetlerine dair bilgiyi ise Kettâni sağlamıştır. Buna göre idari karakterli bir göreve atanan Ukkâşe mezkûr bölgeye vali olarak gönderilmiştir.⁴¹⁶

İbn Abdülber ve İbnü'l-Esîr ise Ukkâşe'nin görev mahalli içinde Kinde'den Benî Muaviye kabilesini de zikretmişlerdir.⁴¹⁷ Benî Muaviye b. Kinde'ye gönderilen âmilin Muhacir b. Ebu Umeyye olduğu da rivayetler arasındadır. Ancak bu habere göre Muhacir, bir rahatsızlık geçirmiş ve görev mahalline gidememiş, Hadramevt'e gönderilen Ziyâd b. Lebid yönetimi yürütmüştür.⁴¹⁸

Rivayetler göz önüne alındığında Benî Muaviye'nin Sekâsik ve Sükûn bölgesine yakın olduğu düşünülebilir. İki bölgenin de Hadramevt'in muhtelif bölgeleri olduğu kaydedilir.⁴¹⁹ Nitekim Hadramevt'e gönderilen Ziyad'ın Benî Muaviye'nin işleriyle alakadar olması da bu rivayete mesnet teşkil eder.

⁴¹² Kettânî, Cilt I, s. 404; Belâzurî, *Ensâb*, Cilt 1, s. 230; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe* Cilt 1, s. 1049.

⁴¹³ Zekerîya Güler, "Muhacir b. Ebu Umeyye", *DİA*, Cilt 30, s. 389-390.

⁴¹⁴ Köksal, Cilt 17, s. 331; Sıddıquî, s. 256.

⁴¹⁵ İbn Hacer, Cilt 4, s. 533.

⁴¹⁶ Kettânî, Cilt 1, s. 401.

⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 780; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 322.

⁴¹⁸ Köksal, Cilt 17, s. 331; Sıddıquî, s. 256.

⁴¹⁹ Sıddıquî, s. 256.

Ukkâşe b. Sevr, Ziyad b. Lebid'in geniş yetkilerle atandığı Hadramut'a bağlı bir bölgeye gönderilmiştir. Ukkâşe'nin birer satırlık biyografilerinde sadece görev mahalli zikredilmekle yetinilmiş, bölgenin zekât idaresinin valiye tevdi edilip edilmediğini tespit etmekte rivayetler kifayetsiz kalmıştır. Oysa bölgenin farklı kanatlarına tayin edilen Ziyad b. Lebid ve Muhacir b. Ebu Umeyye'nin yetkileri zikredilmiştir. Yine de Ukkâşe'nin bölge valilerinden birine bağlı bir konumda olup olmadığı anlaşılmamaktadır.

1. 1. 6. 31. Benî Kelb

Geçimlerini ticaret, tarım ve hayvancılıkla sağlayan Kelb kabilesinin toplu olarak ihtidâları 9/631 yılına tekabül etmektedir. Rivayetler, bazı kollarının daha erken dönemde İslâmiyeti benimsediğini ve münferit olarak Müslüman olan bazı kabile mensuplarını nakleder. Kelb kabilesi, Kudâa'ya bağlı, müstakil bir kabile sayılabilecek kapasitede büyük bir kavimdir.⁴²⁰

Burada, yarımadanın en önemli ticaret yollarının kesiştiği bir merkez olma ayrıcalığına sahip bulunan Dûmetu'l-Cendel'in meskûnlarının, Kelb kabilesi mensuplarından müteşekkil olduğunu ifade etmek gerekir. Kaynakların kaydettiğine göre, Kelb kabilesinin yönetim merkezi yine Dûmetu'l-Cendel olmuş, İslâm hâkimiyeti altına girdiklerinde ise durum değişmemiştir.⁴²¹

Hz. Peygamber 700 kişilik bir birliği komutasına vererek Abdurrahman b. Avf'ı (ö. 32/652) bölgenin reisi el-Asbağ'a göndermiştir. Asbağ İslâm'ı kabul etmiş ve kızının Abdurrahman b. Avf'la evlenmesine müsaade etmiştir. Bazı kaynakların kaydettiğine göre, Asbağ'ın kızıyla Abdurrahman b. Avf'ın evlenmesini gündeme getiren Hz. Peygamber'dir. Böylece o, Kelb kabilesiyle kişisel bağlar kurmayı hedeflemiştir.⁴²²

Çok geçmeden el-Asbağ vefat etmiş ve oğlu İmriu'l-Kays b. Asbâğ el-Kelbî, Hz. Peygamber tarafından bölgenin yöneticisi olarak tayin edilmiştir.⁴²³ Yeni kabile reisinin vergi idaresinde aktif bir rol aldığı bilinmekle beraber, vazifesinin idari karakterli olduğu açıktır. Nitekim babasının yerine tayin edilmiş olması, bunun en önemli delilidir.

Kaynakların kaydettiğine göre Hz. Peygamber Kudâa'ya âmiller göndermiş ve İmriu'l-Kays'ın ataması da bu esnada gerçekleşmiştir. İbn Hacer'in rivayet ettiğine göre Hz.

⁴²⁰ Nadir Özkuyumcu, "Kelb", *DİA*, Cilt 25, s. 203-204.

⁴²¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 440.

⁴²² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 447.

⁴²³ Kettânî, Cilt 1, s. 401; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 34; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 72.

Peygamber vefat ettiğinde, Kelb kabilesinin lideri değişmemiştir. Ayrıca kabilesi irtidat ettiğinde İmriü'l-Kays dininde sabit kalanlardan olmuştur.⁴²⁴

1. 1. 6. 32. Merran, Harîm, Külab

Cu'fi kabilesi mensuplarını temsilen, Hz. Peygamber'le Medine'de, Kays ve Seleme isimli iki kardeşin görüştüğü kaydedilir. İki kardeş önce İslâm'ı kabul etmişler, ancak sorularına aldıkları bazı olumsuz yanıtlar onları caymaya sevk etmiştir.

Hz. Peygamber, Kays b. Seleme'yi Merrân, Harîm ve Külab bölgelerine vali tayin etmiş ve kendisine yazılı bir belge vermiştir. Belgenin metni şöyledir⁴²⁵:

“Bu, Resulullah Muhammed'ten Kays b. Seleme b. Şerâhîl'e bir ahitnamedir. Bilinmelidir ki, ben seni Merrân ve mevlalarına, Harîm ve mevlalarına ve el-Külab ve mevlalarına vali tayin ettim. Bunlardan namaz kılıp zekâtı veren ve malının sadakasını verip mallarını temizleyenler sana itaat edeceklerdir.”

Hz. Peygamber, Cahiliye çağında yürek yemeyi kendilerine yasaklayan bu kabilenin, takıntılarını hemen oracıkta aşmalarını istemiş ve sahabelere yürek getirmelerini buyurmuştur. Kays ve Seleme'nin oldukça zorlanarak yedikleri ve Hz. Peygamber'in bu yaklaşımından ziyadesiyle rahatsız oldukları kaydedilir. İkinci bir sualleri ise putperest olarak ölen anneleri hakkında olmuştur. Rivayete göre Hz. Peygamber, annelerinin putlara tapmasının onu cehenneme götüreceğini ifade etmiştir. Ancak bu rivayetin sıhhati ihtilaflıdır. Nitekim İslâm'ın temel prensibine göre, kadın, kendisine tebliğ ulaşmadığı takdirde fetret ehlinen sayılır ve mükellef değildir. Yer verilen bir başka çelişkili haber Hz. Peygamber'in, daha önce kızını gömmüş bu kadın hakkında “Gömen de gömülen de ateştedir.” buyurmasıdır. Henüz ergenlik çağına erişmemiş, zulmen öldürülen suçsuz bir çocuğun ateşe atılmasının Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetin ilkelerine ters düştüğü açıktır. Sonuçta bu iki şahıs Hz. Peygamber'le olan görüşmelerinden faydalanamamışlar ve kalpleri mutmain olmamıştır.⁴²⁶

Kays ve Seleme, Hz. Peygamber'in huzurundan ayrıldıktan sonra kendi aralarında konuşarak onun itaat edilmeye lâyık olmadığı sonucuna varmışlar ve Müslüman olmaktan vazgeçmişlerdir. Ancak bununla da kalmayıp sahabelerden birinin yanında gördükleri zekât

⁴²⁴ İbn Hacer, Cilt 1, s. 111.

⁴²⁵ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 259, 260.

⁴²⁶ Bkz. Köksal, Cilt 17, s. 164; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 311-313, 312 (dipnot); Cilt 6, s. 259 (dipnot).

develerini gasp edip, develerin muhafızını bağlamışlardır. Durum Hz. Peygamber'e haber verildiğinde Hz. Peygamber onlara lanet okumuştur.

Böylece atama iptal edilmiş ve Kays'ın görevi başlamadan son bulmuştur. Bu vaka, araştırdığımız kadarıyla, kaynakların yer verdiği Hz. Peygamber dönemine ait atamaların karşı tarafça iptal edildiği tek hadisedir.

1. 1. 6. 33. Necran

Yemen, Kufe ve Havran'da Necran adını taşıyan bölgeler olduğu, dolayısıyla buldukları yere nispetle anıldıkları rivayet edilmiştir.⁴²⁷ Burada ele alacağımız Necran, Yemen'de bulunan ve Necranü'l-Yemen olarak anılan bölgedir. Necran bölgesinin önemli ticaret yollarının kesiştiği bir vaha üzerinde olup halkın özellikle dokuma ve deri ürünleriyle şöhret buldukları kaydedilir. Hristiyan olan halk Hz. Peygamber'in Necran piskoposlarına hitaben yazdığı bir mektupla İslâm'a davet edilmiş, bunun üzerine Necranlılar Medine'ye bir heyet göndermişlerdir. Heyet Medine'ye vardığında Hz. Peygamber ibadetlerini ifa etmelerine müsaade etmiştir.

Necran heyeti Hz. Peygamber'le görüşmeleri esnasında Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu inançları vb. İslâm akâidine ters düşen bazı itikadi problemleri Hz. Peygamber'le tartışmaya kalkışmışlar, Hz. Peygamber bu esnada nazil olan Kur'an ayetleriyle⁴²⁸ kendilerine cevap vermiştir. Yine de ikna olmayan heyet Kur'an'ın emriyle mübahaleye davet edilmiş ve sonuçta buna cesaret edemeyerek İslâm hâkimiyetine girmeyi kabul etmişlerdir.⁴²⁹ Bundan sonra Necran, Yemen'de İslâm devletinin yönettiği bölgeler arasında yer almıştır.

Hz. Peygamber, Necran bölgesinde meskûn Belhârislilere karşı Halid b. Velid'in kumandasında bir seriyye göndermiştir. Ancak bu seriyyenin Hz. Peygamber'in Necran piskoposlarını davet etmeden önce ve başka bir sebeple gönderildiği kaydedilmiştir. Nitekim Belhârisliler İslâm'ı kabul etmişler, Necranlılar ise cizye ödemek şartıyla gayrı müslim bir tebaa olarak İslâm devletine tabi olmuşlardır. Yine Hamidullah, Necran'ın kaynaklara göre 9 yılında⁴³⁰ İslâm yönetimi altına girme zamanını, Hz. Peygamber'in Tebuk seferi öncesi⁴³¹ olarak tespit etmiştir.

---

⁴²⁷ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 333.

⁴²⁸ Âli İmran, 3/1-89.

⁴²⁹ Belâzurî, *Fütûh*, s. 73, 74; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 340, 341.

⁴³⁰ Mustafa L. Bilge, "Necran", *DİA*, Cilt 32, s. 507-508.

⁴³¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 516.

Hız. Peygamber'in Necranlılarla imzaladığı anlaşma mali yükümlülükleri tafsilatlı bir şekilde ifade etmekle beraber Necranlıların başta dini olmak üzere birçok haklarını koruma altına almıştır. Hız. Peygamber bu belgede, hiçbir piskopos, papaz veya keşişin görev mahallerinde değişikliğe gidilmeyeceğini ve dinsel anlamda yapılan atamaların kendilerine bırakılarak İslâm devletinin bu kadroya müdahale etmeyeceğini ifade etmiştir. Bunun dışında Hız. Peygamber Necran ekonomisinde önemli bir hamle olarak faizi yasaklamıştır.⁴³² Böylece hem İslâm'ın yasaklarına riayet ederek devletin hâkimiyetini idrak edecekler, hem de iktisadi sisteme sirayet edebilecek en sakıncalı tutumlardan olan faizden kurtulacaklardır. Yine Hız. Peygamber, devlete tabi olmadan önce Necran'da devam etmekte olan kan davalarının son bulması talimatını vermiştir. Bu şartlara ve cizye idaresine riayet ettikleri sürece Hız. Peygamber, bölgeye hiçbir askeri çıkarmanın yapılmayacağını temin etmiş, Necranlıların din ve vicdan hürriyetleri belirlenen kanunlar doğrultusunda himaye edilmiştir.⁴³³ İbn Sa'd'ın ifade ettiğine göre Necran ve çevresindeki ahalinin nefisleri, dinleri, malları, orada hazır bulunan ve bulunmayan mensupları, manastır ve kiliseleri Allah'ın koruması ve Peygamberin koruması altına alınmıştır.⁴³⁴

Hız. Peygamber Necranlılara İslâm devletini temsilen bir vali göndermeyi uygun bulmuştur. Bahreyn ve Uman gibi bazı bölgelerde rastlandığı üzere yönetimde eş başkanlara gidilmemiş, Necran'a gönderilen yegâne vali idareyi yürütmüştür.

Kaynaklarda Necran idaresinde zikredilen iki isimden biri Ebu Ubeyde b. Cerrah'tır. Ebu Ubeyde'nin Necran halkının, kendilerine İslâm'ı öğretecek⁴³⁵ cizyeyi tahsil etmek ve kendi aralarında meydana gelecek finansal ihtilafları çözecek emin bir sahabe talep etmeleri üzerine gönderildiği kaydedilir.⁴³⁶ Necranlıların yargı bağımsızlıkları Hız. Peygamber'in kendilerine sağladığı güvenceler arasında olmasına rağmen böyle bir talepte bulunmaları İslâm devletine olan güvenlerine işaret etmektedir. Ebu Ubeyd'in vazifesi daha çok mali yükümlülükler içerirse de yönetim karakterli olduğu anlaşılmaktadır. Hız. Peygamber, "Her ümmetin bir emini vardır. Benim ümmetimin emini Ebu Ubeyde'dir."⁴³⁷ ifadesiyle onun Necran'ın ihtiyaç duyduğu isim olduğuna karar vermiştir. Böylece bölgeye gönderilen Ebu Ubeyde, bir süre Necran'da kalarak vazifesini ifa etmiştir.

⁴³² Belâzurî, *Fütûh*, s. 73.

⁴³³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 518, 519.

⁴³⁴ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 341; Ebu Yusuf, s. 126, 127.

⁴³⁵ İbn Hacer, Cilt 3, s. 587.

⁴³⁶ Diyarbekrî, Cilt 2, s. 146; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 766.

⁴³⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 560; İbn Hacer, Cilt 3, s. 586.

Ebu Ubeyde'nin bölgede daha çok vergi toplamakla ve dini öğretmekle alakadar olduğu, bunların sıra daha çok finansal olmak üzere anlaşmazlıkları çözme yetkisini havi bir çeşit yargı idaresini yürüttüğü kaydedilmiştir. Hz. Peygamber, anlaşmazlıkları çözme hususunda Ebu Ubeyde'ye, "Aralarında adaletle hükmet."⁴³⁸ şeklinde bir öğüt ve talimat vermiştir. Sıddıqui'nin kaydettiğine göre İbn İshak bu görevi "devlet idaresi" şeklinde isimlendirirken, İbn Haldun "bölgenin hamil valisi" olarak telakki etmiştir. Yine İbn Sa'd, Ebu Ubeyde'ye ait, kaşında "el-Humus Lillah (Beşte biri Allah'a aittir)" ibaresi yazılı⁴³⁹ bir yüzükten söz eder ki Sıddıqui bu yüzüğü Ebu Ubeyde'nin valiliğinin mührü olarak telakki etmiştir.⁴⁴⁰ Mühür taşıma Hz. Peygamber'in âmilleri arasında yaygın bir uygulama olmayıp nadir rastlanan bir durumdur.

Bazı kaynakların rivayetlerine göre ise bölgeye tayin edilen vali Amr b. Hazm'dır.⁴⁴¹ Sahih kabul edilen pek çok kaynak bu rivayete yer vermiştir. Ancak daha önce İslâm'ı kabul eden Belhârislilerin idaresini yürütmek üzere Amr b. Hazm'ın gönderildiğine dair rivayetler mevcuttur. İbn Sa'd'ın kaydettiği bir rivayet ise meseleyi aydınlatacak mahiyettedir. Buna göre Amr, Necran ile Haris oğullarının vilayetlerine tayin edilmiştir. Haris oğullarının oturdukları bölgenin Necran toprakları dâhilinde olduğu göz önüne alındığında bu rivayet oldukça makuldür. Yine İbn Sa'd ve birçok müellif Hz. Peygamber'in Amr'ı Necran'a gönderirken kendisine verdiği meşhur bir belgeden söz etmişlerdir. Bu belgede mali yükümlülükler tafsilatlı bir şekilde zikredilirken günlük hayatta yerine getirilecek ibadetlere dahi yer verilmiştir. Demek ki Müslüman olan bir kesim söz konusudur. Necranlıların dinlerinde kaldıkları ve cizye vergisine tabi tutuldukları göz önüne alındığında, söz konusu Müslüman kesimi Haris oğullarının teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Belâzuri, Necran bölgesine vali olarak Amr b. Hazm'ın gönderildiğine dair görüşü benimsemekle beraber, bölgeye Ebu Süfyan'ın gönderildiği şeklinde bir rivayetin olduğunu ifade etmiştir. Bu rivayete göre Necran âmili önce Amr olarak belirlenmiş, bir süre sonra ise Ebu Süfyan gönderilmiştir. Hatta Hz. Peygamber'in vefatı esnasında Necran'da vali sıfatıyla bulunan kişi Ebu Süfyan'dır.⁴⁴² Ancak bu rivayet, Hz. Peygamber'in vefatı esnasında Ebu Süfyan'ın Mekke'de bulunduğu dair haberler göz önüne alınarak tenkit edilmiştir.⁴⁴³

⁴³⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 768.

⁴³⁹ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 480.

⁴⁴⁰ Sıddıqui, s. 252.

⁴⁴¹ Kettânî, Cilt 1, s. 401, 402; Danişman, Cilt 2, s. 220; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, Cilt 1, s. 230.

⁴⁴² Belâzurî, *Ensabu'l-Eşraf*, Cilt 1, s. 230 Belâzurî, *Fütûh*, s. 81.

⁴⁴³ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 8.

Hz. Peygamber Amr b. Hazm'ı geniş yetkilerle donatarak Yemen'de iki vilayeti kendisine tevdi ettiğinde Amr'ın 17 yaşında olduğu kaydedilmiştir. Hamidullah, Amr'ın Yemen'de genel vali pozisyonunda bulunduğunu⁴⁴⁴ ifade ederek yetki alanını genişletmiştir. Nitekim bu tespit, Hz. Peygamber'in âmil göndermesi açısından en kalabalık sayıya sahip olan Yemen'de birçok âminin Amr'ın idaresine bağlandığı anlamına gelmektedir. Yine Amr'ın

Zikredilen iki valinin de Necran bölgesine gönderildikleri kaynaklar tarafından tasdik edilmiştir. Sıddıqui'ye göre Ebu Ubeyde'nin gönderilmesini Amr b. Hazm'dan önceye yerleştirmek gerekir. İki sahabeyle ilgili rivayetler göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in vefatı sırasında Necran'da bulunanın Amr b. Hazm olduğu⁴⁴⁵ sarihtir. Yine Ebu Ubeyde'nin bu süre zarfında Medine'de bulunduğu dair haberler mevcuttur. Böylece Sıddıqui, Necran'a önce Ebu Ubeyde'nin gönderildiğini, ancak daha sonra atama değişikliğine gidilerek Amr'ın Ebu Ubeyde'nin yerine gönderildiğini tespit etmiştir.⁴⁴⁶

Halkın dini eğitimini yürütme mesuliyetinin iki valiye de tevdi edildiğini ifade etmek gerekir. Buradan hareketle Amr'a nispetle daha önce gönderilen Ebu Ubeyde'nin de alakadar olduğu Müslüman bir kesimin varlığından söz edilebilir. Amr'ın yetki alanı gibi Ebu Ubeyde'nin de Belhârisliler üzerinde en azından bir süre idareci olduğu muhtemeldir.

Amr'a verilen, feraiz, sünen, sadaka ve diyetleri⁴⁴⁷ ihtiva eden belge ise ilim erbabı arasında meşhur⁴⁴⁸ bir belge olup pek çok hükmün istinbat edildiği bir referans mahiyetindedir. Bu belge tafsilatlı bir zekât tarifesi olmasının yanında valinin sosyal ve dini hayatı düzenlemesinde esas alması gereken bir kurallar silsilesidir. Hz. Peygamber Amr'a hitaben yazdırdığı bu belgede, Amr'a hakta yumuşak, haksızlıkta sert bir tutum takınmasını, öğretim faaliyetlerini icra ederken anlayışlı davranması gerektiğini tembihlemiştir. Yine gönderildiği bölgede adaletle hükmetmesini, insanlara hak ve borçlarını bildirmesini, dini yükümlülüklerini kavramaları hususunda hassas bir tavır takınarak halkı inzar ve tebşir etmesini emretmiştir. Hz. Peygamber ayrıca Amr'ın insanlar arasında bir tahrik olduğunda kabile ve aşiretlere çağırmayı yasaklamasını, böylelikle davaların tek olan Allah olmasını, aksi takdirde gerekirse kılıçla kesilmeleri yoluyla bunu temin edinceye kadar çalışmasını buyurmuştur. Göze çarpan bu birkaç maddenin dışında Amr, günlük ibadetler hakkında

⁴⁴⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 760.

⁴⁴⁵ Taberî, Cilt 2, s. 196; Diyarbekrî, Cilt 2, s. 144.

⁴⁴⁶ Sıddıqui, s. 252.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 845.

⁴⁴⁸ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 333, 334.

bilgilendirilerek, halkın dini ve sosyal hayatlarının işleyişine nezaret etmekle sorumlu tutulmuştur.⁴⁴⁹

1. 1. 6. 34. Benî Haris b. Ka'b

Arabistan'da Hristiyan nüfus yoğunluğuna sahip Necran bölgesinden olan Benî Haris kabilesi Belharîs olarak da isimlendirilir. Müşrik ve Hristiyan halktan teşekkül eden topluluk Mezhiclerin bir koludur.⁴⁵⁰

İslâm'ı kabul etmeleri Hz. Peygamber'in Halid b. Velid'i (ö. 21/642) kendilerine göndermeleriyle olmuştur. Hz. Peygamber Halid'e üç güne kadar savaşmadan onları İslâm'a davet etmesini, kabul etmezlerse savaşmasını emretmiştir.⁴⁵¹ Kabul ettikleri takdirde ise Halid b. Velid içlerinde bir süre kalacak, zekâtlarını toplayacak ve kendilerine dini öğretecektir. Haris oğulları verilen mühlet dolmadan İslâm'ı kabul edince, Hz. Peygamber'in talimatları doğrultusunda, Halid b. Velid zikredilen muamelede bulunmuştur. Vaziyeti bildiren yazışmalar neticesinde Hz. Peygamber Halid'den, Harisoğullarından bir heyetle Medine'ye dönmesini istemiştir.⁴⁵²

Hz. Peygamber'in Hintlilere benzettiği⁴⁵³ heyet Medine'ye gelerek burada altı ay kadar kalmış, bu süre zarfında İslâm'ı öğrenmeye gayret etmişlerdir. Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in heyet ayrılmadan önce içlerinden Kays b. Husayn'ı vali⁴⁵⁴ ve hatta kumandan⁴⁵⁵ tayin ettiği kaydedilir. Şu var ki klasik literatürde başka bir isim göze çarpar ki bu, Amr b. Hazm'dır. Hz. Peygamber, heyet Medine'den ayrıldıktan sonra Amr b. Hazm'ı bu bölgeye vali tayin ederek kendisine oldukça geniş yetkiler tevdi etmiştir. Buradan hareketle Amr'ın gönderilmesiyle Kays b. Husayn'ın görevinin son bulduğu kanısına varmak doğru olmayacaktır. Kaynaklarda meseleyle alakalı bir malumat bulunmamakla beraber Kays'ın valiliğe değil kabile başkanlığına getirildiği veya valiliğe atandığı rivayeti esas alınırsa, yetkileri kendi kabilesini kapsayan yerel bir yönetici olup sonuçta Amr b. Hazm'ın yönetimine bağlandığı düşünülebilir.

⁴⁴⁹ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 333; İbn Hişâm, Cilt 4, s. 502; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 224, 228 (No: 105, 106 a/b); Köksal, Cilt 17, s. 43.

⁴⁵⁰ Mustafa Ağırman, "Benî Haris", *DİA*, Cilt 16, s. 198.

⁴⁵¹ Eminoğlu, Cilt 2, s. 506.

⁴⁵² Diyarbekri, Cilt 2, s. 144.

⁴⁵³ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 339 (eş-Şâmile).

⁴⁵⁴ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 535.

⁴⁵⁵ Köksal, Cilt 17, s. 26.

Kays b. Husayn, Darekutnî (ö. 385/995) ve İbn İshak'ın sahabe listelerinde yer alır.⁴⁵⁶ Zu'l-Gussa olarak da anılan Kays'ın kabilesinin idaresine yönelik ne tür çalışmalarda bulunduğu rastlanmaz. Bununla beraber Hz. Peygamber'in kendisine bir belge yazdığı rivayet edilir. Bu belge; kabilesinin İslâm dini üzere kalıp gereklerini yerine getirdikleri takdirde Allah ve Resulünün korumasında olacaklarını ve kendilerine bir imtiyaz olarak askerlik ve öşür vergilerinden muaf tutulduklarını, bununla beraber zekât vergisiyle yükümlendirildiklerini ifade eder.⁴⁵⁷ Her ne kadar Hz. Peygamber'in vesikalarında yer verdiği bu tarz ifadeler, genellikle âmilin yetkileri ve görevleriyle ilgili ipuçları içerse de Kays'ın yetki alanını tespit etmek güçtür. Yine de Kays'ın önemli ve nüfuzlu bir lider olduğu sonucuna Hz. Ömer'den rivayet edilen şu sözlerden varıyoruz: "Zu'l-Gussa'nın kızı için de olsa, nikâh için zevcenize vereceğiniz mehirde Hükümetçe belirlenen sınırı aşmayınız."⁴⁵⁸

Bölgenin genel âmili Amr b. Hazm'a gelince; o bazı kaynaklarda zekât âmili olarak kaydedilmişse de vardığımız kanaate göre sadece vergi memuru olarak gönderilmemiştir. Bilakis vergi idaresi, Amr'ın vilayet yetkilerinin sınırları içine sokulmuştur. Amr, henüz 17 yaşındayken ataması yapılmış, heyetle beraber⁴⁵⁹ veya heyetin ayrılmasından sonra⁴⁶⁰ yola çıkmıştır. İbn Hacer Amr'ın ilgilenmesi gereken işleri; kabileye Kur'an'ı öğretmek, sadakalarını toplamak ve dini anlayış kazandırmak şeklinde sıralar.⁴⁶¹ Amr'a verilen belge incelendiğinde ise görev ve yetkileri hususunda şöyle bir tablo ortaya çıkar:⁴⁶²

- Örf ve adetlerin işleyişine nezaret ederek yöre halkının ahlâk ve manevî değerlerine önem verilmesi,
- Adlî işler,
- Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi,
- Vergilerin toplanması,
- İslâm inancının yerleştirilerek bilgi ve birikimlerinin yayılmasının sağlanması,
- Âdâba aykırı her türlü fiili önleyerek asayişin sağlanması,
- Temizlik ve sağlığın korunması,
- Medenî hukuk ve cezaî hukuk eğitimi.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 916.

⁴⁵⁷ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 191 (No:90).

⁴⁵⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 522.

⁴⁵⁹ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 334.

⁴⁶⁰ Diyarbekrî, Cilt 2, s. 144; İbn Hişâm, Cilt 4, s. 502.

⁴⁶¹ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 363.

⁴⁶² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 521, 640; Taberî, Cilt 2, s. 195.

Görüldüğü üzere yetki ve görevler ne kadar geniş tutulursa, yükümlülük de artmakta ve idarecinin işi zorlaşmaktadır. Hz. Peygamber'in geniş yetkili âmillerini seçerken daha titiz davrandığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Amr'ın yaşı ise Hz. Peygamber'in genç ve dinamik kadrosuna ters düşmemektedir.

Bölgeden pek çok aileye, daha çok arazi ve su kaynaklarının tahsisi konu edilen, imtiyaz mektupları verilmiş ve Amr kendisine verilen meşhur belgeyle birleştirerek müstakil bir eser elde etmiştir.⁴⁶³ Amr'a verilen belge oldukça tafsilatlı olmakla beraber bölgenin yeni Müslüman olması dikkate alınarak, günlük ibadetlere dahi yer verilmiştir.⁴⁶⁴ Resulullah vefat ettiğinde Amr b. Hazm görevini yürütmekteydi.⁴⁶⁵

1. 1. 6. 35. San'a

Yemen'in en önemli kentlerinden biri olan San'a, Hz. Peygamber'in doğumundan önce Ebrehe'nin dini merkez haline getirmek istediği şehirdir. Hz. Peygamber Yemen valisi Bâzân'a elçi göndererek onun Müslüman olmasını sağlamış ve böylece bölgenin önemli bir kısmı İslâm hâkimiyetine dâhil olmuştur. Bu esnada San'a'nın Sasanilere bağlı olduğu kaydedilir.⁴⁶⁶

Hz. Peygamber, Bâzân'ın vefatına kadar Yemen vilayetini yalnızca onun yürütmesini uygun görmüş ve başka bir idari atama yapmamıştır. Ancak Bâzân'ın vefatını müteakiben bazı yeni topluluklar da İslâm'ı kabul ederek Hz. Peygamber'in Yemen'deki hâkimiyet alanının genişlemesine olanak sağlamışlardır. Hz. Peygamber, bundan sonra bölgeye daha fazla yönetici ve zekât memuru atamaları yaparak Yemen üzerinde tam bir kontrol sağlamayı amaçlamıştır.

Ne var ki San'a bölgesine yapılan atamalar hususunda muhtelif rivayetler mevcuttur. Bâzân'ın oğlu Şehr'in, babasının vefatından sonra Hz. Peygamber'in valiliğini üstlenerek, babasının yerine geçtiğine dair pek çok rivayete rastlanır. Bâzân'ın konağının San'a'da olduğu⁴⁶⁷ ve idari işlerini buradan yürüttüğü kaydedilir.⁴⁶⁸ Hz. Peygamber Şehr'i, babasının

⁴⁶³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 521.

⁴⁶⁴ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 224-227 (No: 105); Taberi, Cilt 2, s. 195.

⁴⁶⁵ Şulul, s. 935; Selman Başaran, "Amr b. Hazm", *DİA*, Cilt 3, s. 85; Diyarbekri, Cilt 2, s. 144;

⁴⁶⁶ Mustafa L. Bilge, "San'a", *DİA*, Cilt 36, s. 88-90.

⁴⁶⁷ Kettâni, Cilt 1, s. 398.

⁴⁶⁸ Mustafa Fayda, "Bâzân", *DİA*, Cilt 5, s. 283-284.

yerine San'a'ya tayin etmiştir.⁴⁶⁹ Farklı olarak bütün Yemen'in idaresi Şehr'e bırakılmamış, bölgelere ayrılarak muhtelif idarecilere tevdi edilmiştir.

Kaynaklara göre Bâzân, 10 yılında vefat etmiştir.⁴⁷⁰ Hemen sonra yerine geçen oğlunun da vilayeti uzun sürmemiş ve San'a merkezli Esved el-Ansî isyanında, Esved'in adamları tarafından öldürülmüştür. İbn Hişam (ö. 218/833) ve Taberi ise Bâzân'ın vefatından sonra Hz. Peygamber'in San'a'ya Muhacir b. Ebi Umeyye'yi gönderdiğini ve Esved'in isyanı esnasında Muhacir'in orada bulunduğunu kaydetmişlerdir.⁴⁷¹ İbn Sa'd'ın da zikrettiğine göre bu görevlendirmede Muhacir vali olarak gönderilmiştir.⁴⁷² Böylece iki âmilin de atamaları hemen hemen aynı zaman dilimine denk geldiği izlenimini vermektedir. San'a'nın bölünerek iki valiye tevdi edildiği ihtimali akla gelse de rivayetler böyle bir ayrımı desteklememektedir. Hz. Peygamber'in Şehr'i babasının yerine genel vali olarak atadığına dair bir bilgiye de rastlanır⁴⁷³ ki bu durumda Şehr'in genel idareyi San'a üzerinden yürüttüğü ve şehrin idaresinin diğer bölgeler gibi başka bir valiye tevdi edildiği sonucuna varılır.

Belâzuri ve İbn Hazm'ın (ö. 454/1064) da kaydettikleri diğer bir görüşe göre Hz. Peygamber San'a'ya Halid b. Said'i yönetici olarak tayin etmiştir.⁴⁷⁴ Ancak bazı rivayetler Halid'in görevinin vergi idaresine dair olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁷⁵ Belâzuri'ye göre Halid b. Said Hz. Peygamber vefat ettiğinde Ümeyyeoğullarının mensubu olup aktif olarak görevini icra eden dört âmilden biridir. Muhacir'i San'a'ya tayin eden ise Hz. Ebu Bekir'dir.⁴⁷⁶ Ne var ki Halid'in Ferve b. Müseyk ile beraber Murad, Mezhic ve Zübeyd bölgelerinin zekât idaresini üstlendiği ve Hz. Peygamber'in vefatına kadar bu görevde kaldığına dair rivayetler mevcuttur.⁴⁷⁷ San'a'ya vali olarak gönderilmesi, Muhacir'in daha önceki görevinden ayrılmamış olsa bile bölgeden ayrıldığı anlamına gelir. Zekât idaresi sürekli ikameti gerektirmezken, valilerin genellikle görev mahallerinde ikamet ettikleri bilinmektedir. İbn Abdülber ise Halid b. Said'in Mezhic sadakalarına ve San'a'ya gönderildiğini, Hz. Peygamber vefat ettiğinde Yemen'de bulunduğunu kaydetmiştir.⁴⁷⁸ Öte yandan sadece

⁴⁶⁹ Bilge, "San'a", Cilt 36, s. 88-90; Şulul, s. 1031; Köksal, Cilt 17, s. 331; Fayda, "Bâzân", Cilt 5, s. 283-284.

⁴⁷⁰ Köksal, Cilt 17, s. 330.

⁴⁷¹ İbn Hişam, Cilt 2, s. 506; Taberi, Cilt 2, s. 204.

⁴⁷² İbn Sa'd, Cilt 6, s. 95; Zekeriya Güler, "Muhacir b. Ebu Umeyye", *DİA*, Cilt 30, s. 389-390.

⁴⁷³ İbn Hazm, Cilt 1, s. 23; Sıddıqui, s. 484.

⁴⁷⁴ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Cilt 1, s. 230; İbn Hazm, Cilt 1, s. 23.

⁴⁷⁵ M. Yaşar Kandemir, "Halid b. Said b. As", *DİA*, Cilt 15, s. 287-288.

⁴⁷⁶ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 80.

⁴⁷⁷ Taberi, Cilt 2, s. 199;

⁴⁷⁸ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 124.

Kettanî, San'a'ya ve ona bağlı bölgelere Halid b. Velid'in gönderildiğine dair bir habere yer vermiştir.⁴⁷⁹

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in Şehr'den sonra San'a'ya kimi tayin ettiği ihtilaflıdır. Rivayetler Halid'in de Muhacir'in de yönetici olarak atandıklarına yer vermişlerdir. Mamafih Halid b. Said'in vergi idaresini yürüttüğüne dair bir haber mevcuttur. İbnü'l-Esîr ise ihtilaflara ışık tutacak mahiyette bir bilgi kaydetmiş ve Hz. Peygamber'in Muhacir'i San'a'ya zekâtları toplamak üzere gönderdiğini ifade etmiştir. Nitekim İbn Hişam ve Taberi'nin rivayetiyle çelişmemektedir. Yine İbnü'l-Esîr de Muhacir'in Esved isyanı başlattığında San'a'da bulunduğunu haber vermiştir.⁴⁸⁰ Böylece Muhacir b. Ümeyye ve Şehr b. Bâzân'ın aynı tarihlerde bölgede hangi sıfatla buldukları belirlenmiş olur.

Yukarıda kaydettiğimiz muhtelif rivayetler ışığında, Hz. Peygamber'in San'a yöneticilerinin sırasıyla, Bâzân, Şehr b. Bâzân ve Halid b. Said olduğunu söyleyebiliriz. Muhacir b. Ebu Ümeyye'nin, Hz. Peygamber döneminde, muhtemelen Şehr b. Bâzân'la aynı zaman diliminde, San'a'ya zekâtları toplamak üzere gönderildiği, daha sonra Hz. Ebu Bekir tarafından vali tayin edildiği anlaşılmaktadır. Yine Halid b. Said'in vergi idaresini ihtiva eden bir yetkiye sahip olduğu görülmektedir.

1. 1. 6. 36. Zebîd, Aden ve Bağlı Bölgeler

7/628 yılında⁴⁸¹ Hz. Peygamber'e 50 kişilik bir heyetle gelen Eş'ar heyeti, Müslüman olduklarını bildirmişlerdir. Hz. Peygamber'in bu heyetten memnun kaldığı ve onlar hakkında, "İnsanlar arasında Eş'arîler, miskten bir keseye benzerler." Buyurduğu kaydedilmiştir.⁴⁸² Bu heyetin fırtına sebebiyle gemiyle birlikte Habeşistan'a sürüklendikleri için oradaki Muhacirlere katıldıklarına dair haberler de mevcuttur.

Hz. Peygamber, 50 kişilik heyet mensuplarında biri olan Ebu Musa el-Eş'arî'yi (ö. 42/662-63) seçerek onu Bâzân'ın idaresinden sonra Yemen vilayetine gönderdiği bazı sahabelerle birlikte göndermiştir. Sıddıqui, ilginç bir rivayete de yer vermiştir ki buna göre Ebu Musa iki kişi birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmış, bu iki kişi Hz. Peygamber'den vergi toplama görevi talep etmişlerdir. Ebu Musa ise bu istekten haberi olmadığını beyan

⁴⁷⁹ Kettânî, Cilt 1, s. 404.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt 2, s. 277; Said Havva, Cilt 3, s. 356.

⁴⁸¹ Cengiz Tomar, "Zebid", *DİA*, Cilt 44, s. 165-167.

⁴⁸² İbn Sa'd, Cilt 1, s. 333.

ederek Hz. Peygamber'den özür dilemiştir. Hz. Peygamber görev taleplerini reddetmiş ve sonuçta bu üç kişiden sadece Ebu Musa'ya görev tevdi edilmiştir.⁴⁸³

Kaynaklar Ebu Musa'nın gönderildiği bölge hakkında pek çok rivayet içermekle beraber, merkezi Me'rib, Zebid ve Aden olan, Rima ve Tihâme sahilleri gibi bağlı bölgeleri de ihtiva eden ve Yemen'in aşağı tarafında yer alan geniş bir mıntıkanın Ebu Musa'nın idaresine verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁸⁴ Bölgeye gönderilen ilk İslâm valisinin Ebu Musa olduğu kaydedilir.⁴⁸⁵ Diyarbekrî, Ebu Musa'nın gönderildiği tarihi hicretin 10/631 yılında Veda haccından önce Hz. Peygamber'in Tebük'ten ayrılmasından sonra Rebiülevvel ayı olarak belirlemiştir.⁴⁸⁶

Hz. Peygamber'in Ebu Musa'yı ne sıfatla gönderdiği konusunda da muhtelif rivayetler mevcuttur. Bazı kaynaklar onun zekât âmili olduğunu, bazıları da vali olarak gönderildiğini rivayet etmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında Ebu Musa'nın zekât idaresini de ihtiva eden geniş salâhiyetlere sahip olduğu görülmektedir. Ebu Musa'dan aktarılan bir rivayete göre, Hz. Peygamber, Yemen'e gönderdiği beş isimle beraber onu göndermiştir. Diğer dört kişi ise, Muaz b. Cebel, Tahir b. Ebu Hâle, Ukkâşe b. Sevr ve Halid b. Said b. Âs'tır. Kaynaklar Yemen'de en yetkili ismin Muaz b. Cebel olduğunda ittifak halinde olmalarına karşın, Ebu Musa'nın da benzer yetkilerle donatıldığını rivayet etmektedirler.⁴⁸⁷ Muaz, eğitim faaliyetlerini, kadılığı ve zekât idaresini içine alan bir tür özel valilikle beraber, Yemen âmillerinin amiri olmayı da üstlenmiştir. Ondaki hemen sonra Ebu Musa'nın ismi geçmektedir ki bu durum benzer yetkilere sahip olduklarını düşündürmektedir. Nitekim Ebu Musa'nın zekât topladığına ve halkın eğitimiyle alakadar olarak İslâm şeriatını öğrettiğine ve bölgesinde İslâm'ın yayılması için çalıştığını açıkça ifade eden rivayetler mevcuttur.⁴⁸⁸

Ebu Musa'nın, "Kadı'nın, hakkı, gecenin gündüzden fark edildiği gibi görmedikçe hüküm vermemesi gerekir."⁴⁸⁹ şeklinde bir ifadesinin bulunduğu kaydedilmiştir ki, kaza işlerinde genel bir prensip içermekle beraber Ebu Musa'nın kaza işlerinde rol aldığına da işaret etmektedir. Ebu Musa'nın Hz. Peygamber'in adalet teşkilatının bir parçası olduğuna

⁴⁸³ Sıddıqui, s. 315.

⁴⁸⁴ Kettânî, Cilt 1, s. 404; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 81; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 664; Belâzurî, *Ensabu'l-Eşraf*, Cilt 1, s. 230; İbn Hacer, Cilt 4, 412; Sıddıqui, s. 256; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsa el-Eş'arî", *DİA*, Cilt 10, s. 190-192.

⁴⁸⁵ Mustafa L. Bilge, "Aden", *DİA*, Cilt 1, s. 367-369.

⁴⁸⁶ Diyarbekri, Cilt 2, s. 142.

⁴⁸⁷ Köksal, Cilt 17, s. 60

⁴⁸⁸ Mahmud Esad Seydişehri, *Tarih-i Din-i İslâm*, çev. Ahmed Lütfî Kazancı, İstanbul, Marifet Yayınları, 1983, Cilt1 s. 852.

⁴⁸⁹ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 349.

dair rivayetler de mevcuttur. Nitekim Sıddıqui'nin ifade ettiğine göre Ebu Musa, kaynakların hakkında kadı, amir ve câbi (vergi toplama memuru) olarak birçok isim verdikleri memurlardandır. Bu, bazı memurların sorumluluklarının, sayılan salahiyetleri ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in sisteminde henüz güçler ayrımı söz konusu olmadığından kadılık genel yönetimin bir parçası olmuştur.⁴⁹⁰

Yine Muaz'ın, Yemen'in yukarı bölgelere gönderilmesine karşın Ebu Musa'nın da aşağı bölgelerine gönderildiği kaydedilmiştir.⁴⁹¹ Böylece iki kanatta da iki önemli isim halk ile devlet arasındaki köprüyü oluşturarak, halkın her türlü ihtiyacına cevap vereceklerdir. Hz. Peygamber'in, "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz." şeklindeki meşhur hadisini, Ebu Musa ve Muaz'a birlikte söylediği kaydedilmiştir.⁴⁹² Hatta bu rivayete göre Hz. Peygamber onlara birbirleri ile uyum içinde çalışmalarını ve anlaşmazlığa düşmemelerini buyurmuştur.⁴⁹³

Ebu Musa ile Muaz'ın zaman zaman birbirlerini ziyaret ettikleri de kaydedilmiştir. Hatta Muaz'ın gerçekleştirdiği bu ziyaretlerden birinde Ebu Musa'nın bölgesine girince henüz bineğinden inmeden bir Yahudi'nin bağlı olduğunu gördüğü ve mürted olduğu izah edilen bu Yahudi'nin boynu vurulmadan Muaz'ın bineğinden inmeye yemin ettiği kaydedilmiştir.⁴⁹⁴ Bazı kaynaklara göre bu rivayet aynı zamanda Ebu Musa'nın bölgesinde meskûn Yahudilerin olduğuna işaret etmektedir.⁴⁹⁵ Ancak bu Yahudilerden cizyenin kim tarafından tahsil edildiği bilinmemektedir. Ebu Musa'nın zekât idaresini üstlendiği açıktır. Ancak cizye topladığına veya cizye mallarını merkeze ulaştırdığına dair bir habere rastlanmamaktadır. Bölgeye gönderilen diğer beş ismin de muhtelif nahiyelerin idaresini üstlendiği yer almıştır. Müstakil bir cizye görevlisinden de söz edilmediğine göre bu durumda cizye idaresinin de Ebu Musa'nın salahiyetinde olduğu akla gelmektedir. Ebu Musa, bu geniş bölgede vergilerin tahsili ve dağıtımı için görevlendirmeler yapmış olmalıdır. Ancak kaynaklar bu doğrultuda rivayetlere yer vermemişlerdir.

Ebu Musa'nın Kur'an'ı çok güzel okuduğu⁴⁹⁶ ve Hz. Peygamber'in onun hakkında, "Bu âl-i Dâvûd'un mizmarlarından"dır." buyurduğu rivayet edilmiştir.⁴⁹⁷

---

⁴⁹⁰ Sıddıqui, s. 274.

⁴⁹¹ Şakir, Cilt 2 s. 142.

⁴⁹² Özkuyumcu, Cilt 2, s.490.

⁴⁹³ Köksal, Cilt 17, s. 60, 61.

⁴⁹⁴ Ebu Yusuf, s. 279.

⁴⁹⁵ Özkuyumcu, Cilt 2, s. 490.

⁴⁹⁶ İbn Kuteybe, s. 182.

1. 2. MALÎ İDARENİN KADEMELERİNDE ÂMİLLİK

Hız. Peygamber'in mali idaresi, hicretten sonra gerçek ve noksansız bir devleti teşkil ederken, şekillendirdiği kurumların önemli bir ayağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Medine devresinin ilk 7/628 yılında mali gelişmeler olmuşsa da kurum olarak sistematik bir vergi idaresi ancak sonraki tarihlerde tekâmül etmiştir. Kur'an, toplumda sadaka bilincini uyandırdıktan sonraki merhale olarak ödenmesi farz olan bir sadakayı ortaya koymuştur. Müslüman devletin sınırları gayrimüslim halkları bünyesine katınca ise eşitliğin bir gereği olarak, bu halktan da bir vergi tahsil edilmesini uygun görmüştür. Kur'an, zekât adını verdiği farz sadakanın toplanması, dağıtılması vb. işlerde görev alan çalışanları "âmil" olarak zikretmiştir ki, bu asırlar boyunca aynı işte çalışanların adının belirlenmesine olanak sağlamıştır. Peygamber devrinde, zekâtla alakalı her türlü vazifeyi icra edenlere âmil dendiği gibi, mali idarenin herhangi bir ayağında görev alan memurlar için de aynı tabir kullanılmıştır. Bu sebeple, İslâm devletinin gelir kaynaklarının tespit edilmesi ve ilgili memurlukların incelenmesi gerekmektedir.

Hız. Peygamber, İslâm'ın girdiği bütün bölgelere vergi memurları göndermiştir. Merkeze bağlılığın bir göstergesi olarak toplanan vergilerin bir kısmı, âmiller tarafından Medine'ye ulaştırılmıştır. Medine halkı vergilerini bizzat Hız. Peygamber'e takdim edebilmişse de Medine'de bulunan halkın vergilerini toplamak üzere bazı görevlendirmelerin de yapıldığı bilinmektedir. 3/325 yılından 11/632 yılına kadar Medine'de bulunan bahçelerin ürünlerini tahmin etmekle görevlendirilen Ferve b. Amr, Medine'de yapılan görevlendirmeler arasında zikredilebilir.⁴⁹⁸ Merkezin dışında kalan bölgelere ise âmiller atayan Hız. Peygamber, bu yolla İslâm devletinin gelirlerini toplatmış ve gerekli yerlere sarf etmiştir.

1. 2. 1. İslâm Devletinin Gelir Kaynakları Ve İlgili Memurluklar

1. 2. 1. 1. Müslüman Kaynaklı Gelirler: Zekât Ve Öşür

Sözlükte artma, arıtma ve bereket gibi anlamlara karşılık gelen zekât, ıstılahta, Kur'an'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan müslümanların malından alınan belli bir payı ifade eder.⁴⁹⁹ Sadakanın İslâm dininin sınırları çerçevesinde sahip olduğu ehemmiyet malumdur. Kur'an ve Hız. Peygamber defaten sadakanın önemine

---

⁴⁹⁷ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 349.

⁴⁹⁸ Sıddıqui, s. 512.

⁴⁹⁹ Mehmet Erkal, "Zekât", *DİA*, Cilt 44, s. 97-207; Nihat Dalgın, "Zekât Hükümleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2003, s. 43.

vurgu yapmış, ibadetler arasında, kişinin kendi kazancı ve sosyal adaletin tesis edilerek toplumun refah düzeyinin yükseltilmesinde, sadakanın sahip olduğu işlevler gözler önüne serilmiştir. Mâverdi, sadakanın zekât, zekâtın da sadaka olduğunu; yani isim olarak ayrılışlar da mana olarak aynı şeye işaret eden iki kelime olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰⁰ Aslında sadaka daha umum bir kavram olup gönüllü olarak yapılan her türlü yardımı da ihtiva eder. Müslüman toplumun ülfetini tesis eden her türlü tutum, sadakanın manasına dâhil olur ve kapsamını genişletir. Zekât, Kur'an'da tekil ve çoğul formlarıyla on üç yerde zikredilen sadakadan⁵⁰¹, temelde farz olan bir ibadeti ifade etmesi yönüyle ayrılır. Zekât, mükelleflerinin, muayyen şartları haiz mallarından tahsil edilerek, sadece Kur'an'ın belirlediği sekiz sınıfa sarf edilebilen bir devlet vergisidir.

Toprak mahsullerinden tahsil edilen zekâtı ifade etmek üzere de, sözlükte “onda bir” manasına karşılık gelen oşür terimi kullanılmıştır. En'am suresinin 141. ayetinde, müslümanlara hasat günü mahsullerinin haklarını vermelerini ihtiva eden emir, ziraî ürünlerdeki mali mükellefiyetleri ortaya koyan naslardan biri olarak telakki edilir.⁵⁰² Yine “Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak sizin için yerden çıkardıklarımızdan hayra harcayın.”⁵⁰³ mealindeki ayette, “yerden çıkardıklarımızdan” ifadesi oşür vergisi, “kazandıklarımızdan” ifadesi ise ticaret mallarından tahsil edilecek zekât olarak yorumlanmıştır.⁵⁰⁴ Oşür, müslüman halktan tahsil edilen bir vergidir ve Arap veya acem topraklarından halkları üzerinde Müslüman olan araziler sahiplerinin ve oşür arazileridir. Medine ve Yemen toprakları bu bağlamda değerlendirilebilir. Keza Arap putperestleri gibi kendilerinden cizye kabul edilmeyen kimselerin arazileri de oşür arazisidir.⁵⁰⁵

Tarih boyunca toplumlarda, gelir düzeylerindeki farklılık, insanlar arasında fakir ve zengin olmak üzere iki sınıf meydana getirmiştir. İslâm'ın amacı, bu iki sınıf arasında eğitim, hukuk ve birçok cihetten uçurumların açılmasına mahal vermeden sosyal adaleti tesis etmektir. Belli bir gelir düzeyini elde eden zenginler, maddi anlamda güce kavuştukları için, güçlerinin doğru bir şekilde yönlendirilmesi ve fakirlerin aleyhinde kullanılmasının önüne geçilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bir ülke, zengin kaynaklara sahip olsa bile, dağılımın eşitliğe ters düşecek bir biçimde olması toplumda aristokrat bir kesimin ve imkânsızlıklar içinde kıvranan yoğun bir fakir nüfusun meydana gelmesine sebep olacaktır. Eski devirlerde

⁵⁰⁰ Mâverdi, s. 218.

⁵⁰¹ Bkz. Ali Duman, “Sadaka”, *DİA*, Cilt 35, s. 383-384.

⁵⁰² Mehmet Erkal, “Oşür”, *DİA*, Cilt 34, s. 97-100.

⁵⁰³ Bakara, 2/267.

⁵⁰⁴ Serahsî, Cilt 3, s. 1.

⁵⁰⁵ Ebu Yusuf, s. 122.

Allah'ın yeryüzündeki cenneti olarak görülen Mısır'da, toprak mahsullerinin bolluğu, açlığa mahkûm bir kesimin meydana gelmesine engel olamamış ve nihayetinde insanlar, kendilerini zenginlere satarak, yaşamlarını idame ettirebilmeyi ümit etmiştir. Eski Yunanlılar ve kanun koyucuların memleketi olarak şöhret bulan Roma'da, Babil'de ve daha birçok ülkede benzer acı manzaralara tesadüf edilir. Yoksul halk, daima hakir görülmüş, toplumdaki tecrit edilmiş ve üstüne üstlük türlü işkencelere maruz bırakılarak adeta bir hayvan gibi muamele görmüştür.⁵⁰⁶ İşledikleri basit hatalar büyütülerek ağır cezalara çarptırılmalarına sebep olmuş, baskı ve tahakkümden asırlar boyunca kurtulamayan fakir topluluklar, türlü zulümlerle mücadele edegelmiştir.

Tüm bunların yanında, fakir haklarına riayet etmenin dini bir boyutu daima var olmuştur. Semai dinlerin bu denli hassas ve mühim bir mesele hakkında çekimser davrandığını düşünmek makullükten uzaktır. Yine eski devletlerin birçoğunda vergi sistemlerine, hatta vergi sisteminde görevlendirilen memurlara rastlamak mümkündür.⁵⁰⁷

Arap yarımadasında da vergi sisteminin izlerine tesadüf edilir.⁵⁰⁸ Fakirler konusunda ise durum pek iç açıcı değildir. Cahiliye Araplarında zengin olanların, servetlerini kendi emekleriyle elde ettiklerine, dolayısıyla malları üzerindeki tek hak sahibinin bizzat mal sahibi olduğuna dair bir inanç hâkimdir.⁵⁰⁹ Yine Araplar için, muhtaç olan yakınlarına yardım etmek bir dini vacibe veya vicdan meselesi değil, şan ve şöhreti artıran bir gösterişten ibarettir. Ekonomik durum açısından incelendiğinde ise kıt kaynaklara sahip olan Arapların, eldeki imkânlardan faydalanmak için sık sık çatışmalara girmeleri, yarımada'nın ekonomisinin yeterli ve sistemli olmadığı sonucuna götürür.⁵¹⁰

Zekâtı, tarihteki benzerlerinden ayrı kılan şey, ilk kez oluşturulan bir sistem olması değil, mevcut sistemlerin eksiklik ve yanlışlarını barındırmayan ve getirdiği bazı yenilikleriyle beraber, vergi sistemini kemâle ulaştıran bir zirve olmasıdır. Zekâtın dışında ise İslâm, hayırda yarışmayı ön görmüştür ve "birr ve ihsan" olarak adlandırdığı gönüllü tüm iyilikler,⁵¹¹ nafaka, adak, fidye ve kefare, kurban, hediye, komşu hakkı ve karz-ı hasen

⁵⁰⁶ Heyet, *İbadet ve Müesseseler Olarak Zekât*, İstanbul, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1984, s. 4.

⁵⁰⁷ Bkz. Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul, Gümüş Basımevi, 1984, s. 1-8.

⁵⁰⁸ Salih Tuğ, "İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü", *İslâm Medeniyeti*, Cilt 1, S. 1, 1967, s. 25.

⁵⁰⁹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2012, s. 82.

⁵¹⁰ Demircan, s. 100, 109.

⁵¹¹ Mahir İz, "Amel-i Salih 6: Zekât", *İslâm Düşüncesi*, Cilt 2, S. 7, 1969, s. 422.

(faizsiz ödünç verme)⁵¹² gibi teşvik edilen tutumlar, toplumun selametini sağlamaya yöneliktir.

İslâm'ın Mekke devrinde zekât, sistemleşmiş bir kurum olarak görülmemelidir. Nitekim bu devrede müesseseleşmiş herhangi bir İslâm kurumundan söz edilemez. Ancak Mekke devrinde zekât bilinmekteydi ve ayetler, yoksulu koruyup gözetmeyi öngörmekteydi.⁵¹³ Bu devrede Medine'de tahsil edilen şekliyle zekât, nafaka, hak, sadaka ve yine zekât isimleriyle bilinmekteydi.⁵¹⁴ Bu ayetleri, İslâm devletinin Medine safhasında hayata geçireceği kuruma bir hazırlık olarak değerlendirmek mümkündür.

İslâm'ın Medine safhası ise zekât müessesesinin tekevvünün esas dönemidir ve yaygın kanaate göre zekât, 2/624 yılında farz olmuştur.⁵¹⁵ Kur'an'ın kırktan fazla ayetinde zekâtın verilmesine dair sarih emirler bulunmaktadır.⁵¹⁶ Ancak bu tarihten itibaren Hz. Peygamber'in görevlendirmeler yaparak kurumun esaslarını belirlediğine dair izlere rastlanmaz. Birçok müessesede olduğu gibi, zekât müessesesi de tedricen teşekkül etmiş ve kurum hüviyetine bürünmüştür. Zekâtın farz olduğu yıllardan, Hz. Peygamber'in zekât âmillerini gönderdiği zaman dilimine kadar zekât vergisi incelendiğinde, kalıcı görevlendirmelerin yapılmadığı ve zekâtın tahakkuk ettiği mükelleflerin, zekâtlarını bizzat götürerek Hz. Peygamber'e teslim ettikleri anlaşılmaktadır. Selmân-ı Farisî'nin (ö. 35/656), hicretin erken dönemlerinde Hz. Peygamber'e sadakasını vermek istemesi, sadakaların erken dönemlerden itibaren merkezi bir otoriteye bağlandığına dair bir delil addedilmiştir.⁵¹⁷ Hz. Peygamber'in zekât âmillerini göndermeye başladığı yıl, kurum açısından daha büyük bir öneme sahiptir. Nitekim burada âmillerin gönderildikleri bölgeler, aynı zamanda Hz. Peygamber'in idaresini tek merkezden yürüttüğü eyaletlerin sınırlarının belirlenmesi ve bölgelerin ayrılmasıdır. Hz. Peygamber'in zekât âmilleri değişebilmekle beraber, bölgeye bir zekât âmilinin çıkarılması, adeta orada bir kadro açılması anlamına gelmektedir.

Kaynaklar Hz. Peygamber'in zekât âmillerini göndermeye başladığı tarih hususunda ihtilaf etmiştir. Yaygın kanaate göre Hz. Peygamber, 9/631 yılında, Cîrâne umresinden Medine'ye dönmüş, Zilkâde ve Zilhicceyi geçirdikten sonra Muharrem hilalinin görünmesiyle

---

⁵¹² Servet Armağan, "İslâm Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 14, 2009, s. 67-84.

⁵¹³ Heyet, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, s. 6-11.

⁵¹⁴ Tuğ, "İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü", s. 26.

⁵¹⁵ Yusuf el-Karadâvî, *Fıkh'uz-Zekât*, çev. İbrahim Sarmış, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1984, Cilt 1, s. 80; DİA, "Muhammed (Hz. Peygamber Devri Kronolojisi)", *DİA*, Cilt 30, s. 479-481.

⁵¹⁶ Tuğ, "İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü", s. 26.

⁵¹⁷ Salih Tuğ, "Zekâtın Yeniden Merkezileştirilmesi", *İslâm Medeniyeti*, S. 28, 1973, s. 31.

beraber zekât âmillerini seçerek, İslâm'ın ulaştığı tüm bölgelere göndermiştir.⁵¹⁸ Ancak kaynaklarda bu tarihin 10/632⁵¹⁹ veya 11/633⁵²⁰ yılı olduğuna dair rivayetler de mevcuttur. Hz. Peygamber'in ilk zekât âmili ataması yaptığı yıldan sonra, yeni bölgelerin katılması hasebiyle, kadroyu genişlettiği de görülmektedir. 11/633 yılında atamalar yapıldığına dair rivayetler, ikinci bir atamayı kastediyor olabilir.

İslâm devleti, yarımadanın ekonomik yapısında köklü reformlar yapmış ve oldukça yaygın bir biçimde ekonominin üzerine inşa edildiği faizi tamamen yasaklamıştır. Zararlı maddelerin satılmasını illegal olarak ilan etmek ve sosyal adaleti bozacak ticari tutumlardan men etmek gibi bazı değişikliklerle ticari hayata da müdahale etmiştir.⁵²¹ Ekonomide yaşanan bu olumlu gelişmeler, yarımadanın refah seviyesini yükseltmiştir. Ancak bu değişimin tedricen olduğunu ve karşılaşılan güçlükleri de hatırlatmak gerekir. Örneğin müslüman olmak üzere Medine'ye gelen Taifliler, Hz. Peygamber'e zekât vermek istemediklerini beyan ederek, bu vergiden muaf tutulmak istemişlerdir.⁵²² Sistemin bir düzen dâhilinde işlemesi için memurlara önemli vazifeler düşmüştür.

Evvela zekât memurlarının, vergi işlerinin haricinde vazifeler üstlendiğini de zikretmek gerekir. Büyük bir öneme sahip bulunan tebliğ faaliyetlerinin diğer devlet memurlarının olduğu gibi, zekât memurlarının da uhdesinde bir vazife olduğunu müşahade ederiz. Gittikleri bölgelerde asayiş sağlamakla da yükümlü tutulabilen zekât memurlarının genellikle gönderildikleri bölgeye aşına olan yerlilerinden seçildiği kaydedilmiştir. Valilerde aksi bir durumun söz konusu olmasının makullüğü gibi, bu durum da mantığa uygun bir tercih olarak görünmektedir. Nitekim zekât memurlarının, tahsil yapabilmeleri için evvela halkın içinden vergi muhataplarını tespit etmeleri gerekirdi. Daha sonra mükellefin beyan ettiği mallarını zekât kuralları çerçevesinde hesaplaması ve mahsup miktarı zekâttan tahsil etmesi işi gelirdi. Bahçe ve tarlalara ise, Hz. Peygamber, ürünü tahmin etmek üzere uzman tahminciler göndererek, ürünün yaklaşık miktarının tespit edilmesini isterdi. Devlet yetkilileri tarafından takdir edilmesinin yararı, mal sahibinin hainlik yapmasını önlemeğe yöneliktir.⁵²³ Nihayet toplanarak bir araya getirilen zekât geliri, uygun sınıflara dağıtılırdı ve Kur'an'ın emrettiği sekiz sınıfa, ihtiyaçları nispetinde adil bir dağıtım yapılırdı. Zekât ve diğer vergiler

⁵¹⁸ Taberî, Cilt 2, s. 505; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 268; Vakıdî, Cilt 3, s. 392; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 63; Said Havva, Cilt 3, s. 355; Altıparmak, s. 353; Mahmud Esad, Cilt 1, s. 817; Şulul, s. 904.

⁵¹⁹ Taberî, Cilt 2, s. 204; Süleyman Ateş, *Kurân Ansiklopedisi*, İstanbul, Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, ty, Cilt 14, s. 492-493.

⁵²⁰ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 166.

⁵²¹ Demircan, s. 106.

⁵²² Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Taif", *DİA*, Cilt 39, s. 43-47.

⁵²³ Karadâvî, Cilt 1, s. 73.

genellikle yılda bir defa, topraktan alınan vergiler mahsul zamanlarında tahsil edilirdi. Bu durum zekât memurlarının görevlendirildikleri bölgelerde ikamet etmelerini gerekli kılmamıştır. Vergileri tahsil etmek üzere, görev mahallerinde buldukları süre değişkenlik göstermekle beraber Hz. Peygamber'in, talimatnamelerinde memurlarını kastederek, en fazla bir ay konaklama ve ağırlandırmalarını şart koşması, önemli bir ipucu verir. Buna göre memurların vergi işini bitirmeleri en fazla bir ay sürmekte ve daha sonra memurlar hükümet merkezine intikal etmektedir.

Memurlar tahsil ettikleri vergileri bir araya getirerek bir süre muhafaza etmiş olmalıdır. Özellikle Medine'de, muhtelif bölgelerden gelen hayvan, kıyafet, nakit vb. cinsinden vergi ödemelerinin muhafaza edileceği bir mekânın mevcudiyeti kaçınılmazdır. Hz. Peygamber'in eline geçen ödemeleri, aktaracağı giderlere derhal ulaştırdığı ve özellikle sadaka mallarını uzun süre tutmaktan sakındığı bilinmektedir. Ancak malların hesaplanarak verilecekleri sınıfların belirlenmesi kısa da olsa vakit almaktadır. Bu süre zarfında Medine'de zekât hayvanlarının tutulduğu ağıllardan, nakit ve diğer cinsten malların muhafaza edildiği depolardan söz edilir. Hayvanların bakımıyla alakadar olan çobanlar ve hazineyi muhafaza eden muhafızlar da zikredilmiştir. Nakdî vergilerin bizzat Hz. Peygamber'in evinde muhafaza edildiği, ancak bu sürenin çok kısa bir zaman dilimi olduğu kaydedilmiştir. Yine Resulullah tarafından Mescid-i Nebevî'nin üst katında bulunan, Hizâne, Ğurfetu's-Sadaka veya Aliyye denen bir odanın belirlendiği ve merdivenle çıkılan bu odada gıda maddeleri ve silahların muhafaza edildiği bir mahzenin bulunduğu rivayet edilir. Hz. Peygamber'in H.7/628 yılında Hayber dönüşünde, mescidi genişletme çalışmaları esnasında yaptırdığı tahmin edilen odada, sadaka olarak toplanan gıdaların, dağıtımını gerçekleştirene kadar tutulduğu görülmektedir. Yine muhtaç olanların faydalanmaları için, mescidin iki sütunu arasına gerilen ipe asılan hurmalar da hatırlanmalıdır. Bir defasında buraya adi hurma getirilmesi, Bakara suresinin 267. Ayetiyle kınanmıştır. Hz. Ali'den naklen riayet edilen bir hadiste, “(Hz. Peygamber) beni sadaka odasına soktuğunda...” şeklinde ifadelerle tesadüf edilir. Hz. Bilal'in sadakaları bir depoda sakladığı ve Hz. Peygamber'in zaman zaman burayı teftiş ettiğine dair nakiller de, beytülmal olarak telakki edilen bir devlet hazinesinin varlığına açıkça işaret etmektedir.⁵²⁴

Hz. Peygamber, nakit, gıda ve elbise gibi vergileri depolarda sakladığı gibi, zekât olarak tahsil edilen hayvanların da bakımını yaptırmıştır. Bu hayvanların diğerleriyle karışmaması için damgalandığı bilinmektedir. Hatta rivayetlere göre damgalama işini bizzat

---

⁵²⁴ Heyet, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*, İstanbul, İSAV Yayınları, 2008, s. 196, 197; Tuğ, “Zekâtın Yeniden Merkezleştirilmesi”, s. 31.

Hz. Peygamber'in yaptığı da vakidir.⁵²⁵ Bunun dışında zekât mallarının ve ganimetlerin harcanacağı sınıflar, Kur'an'da açıkça zikredildiği için, bu fonların başka harcamalarda kullanılması, hukuken sakıncalıdır. Devlet gelirlerinden cizye, ganimet ve zekâtın aynı depoya koyulup koyulmadığına dair bir bilgi bulunmasa da, karıştırılmamaları amacıyla bazı tedbirlerin alındığı sanılmaktadır. Ebu Yusuf, ganimetlerin beşte birinin zekâtla aynı yere konulduğunu ifade etmiştir.⁵²⁶ Hz. Ali, Yemen seriyyesinde elde ettiği ganimetleri taksim ettikten sonra, beşte bir payının üzerine "Lillah (Allah'ındır)" şeklinde bir yazı yazmıştır.⁵²⁷ Bu ve benzeri haberler, bir takım belirleme usullerinin varlığını gösterir. Aynı depoda tutulsalar bile işaretlemeler ve bölmelerle vergiler türlerine göre sınıflandırılmış olmalıdır veya ayrı depolarda muhafaza edilmişlerdir.

Zekât idaresinin her aşamasının teftişe tabi tutulduğu ve Hz. Peygamber'in âmillerinden, topladıkları mallar, malların miktarları, sarf ettikleri yerler hakkında tafsilatlı açıklamalar istediği bilinmektedir. Memurların sözlü olarak kendilerini ifade ettikleri sabit olmakla beraber, topladıkları veya dağıttıkları zekât malları hakkında kayıt tutup tutmadıkları veya bu kayıtların hangi kıstaslara göre tutulduğu hakkında fazla bir malumat mevcut değildir. Öte yandan zekât mallarının muhafazası ve kayıt işiyle ilgilenen âmillerin, genellikle hükümet merkezinde kalanlardan teşkil olduğu ve merkeze girişi ve çıkışı yapılan zekât mallarının kayıt altına alındığı kaydedilmiştir. Buna göre merkezde kalan âmiller, müslüman veya gayrimüslim tebaadan tahsil edilen vergilerin sarf işiyle de görevli olmuşlardır. Medine'de muayyen ihtiyaç sahipleri için dağıtılan aynî ve nakdî değerlerin muntazam senetlerle kaydedildiği ve bu kayıt belgelerine "Hatt" dendiği rivayet edilir.⁵²⁸

Zekât memurları üstlendikleri işin niteliğine ve gerektirdiği vasıflara göre sınıflandırılmıştır. Memur, toplama, hesaplama, tahsil etme ve dağıtma gibi birçok alanda yetki sahibiyse, yetkileri geniş anlamında, tefviz-i memur olarak zikredilir. Ancak mahsup bir malı tahsil etmek gibi muayyen ve sınırlı bir görev için tayin edilmişse, tenfiz-i memur denilir. Zekât memurlarının temel vazifeleri, açık ve gizli malların toplanması ve dağıtılmasını tanzim etmektir. Açık mallar, sevâim hayvanlar⁵²⁹, meyveler, hububat, maden

---

⁵²⁵ Kettânî, Cilt 1, s. 631.

⁵²⁶ Ebu Yusuf, s. 52.

⁵²⁷ Vakidî, Cilt 1, s. 454.

⁵²⁸ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 103.

⁵²⁹ Sevâim, sâimenin çoğuludur. Sâime, yılın büyük bir kısmını meralarda otlarak geçiren, yavrulayan ve sahibine, beslenme bakımından sıkıntı vermeyen hayvanlara verilen isimdir. Bkz. Mâverdi, s. 223; Mehmet Erkal, "Zekât", Cilt 44, s. 201.

ve definelerdir. Gizli mallar ise gizlenmesi mümkün olan altın, gümüş ve ticaret mallarıdır.⁵³⁰ Hz. Peygamber döneminde iki tür mal da, zekât memurları tarafından tahakkuk ettirilerek gerekli giderlere aktarılmıştır.

Zekât memurlarını, merkezî ve mahalli memurlar olarak tasnif etmek de mümkündür. Bu durumda aralarındaki görev farkına dikkat çekilmiş olur. Mahalli memurlar, vergi muhataplarını tespit ederek onlarla iletişim Kur'an ve tahsilatı yapan memurlardır. Merkezi memurlar ise vergi muhataplarıyla karşılaşmadan mahalli memurlarla irtibat halinde olurlar. Topladıkları meblağı hesaplar ve teslim alırlar.⁵³¹

Zekât memurları, muayyen tarifeleri esas alarak, Kur'an ve Hz. Peygamber'in direktifleri doğrultusunda vazifelerini yerine getirmişlerdir. Zekât vergisinin işlerinin tamamlanmasının birçok merhalede meydana geldiğini göz önüne aldığımızda, memurların, zekât işinde görevli olduklarına dair ifadelerin, aynı anda tarh, tahakkuk, toplama, dağıtma vb. işlerin tamamıyla alakadar olduklarını ifade etmediği görülür. Vergi idaresine dair herhangi bir vazifeyi üstlenen bir zekât memuru, âmildir ve ücreti zekât fonundan ödenir. Öşür toplayan memurlar, kâtipler, zekâtın dağıtımını sağlayanlar, tahsildarlar, ürünleri ölçüp tartanlar, zekât müstahaklarını tespit edenler, çobanlar vb. zekât memurlarının tamamı bu bağlamda değerlendirilir. Peygamber devrinde, âmiller, vergi işinde üstlendikleri vazifeye göre isimler almıştır. Sığır vergisini tahsil eden memurlara "seis", zekâtla alakalı kayda geçirilmesi gereken bilgileri yazanlara "kâtip", malik ve lehtarları bir araya getirenlere "hâşir", toplanan miktarı dağıtma işiyle görevli olanlara "kâsım", zekât mallarını muhafaza edenlere "hâfiz", zekât mallarını ölçmek için görevlendirilenlere "keyyâl" ve hesaplarla ilgilenenlere "hâsip" denmiştir.⁵³² Âşir, ticaret mallarından zekât olarak alınacak vergiler için memleket dâhilinde icabına göre bir veya müteaddit yerde vücuda getirilen bir mali müessesenin baş memurudur. Nakitler ve ticari eşyalar kabilinden olan malların zekâtlarını hükümet memuru sıfatıyla cibayet ve tahsil eden memurlara "mussaddık", kabilelerin arasında dolaşarak mevâşi denen hayvanların vergilerini tahsil edenlere "sâi"⁵³³, hurma vb. maddelerin miktarını takdir eden memurlara "hâris"⁵³⁴, lehtarlar hakkında bilgi verenlere "ârîf"⁵³⁵

---

⁵³⁰ Mâverdi, s. 218-230.

⁵³¹ Sıddîkî, s. 313.

⁵³² Sıddîkî, s. 175.

⁵³³ Bilmen, Cilt 4, s. 72-77.

⁵³⁴ Vehbe Zuhaylî, "Zekât", *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 2. Baskı, çev. Ahmet Efe, Nurettin Yıldız vd, yy, Risale Yayınları, 1992, Cilt 3, s. 326, 327.

⁵³⁵ Sıddîkî, s. 156.

denmiştir. Hâzin, câbi ve emîn gibi başka kavramlar da zekât âmillerine verilen isimlerdendir.⁵³⁶

Zekât veya daha genel anlamıyla vergi idaresinde çalışan âmiller, topladıkları zekâtın bir kısmında hak sahibidirler. Kur'an, zekâtın sarf edileceği sekiz sınıf belirlemiş ve zekâtın dağıtımını, ayette belirlenen sınıflar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. "Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak, ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar (âmiller), kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."⁵³⁷ mealindeki ayet, sarih bir kural ortaya koymuştur. Burada sayılan sekiz sınıf ve kendilerine sarf edilecek zekât miktarları hakkında, fıkıh kitapları tafsilatlı malumat ve ihtilaflara yer vermiştir. Âmillerin, ayetin içinde zikredilmiş olması da, kendilerine zekât fonundan ödeme yapılmasına dair açık bir talimattır. Hz. Peygamber devrinde âmillerin aldıkları ücretler hakkında nadir olarak rivayetlere rastlandığı için bu konuda kesin bir hüküm vermek güçtür. Ancak bu durum, âmillerin çalıştıkları muhtelif işlere ve işlerinin yüküne göre ücret tahakkuk ettiğine dair bir ipucudur.

Âmillerin sekiz sınıftan biri olması hasebiyle, paylarının toplam zekât malının sekizde biri olacağı şeklinde bir görüş mevcuttur.⁵³⁸ Başka bir görüşe göre ise zekât âmilleri, sorumlulukları nispetinde ücretlendirilir, ancak âmillere ödenen miktarın, zekât mallarının toplamının yarısını geçmemesi gerekir. Âmil gibi genel bir ifadenin kullanılması da, tüm devlet memurlarının bu fondan maaş almalarını meşru kılması olarak yorumlanabilmiştir. Ancak genel kabul gören şekliyle, bu pay, özellikle zekât gelirinin tarh, tahsil, koruma, harcanma vb. işleri için istihdam edilen tüm memurların maaş ve emekliliklerini içine alır.⁵³⁹ Hz. Peygamber, zekât memurunun, zengin olsa bile, zekât fonuyla ücretlendirileceğine dair hadisleri rivayet edilmiştir. Bu durumda, zekât âmillerine ödenen miktar sadaka değil, emeklerinin karşılığı olarak verilen bir ücret olarak telakki etmek gerekir. Kişinin malının zekâtını merkeze kendisi ulaştırması durumunda, âmilin zekâttan alacağı payın düşmesi de, emeğinin karşılığı olduğuna dair görüşü destekler. Buna göre memurun zekât işinde herhangi bir vazifeyi ifa etmemesi veya buna gerek kalmaması durumunda ücret tahakkuk etmez.⁵⁴⁰

⁵³⁶ Erkal, "Zekât", Cilt 44, s. 97-207.

⁵³⁷ Tevbe, 9/60.

⁵³⁸ Erkal, s. 207.

⁵³⁹ Vecdi Akyüz, *Zekât*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006, s. 528, 529.

⁵⁴⁰ "Âmil", *el-Mevsuatu'l-Fıkhiyye*, Kuveyt, Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1993, s. 229.

Verilen maaşa dair net rivayetler mevcut değilse de, genel bir prensip oluşturulduğu kaydedilmiştir. Buna göre memurlar mağdur edilmeden ücretlendirilir ve aldıkları maaş kendi ihtiyaçlarını ve yardımcılarının bakımlarını temin etmeğe kifayet eder.⁵⁴¹ Buradaki en önemli maksatlardan biri, âmilin fakirlik çekmemesi ve yaşadığı maddi sıkıntıların, onu, elinin altındaki zekât malından faydalanma arzusuna itmemesidir. Yüce Allah'ın, memurların paylarını zikretmiş olması, maaşlarının garantisi ve işlerini güzel yürütmelerinin teminatı olarak başka fondan veya başka yerden maaş almaya muhtaç olmamalarını sağlar.⁵⁴²

Tefviz ve tenfiz memurlarının hür, adil ve müslüman olmaları gerekir. Yetkisinin tefviz-i olması durumunda ise zekât memurunun, göreviyle alakalı hükümleri ve kanunları bilmesi şarttır.⁵⁴³ Yaş ve ehliyet bakımından yeterli olması⁵⁴⁴, emanete ehil ve güvenilir olması da memurda aranır. Bazı maddeleri tartışmalı olmakla beraber genel çizilen çerçeve bu şekildedir. Örneğin hür olma şartı, âlimlerin tamamı tarafından kabul görmemiş ve bir kölenin de zekât idaresinde yer alabileceği görüşü öne sürülmüştür. Yine müslüman olma şartının zekât görevlerinin tamamında aranmayacağına dair bir görüş mevcuttur. Örneğin zekâtın nakledilmesi işinde yer alacak taşımacılar gayrimüslim olabilmektedir. Ancak zekât gibi her merhalesi ayrı güven ve sadakat isteyen bir kurumun gayrimüslimlerden ziyade müslümanlara emanet edilmesi daha uygun görülmüş ve uygulama da bu yönde olmuştur. Zekât memurları, üstlendikleri vazifeler dikkate alınarak da bazı kriterlere tabi tutulabilmiştir. Örneğin ürünleri tahmin eden haris memurun, kadın ve köle olmaması, takdir ve tahmin hususunda bilgi ve tecrübe sahibi olması gerektiği kaydedilmiştir.⁵⁴⁵

Bazılarına göre zekât memurlarının tamamında erkek olma şartı aranır. Ancak böyle bir kaide mevcut değildir. Hiç bayan görevlinin çalıştırılmaması öne sürülerek, erkeklik şartına mesnet teşkil edilmişse de, dönemin iktisadî yapısı göz önüne alındığında, sebebi anlaşılacaktır. Bayan sahabelerin, mali anlamda tecrübesiz olmaları, zekâtı toplamak üzere uzak bölgelere kadar gidilmesi vb. birçok sebep, erkeklerin istihdam edilmesinin daha elverişli olduğuna işaret eder. Ancak şartların uygun olması durumunda, bir bayanın görevlendirilmesinin hukuki bir engeli bulunmamaktadır. Hanım sahabelerin arasından

---

⁵⁴¹ Serahsî, Cilt 3, s. 12.

⁵⁴² Karadâvî, Cilt 1, s. 242.

⁵⁴³ Mâverdi, s. 219.

⁵⁴⁴ Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, Cilt 1, s. 146.

⁵⁴⁵ Zuhaylî, Cilt 3, s. 326, 327.

bilhassa okuma yazmada sahip oldukları seviye ile temayüz etmiş hanımlardan, Medine dâhilî vergi teşkilatında görevlendirilenlerin olduğuna dair haberler de mevcuttur.⁵⁴⁶

Bir başka mesele ise Haşimoğullarının zekât idaresinde görev alıp alamayacaklarına dairdir. Hz. Peygamber, akrabalarını bu işten uzak tutmuş ve zekât idaresinde aktif rol almalarına mani olmuştur. Bu uygulamanın sebepleri tartışılmış ve zekât malından yemenin Haşimoğullarına haram olması, olası nedenler arasında zikredilmiştir. Buna göre zekât memuru, ücretini yine zekât mallarından alacağı için, Hz. Peygamber'in akrabalarının görevlendirilmesi caiz değildir. Ancak bazı âlimler, memurun aldığı ücretin sadaka değil, emeğinin karşılığı olarak verilen maaş olması hasebiyle, Hz. Peygamber'in akrabalarının görevlendirilmelerinde bir sakınca görmemişlerdir. Nitekim Hz. Ali'nin zekât topladığına dair rivayetler mevcuttur. Hz. Ali'nin yaptığı işin karşılığında ücret aldığı kaydedilmemekle beraber, Hz. Peygamber bunun dışında bir görevlendirme yapmamıştır. Hukuki bir engelden ziyade, Hz. Peygamber, akrabalarını zekât malından adeta uzak tutmak istemiş, iftiralara ve yanlış anlaşılmalara önüne geçerek, akrabalarının da zekât mallarından ümitlerini tamamen kesmelerini sağlamıştır.

Hz. Peygamber, âmillerini, valilerini seçtiği gibi müracaatları kabul etmeden seçmiştir.⁵⁴⁷ Bu durum, tüm devlet memurlarının seçilmesinde izlenen bir yol olmuştur. Hz. Peygamber, en değerli ve faziletli olan ashâbı seçerek zekât ve cizye gibi İslâm devletinin bütçesini teşkil eden mühim gelir kaynaklarının idaresini onlara vermiştir. Haberleşme güçlüklerinden dolayı memurlar, gönderildikleri bölgelerde bağımsız hareket etmişler ve gerektiğinde içtihat yaparak karar vermek durumunda kalmışlardır. Bu durumda liyakatli ve bilgili sahabelerin seçilmesi kaçınılmazdır. Yine Hz. Peygamber'in, âmil seçiminde, isim güzelliğini ve fiziksel görünüşü de dikkate aldığını hatırlatmak gerekir.

Titiz bir seleksiyondan sonra belirlenen âmillerini eğiten Hz. Peygamber, onlara zekât hükümlerini tafsilatlı bir biçimde anlatmış, çoğu zaman yazıya dökerek, birer talimatname hazırlatmıştır. Bu belgeler hem memurun atama belgesi olarak gönderildiği bölgede ibraz edilmiş, hem de tafsilatlı hükümler memurun ve muhataplarının bilgilerine sunulmuştur. Zekât tarifelerini ihtiva eden belgeler, âmillerin gönderildikleri bölgelerin ekonomisi ve geçim kaynakları doğrultusunda hazırlanmış ve toplanması gereken miktarlar beyan edilmiştir.

---

⁵⁴⁶ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 103.

⁵⁴⁷ Danişman, Cilt 3, s. 221.

Hız. Peygamber, bir sefere çıkarken sahabelerinden, önünden geçtikleri bir bahçenin mahsulünü tahmin etmelerini istemiş ve kendisi de bir tahminde bulunmuştur. Dönüş yolunda aynı bahçeye uğramışlar ve mahsulün miktarını sormuşlardır. Bahçe sahibi Hız. Peygamber'in tahminini doğrulamıştır.⁵⁴⁸ Bu ve benzeri tutum ve tatbikatlar, ashabin maliye idaresini üstlenebilecek bir seviyeye ulaşması için, onları eğitmeğe yönelik olmalıdır. Hız. Peygamber, memurlarını sözlü olarak da eğitmiş ve dikkat etmeleri gereken hususları önemle anlatmıştır. Zekâtı alınacak malın içinden en iyisini veya en kötüsünü almamalarını, orta kalitede bir tercih yapmalarını, böylece mal sahibini sıkıntıya sokmamalarını öğütlemesi de bu kabildendir.⁵⁴⁹ Yine Hız. Peygamber, âmillerine, halka olan muameleleri hakkında ikazlarda bulunmuş ve insanların gönüllerini incitmeden vazifelerini ifa etmelerini istemiştir.⁵⁵⁰ Memurun gönderileceği bölgede meskûn ahali de benzer bir şekilde uyarılmıştır. Talimatnamelerde genellikle, memura itaat edilmesini ve gereken ilgi ve ihtimamın gösterilmesini emreden ifadeler mevcuttur. Vergi ödemesi gereken mükellefler, memur geldiğinde, onun yetkilerine saygı göstermeli, malın bir kısmını saklamak gibi âmili yanılacak tutumlardan kaçınmalıdır.⁵⁵¹ Zekât memurlarına, amme hukukuna riayet etmelerine dair vurgular yapılmış ve zulümden uzak durmaları önemle anlatılmıştır. Hız. Peygamber, değişik kademelerde görev verdiği vergi memurlarına, vazifelerini ve yetkilerini tafsilatlı bir biçimde uzun uzun anlatmış⁵⁵² ve statülerini kavramalarını sağlamıştır.

Hız. Peygamber'in zekât âmillerine verdiği talimatlardan biri de, zekât muhatabından vergiyi tahsil eden memurun, mal sahibine dua etmesidir ki esasen Kur'an'da işaret edilen bir uygulama olarak görülmüştür. Yüce Allah, 9/630 yılında nazil olan⁵⁵³ ayette, "Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır). Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."⁵⁵⁴ buyurmuştur. Ayette yer alan "onlar için dua et" ifadeleri, memurun mal sahibine dua etmesini gerekli kılan bir tavsiye olarak telakki edilmiştir. Dolayısıyla zekâtı veren ve alan tarafların güzel sözler söylemeleri ve dua etmeleri hükme bağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre zekât memurunun, muhatabı için, "Allah seni mükâfatlandırсын, verdiğini sana tertemiz yapsın ve kalanını da bereketlendirsın" şeklinde bir dua etmesi gerekir. Bazı Şafii âlimlerine göre farz olan bu tutum, cumhur tarafından müstehap

⁵⁴⁸ Said Havva, Cilt 3, s. 370.

⁵⁴⁹ Sıddıquî, s. 313.

⁵⁵⁰ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 475.

⁵⁵¹ Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. Cemalettin Saylık, İstanbul, Düşünce Yayınları, 1981, s. 410-412.

⁵⁵² Danışman, Cilt 2, s. 221.

⁵⁵³ Taberî, Cilt 2, s. 505.

⁵⁵⁴ Tevbe, 9/103.

olarak görülmüştür. Ancak Karadâvî, zekâtı diğer vergilerden ayıran en önemli hususun, mükellefin Allah'tan kabul etmesini dileyerek gönül rızasıyla vermesi olduğuna dikkat çekmiş ve bu yüzden tarafların dua etmekle yükümlü olduklarını hükme bağlamıştır.⁵⁵⁵

Hz. Peygamber, zekât âmillerinin adaletten ve doğru yoldan sapmamaları için birçok tedbir almış ve kendilerini sürekli bir denetime tabi tutmuştur. Âmillerin topladıkları zekâtları, buldukları bölgede dağıtmaları esas olmakla beraber muayyen bir miktarın Hz. Peygamber'e ulaştırıldığı sanılmaktadır. Bu payın devlet başkanının salâhiyetinde olan müellefe-i kulub sınıfına veya ücretleri ödenecek zekât memurlarına harcandığı düşünülebilir. Bölgenin muhtaçları nasiplerini tam olarak aldıkları halde zekât malı bitmemişse, bu meblağın da Medine'ye götürüldüğü bilinmektedir. Hz. Peygamber, bu görüşmeler esnasında âmillerine sorular yönelmiş ve bir çeşit rapor vermelerini istemiştir. Ayrıca âmillerinin zekât malından keyfi harcamalar yapmalarını yasakladığı gibi hediye almalarını da kesin bir biçimde haram kılmıştır. Resulullah'a göre memurların hediye alması zulüm ve hıyanettir.⁵⁵⁶ Hz. Peygamber'in tedbiri, devlet görevlilerinin bu vasıflarını ranta dönüştürmenin önüne geçmiştir.⁵⁵⁷ Memurlar, tüm vergi teşkilatını töhmet altında bırakabilecek ve kamunun güvenini tahrip edecek bu çirkin tutumdan uzak durmalıdır. Görevini hakkıyla ifa eden memurlar ve zorluk çıkarmadan zekâtlarını ödeyen muhataplar Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş, aksi tutumlar sergileyenler ise uyarılmıştır.⁵⁵⁸ Örneğin zekâtını vermemek için, memurdan malını saklayan bir kişinin, yapılan tahkikattan sonra, geçerli bir sebep olmaksızın malını sakladığı tespit edildiği takdirde, malının yarısının alınarak cezaî yaptırıma maruz kalacağına dair bir rivayet Hz. Peygamber'e isnat edilmiştir. Ancak bu uyarının genel hükümlü bir ifade olduğu ve sıkı bir emir olarak mezkûr tutumun ağır bir cezaya müstahak olduğuna işaret ettiği kaydedilmiştir.⁵⁵⁹

Sonuç olarak, zekât idaresine dair görevlendirmeler ve Kur'an'ın âmilleri zikretmesi, zekâtın bireysel bir bağış olmayıp, sosyal müessese olduğuna dair kuvvetli deliller olarak karşımıza çıkar. Zekâtın devlet eliyle toplanmasının birçok faydası vardır. Kişilerin vicdanları, rahatsızlanabilmekte ve zekât ihmal edilebilmektedir. Yine toplama ve dağıtım işinin fertlere bırakılması, bir anarşiye sebep olabilir ve Kur'an'ın, fakirliklerini gizledikleri için övdüğü ve afif olarak nitelendirdiği kimseler, tespit edilemeyerek, dağılımda

⁵⁵⁵ Karadâvî, Cilt 1, s. 73; Mâverdi, s. 231; Zuhaylî, Cilt 3, s. 382; Akyüz, s. 294.

⁵⁵⁶ Mâverdi, s. 238.

⁵⁵⁷ Heyet, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*, s. 133.

⁵⁵⁸ Bkz. Ebu Ubeyd, s. 408-410.

⁵⁵⁹ Mâverdi, s. 231, 232.

adaletsizliklerin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Zekât almaya müstahak ve muhtaç olan kişilerin, devlet eliyle yardım almaları, gururlarını incitmemek adına daha elverişli bir sistemdir. İslâm devletinin ihtiyaç duyduğu finansmanın önemli bir kısmı zekât fonuyla elde edilir.⁵⁶⁰ Tüm bu gerçekler zekât müessesinin ve çalışanlarının ehemmiyetini gözler önüne sermektedir.

1. 2. 1. 2. Gayrimüslimlerden Alınan Vergiler: Cizye ve Harac

Cizye, Hz. Peygamber döneminde başlayan uygulamalardanır. Sözlükte, “karşılığını vermek” gibi anlamlara gelen cizye, gayrimüslim tebaadan tahsil edilen verginin adı olmuştur. Baş vergisi olarak da adlandırılan cizyeyi ödeyen muhataplar, askerî hizmetten muaf tutulurlar ve canları ve malları İslâm devletinin himayesi altına alınır. Harac da benzer anlamlar taşımakla beraber, sözlükte, “topraktan çıkan şey” olarak anlamlandırılır. Kavram olarak, gayrimüslim arazilerinden tahsil edilen toprak vergisi kastedildiğinde harac kelimesinin yaygın olarak kullanıldığı kaydedilmiştir. Bir belde sulh veya savaş yoluyla alındığında, orada ikamet eden zımmilerin malları ellerinden alınmaz. Topraklarını işlemeye devam eder ve haracını öder.⁵⁶¹ Cizye, 9/630 yılında, İslâm egemenliğine girmek veya İslâm ülkesinde yaşamak istediği halde, din olarak İslâm’ı benimseyen kesime, Kur’an’ın mali mükellefiyetler getirmesiyle⁵⁶² sabit olmuştur.⁵⁶³

Hz. Peygamber devrinden itibaren gayrimüslim tebaadan tahsil edilen iki vergi, özellikle ilk asırlarda, cebir ve şiddete başvurmadan hızla yayılan İslâm devletinin, önemli bir varidat kaynağı olmuştur.⁵⁶⁴ Cizye ayetinin inmesiyle aynı yıla müsadif olarak Hz. Peygamber, Eyle, Ezruh, Cerbâ ve Dumetülcendel, ertesi yıl Necran, Yemen, Bahreyn, Maknâ, Teyma ve Hecer halklarıyla yaptığı barış anlaşmalarına cizye yükümlülüğü koymuştur.⁵⁶⁵ Dolayısıyla bu yıldan itibaren cizye idaresiyle alakadar olacak memurların gönderilmesi kaçınılmazdır. Hz. Peygamber, halkların idarecileriyle ve ashabıyla yaptığı müzakereler sonucunda, her gayrimüslimin ödeyebileceği makul bir ücret tayin etmiştir. Bu yüzden bölgelere göre, belirlenen miktarlar farklılık arz etmektedir. Yine nakitte ısrar edilmemesi ve halkın alakadar oldukları uğraşlar doğrultusunda cizyenin belirlenmesi, bu

⁵⁶⁰ Karadâvî, Cilt 1, s. 251.

⁵⁶¹ Serahsî, *Şerhu’s-Siyeril-Kebîr*, çev. İbrahim Sarmış, M. Sait Şimşek, Konya, Eğitaş Yayınları, 2001, Cilt 5, s. 235.

⁵⁶² Tevbe 9/29.

⁵⁶³ Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, Cilt 8, s. 42-45; John L. Esposito, *Oxford İslâm Sözlüğü*, 1. Basım, çev. Nurullah Koltaş, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 73; Cengiz Kallek, “Haraç”, *DİA*, Cilt 16, s. 71-88.

⁵⁶⁴ W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 4. Basım, çev. M. Fuad Köprülü, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012, s. 115, 116.

⁵⁶⁵ Erkal, “Cizye”, s. 42-45.

tebaaya sağlanan kolaylıklardandır. Necran halkının, kumaş dokumacılığı ile uğraşmalarından dolayı, elbise olarak vergi vermeleri bu kabildendir.

Hz. Peygamber'in cizye ve haracı tahsil etmek üzere gönderdiği memurlar da âmil olarak adlandırılır. Bu memurlar, vergi mükelleflerini tespit ederek vergileri tahsil etmişlerdir. Cizye, zekât gibi yerinde dağıtılması gereken bir vergi değildir. Bilakis, hükümet merkezince kullanılır ve âmillerin dışında kalan devlet görevlilerinin ücretleri, bu gelirden tahsis edilirdi. Bu yüzden bir bölgenin cizyesini toplayan memur, elde ettiği meblağı ya bizzat kendisi merkeze ulaştırır veya Hz. Peygamber'in gönderdiği görevliye teslim eder. Hz. Peygamber'in bölgelerden toplanan cizyeleri merkeze ulaştırmak üzere, Ebu Ubeyde b. Cerrah ve Muaz b. Cebel olmak üzere iki isim görevlendirdiği zikredilmiştir. Bazen de cizyeyi tahsil etme görevi, bölgeye çıkarılan valiye veya zekât memuruna tevdi edilmiştir. Vergi idaresinin iki önemli ayağı olan zekât ve cizye memurları, atanma kriterleri, aldıkları maaş ve statüleri açısından farklılık arz etmezler.

Hz. Peygamber devrinde, Hayber bölgesindeki çiftçiler, yıllık rekoltenin yarısını, özellikle hurma ve buğday şeklinde ödemişler, bu yolla devlet bütçesine yaklaşık 20.000 vesk (yaklaşık 4. 800.000 kg) ürün eklenmiştir. Necran bölgesi, yılda, her birinin değeri yaklaşık bir ons gümüş olmak üzere 2000 giysi veriyordu. Cerbâ ve Ezruh, her yıl 100 dinar, Eyle limanı ise 300 dinar ödüyordu. Cizye, İslâm devletinin sınırları genişledikçe daha önemli hale gelmiş ve Hz. Peygamber'in son yılında, Bahreyn'den 70.000 veya 80.000 dirhem tutarında büyük bir meblağ Medine'ye ulaşarak, devlet bütçesini rahatlatmıştır.⁵⁶⁶

1. 2. 1. 3. Ganimet, Fey ve Lukata

Güç kullanılarak ve silah zoruyla fethedilen topraklara ganimet, anlaşma yoluyla elde edilen topraklara ise Fey denmiştir. Yüce Allah fey gelirini Hz. Peygamber'e tahsis etmiştir.

Ganimetlerin dağıtım sistemi, İslâm'la birlikte değişime uğramış ve humus denen beşte birinin Hz. Peygamber'e ayrılması, ilahî bir emir olarak inzal olmuştur. Ancak burada ganimetlerin üzerinde durmaya gerek yoktur. Ganimetlerin teslim edileceği merci olarak belirlenen ordu komutanı, aynı zamanda, Allah ve Resulünün payı olan humusu ayırdıktan sonra, mücahitleri arasında taksimini sağlamakla yükümlüdür. Hz. Peygamber, kumanda ettiği savaşlarda, ganimetlerle bizzat alakadar olmuştur. Bu esnada da görevlendirmeler yapıldığı

⁵⁶⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 823.

kesin olmakla beraber, belirlenen bir kadro söz konusu değildir. Bir görevlendirme ihtiyacının hâsıl olması üzerine, uygun kimselere geçici vazifeler verilmiştir.

Fey için ise benzer bir durum söz konusu değildir. Fey topraklarından tahsil edilecek vergileri, Hz. Peygamber'in belirlediği âmiller toplamıştır.

İslâm devletinin çatısı altında mirasçısı olmayan vefat eden bir kimsenin devlete ilhak olunan mallarına lukata denir. Oldukça az rivayet bulunduğu için, bu malların tespitiyle ve kayıtlarıyla ilgilenen memurlar hakkında tespit bulunmak güçtür.

1. 2. 2. Hz. Peygamber'in Vergi Memurları ve Gönderildikleri Bölgeler

1. 2. 2. 1. Ahlaf

Kaynaklarda iki Ahlaf kabilesi olduğundan söz edilmekle beraber Taif taraflarında bulunan Ahlaf kabilesi, Hz. Peygamber'in kendilerine bir memur görevlendirmesi hasebiyle çalışmamıza konu olmuştur.

Hicretin 9/630 yılında Ahlaf heyetinin Taif heyetiyle beraber Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman oldukları rivayet edilir.⁵⁶⁷ Hz. Peygamber'in Taiflilerle uzun müzakerelerde bulunduktan sonra vardığı ve şartlarını kayıt altına aldıracağı anlaşmanın bir maddesinde göze çarpan Ahlaf kabilesine, aynı maddeye göre kendi başkanlarını seçme yetkisi verilmiştir.⁵⁶⁸ Hz. Peygamber bu kabileye Huzeyme b. Âsım el-Uklî'yi zekât tahsildarı olarak görevlendirmiştir.⁵⁶⁹

İbn Esir'in belirttiğine göre de Hz. Peygamber onu kabilesine zekât memuru olarak görevlendirmiş ve ona kendisinden sonra işlerin yönetimiyle ilgili tavsiyelerini ihtiva eden bir belge yazmıştır. Bu belgeye göre de Huzeyme'nin zekât memuru olduğu açıktır. Belgenin metni şöyledir: "Bismillahirrahmanirrahim. Muhammed Resulullah 'tan Huzeyme b. Asım'a: seni kavmine tahsidar (sâî) olarak gönderdim. Sıkıştırılmasınlar ve haksızlığa uğratılmasınlar."⁵⁷⁰

Metinde ifade edildiği üzere Hz. Peygamber Huzeyme'nin atamasını bu belgeyle resmileştirmiştir. İbn Esir'in "Hz. Peygamber'in kendisinden sonra işlerin yönetimiyle ilgili tavsiyeler" olarak ifade ettiği kısmı ise "Sıkıştırılmasınlar ve haksızlığa uğramasınlar." terkihi

⁵⁶⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 414.

⁵⁶⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 417, 418.

⁵⁶⁹ Kettânî, Cilt 1, s. 581.

⁵⁷⁰ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 354 (no: 232); İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe* Cilt 1, s. 326.

oluşturur. Burada Hz. Peygamber zekât tahsildarının muamelesinde meydana getirebileceği olası suiistimallerin ve yanlış tutumların önüne geçmek istemiş; aynı zamanda tahsildarın muhatapları olan vergi mükelleflerinin maddi emniyetlerini sağlamıştır. Zekât tahsildarı, toplama işini aceleye getirmek isteyerek veya mükellefin mallarının içinden en iyisini talep ederek vb. pek çok haksızlıkta bulunabilir. Bu sakınca zekâtın devlet vergisi olmasının yanında Şari'nin farz kıldığı mühim bir ibadet olması hasebiyle de önem taşır. Ayrıca bu tavsiyeler Hz. Peygamber'in yönetim etiğini teşekkül eden mühim kurallardandır.

İbn Hacer'in kaydettiği bir rivayete göre ise Hz. Peygamber, Huzeyme'yi, Ahlaf üzerine vali tayin etmiştir. Arapçada “yönetici olarak atadı” anlamına gelen “vellâ” fiilinin kullanıldığı bu haber, mevzuyla alakalı bazı soru işaretleri uyandırmaktadır. Zira İbn Hacer, Huzeyme'nin biyografisini verirken yukarıda geçen belgenin metnine de yer vermiştir. Böylece Huzeyme'nin yetkileriyle alakalı bir problem ortaya çıkar. Tenfizî veya tefvizi memur mu olduğunu hakkındaki kısa rivayetlerden tespit edemediğimiz Huzeyme'nin vergi idaresiyle alakalı aktif bir görev aldığı kaynaklardan tahric edilen ortak rivayet olmasına karşın, görev yetkileri müphem kalmıştır.

1. 2. 2. 2. Bahîle

Bahîle kabilesinin zekât tahsildarını kaynaklardan tespit edemedik. Ancak kendilerine yazılan belgelerden bu görevi icra eden bir memurun olduğu anlaşılır. Nitekim belgelerden biri, hayvanlara dair zekât tarifelerine yer verilir ve zekât memurunun, tahsili otlaklarda yapması direktifi verilir.⁵⁷¹ Kableden Vailoğullarına da bir belge yazılmıştır. Bu belgeye göre ise muhataplara, zekât ve humus mükellefiyeti getirilmiştir. Öşür vergisinden ve askerlikten muaf tutulan topluluğa, tahsildarlarını kendi içlerinden belirleme yetkisi verilmiştir.⁵⁷²

Sözü edilen tahsildar seçimi, mahalli bir memur olmalıdır. Kabileye verilen seçim yetkisi, zekât hususunda mütemadiyen serbest bırakıldıklarını akla getirmemelidir. Merkezi âmillerin yarımadanın dört bir yanında bir idari ağ oluşturdukları göz önüne alındığında, bu âmiller veya bizzat Hz. Peygamber tarafından kontrol altında tutuldukları düşünülebilir.

⁵⁷¹ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 319 (no:188).

⁵⁷² Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 320 (no:189).

1. 2. 2. 3. Benî Esed ve Tay

Esed kabilesinin, kıtlık yıllarına denk geldiği için zekâtlarını kendi aralarında toplayıp dağıtmak üzere Hz. Peygamber'den özel bir izin aldıkları bilinmektedir.⁵⁷³ Ancak Hz. Peygamber'in vergi işlerinin yürütülmesi hususundaki genel tavrı göz önüne alınırsa, bu konuda büsbütün bağımsız bırakılmadıkları anlaşılacaktır. Yine de bu uygulamanın geçici olduğunu sanmaktayız. Nitekim bölgeye gönderilen zekât tahsildarları söz konusudur.

Hz. Peygamber'in Esed oğullarına idareci olarak gönderdiği Kudâî b. Amr'ın 9/630 yılında bölgenin zekâtlarını topladığına dair bir haber mevcuttur.⁵⁷⁴ Bunun dışında Adî b. Hatim'in Tay ve Esed sadakalarına gönderildiğine dair yaygın bir haber mevcuttur.⁵⁷⁵ Sıddıqui'ye göre Kudâî, genel bir idareciyken, Adî'nin mahalli bir vergi toplayıcıdır. Yine Sıddıqui Kâfiye b. Sabû el-Esedî'nin kendi kabilesinin zekâtlarını toplamaya tayin edildiğine dair bir rivayete yer vermiştir.⁵⁷⁶

Tay kabilesinin zekâtlarına Adî b. Hatim'den başka görevlendirilen herhangi bir isim kaydedilmemiştir. Bunun yanında Esed kabilesinin zekâtlarını toplamış olması iki kabilenin komşu olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Sıddıqui, Esedlilerin zekâtlarına gönderilen memurlardan Adî ve Kudâî'nin atamaları 9/630 yılı içerisinde zikretmiştir. İbn Sa'd'a göre ise Adî'nin ataması 11/632 yılının Muharrem ayına rastlamaktadır.⁵⁷⁷

Burada bir meseleyi daha ifade etmek gerekir ki Hz. Peygamber'in yeni Müslüman olan Adî b. Hatim'i zekât memuru olarak göndermesi dikkat çekicidir. Adî b. Hatim'in henüz Müslüman olması hasebiyle zekât hususunda malumat sahibi olmadığı düşünülebilir. Ancak rivayetler incelendiğinde Müslüman olduğu esnada Adî, “Ya Resulallah! Bana İslâm'ı telkin et.” şeklinde bir talepte bulunmuş⁵⁷⁸ ve Hz. Peygamber ona İslâm'ı öğrettikten sonra kabilesine göndermiştir.⁵⁷⁹ Özellikle vergilerle alakalı bilgilendirildiği açıktır. Aksi takdirde zekât müessesesinin bir parçası olamayacaktır. Hz. Peygamber'in onun memuriyetinden memnun kaldığı⁵⁸⁰ anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'e sadakaları sorunsuz ve eksiksiz ulaştırdığı kaynaklarda yer alır. Hatta Adî, yalancı peygamberlik iddialarının yakın çevrelerini

⁵⁷³ Cengiz Kallek, “Esed”, *DİA*, Cilt 11, s. 364.

⁵⁷⁴ Sıddıqui, s. 506.

⁵⁷⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 277; Taberî, Cilt 2, s. 204; Said Havva, Cilt 3, s. 356; Esad, Cilt 1, s. 852; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s.533; Adem Apak, “Tay”, *DİA*, Cilt 40, s. 187-188.

⁵⁷⁶ Sıddıqui, 325, 326.

⁵⁷⁷ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 217.

⁵⁷⁸ Tâberî, Cilt 2, s. 501.

⁵⁷⁹ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 527.

⁵⁸⁰ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 527.

kasıp kavurduğu bir dönemde bile kabilesinin zekâtlarını halifeye ulaştırmayı başaran ender memurlardan olmuştur. Evinde bulunan karıncaları misafir olarak değerlendirip, misafirlik hakkı olarak onlara ekmek attığı⁵⁸¹ kaydedilen Adî'nin fitne zamanında dahi herkesin malî yükümlülüğünü yerine getirmesini temin etmesi oldukça mühimdir. Bu tavrıyla zaman ve çağ fark etmeksizin tüm Müslüman ve gayrimüslim devlet mensuplarının vicdanlarına seslenerek, vergi memuriyetinde dürüstlüğü ve sadakatin timsali olmuş ve böylesine vicdanlı bir davranışın çağlar aşan bir tutum olduğunu gözler önüne sermiştir.

1. 2. 2. 4. Benî Hâris b. Ka'b

Hz. Peygamber, Halid b. Velid'i Benî Haris b. Ka'b'a göndermiş ve üç gün tebliğ ettikten sonra kabul etmeleri durumunda, Halid'i bazı görevlerle yükümlü tutmuştur.⁵⁸² Hz. Peygamber'in Halid'e verdiği talimatlar arasında, kabilenin zekâlarını toplamak olduğu kaynaklarda yer alır.⁵⁸³ Bu rivayetler göz önüne alındığında söz konusu kabilenin zekât âmilliğini geçici olmakla beraber ilk yürüten sahabenin Halid b. Velid olduğu sonucu çıkar.

Hz. Peygamber'in emri üzerine Halid'in merkeze dönmesinden⁵⁸⁴ sonra ise kabilenin vergi işlerinden, bölgenin genel valisi Amr b. Hazm'ın sorumlu olduğu rivayet edilir. Zira Amr, vali olarak atanmakla beraber vergilerin toplanması işi de kendisine tevdi edilmiştir.⁵⁸⁵

1. 2. 2. 5. Benî Ka'b

Benî Ka'b hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler sınırlı olmakla beraber Huzaa'luların kolu oldukları bilinmektedir.⁵⁸⁶ Kabilelerine ait üç sancakla Mekke'nin fethine katılmışlardır.⁵⁸⁷

Kabileye gönderilen zekât memuru Büsr b. Sufyan'dır. Bahsi geçen sahabenin yine Benî Ka'b mensubu olduğu ve bu kabilenin ileri gelenlerinden⁵⁸⁸ olduğu kaydedilir. Ataması Hz. Peygamberin Mekke'nin fethinden sonra Cirane üzerinden Medine'ye geçtikten yaklaşık iki ay sonra, Muharrem ayında yapılmıştır (9/630).⁵⁸⁹

⁵⁸¹ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 759.

⁵⁸² Taberî, Cilt 2, s. 194.

⁵⁸³ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 535.

⁵⁸⁴ Mustafa Ağırman, "Benî Haris", *DİA*, Cilt 16, s. 198.

⁵⁸⁵ Diyarbekrî, s. 144; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 363; Selman Başaran, "Amr b. Hazm", *DİA*, Cilt 3, s. 85; İbn Hişam, Cilt 4, s. 502.

⁵⁸⁶ Ahmet Önkal, "Huzâa", *DİA*, Cilt 18, s. 432.

⁵⁸⁷ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 199.

⁵⁸⁸ İbn Hacer, Cilt1, s. 292.

⁵⁸⁹ Vakıdî, Cilt 3 s. 392.

Zekât vergisine mani olmak isteyen bir grubun ilk kez burada tezahür ettiğini söyleyebiliriz. İlginç olan husus ise memurun zekât toplama işlemleri esnasında hiçbir sıkıntıyla karşılaşmayıp daha sonra başka bir kabilenin olaya müdahil olmasıdır. Resulullah, Büsr b. Sufyan'ı kabilesine göndermiş ve o da emredildiği üzere zekâtları toplamıştır. Memur, daha çok hayvanlardan oluşan bu mallarla yola koyulmak istediğinde, komşu kabile Benî Temim malların Hz. Peygamber'e götürülmesine karşı çıkmıştır. Ka'b oğulları Allah'ın emri olan zekâtı kendi rızalarıyla verdiklerini ve bunun Müslümanlığın bir vecibesi olduğunu ifade etmişlerse de Temimliler kararlı bir tutumla malların asla Hz. Peygamber'e ulaştırılmayacağı tehditlerini savurmuştur.⁵⁹⁰ Temimliler toplanarak silahlarını kuşanmışlardır.⁵⁹¹

Bu durumda Büsr, topladığı vergileri olduğu yerde bırakarak Hz. Peygamber'e haber vermek üzere Medine'ye dönmüştür. Ev sahibi durumundaki Huzâ'alılar ise Müslüman memurların maruz kaldığı bu muameleden dolayı yurtlarından çekilerek Süleymlilerin yanına sığınmıştır.⁵⁹² Hz. Peygamber olayı haber alınca Uyeyne b. Hisn kumandasıyla⁵⁹³ askerî müdahalede bulunmuştur. Hicri 9/630 yılının Muharrem ayında Uyeyne ve askerleri Benî Temim'den Anberoğulları oldukları rivayet edilen bu topluluğa saldırmış ve esirler alarak geri dönmüşlerdir.⁵⁹⁴ Kaynaklar incelendiğinde Temim kabilesinin bu tavrının, kendilerinin de zekât vergisiyle yükümlü tutulmaktan korkmaları ve vermemeleri durumunda da memurla yaşayacakları çatışmadan korkmalarından kaynaklandığı görülecektir. İki kabilenin ortak kullandıkları Benî Eştât suyunun yanında mallar toplanmış ve Temimliler bu kadar çok malın kendilerinden de toplanacağı endişesine kapılmışlardır.

Zekât memuru Büsr b. Sufyan ise daha önce karşılaşmadıkları bir durumla yüz yüze gelmiş ve Temimlilere karşılık vermek yerine Hz. Peygamber'e gitmeyi tercih etmiştir. Kaynaklarda Ka'b oğullarından toplanan mezkûr malların mevaşilerden⁵⁹⁵ olduğu yer alır. Büsr kendisine muhalefet edenlere hazırlıksız bir şekilde karşı koyarsa, hayvanların kolayca telef edilebileceğini veya iki kabile arasında çıkacak çatışmada Müslümanların görecekları maddi ve manevi zararı göz önüne almış olmalıdır.

Hz. Peygamber'in zekât memuru Büsr, onunla beraber savaflara da katılmış ve bizzat Peygamber'in yanında askerî ve idarî deneyimler edinmiştir. Hz. Peygamber Büsr'ü ayrıca,

⁵⁹⁰ Köksal, Cilt 17, s. 25, Şulul, s. 909.

⁵⁹¹ Diyarbekrî, s. 118.

⁵⁹² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 401.

⁵⁹³ Diyarbekrî, s. 119.

⁵⁹⁴ İbn Hişam, Cilt 4, s. 523.

⁵⁹⁵ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 294 (eş-Şâmile); Köksal, Cilt 17, s. 25.

Hudeybiye’de konakladıkları sıralarda, gözcüsü olarak Mekke’ye göndermiştir. Fetih günü kabilesinin üç sancağından birini taşıyan yine Büsr olmuştur.⁵⁹⁶

1. 2. 2. 6. Benî Mustalik

Huzaa kabilesine mensup Mustalik oğulları⁵⁹⁷, Hz. Peygamber’in eşlerinden Hz. Cüveyriye’nin kabilesidir.⁵⁹⁸

Kabile mensuplarından Haris b. Dırar Medine’de Hz. Peygamberle görüşerek Müslüman olmuştur. Haris, kavmine dönmek üzere ayrılmadan önce Hz. Peygamber’den kavmini İslâm’a davet etmek üzere izin istemiştir. Resulullah ona kabilesinin zekâtlarını toplamasını ve göndereceği memura teslim etmesini söylemiştir. Mahalli bir vergi memuru olarak vazifelendirilen Haris⁵⁹⁹, söylendiği gibi talimatları yerine getirmiştir. Bu sırada Hz. Peygamber Velid b. Ukbe’yi görevlendirerek Benî Mustalik’e göndermiştir.

Velid’in gelişini duyunca Benî Mustalik’ten yirmi kişi çıkmış, deve ve koyunlarını önüne katarak onu karşılamaya çıkmışlardır. Velid onları görünce ürkmüş ve Medine’ye dönmüştür.⁶⁰⁰ Hz. Peygamber’e zekât almasına engel olmak için kendisini silahlarla karşıladıkları haberini verince Hz. Peygamber bir gazve hazırlığına başlamıştır. Durumu düzeltmek için Benî Mustalik’ten bir heyet Hz. Peygamber’e gelmiş ve yanlış anlaşılmayı düzelterek izahat vererek “Ona sor! Bizimle konuşmuş mu? Veya geri dönmesini biz mi söylemişiz? Biz mümin bir topluluğuz.”⁶⁰¹ Demişler ve kırgınlıklarını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine “Ey iman edenler! Eğer fasık biri size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden insanları incitir de pişman olursunuz.”⁶⁰² ayeti nazil olmuştur. Hz. Peygamber onlara kimin tayin edilmesini istediklerini sormuş onlar da Abbâd b. Bişr’i (ö. 13/634) istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ey Abbâd, onlarla git, mallarının sadakalarını al ve mallarından en kıymetli olanları seçip almaktan sakın!” buyurmuştur.⁶⁰³ Böylece görev değişikliği yapılarak Abbâd b. Bişr, Benî Mustalik zekâtlarına görevlendirilmiştir.

⁵⁹⁶ İbn Sa’d, Cilt 5, s. 199.

⁵⁹⁷ Ahmet Önkal, “Mustalik”, *DİA*, Cilt 31, s. 360-361.

⁵⁹⁸ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 483.

⁵⁹⁹ Köksal, Cilt 16, s. 39.

⁶⁰⁰ İbn Sa’d, Cilt 2, s. 164.

⁶⁰¹ İbn Sa’d, Cilt 6, s. 38.

⁶⁰² Hucurat, 49/6.

⁶⁰³ Vâkıdî, Cilt 1, s. 394.

Rivayetlerde söz konusu bölgeye ilk gönderilen zekât memurunun Velid b. Ukbe (ö. 61/680) olduğu yer olsa da, Velid b. Ukbe'nin Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber'e arz edilen çocuklardan olduğu, dolayısıyla böyle bir göreve getirilmesinin mümkün olmadığı kaydedilir. Bu hususta nakledilen rivayetin aslı Resulullah'ın bir şahsı gönderdiği şeklindedir.⁶⁰⁴ Bu durumda, başka bir rivayete de rastlanmadığı için, ilk gönderilen şahsın kim olduğu belirsiz kalmıştır. Ancak Mustalik oğullarının Abbâd'ı istedikleri ve onun zekâtlarını topladığına dair rivayetler kabul görmüştür.

Abbâd b. Bişr, içlerinde on gün kadar kalmış ve zekâtlarını toplamış, Medine'ye Mustalik oğullarından memnun bir şekilde dönmüştür. Kabile mensuplarının; “Abbâd bizimle geldi, bize Kur'an okudu, biz evlerimizin ortalarına indirene kadar bize İslâm şeriatını öğretti. Haktan ayrılmadı ve bize karşı hakkı hiç terk etmedi.”⁶⁰⁵ ifadelerinden Abbâd'ın muamelesinden kıvanç duydukları anlaşılır. Bu ifadeler aynı zamanda Abbâd'ın eğitim faaliyetlerine de işaret eder. Bu da zekât idaresi dışında başka görevler de üstlendiği anlamına gelir. Hz. Peygamber'in sadakaların yanında Abbâd'ı onlara İslâm ilkeleri ve kurallarını öğretmek için gönderdiği kaydedilir.⁶⁰⁶ Ancak kabile yönetimine dair hakkında bir rivayet olmadığı için vergi memurluğunun yanında yürüttüğü bu görevinden dolayı kendisine zekât memurluğundan ziyade mevkiler isnad etmek doğru olmayacaktır. Abbâd'ın zekât âmili olduğu kaynaklarda yer alan müşterek rivayettir.⁶⁰⁷

Abbâd, Hz. Peygamber'in deneyimli çalışanlarından olup çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Tebuk seferi esnasında yirmi günlük bir süreyle Hz. Peygamber onu özel koruması olarak atamıştır.⁶⁰⁸ Askerî vazifeler aldığı bilinen⁶⁰⁹ Abbâd, Huneyn savaşının ganimetlerini mücahitler arasında paylaşmakla da görevlendirilmiştir. Hz. Peygamberle beraber pek çok savaşa da katılan Abbâd'ın ilk vergi toplama vazifesi Mustalik oğullarına gönderilmesi değildir. Zira o daha önce Müzeyne ve Süleym kabilelerinin zekâtlarını toplamaya memur edilmiştir.⁶¹⁰ Son olarak Abbâd, Hz. Ayşe'ye (ö. 58/678) göre Ensar'ın içinde en faziletli üç kişiden biridir.⁶¹¹

---

⁶⁰⁴ Şulul, s. 911.

⁶⁰⁵ Vâkıdî, Cilt 1, s. 394.

⁶⁰⁶ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 164.

⁶⁰⁷ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 510; Belâzûri, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Cilt 2, s. 231; Köksal, Cilt 16, s. 42.

⁶⁰⁸ Kettânî, Cilt 1, s. 536.

⁶⁰⁹ Raşit Küçük, “Abbâd b. Bişr”, *DİA*, Cilt 1, s. 12.

⁶¹⁰ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 510.

⁶¹¹ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 569.

Böylece Benî Mustalik'ın zekâtlarını toplamada iki memur görev almıştır. Öncelikle Haris b. Dırar kabilesinden gereken miktarları temin etmiş, daha sonra Abbâd b. Bişr devreye girmiştir. Muhtemelen toplanan malların, ehillerine ulaştırılmasında daha aktif rol oynayan Abbâd olmuştur.

1. 2. 2. 7. Benî Uzre

9/630 yılında, Hz. Peygamber'le görüşerek İslâm'ı kabul ettikleri sırada, Uzrelilerin kabile reislerinin, Cemre b. Amr b. Hevze olduğu kaydedilir.

Kaynaklara göre, Hicaz ehlerinden Uzre oğullarının zekâtlarını toplayarak Hz. Peygamber'e ulaştıran ilk kişi, kabile reisi Cemre b. Amr'dır. Hz. Peygamber ona Vâdilkura'da bir arazi tahsis etmiş, Cemre vefatına kadar burada kalmıştır.⁶¹²

Belâzûri ise kabileye gönderilen zekât memurunun, Selaman, Beliyy ve Kelb kabilelerinin de zekât işlerini yürüten A'cem b. Sufyan el-Belevî olduğunu kaydeder.⁶¹³ Bahsi geçen iki sahabenin kabilenin zekât işlerini farklı zamanlarda yürüttükleri sonucuna varılabilir.

1. 2. 2. 8. Benî Zübyân

Benî Zübyân kabilesinin kolları 8/629 ve 9/630 yıllarında Hz. Peygamber'e heyetlerle gelerek İslâmlarını bildirmişlerdir. Fezâre ve Mürreler de kabilenin kolları arasında zikredilir.⁶¹⁴

Hz. Peygamber'in Benî Zübyân'a tayin ettiği zekât âmili hususunda kaynaklar ittifak etmişler ve Abdullah b. Lütbiyye el-Ezdî'nin bölgenin zekâtlarını topladığına dair rivayeti nakletmişlerdir.⁶¹⁵ Vâkıdî atamanın tarihini belirlemiş ve Resulullah'ın Cirane üzerinden Medine'ye geçerek Muharrem hilalini görünce yaptığı atamalar arasında zikretmiştir.⁶¹⁶

Zekât memurlarının görevlerini tamamlayıp Medine'ye döndüklerinde Hz. Peygamber'e izahat verdikleri ve Hz. Peygamber'in, memurların zekât hesaplamalarını gözden geçirdiği bilinmektedir. Hadis kaynakları İbn Lütbiyye'nin topladığı zekâtları

⁶¹² İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 186; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 285; Köksal, Cilt 16, s. 74. Adnan Demircan, "Uzre", *DİA*, Cilt 42, s. 258-259.

⁶¹³ Belâzûri, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Cilt 2, s. 231.

⁶¹⁴ Elnure Azizova, "Zübyân", *DİA*, Cilt 44, s. 527.

⁶¹⁵ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 667; İbn Sa'd, Cilt 6, s. 280, 281; Said Havva, Cilt 3, s. 356; Köksal, Cilt 16, s. 22; Şulul, s. 906.

⁶¹⁶ Vakıdî, Cilt 3 s. 392.

Resulullah'a takdim ederken vuku bulan bir hadiseyi uzun uzun rivayet etmişlerdir. Bu rivayetlerin çoğunda İbn Lütbiyye'nin ismi zikredilmemiştir.⁶¹⁷

Hadise göre, İbn Lütbiyye Benî Zübyân'dan sadakaları toplayarak Medine'ye ulaştırmıştır. Hz. Peygamber'e takdim ettiği esnada malların bir kısmını ayırarak, "Bu size aittir, bu da bana hediye edilendir." demiştir. Hz. Peygamber bu söze menfi bir reaksiyon göstererek minbere çıkmış ve İbn Lütbiyye'yi azarlamıştır. Hz. Peygamber, "Nasıl oluyor da gönderdiğimiz bir vergi tahsildarı dönüp geldiğinde "bu size aittir, şu ise benimkidir" diyebiliyor? O anasının ya da babasının evinde oturup kalsaydı da görseydi bakalım, kendisine herhangi bir hediye gelecek miydi?" buyurmuş ve bu kusurlu hareketinden dolayı Hesap Günü'nde kendisine kesilecek cezayı hatırlatarak tepkisini ortaya koymuştur.⁶¹⁸

Hz. Peygamber böyle bir olayın yaşanmasından ötürü teessür duymuş ve âmillerin arasında tekrar edegelen bir hadise halini almaması için bir takım tedbirlere başvurmuştur. Hz. Peygamber, zekât tahsildarlarının ve tüm eyalet memurlarının görevleri devam ettiği sürece muhataplarından herhangi bir hediye almalarını tamamen yasaklamıştır.⁶¹⁹

Resulullah'ın bu sert tepkisinin memurlarını disipline ettiği ve memurların rüşvet aldıklarına dair herhangi bir olayın vuku bulmadığı kaydedilir. Bu hadisenin bir benzeri daha mevcut olmamakla beraber şüphesi dahi söz konusu olmamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in aldığı tedbirler, hiçbir kuşkuyla mahal vermeyecek bir prensip meydana getirmiştir. Bunun yanında memurların görevlerini dürüst ve onurlu bir şekilde yerine getirmeleri, şahısların vicdanına bırakılmamış; toplanan ve harcanan miktarlar, bizzat Resulullah tarafından sıkı bir denetime tabi tutulmuştur. Hz. Peygamber önce ahlaki ilkeleri telkin ederek şahısların vicdanlarına seslenmiş ve Allah'ın kanununa aykırı olan bu tutumun sahiplerinin, sorumluluklarını üstleneceklerini ve Allah'ın adalet üzere tesis ettiği sisteminde, bu yanlış fiilin de mutlak suretle cezalandırılacağını vurgulamıştır. Konumu itibariyle muhtelif durumlarla karşılaşan Hz. Peygamber, daima adaleti, hilmi ve merhametiyle muamelede bulunmuştur. Bu hadiseye gösterdiği sert tepki ise, olayın ne denli çirkin olduğuna dikkat çekmek maksadını taşıdığından kaynaklanıyor olabilir. Tüm bu uyarı ardından Hz. Peygamber, denetimi elden bırakmamış ve memurun kişisel olarak zarar görmesinin yanında kamunun mal güvenliğini teminat altına almıştır. Böylece onun sisteminde, iktisada sirayet ederek içten içe çürüten rüşvet vb. tahripkâr davranışlar iman ve ahlak potasında eritilerek,

---

⁶¹⁷ İbn Hacer, Cilt 4, s. 220.

⁶¹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 762; Ebu Yusuf, s. 140.

⁶¹⁹ Siddiqui, s. 321.

devletin ve devlet mensuplarının mallarına haram karıştırılmaksızın İslâm'ın hedeflediği ideal iktisadi sistem tesis edilmiştir.

1. 2. 2. 9. Benî Kilab

Hz. Peygamber'in bölgeye atadığı valisi Dahhak b. Sufyan'dır (ö. 11/632). Bir süre sonra Hz. Peygamber Dahhak'ın yetkilerini genişleterek zekât idaresini de kendisine tevdi etmiştir.

Dahhak'ın Benî Kilab'ın zekâtlarını topladığı kaynaklara ittifakla rivayet edilir. Medine'ye gelen Kilab heyeti de Dahhak'ın; kabilenin zenginlerinden zekâtları toplayarak, fakirlerine dağıttığını ifade etmişlerdir.

1. 2. 2. 10. Cened

Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Cened merkezli geniş bir idareye atadığı zaman ona bölgesine varınca izleyeceği yolu çizmiştir. Buna göre Muaz önce Allah'ın birliğine imana davet edecek, sonra gece ve gündüz kılınacak namazın Allah'ın farzı olduğunu bildirecektir. Sonra ise mallarından zekâtın alınmasının farz kılındığını; zenginlerinden alınacak miktarın fakirlerine verileceğini haber verecektir. Böylece Muaz'ın, idaresi dâhilinde üstlendiği sorumlulukların önemli bir kısmını vergi idaresi teşkil edecektir. Bu talimat, zekât yükümlülüğünün dini yönü kadar diğer temel dini vecibelerle ilişkisini de göstermesi bakımından mühimdir.⁶²⁰

Hz. Peygamber, eğitim, kaza ve idarenin yanı sıra Muaz'ın salahiyetleri arasına vergi idaresini de katmıştır. Üstelik bölgede müslüman ve gayrimüslim iki kesim söz konusudur. Meşhur bir rivayete göre Hz. Peygamber, Muaz'ı, buğday, arpa, üzüm ve hurmanın zekâtlarını almak üzere göndermiştir.⁶²¹ Hatta balın zekâtı getirilince Muaz'ın, bu üründen zekât almakla emrolunmadığını ifade ederek kabul etmediği kaydedilmiştir.⁶²² Yine yağmur veya akarsuları ile sulanan toprakların mahsulünün onda birini, dolap ve kovalarla sulananlarınkinden ise yirmide bir nispetinde zekât alması talimatını içeren bir belgenin Muaz'a gönderildiği yer alır. Hz. Peygamber, hayvanlar konusunda da her otuz sığırdan yaşını doldurmuş bir dana; her kırk sığırdan ise yaşlı bir tane dana almasını emretmiştir.⁶²³ Bu ve benzeri daha birçok teferruatlı hüküm Muaz b. Cebel'e gönderilen bir talimatnamede

⁶²⁰ Mehmet Erkal, "Zekât", *DİA*, Cilt 44, s. 197-207.

⁶²¹ Sıdıqui, s. 308.

⁶²² Belâzûri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 84.

⁶²³ Belâzûri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 83.

bildirilmiştir. Bu talimatnamede Hz. Peygamber'in, sadakanın sağlam ve temiz olarak seçilmesi ancak malın en iyisini alınmasını da yasaklayarak orta bir yolun tutulmasını ifade ettiği göze çarpmaktadır.⁶²⁴ Yine Hz. Peygamber muayyen bir tarife oluşturmakla Muaz'ın konuya iyice hâkim olarak vergi muhataplarını mağdur etmemesini amaçlamış olmalıdır. Hz. Peygamber'in belgede kullandığı "Musaddık daha fazla tahsile yönelmesin." ifadesi de buna işaret etmektedir.

Yine kaydedilen bir hadise göre Resulullah Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde ona: "Hububattan hububat, küçükbaş hayvanlardan koyun, deveden deve, sığırlardan bir dişi sığır al" buyurmuştur.⁶²⁵ Bu habere göre Muaz, zekâtları yine kendi cinsinden olan bir ürün şeklinde tahsil edecektir. Ancak Muaz'ın Yemenlilere kolaylık sağlamak amacıyla zekâtı başka bir ürün olarak tahsil ettiğine dair bir haber de mevcuttur. Buna göre Muaz Yemenlilere, "Haydi arpa ve hububat yerine zekât olarak elbise getiriniz. Bu şekilde zekâtı eda etmeniz sizin için bir kolaylıktır. Medine'deki Resulullah'ın ashabı için de daha hayırlıdır." demiştir. Haberi kaydeden müellif, Muaz'ın bu sözü Peygamber döneminde sarf ettiğinin kabul edilmesi durumunda, böyle bir kararın mutlaka Peygamber onayıyla alınmış olacağına hükmeder.⁶²⁶ Yine müellife göre Muaz b. Cebel, yüksek ilmî ve ictihadî seviyede olup Hz. Peygamber kendisine mali ve adli meselelerin temel hükümleri bir yana teferruatına kadar her ciheti talim ve beyan etmiştir. Yine de Muaz'ın sırf kendi içtihadıyla bu mühim kararı alması mümkün gözükmemektedir.⁶²⁷ Yine Muaz, cizye idaresiyle yükümlü tutulmuştur ve ergenlik çağına ulaşmış her gayrı müslimden bir dinar veya bunun karşılığı ma'âfir kumaşından cizye tahsil edecektir.⁶²⁸

Zekât ve cizye olmak üzere iki yönlü yürütülecek bu görev, Muaz'ın burada da üst düzey bir yönetici olduğuna işaret etmektedir. Şöyle ki, Muaz'ın vergi muhataplarıyla değil, vergi memurlarıyla muhatap olduğu görülmektedir. Böylece kendisine bağlanmış alt bir kurum teşekkül etmektedir. Yemen bölgelerine gönderilen vergi tahakkuk ve tahsil memurları, cizye toplayan görevliler veya vergi idaresini yürüten valiler, halkın ödemesi gereken miktarı tahakkuk ettirecek ve tahsil edeceklerdir. Bundan sonra bir araya getirdikleri meblağı, bir üst yetkiliye yani Muaz'a teslim edeceklerdir.

⁶²⁴ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 229- 234 (no: 106/d).

⁶²⁵ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Mustedrek alâ's-Sahîheyn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1990, Cilt 1, s. 546.

⁶²⁶ Zeynü'd-dîn Ahmet, Cilt 5, s. 10.

⁶²⁷ Zeynü'd-dîn Ahmet, Cilt 5, s. 204.

⁶²⁸ Belâzûri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 83.

Aslında Yemen’de bulunan çoğu bölgeler kendi vergi idaresine sahiptir. Nitekim zekâtın müstahakları yine o bölgenin meskûnlarıdır. Muhtaç bir sınıfın bulunmaması veya zekât malının dağıtıldığı halde artması gibi özel durumlarda merkeze ulaştırılmıştır ki zekâtın naklinde kerahet yoktur.⁶²⁹ Hz. Peygamber’in Muaz’ı görevlendirirken zenginlerinden topladığı sadakaları yine o bölgenin fakirlerine dağıtmasına dair sarîh bir talimat mevcuttur. Burada kastedilen muhtemelen Cened’dir. Bunun dışında kalan bölgeler, vergileri kendi yönetim hiyerarşisi içinde tahakkuk ettirerek, müstahaklarını tespit ettikten sonra dağıtımını sağlamışlardır. Hatta Muaz dâhil vergi memurlarının veya valilerin de zekât toplama dönemlerinde bazı görevlendirmeler yaptıkları düşünülmektedir. Burada Muaz’ın memurlardan teslim aldığı verginin daha çok cizye olduğunu belirtmek gerekir. Bu bilgi sağlayan ise Kettâni olup cizye toplamak üzere Hz. Peygamber döneminde sadece iki kişinin görevlendirildiğini ve bu kişilerin Muaz b. Cebel ve Ebu Ubeyde b. Cerrah olduğunu kaydetmiştir.⁶³⁰ Hayber, Necran vb. pek çok bölgede gayrimüslim halkın meskûn olduğu ve bu tebaalardan cizye toplandığı malumdur. Hz. Peygamber ise cizye idaresinde aslında birçok isim görevlendirmiştir. Bu yüzden Sıddıqui, Kettani’nin kaydettiği bu iki ismi, muhtemelen cizyeyi, görevlilerden teslim alarak Medine’de hazineye ulaşımını sağlamakla görevli oldukları şeklinde telakki etmiştir.⁶³¹ Muaz’ın Yemen âmillerinden sadakaları teslim aldığına dair rivayetler mevcuttur.⁶³²

1. 2. 2. 11. Cüheyne

Cüheyne kabilesi mensuplarının Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinin ilk zamanlarında, Hz. Peygamberle anlaşma yaparak İslâm devletini tanıdıkları, daha sonra Müslüman oldukları ve bundan sonra sadık birer Müslüman olarak kaldıkları rivayet edilir.⁶³³ Cüheynelilerin, planını Hz. Peygamber’in çizdiği bir mescit inşa ettikleri ve bu mescidin Medine’de planı yapılan ilk mescit olduğu kaydedilir.⁶³⁴

⁶²⁹ Zeynü’ d-dîn Ahmed, Cilt 5, s. 10.

⁶³⁰ Kettâni, Cilt 1, s. 576.

⁶³¹ Sıddıqui, s. 307.

⁶³² Belâzûri, *Ensâbu’l-Eşraf*, Cilt 1, s. 230; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 439.

⁶³³ Ahmet Önkâl, “Cüheyne”, *DİA*, Cilt 8, s. 107; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 543.

⁶³⁴ İbn Sa’d, Cilt 1, s. 319.

Kaynakların ittifakla kaydettiğine göre kabile mensubu Rafî b. Mekîs b. Amr el-Cühenî, bölgenin zekâtlarını toplamak üzere gönderilmiştir.⁶³⁵ Vâkidî'ye göre Hz. Peygamber bu atamayı 9/630 yılında Muharrem ayında yapmıştır.⁶³⁶

Belâzûri ise, bölgeye yalnızca Rafî b.Mekîs'in gönderildiğini kaydeder. Ancak Rafî'nin, A'cem b. Sufyan'la beraber gönderildiğine dair bir rivayetin de varlığından söz eder.⁶³⁷

Rafî b. Mekîs'in Hicaz'da ikamet ettiği rivayet edilir. Hz. Peygamberle beraber Hudeybiye'de bulunmuş ve Rıdvan biatine katılanlar arasında yer almıştır. Üstlendiği habercilik görevlerinin yanı sıra Mekke'nin fethinde sancak taşıyan sahabelerdendir.⁶³⁸

Hz. Peygamber'in, Cüheyne bölgesinde yerleşik kabilelere, birçok ikta yazısı ile bazı emannâmeler kaleme aldığı kaydedilir. Ayrıca Cüheyne'den bazı kabilelerle yaptıkları anlaşmanın metni kaynaklarda mevcuttur.⁶³⁹ Resulullah ayrıca, sürü hayvanları üzerinden alınan vergi tarifeleri, büyükbaş hayvanlarca sürülen toprakların ziraî zekât vergisinden muaf tutulması gibi konuları ihtiva eden bir belge yazdırmıştır.⁶⁴⁰ Burada dikkat çeken husus, söz konusu belgenin, Rafî b. Mekîs'e değil, Amr b. Mürre'ye yazılmasıdır. Mektup Cüheyne halkına hitaben yazılmıştır.⁶⁴¹

1. 2. 2. 12. Eslem ve Gıfâr

Eslem ve Gıfâr kabileleri ile Hz. Peygamber'in erken dönemlerde ilişki kurduğu görülmektedir. Hicretin ilk yıllarına tekabül eden bu zaman diliminde Hz. Peygamber'in iki kabileyle kurduğu bağlar ve anlaşmalar kaynaklarda yer almaktadır. Buna göre Hz. Peygamber, 2/624 yılında söz konusu iki kabileyle ittifak anlaşması imzalamıştır.⁶⁴²

Komşuluk haklarına riayet etmeyi öngören ve destek sözleri verilen ittifak anlaşmasının tarafı Gıfârlılar, eski dinleri olan şirk üzere devam etmişlerdir. Kabile 8. Yılda İslâm'ı benimsemiş ve mensuplarının tamamı Müslüman olmuştur.⁶⁴³ Burada, Hz. Peygamberle anlaşma yaptıktan, Müslüman olmalarına kadarki zaman dilimi içerisinde,

⁶³⁵ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 354; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 275; İbn Hacer, Cilt 2, s. 445; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 144; Kettânî, Cilt 1, s. 581; Said Havva, Cilt 3, s. 356; Şulul, s. 906; Köksal, Cilt 16, s. 22.

⁶³⁶ Vakidî, Cilt 3, s. 392.

⁶³⁷ Belâzûri, *Ensâbu'l-Eşraf*, Cilt 2, s. 231.

⁶³⁸ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğabe*, Cilt 1, s. 354; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 144; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 275.

⁶³⁹ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 285-289 (no: 151-157).

⁶⁴⁰ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 289 (no: 157).

⁶⁴¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 368.

⁶⁴² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 381.

⁶⁴³ M. Ali Kapar, "Gıfâr", *DİA*, Cilt 14, s. 49.

ihanette bulunmadıklarını, bilakis sergiledikleri vefakâr tutumla Hz. Peygamber'i razı ettiklerini de kaydetmek gerekir.

Eslemlilerle anlaşma yapılması da Gıfârlılarla aynı tarihte vuku bulmuştur. Yapılan ilk ittifak anlaşmalarının neredeyse tamamında Eslemlilerin adı geçmektedir.⁶⁴⁴ Cömertlikleriyle nam bulmuş Huzaa kabilesinin⁶⁴⁵ mensubu olan Eslemliler, Hz. Peygamber'e heyetle gelerek İslâmlarını bildirmişlerdir.⁶⁴⁶ Mekke'nin fethine katıldıklarında sayılarının çokluğuyla dikkat çekmişler ve yine aynı sebepten, iki tabur halinde katılmak durumunda kalmışlardır.⁶⁴⁷

Bahsi geçen iki kabilenin mensupları Hz. Peygamber'le iyi ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Hatta Hz. Peygamber, "Allah Eslem kabilesini salim eylesin, Gıfâr kabilesine de mağfîret eylesin."⁶⁴⁸ şeklinde duada bulunarak kendilerini taltif etmiştir. Bir başka hadisinde Hz. Peygamber, "Kendilerinden en çok razı olduğum insanlar, Mekkeli Muhacirler, Medineli Ensar, Gıfârlılar ve Eslemlilerdir."⁶⁴⁹ buyurarak, kabile mensuplarına olan memnuniyetini dile getirmiştir.

Hz. Peygamber Eslem kabilesine mensup bir ismi, kendi kabilesi ve Gıfârlıların zekâtlarını toplamak üzere tayin etmiştir. Kaynakların ittifakla rivayet ettiklerine göre bu isim, Büreyde b. Husayb'tır (ö. 63/682-83).⁶⁵⁰

Büreyde, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında Müslüman olmuş, Uhud'dan sonra Hz. Peygamber'e gelerek Medine'ye yerleşmiştir.⁶⁵¹ Bundan sonra Hz. Peygamberle beraber on altı gazveye katılmıştır. Bir ara Hz. Peygamber'in kâtipliğini de yapmıştır. Müreysi gazvesi öncesinde verilen görev doğrultusunda başarıyla istihbarat toplamış, gazve sonrasında esirlerin muhafazasına memur edilmiştir.⁶⁵² Bu ve benzeri görevlerde aktif rol alması, zekât toplama işinin, bölgede ikamet etmesini gerektirmediğinden olsa gerektir.

⁶⁴⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 381.

⁶⁴⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 390.

⁶⁴⁶ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 338.

⁶⁴⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 389.

⁶⁴⁸ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 338.

⁶⁴⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 383.

⁶⁵⁰ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 275; Vakıdî, Cilt 3, s. 392; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 390; Sıddıquî, s. 316; Ahmet Önkâl, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, Cilt 6, s. 492; Muhammed b. Muhammed Efendi, *Altıparmak İslâm Tarihi*, sad. İ. Turgut Ulusoy, İstanbul, Hisar yayınları, 1984, s.653.

⁶⁵¹ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, Cilt 1, s. 110.

⁶⁵² Önkâl, "Büreyde b. Husayb", Cilt 6, s. 492; Kettanî, Cilt 1, s. 479, 266.

Âmillik görevi Hz. Peygamber'in vefatına kadar herhangi bir sekteye uğramadan devam eden sahabeler arasında zikredilen Büreyde'nin, iki kabileye birden tayin edilmesi görev yetkileriyle alakalı ipuçları içermektedir. Nitekim Eslemliler Huzaa kabilesinin mensubu iken, Gıfârlılar Kinane kabilesindedir. Böylece Büreyde'nin bölgesel değil, merkezî yetki ve sorumluluklarla donatılmış bir vergi memuru olduğu öne sürülebilir. Eslem ve Gıfâr halkının devlet geliri açısından aynı kefeye konarak, iki farklı kabileden olmalarına rağmen tek memur görevlendirilmesi ise, kabilelerin, ortak ilişki ve çıkarlara sahip komşu oldukları sonucuna ulaştırır.⁶⁵³ Yukarıda bahsedildiği üzere Hz. Peygamber'in iki kabileyle aynı anda anlaşmış olması da bu iddiayı destekler mahiyettedir. Böylece Hz. Peygamber'in atamalarını yaparken coğrafi koşulları göz önünde bulundurduğunu müşahede etmiş oluruz.

Vâkıdî'ye göre, atamanın tarihi Hz. Peygamber'in Cirane üzerinden Medine'ye geçerek zekât âmillerini görevlendirdiği tarihe tekabül eder.⁶⁵⁴ Yine Eslem kabilesinin zekâtlarını toplayarak ödeme yaptıkları tarih, Huneyn savaşı öncesi olarak kaydedilir.⁶⁵⁵

Esasen bölgeye atanan isim hususunda, bazı ihtilaflardan söz etmek gerekir. Vakıdî'nin ele aldığına göre, Süleym kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirilen Ka'b b. Malik, Gıfâr ve Eslem kabilelerinin zekâtlarını da toplamıştır.⁶⁵⁶ Yezid b. el-Huseyn'in atandığına dair bir haber de mevcuttur.⁶⁵⁷ Ancak kaynakların çoğu, Büreyde'nin atandığına dair rivayeti benimsemişlerdir.

Hz. Peygamber, âmillerine gönderdiği üzere, Büreyde'ye de mevaşi hükümlerini ve vergi tarifelerini ihtiva eden bir mektup göndermiştir.⁶⁵⁸ Eslem kabilesi adına gönderilen bu belgenin içeriği rivayetler arasında yer almamakla beraber, Eslem ve Gıfâr kabilelerine gönderilen başka bazı belgeler mevcuttur.⁶⁵⁹

Büreyde'nin kabilesinin zekâtlarını toplarken karşılaştığı aksi bir durum kaydedilmemiştir. Hz. Peygamber'in kendilerinden ne denli hoşnut olduğunu ifade ettiğimiz bu iki kabilenin, herhangi aykırı bir davranışta bulunmadıklarını düşünebiliriz. Büreyde b. Husayb ise rivayet edildiğine göre, kendisine tevdi edilen vazifelerde daima muvaffak olmuştur. Mevcut belgenin mevaşi hükümlerini içermesi ise bölge halkının geçim kaynağı

---

⁶⁵³ Sıddıqui, s. 324.

⁶⁵⁴ Vakıdî, Cilt 3, s. 392.

⁶⁵⁵ Sıddıqui, s. 324.

⁶⁵⁶ Vakıdî, Cilt 3, s. 392; Esad, Cilt 1, s. 817; Şulul, s. 906.

⁶⁵⁷ Said Havva, Cilt 3, s. 356.

⁶⁵⁸ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 354 (eş-Şâmîle); Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 390; *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 297 (no:168).

⁶⁵⁹ Bkz. Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, 292-298.

hakkında bir emare niteliği taşır. Zekâtların, genellikle mevaşilerden teşekkül ettiğini öne sürerek iki varsayım söz konusu olur. Evvela, özel bir durum olması müstesna, zekâtın toplandığı yerde ihtiyaç sahiplerine dağıtılması esastır. Kabilede ihtiyaç sahiplerinin kalmaması durumunda ise, zekât hayvanları merkeze nakledilecektir. Bu durumda Büreyde'nin hayvanları ya bu işle görevlendirilmiş başka bir memura teslim etmesi veya bizzat kendisinin merkeze ulaştırması gerekir. Ancak ne Büreyde'nin naklettiğine, ne de başka bir memura teslim ettiğine dair bir haber mevcut değildir. Böylece hayvanların nakledilmeden oldukları yerde dağıtıldıkları sonucuna varabiliriz. Hz. Peygamber'in vergi idaresiyle bizzat alakadar olduğunu ve memurlarından sual ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda, Büreyde'nin kendisine topladığı ve dağıttığı miktarları haber vermiş olması gerekir. Ancak Büreyde'nin kayıt tutup tutmadığı, tuttuysa da nasıl kayda aldığı müphem kalmıştır.

1. 2. 2. 13. Ezd

Hz. Pegamber Cüreş'te meskûn Ezd kabilesi mensuplarına Surad b. Abdullah'ı mahalli yönetici olarak tayin etmiştir. İbn Sa'd'a göre Surad, kabilesinin zekâtlarını toplamıştır.⁶⁶⁰ Kettâni ise Huzeyfe b. Yeman'ın (ö. 36/656) Ezd kabilesinin sadakalarına tayin edilen musaddık olduğuna dair bir habere yer vermiştir.⁶⁶¹

1. 2. 2. 14. Fedek

Hz. Peygamber Fedek topraklarını, Hayber benzeri bir anlaşma yoluyla ele geçirmiş ve halkın dinlerinde kalma taleplerini bazı mali yükümlülükler karşılığında kabul etmiştir.

7/628 yılında Hz. Peygamber Hayber topraklarını savaşıyla, Fedek topraklarını ise anlaşma yoluyla ele geçirmiştir. Buna göre at veya deve koşturmadan, savaş yapılmadan elde edilen Fedek toprağının, Allah'ın emri ve hükmü gereğince Hz. Peygamber'e tahsis edildiği kaydedilir. Anlaşmaya göre Fedek topraklarının yarısı Hz. Peygamber'e bırakılmıştır. Hz. Peygamber bu gelir kaynağını, Medine'ye gelen misafirler ve yolcuların masraflarına sarf etmeyi uygun görmüştür.⁶⁶²

---

⁶⁶⁰ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 281.

⁶⁶¹ Kettâni, Cilt 1, s. 580.

⁶⁶² Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 32; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 486; İbn Hazm, s. 218; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Cilt 1, s. 321; Taberi, Cilt 2, s. 138; Diyarbekrî, Cilt 2, s. 58; Hamidullah, Cilt 1, s. 544; İbn Hişam, Cilt 2, s. 300; Ebu Yusuf, s. 95; Hüseyin Algül, "Fedek", *DİA*, Cilt 12, s. 294-295.

Bundan sonra Hz. Peygamber'in bütçesine önemli bir gelir kaynağı teşkil edecek olan Fedek arazilerinden tahsilat yapmak üzere bir görevlendirmeye gidilmesinin gereği açıktır. Emsal görevlendirmeler göz önüne alındığında yapılacak iş, anlaşmaya göre muayyen mahsulün tespit edilmesi, mal sahiplerinden tahsil edilmesi ve toplanan miktarın merkeze ulaştırılması olarak birkaç merhaleden teşkil eder.

Fedek'in İslâm topraklarına ilhakını müteakiben bölgeye Müslüman bir vali atandığı bilinmekle beraber Hz. Peygamber'in valiye tevdi ettiği görevler arasında vergi idaresi zikredilmemiştir. Bölgenin vergi işlerine has bir atama söz konusu değılse de Hz. Peygamber, Amr b. Said'e, Fedek'i tazammun eden bir mıntıkanın vergi idaresini tevzi etmiştir.⁶⁶³ Amr'ın idari salahiyetlere sahip olduğuna dair rivayetler de mevcuttur.⁶⁶⁴

1. 2. 2. 15. Gatafan

Aralarında başlayan İslâmlaşma hareketi 9/630 yılında tamamlanan Gatafanlıların iki kolu Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuşlardır.⁶⁶⁵ Aynı yıl Hz. Peygamber bütün İslâm devleti mensuplarını zekât vergisine tabi tutmuş ve Gatafanlılar'a vergi tahsildarı görevlendirmiştir. Hamidullah Gatafanlılara gönderilen memurun Amr b. Âs olduğunu kaydetmiştir.⁶⁶⁶ Ancak kaynaklar genellikle kabilenin iki kolu olan Fezâre ve Mürre oğullarını ayrı ayrı zikretmişlerdir.

Fezâreler, Tebük seferinden sonra gönderdikleri heyetle müslüman olduklarını bildirmişlerdir.⁶⁶⁷ Heyetin on kişiden teşekkül ettiği ve Hz. Peygamber'in kabile mensuplarına beldeleri hakkında bazı sorular yönelttikten sonra onlara duada bulunduğu kaydedilmiştir.⁶⁶⁸

Belâzûri bölgeye sadakaları tahsil etmek üzere gönderilen âmilin Uyeyne b. Hısn olduğunu kaydetmiştir.⁶⁶⁹ Ancak Hz. Peygamber'in bölgeye Amr b. Âs'ı gönderdiğine dair haberler mevcuttur ki, yaygın olarak kabul gören rivayet budur.⁶⁷⁰ Hz. Peygamber'in Cirane dönüşünden sonra Muharrem hilalini görünce yaptığı atamalar arasında zikredilmiştir.⁶⁷¹ Amr

⁶⁶³ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 365; M. Yaşar Kandemir, "Amr b. Said b. As", *DİA*, Cilt 3, s. 90-91.

⁶⁶⁴ Kandemir, "Amr b. Said b. As", Cilt 3, s. 90-91.

⁶⁶⁵ Hüseyin Algül, "Gatafan", *DİA*, Cilt 13, s. 399-400.

⁶⁶⁶ Hamidullah, Cilt 1, s. 433.

⁶⁶⁷ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 297; Mehmet Ali Kapar, "Fezâre", *DİA*, Cilt 12, s. 538-539.

⁶⁶⁸ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 297; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 480.

⁶⁶⁹ Belâzûri, *Ensâbu'l-Eşraf*, Cilt 2, s. 231

⁶⁷⁰ Said Havva, Cilt 3, s. 356; Şulul, s. 906; Esad, Cilt 1, s.819; Muhammed b. Muhammed, s. 653.

⁶⁷¹ Vakıdî, Cilt 3, s. 392; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 63.

başka kabilelerin zekâtlarını toplama görevini de üstlenmiş⁶⁷² ve Gatafan'a mensup Fezârelilerin zekâtlarını da toplamıştır.

Belâzûri'nin rivayet ettiğine göre Benî Mürre'nin zekât idaresi Haris b. Avf'a tevdi edilmiştir.⁶⁷³ Haris aynı zamanda Hz. Peygamber'in bölgeye tayin ettiği validir.

1. 2. 2. 16. Hayber

Hz. Peygamber'in Hayber fethi, pek çok cihetten büyük önem arz etmektedir. Bunlardan birisi, hiç şüphesiz, Hayber düzlüğünün İslâm topraklarına ilhak edilmesiyle, devletin finansmanına olumlu etkisi olmuştur. Halk İslâm'ı kabul etmemiş ve Hz. Peygamber, kendileriyle yaptığı anlaşma gereğince Hayberlileri yurtlarından çıkarmamıştır. Anlaşmaya göre yarıcılık usulüyle her yıl mahsullerinin yarısını merkezî hükümete göndermeleri gerekmektedir.

Evvela burada Hayber arazilerinin ehemmiyetine değinmek gerekir. Bulunduğu bölgenin en güzel şehri olduğu⁶⁷⁴ rivayet edilen Hayber'in oldukça verimli topraklara sahip olduğu ve mahsullerinin kalite ve bolluğuyla şöhret bulduğu kaydedilir. Halkın zenginliği de dönem hakkında aktarılan rivayetler arasındadır. Nitekim Hz. Peygamber, Hayber kalelerini fethetmek üzere ashabını teçhiz ederken, daha önceki seferlere çıkmaktan kaçınan bazı kimseler, Hz. Peygamber'e gelerek, Hayber ganimetlerinden pay almak için orduya katılma taleplerini açıkça dile getirmişlerdir. Hatta Hz. Peygamber bir anons yaptırarak, sahabelerden ganimet hevesinde olanların değil, yalnızca cihat arzusunda olanların sefere iştirak etmelerini emir buyurmuştur.⁶⁷⁵ Gerçekten de yüksek meblağda ganimet elde edilmiştir. Hayber malları kendilerine taksim edilen ashabın sayısının, atlarıyla birlikte 1800 olduğu ve Hz. Peygamber'in 18 ana pay grubu oluşturarak, ganimeti paylaştırdığı kaydedilir.⁶⁷⁶ Vâkıdî'ye göre, "Allah size elde edeceğiniz birçok ganimetler vaat etmiştir. Şimdilik bunu size hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir. (Allah böyle yaptı) ki, bunlar müminler için bir delil olsun, sizi de doğru yola iletсин."⁶⁷⁷ mealindeki ayet-i kerime, Hayber ganimetleri

⁶⁷² Bkz. Siddîquî, s. 314.

⁶⁷³ Belâzûri, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Cilt 2, s. 231.

⁶⁷⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 495.

⁶⁷⁵ Vakıdî, Cilt 1, s. 255.

⁶⁷⁶ Kettânî, Cilt 1, s. 447.

⁶⁷⁷ Fetih 48/20.

hakkında nazil olmuştur.⁶⁷⁸ Hz. Peygamber'in Hayber taksimatına dair mufassal rivayetler mevcuttur.⁶⁷⁹

Hayber'de malî alanda yapılan ilk görevlendirme, Hz. Peygamber'in Ferve b. Amr'ı ganimetlerin toplanması ve muhafazasına memur etmesi olarak düşünülebilir.⁶⁸⁰ Ancak kaynaklar, bundan sonra bölgeye atanan birçok vergi memurundan söz eder. Nitekim Hayber arazilerinin bölünmesi, yıllık hasadı tahmin ederek yarısını alacak bir denetmen atamasını gerektirmiştir.⁶⁸¹

Hayberlilerle yapılan anlaşma göz önüne alındığında, gönderilecek vergi memurunun evvela hurmalıkların mahsullerinin tamamına bir değer biçmesi, daha sonra yarısını ayırarak Medine'de bulunan hükümet merkezine iletmesi gerekmektedir. Nitekim bölgeye gönderilen memurlar "haris" olarak zikredilmiştir. "Değer biçen, kıymetlendiren" anlamlarına gelen haris kelimesi terim olarak, vergi tahakkuk memuru şeklinde telakki edilebilir.

Bu bağlamda bölgeye gönderilen ilk vergi tahakkuk memuru, kaynakların ittifakla rivayet ettiği üzere Abdullah b. Revaha (ö. 8/629) olmuştur.⁶⁸² Asıl ihtilaf ise Abdullah b. Revaha'nın Mute'de şehit edilmesinin akabinde bölgenin hurmalıklarını takdir eden harisin kim veya kimler olduğudur. Bazı kaynaklara göre Abdullah b. Revaha, yalnızca bir defa Hayber'de ürünleri tahmin ve takdir etmiştir.⁶⁸³ Muvaffakiyetle yerine getirdiği bu vazifenin tarihi 7/628 Yıla tekabül etmektedir. Daha sonra Abdullah b. Revaha, Mute savaşında şehit edilmiştir.

İbn Hişam⁶⁸⁴ ve Diyarbekrî'ye⁶⁸⁵ göre, Hz. Peygamber, Abdullah b. Revaha'dan sonra, haris olarak Cebbar b. Sahr'ı (ö. 30/650) göndermiştir. İbn Abdülber'in İbn İshak'tan naklettiği rivayet de bu yöndedir.⁶⁸⁶ İbn Sa'd'a göre ise, Ebu'l-Heysen Malik b. Teyyihan (ö. 20/641) gönderilmiştir.⁶⁸⁷ Vâkıdî iki rivayete de yer vermiş, ayrıca Ferve b. Amr'ın (ö. 12/633) gönderilmiş olmasına dair bir rivayetten söz etmiştir.⁶⁸⁸ Hamidullah'a göre, Abdullah

⁶⁷⁸ Vakıdî, Cilt 1, s. 278.

⁶⁷⁹ Bkz. Diyarbekrî, Cilt 2, s. 55; Vakıdî, Cilt 1, s. 283; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 28, 29; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 107-110.

⁶⁸⁰ Vakıdî, Cilt 1, s. 277.

⁶⁸¹ W. Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, Karaçi: Oxford University, 1981, s. 236.

⁶⁸² İbnü'l-Cevzî, s.216; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 26; İbn Sa'd, Cilt 2, s. 113; Ebu Yusuf, s. 94; Vakıdî, Cilt 1, s. 281; Diyarbekrî, Cilt 2, s. 55; İbn Hişam, Cilt 2, s. 300, Köksal, Cilt 14, s. 217.

⁶⁸³ İbn Hişam, Cilt 2, s. 300.

⁶⁸⁴ İbn Hişam, Cilt 2, s. 300.

⁶⁸⁵ Diyarbekrî, Cilt 2, s. 56.

⁶⁸⁶ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 68.

⁶⁸⁷ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 518; Mustafa Ertürk, "Malik b. Teyyihan", *DİA*, Cilt 27, s. 516.

⁶⁸⁸ Vakıdî, Cilt 1, s. 281.

b. Revaha şehit edildikten sonra, Resulullah bir defasında buraya, elde edilen ürünün üçte biri veya dörtte biri oranındaki hazzu'l-arz adlı arazi vergisini tahsil etmek üzere, Yemen valiliğine henüz atanmamışken Muaz b. Cebel'i göndermiştir.⁶⁸⁹ Sıddıqui, bölgeye tayin edildiği rivayet edilen sahabelerin isimlerine yer vermiş ve saydığımız isimlerin haricinde Zeyd b. Seleme ve Amr b. Said'in de adlarının geçtiğini kaydetmiştir. Hatta onun aktardığı bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in son demlerinde Amir b. Saide (ö. 41/661) bölgeye atanmış ve Hz. Ali'nin hilafetinin son dönemlerine kadar bu vazifeyi icra etmiştir. Yine Sıddıqui'ye göre, Abdullah b. Revaha 7/628 yılında atanmış, diğer atamalar 8-11/629-632 yılları arasında vuku bulmuştur.⁶⁹⁰ İbn Esir'in kaydettiğine göre Hz. Peygamber Amr b. Said'i, Hayber ürünlerine âmil tayin etmiştir.⁶⁹¹

Atanan vergi tahakkuk memurlarının ilki olan Abdullah b. Revaha üzerinde durmak gerekir. Nitekim bazı kaynakların yer verdiği göre, daha sonra atanan âmiller, Abdullah b. Revaha'nın muamelesini tatbik etmişlerdir.⁶⁹² İdari tecrübeye sahip olan Abdullah b. Revaha'nın, icra ettiği pek çok vazifenin yanı sıra, İkinci Akabe Biatında seçilen on iki nakibten biridir. Hayberlilerle ilgili görevlerde aktif rol alması İbranice bildiği kanısını uyandırmıştır.⁶⁹³

Hayberliler'in, topraklarını imar edip, koruyup, suladıkları ve mahsulü idrak ettikleri⁶⁹⁴, daha sonra Abdullah b. Revaha'nın gelerek ağaç üzerindeki hurmalara ortalama bir değer biçtiği ve yarısını ayırarak Hz. Peygamber'e ulaştırdığı kaydedilir. Bazı rivayetlere göre Abdullah b. Revaha, Yahudi halkından hoşlanmamış ve bunu kendilerine karşı dile getirmiştir.⁶⁹⁵ Yine de görevini eksiksiz yerine getirmiş ve Hayberlilere karşı hiçbir haksızlıkta bulunmamıştır. Hayber halkının Abdullah'ın adaletsiz muamele ettiği ithamına karşı, ayırdığı iki yarımından birini seçmekte halkı muhayyer bırakması, onun hassas, isabetli ve adil bir ölçüm yaptığını kanıtlar. Hatta onun bu davranışı karşısında Yahudiler, "Gökler ve yer bununla (bu adaletle) ayakta durur." diyerek hayranlıklarını göstermişlerdir. Farklı cümlelerle ifade edilse de bu haber pek çok kaynakta yer alan meşhur bir rivayettir. Ebu Yusuf'un kaydettiği bir rivayete göre⁶⁹⁶ ise Hayberlilerin Hz. Peygamber'e şikâyetle bulunmaları üzerine, Resulullah, "Biz Abdullah'ın tahmini ile size düşeni alalım, siz de bize

⁶⁸⁹ Hamidullah, Cilt 1, s. 495.

⁶⁹⁰ Sıddıqui, s. 330, 331.

⁶⁹¹ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, Cilt 1, s. 851.

⁶⁹² Vakıdî, Cilt 1, s. 281.

⁶⁹³ Sargon Erdem- Hulusi Kılıç, "Abdullah b. Revaha", *DİA*, Cilt 1, s. 129-130.

⁶⁹⁴ Ebu Yusuf, s. 152.

⁶⁹⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 26.

⁶⁹⁶ Ebu Yusuf, s. 152.

düşeni alınız.” buyurmuştur. İki rivayetten hangisi esas alınırsa alınsın, Hayberlilere son derece âdil muamele edildiği sonucuna varılacaktır.

Hayberlilerin, yıllık rekoltenin yarısını hurma ve buğday şeklinde ödediklerini burada ifade etmek gerekir. Hükümet bu gelir kaynağından yıllık 20.000 vesk hurma elde etmiştir ki bu miktar yaklaşık 4. 800. 000 kg'a tekabül etmektedir.⁶⁹⁷ Zekât gibi yerinde dağıtılması gerekemediğinden, bu gelir görevli memurlar tarafından merkeze nakledilerek Hz. Peygamber'in tasarrufuna havale edilmiştir.

Son olarak, Müslüman olmamalarına rağmen, Hz. Peygamber'in, Hayber Yahudilerini, neden cizye vergisiyle yükümlü tutmadığı sorusu akla gelebilir. Yanıt gayet açıktır ki, cizye ayeti Hayber'in fethinden yaklaşık iki yıl sonra nazil olmuştur. Hatta aynı tarihlerde Hayber halkından yükümlülük, angarya ve cizyenin kaldırıldığına dair uydurma bir belge de bulunmaktadır. Belgenin birçok cihetten sıhhsiz olduğu tespit edilmiştir.⁶⁹⁸

1. 2. 2. 17. Hevâzin

Kaynakların kaydettiğine göre, Hz. Peygamber'in Risâlet'inin ilk on yılı boyunca Hevâzinliler hakkında kayda değer hiçbir olaya işaret edilmemiştir. Hz. Peygamber'in uzlaşma girişimleri netice vermiş ve Resulullah Cirane'de iken kendisine ulaşan Hevâzinlilerle anlaşmıştır.⁶⁹⁹

İslâm'ı kabul eden kabile halkına tayin edilen Müslüman valinin kabilenin bir kısmının vergi idaresiyle ilk etapta alakadar olduğu kaydedilir. Ancak daha sonra Hz. Peygamber bölgeye zekât memuru tayin etmiştir. Kaynaklarda genel kabul görmüş rivayete göre Hz. Peygamber, vefat ettiği yılda İkrime b. Ebu Cehil'i (ö. 13/634), Hevâzin sadakalarını toplamak üzere görevlendirmiştir.⁷⁰⁰ Sadece İbn Esir, İkrime'nin hac yılında görevlendirildiğini nakletmiştir.⁷⁰¹ Sıddıqui'nin kaydettiğine göre, İkrime'nin görev merkezi Tebâle'dir.⁷⁰² Nitekim Hz. Peygamber vefat ettiğinde İkrime'nin Tebâle'de bulunduğu dair bir haber de mevcuttur.⁷⁰³

⁶⁹⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 823.

⁶⁹⁸ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 138 (no:34/a).

⁶⁹⁹ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 156; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 406, 412, 413.

⁷⁰⁰ Kettâni, Cilt 1, s. 582; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 333; İbn Hacer, Cilt 4, s. 538; Abdullah Aydın, "İkrime b. Ebu Cehil", *DİA*, Cilt 22, s. 42-43.

⁷⁰¹ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 782.

⁷⁰² Sıddıqui, s. 320 (dipnot).

⁷⁰³ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 88.

İkrime hakkında kaydedilen rivayetlere göre, Mekke'nin fethi gününde İslâm'ı kabul etmiştir. O, aynı zamanda ilmiyle meşhur olan sahabeler arasında zikredilir.⁷⁰⁴

Hz. Peygamber, Hevazin'in diğer kolları olan Benî Kilab, Benî Amir b. Sa'saa, Sakif ve Ahlaf kabileleriyle kısa süre içinde alakadar olmuş ve vergi memurları göndermiştir.⁷⁰⁵

1. 2. 2. 18. Hüzeyl

Hüzeyl kabilesinin, Kinane'nin bir kolu olduğu ve iki kabilenin de Mekke civarlarında ikamet ettikleri kaydedilmiştir. Kabile mensuplarından erken dönemde Müslüman olan isimler kaydedilmekle beraber Hüzeylliler, Hz. Peygamber'e karşı daima müşrik akrabalarının yanında yer almış, kabile olarak Müslüman olmaları ise Mekke'nin fethinden sonra olmuştur. Aynı şekilde Kinane kabilesi bu tarihe kadar, Hz. Peygamber'e karşı durmuşlardır. Hatta Mekke'nin fethi esnasında Halid b. Velid'in çatıştığı gençlerden bazılarının Kinane mensubu olduğu kaydedilir. Mekke'nin fethinin akabinde Hz. Peygamber ihtidaları halinde, Kinane'nin güven içinde olacaklarına ve daha önce yaptıklarından sorumlu tutulmayacaklarını temin eden yazılı bir belge vermiştir.⁷⁰⁶

Hz. Peygamber, Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı, Hüzeyl ve Kinane kabilelerinin zekâtlarını toplamak üzere tayin etmiştir. Ebu Ubeyde'nin aynı zamanda Müzeyne sadakalarını topladığına ve Hz. Peygamber'in tayin ettiği iki cizye memurundan bir olduğuna dair haberler de mevcuttur.⁷⁰⁷

Sıddıqui'ye göre, Ebu Ubeyde'nin Hüzeyl, Kinane ve Müzeyne kabilelerinin vergilerini toplaması 8/629 yılına tekabül etmektedir.⁷⁰⁸ Necran'a cizye toplamak üzere gönderilmiş olsa da, bahsi geçen bu üç kabileden zekât topladığı bilinmektedir. Nitekim üç kabilenin de İslâm'ı kabul etmesi ve kaynakların Ebu Ubeyde'yi musaddık olarak zikretmeleri bu kabildendir.

Hüzeyl kabilesine mensup bir zekât memurunun olduğu da rivayetler arasındadır. Buna göre Hamel b. Malik el-Huzelî, kendi kabilesinin zekâtlarını toplamıştır.⁷⁰⁹ Ancak rivayetler tarih belirtmediği için Ebu Ubeyde ile eş zamanlı olarak mı görev aldıkları müphem

⁷⁰⁴ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 390.

⁷⁰⁵ Sıddıqui, s. 326.

⁷⁰⁶ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 292; Casim Avcı, "Kinane", *DİA*, Cilt 26, s. 31-32; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hüzeyl", *DİA*, Cilt 19, s. 70-72; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 303 (no:173).

⁷⁰⁷ Belâzûri, *Ensabu'l-Eşraf*, Cilt 2, s. 231; Avcı, "Kinane", Cilt 26, s. 31-32; Ahmet Önkâl, "Ebu Ubeyde b. Cerrah", *DİA*, Cilt 10, s. 249-250; Kettânî, Cilt 1, s. 576.

⁷⁰⁸ Sıddıqui, s. 498.

⁷⁰⁹ İbn Hacer, Cilt 2, s. 125; Kettânî, Cilt 1, s. 581; Sıddıqui, s. 326.

kalmıştır. Muhtemelen Hamel, mahalli bir memurdur ve Ebu Ubeyde'nin mıntıkasında görev yapmıştır.

1. 2. 2. 19. Kudâa

Genellikle Hristiyanlığı benimsemiş olan Kudâa kabilelerinin arasında putperestlerin de varlığından söz edilir.⁷¹⁰ Kabilenin bazı kollarının müstakil birer kabile olacak kapasitede olduğu kaydedilir.

Hz. Peygamber'in Kudâa kabilesine yaptığı görevlendirmeler kaynaklar tarafından ele alınmıştır. Birçok kola sahip olan kabile, Hz. Peygamber'in görevlendirmeleri açısından ele alınacak ve sadece Belî, Selâmân ve Kelb kollarına yer verilecektir.

Selâmanlıların 10/631 yılında toplu olarak Müslüman oldukları, ancak bahsi geçen diğer kabile mensuplarının toplu ihtidalarının 9/630 yılına müsadif olduğu kaydedilir.⁷¹¹ Hz. Peygamber bundan önce Kudâalılarla meşgul olmuş ve zaman zaman askerî müdahalede bulunmak durumunda kalmıştır.

Müslüman olmalarının ardından Hz. Peygamber bölgeye zekât âmilleri göndermiş ve bazı idari atamalar yapmıştır. Belâzurî'nin kaydettiğine göre Belî mensuplarından A'cem b. Sufyan mezkûr üç kabilenin ve Benî Uzre'nin sadakalarını toplamıştır. Ancak Kelb kabilesinin sadakalarının Abdurrahman b. Avf tarafından toplandığına dair bir rivayete de yer vermiştir.⁷¹² Bölgenin reisi El-Asbâğ el-Kelbî'yi İslâm'a davet etmek üzere 700 kişilik bir birliğin başına tayin edilen yine Abdurrahman b. Avf'tan başkası değildir.⁷¹³ Bazı kaynaklara göre ise Kelblilerin mahalli idarecisi olarak tayin edilen İmriü'l-Kays b. Asbâğ el-Kelbî bölgenin vergi idaresinde aktif bir role sahiptir.⁷¹⁴ Burada akıldan çıkarılmaması gereken husus, Kelblilerin başlı başına bir kabile nüfusuna sahip oldukları ve kendi içlerinde kollara ayrılmış olmalarıdır. Böylece bölgede birden fazla vergi memurunun faal olması lojiktir. Ayrıca rivayetlerden, Hz. Peygamber'in Kudâa'ya birden fazla görevli tayin ettiği anlaşılmaktadır.⁷¹⁵

Hz. Peygamber'in Tebük seferi esnasına Halid b. Velid'i Kelblilerin en önemli yerleşim birimi olan Dûmetu'l-Cendel'e gönderdiği ve Müslüman birliğin, burada bulunan

⁷¹⁰ Casim Avcı, "Kudâa", *DİA*, Cilt 26, s. 308-309.

⁷¹¹ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 316-320.

⁷¹² Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, Cilt 2, s. 231.

⁷¹³ Hamidullah, s. 444.

⁷¹⁴ Kettânî, Cilt 1, s. 401.

⁷¹⁵ Kettânî, Cilt 1, s. 401; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 34; İbn Hacer, Cilt 1, s. 111.

yöneticilerden Ukeydir'le mücadele ettiği kaydedilir. Sonuçta Halid, Ukeydir'i yakalamış ve Hz. Peygamber'in huzuruna getirmiştir. Hz. Peygamber onunla cizye ödemeleri koşuluyla İslâm devletinin güvencesi altında olacaklarına dair bir anlaşma yapmıştır.⁷¹⁶ Abdurrahman b. Avf'ın gönderilmesiyle ise kabile reisi el-Asbağ Müslüman olmuştur.⁷¹⁷ Sonuçta halkın bir kısmı İslâm'ı kabul etmiş, diğer kesimi ise dinlerinde kalmışlardır.

Buna göre bölgeden sadaka ve cizye olmak üzere iki malî verginin tedarik edildiğini söyleyebiliriz. Sadakalar toplandığı bölgenin ihtiyaç sahiplerine aktarılırken cizyenin hükümet merkezine ulaştırılması gerekmektedir. Bölgeye gönderilen vergi memurlarından zekâtla ilgilenecek olanı, zekâta tabi malları ve sahiplerini tespit ederek, muayyen tarifeler doğrultusunda oranları belirleyecek ve sahiplerinden temin edecektir. Daha sonra bir araya getirdiği emtianın müstahaklarını saptayarak gerekli sınıflara ulaşmasını sağlayacaktır. Cizye memuru ise, gayrimüslim popülasyonu tespit ederek vergi muhataplarıyla sınırlayacaktır. Yine anlaşmada belirlenen oran nispetinde ücreti temin edip merkeze, yani Medine'ye ulaştıracaktır. Böylece birden fazla memurun görev yapması gerekebilmektedir.

Kudâalılara irsal edilen belgelerde vergi memurları ve muhataplarını alakadar edecek birkaç madde mevcuttur. Hz. Peygamber'le görüşen Kelb heyetinin teslim aldığı ve bazı problemleri ihtiva eden bir vesikada Hz. Peygamber, namaz ve zekâtın edasına dikkat çekmiştir. Burada vergilerle alakalı belirlenen birkaç kural da söz konusudur. Buna göre Kelbliler evdeki araç ve gereçlerinden vergiye tabi tutulmayacaklar ve arazileri, sulanma biçimlerine göre öşür veya yarım öşüre tabi tutulacaktır. Vergi hesaplamalarında küsuratlar dikkate alınmayacaktır. Hz. Peygamber, Kelblilerden talep ettiği tam itaate mukabil tam bir güvence temin etmiştir.⁷¹⁸

Belî heyetinin teslim aldığı vesikaya göre ise Hz. Peygamber, mensuplarını askerlikten ve öşür vergisinden muaf tutmuştur. Nasr, Sa'd b. Bekr, Sumâle ve Huzeyllilerden toplanan sadaka ve zekâtların Belîlere tahsis edildiği görülmektedir.⁷¹⁹

---

⁷¹⁶ Vakıdî, Cilt 3, s. 413, 414; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 70-72.

⁷¹⁷ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 91.

⁷¹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 444, 445; *el-Vesâiku's-Siyasiyye* s. 323-325 (no:191).

⁷¹⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 438, 439.

1. 2. 2. 20. Murad, Mezhîc ve Zebîd

9/630 ve 10/631 yılını içine alan bir zaman diliminde, sırasıyla Murâd, Zübeyd ve Mezhîc kabilelerinin Müslüman olduklarını ifade etmiştik. Hz. Peygamber bölgeye atadığı valinin yanında sadaka tahsiliyle alakadar olmak üzere Halid b. Said'i göndermiştir.⁷²⁰

Hz. Peygamber tahsildarlığa özel bir memur atamasına rağmen, mezkûr üç kabilenin idari işlerini yürütecek olan Ferve b. Müseyk'e, Müslüman olanlardan zekâtı tahsil etme yetkisinin verildiğini ihtiva eden bir belge vermiştir.⁷²¹ Buradan hareketle yetki ve sorumlulukları genişletilmiş merkezî bir yönetici olan Ferve'nin, vergi idaresinde üstlendiği aktif rol belirlemektedir. Halid b. Said'in tahsildarlık vazifesini üstlendiğini kaynaklar kaydetmiştir. Vergi idaresinin, birçok mühim aşamayı ihtiva ettiği göz önüne alındığında birden fazla görevlendirme yapılmasının gayet makul olduğu görülecektir.

Burada Halid'in müstakil bir vazifeli olarak gönderilip doğrudan merkeze mi bağlandığı veya Ferve'nin vilayetine tabi mi olduğuna dair bir soru işareti belirir. Kaydedilen rivayetler ışığında, Halid'in, valiye bağlandığı veya en azından vali ile koordineli çalıştığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, zekât tarifelerini ihtiva eden belgeyi Ferve b. Müseyk'e göndermiştir.⁷²² Bunun dışında Halid'e verilen bir belgeden de söz edilir.⁷²³

Kaynakların kaydettiğine göre ilk Müslümanlardan olan Halid b. Said, aynı zamanda besmeleyi ilk kez yazan kâtip olmuştur. Bundan sonra da Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliği dâhil olmak üzere pek çok belgesini kaleme almıştır. Halid kardeşleri Eban ve Amr ile birlikte, Hz. Peygamber tarafından idari işlerde istihdam edilmiş ve mali vazifeler kendilerine tevdi edilmiştir.⁷²⁴

Mezhic kabilesinin, diğer iki kabileden bir yıl kadar sonra ve farklı olarak Hz. Ali'nin seriyyesinin gönderilmesiyle Müslüman olduklarını daha önce ifade etmiştik. Kaynakların kaydettiğine göre Hz. Ali bir süre mücadele etmiş ve Mezhiclileri mağlup etmiştir. Müslüman birliğe karşı koyan kesimden bazıları öldürülmüş ve bu esnada ganimet ele geçirilmiştir. Sonuçta Mezhicliler, davetin yinelenmesi ile İslâm'a girmeyi kabul etmişler ve mallarını Hz. Ali'ye sunarak zekâtlarını vermeye hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Sefer incelendiğinde

⁷²⁰ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 273-274; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 327 (eş-Şâmîle); Cilt 6, s. 255; İbn Hacer, Cilt 5, s. 368.

⁷²¹ Salim Ögüt, "Ferve b. Müseyk", *DİA*, Cilt 12, s. 415.

⁷²² Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 255 (no:116/a).

⁷²³ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 327 (eş-Şâmîle).

⁷²⁴ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 124; M. Yaşar Kandemir, "Amr b. Saîd b. Âs", *DİA*, Cilt 3, s. 90-91.

Hız. Peygamber'in, birliğini Hz. Ali'nin kumandasına verirken bazı talimatlar verdiği ve bunların arasında, Müslüman olmaları durumunda zekâtlarını kabul edeceğine dair bir talimatın da mevcudiyeti görülecektir. Hz. Ali söyleneni yerine getirmiştir. Nitekim Vakıdı, Hz. Ali'nin Yemen dönüşünde ganimetleri taşıdığını ve aralarında sadaka mallarının da bulunduğunu kaydetmiştir. Rivayete göre Hz. Ali, askerlerin zekât develerine binmelerini yasaklamıştır.⁷²⁵

1. 2. 2. 21. Müzeyne ve Süleym

Süleym kabilesinin otlakların, vahaların, altın, gümüş ve demir madenlerin bulunduğu Hicaz ve Necd bölgesi üzerinde uzanıp giden topraklara sahip olduğu kaydedilir. İslâm'ın doğduğu sıralarda Uzza putuna tapan Süleym oğulları Hz. Peygamber ve Müslümanlar için pek çok kez sıkıntıya sebebiyet vermiştir. Güneyde Mekke, Kinane ve Sakif; kuzeyde Gatafan ve Fezâre'nin oluşturduğu tehdidin doğu kolunu Süleymliler teşkil etmişlerdir. İslam karşıtı faaliyet ve propagandalarından dolayı Müslümanlarla aralarında defalarca çatışma meydana gelmiştir. Peygamber döneminin en acı olaylarından biri olarak addedilen Bi'ri Maûne vakası, Süleym topraklarında vuku bulmuştur.⁷²⁶ Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber'in seferi gizli tutması hasebiyle, seferin yapılacağı kabile hususunda, sahabe arasında yapılan tahminlerden birisi Süleym oğulları olmuştur.⁷²⁷ Kabilede erken dönemde Müslüman olan isimlerin olduğu bilinmekle beraber Süleymler 9/630 yılında Hz. Peygamber'e 900 kişilik bir heyetle gelerek Müslüman olmuşlardır.⁷²⁸

Müzeyne kabilesi ile Müslümanların ilişkileri ise hicretin ilk yıllarından itibaren başlamış, müşriklere karşı girişilen ilk mücadelelerde bazı Müzeyneliler Müslüman saflarında yer almış ve zamanla Medine halkının tabii bir parçası haline gelmişlerdir.⁷²⁹ 5/626 yılında 400 kişilik bir heyetle Hz. Peygamber'e gelerek kabile boyu Müslüman olan Müzeyneliler, Resulullah'a gelen ilk heyet olma özelliğini taşımaktadırlar.⁷³⁰

Hız. Peygamber'in mezkûr iki kabileye zekât memuru gönderdiği sabit olmakla beraber, rivayetler birçok sahabeyi zikretmektedir. Yine de yaygın olarak kabul görmüş

⁷²⁵ Vakıdı: Cilt 1, s. 454; Sıddıquí, s. 293.

⁷²⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 205, 390-397.

⁷²⁷ Mehmet Azimli, "Süleym", *DİA*, Cilt 38, s. 55-56.

⁷²⁸ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 294.

⁷²⁹ İbrahim Sarıçam, "Müzeyne", *DİA*, Cilt 32, s. 250-251.

⁷³⁰ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 279.

rivayet, bölgeye Abbâd b. Bişr el-Eşhelî'nin tayin edildiği yönündedir.⁷³¹ Vâkıdî'ye göre bu atama 9/630 yılının Muharrem ayında yapılmıştır.⁷³² Bazı kaynaklar Süleym'e Ka'b b. Malik'in (ö. 50/670)⁷³³ tayin edildiğini kaydetmişse de, Ka'b'ın biyografileri incelendiğinde böyle bir habere rastlanmamaktadır. Belâzûri ise iki kabileye atanan farklı sahabeler zikrederek Müzeyne'ye Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın; Benî Süleym'e ise kabile mensubu Abbas b. Mirdas'ın gönderildiğini kaydeder.⁷³⁴

Kaynakların Ebu Ubeyde b. Cerrah hakkında rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber onu sık sık idarî işlerde istihdam etmiş, Necran halkının cizyelerini ve Kinane, Huzeyl ve Müzeyne halklarının zekâtlarını toplama işini kendisine tevdi etmiştir.⁷³⁵

Görünürde ihtilafı olan bu rivayetler, dikkatle incelendiğinde, ifadelerin birbirleriyle çelişmedikleri görülecektir. Kalabalık nüfusa sahip olan iki kabileye birden Abbâd'ın gönderildiği sabit olmakla beraber, birden fazla âmilin bölgenin vergi işlerini yüklenmiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Bu durumda Ebu Ubeyde'nin Müzeyne ile, Abbas b. Mirdas'ın da Süleym ile lokal olarak alakadar olan mahallî birer memur oldukları, Abbâd'ın ise bölgenin geniş yetkili memuru olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Mezkûr memurların aynı bölgeye farklı zamanlarda gönderilmiş olmaları ihtimalini de değerlendirmek gerekir. Birden fazla memurun aynı kabileye farklı zamanlarda gönderilmiş olmaları Hz. Peygamber'in yönetiminde tatbik edilen bir uygulama olmuştur. Nitekim Müzeyne ve Süleym zekâtlarını toplamakla görevlendirilen Abbâd'ın, Mustalik oğullarının da zekâtlarını topladığı kaydedilir. Özellikle Abbâd'ın Süleym ve Müzeyne'den sonra Mustalik oğullarına gönderildiği rivayetinden yola çıkarak, Ebu Ubeyde ve Abbas b. Mirdas'ın bu görev değişiminde münhal kalan kadroya atandıkları düşünülebilir. Yine de kaynaklar, sadece bazı atamaların tarihlerini zikrettiğinden, kesin bir sonuç çıkarmak mümkün olmamaktadır.

Benî Süleym'in sahip oldukları maden kaynaklarından alınan verginin 5/626 yılından itibaren başladığı rivayet edilir. Bu tarihlerde kabileden Müslüman olanlar söz konusudur. Hz. Peygamber'in Selman-ı Farisî'yi özgürlüğüne kavuşturmada Süleym'in altın madenlerinden gelen zekât vergisini kullandığı kaydedilir.⁷³⁶ Ancak memur atamaları için erken bir tarih

⁷³¹ Vakıdî, Cilt 3, s. 392; Köksal, Cilt 16, s. 22; Şulul, s. 906; Raşit Küçük, "Abbâd b. Bişr", *DİA*, Cilt 1, s. 12; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 401.

⁷³² Vakıdî, Cilt 3, s. 392.

⁷³³ Esad, Cilt 1, s. 817

⁷³⁴ Belâzûri, *Ensabü'l-Eşraf*, Cilt 2, s. 231.

⁷³⁵ Ahmet Önkal, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", *DİA*, Cilt 10, s. 249-250.

⁷³⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 347.

olduğundan, bölgede yaşayan Müslümanların, Hz. Peygamber'in emriyle, vergilerini bireysel olarak ödedikleri düşünülebilir.

Resulullah'ın, Abbâd'ı komşu olmalarına rağmen nüfus olarak kaynaşmamış iki kabileye birden göndermesi, onun yönetimi açısından incelendiğinde, iki küçük eyaleti bir tek ve daha büyük bir eyalet halinde birleştirdiği şeklinde yorumlanır.⁷³⁷

Süleym⁷³⁸ ve Müzeyne⁷³⁹ için kaleme alınmış ikta belgeleri mevcuttur. Vergi yükümlülüklerini ihtiva etmeyen bu belgeler, genellikle toprak ve madenler hakkındadır.

1. 2. 2. 22. Necran

Hz. Peygamber'in Necranlılarla imzaladığı anlaşma neticesinde İslâm topraklarına ilhak olunan Necran topraklarında meskûn Hristiyan halk cizyeye tabi tutulmuştur. Bu topraklar üzerinde yaşayan bir kabile olan Haris oğulları ise Müslüman olmayı kabul etmişlerdir. Böylece Necran bölgesinden cizye ve zekât olmak üzere tahsil edilen iki tür vergi söz konusu olmaktadır. Necranlılar, İslâm devletinin tebaası olarak cizye vergisini ödeyen ilk halk olmuşlardır.⁷⁴⁰

Hz. Peygamber, İslâm'ı kabul eden kesimi teşkil eden Haris oğullarını zekât vergisiyle yükümlü tutmuştur ki bu zaten Müslüman olmalarının gereğidir. Tarifeleri muayyen olan zekâtın bölgenin geçim koşulları dikkate alınarak, valiye gönderilen bir belgede açıklandığı görülmektedir.

Necran'ın Hristiyan kesimi ise ehli kitap olduklarından cizye vergisi ve bunun yanında bazı mali yükümlülüklerle sorumlu tutulmuştur. Hz. Peygamber Necranlılarla yaptığı anlaşmanın metninde, tüm mali sorumluluklarını dile getirmiştir. Evvela ödeyecekleri cizyenin meblağı tayin edilmiş, yılda iki taksitle ödemeleri karara bağlanmıştır. Hz. Peygamber'in, gayrimüslim tebaaya cizye ödeme hususunda kolaylıklar sağladığı ve Müslümanların maslahatlarıyla da örtüştüğü müddetçe nakitte ısrar etmeyerek, tutarı muadil olmak üzere, ödemeyi muhtelif cins mallardan tahsil ettiği bilinmektedir. Dokumacılıklarıyla şöhret bulmuş Necran halkıyla da bu doğrultuda anlaşılmış ve Hz. Peygamber, yılda iki bin elbise ödemelerini karara bağlamıştır. Ödeme yılda iki taksitle, yılın iki ve yedinci ayları olan Recep ve Safer aylarında biner elbise olarak tahsil edilecektir. Hz. Peygamber, elbiselerin

⁷³⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 545.

⁷³⁸ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 335- 340 (no:207-215).

⁷³⁹ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 293,294 (no:163, 164).

⁷⁴⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 516.

tekabül edeceği fiyatı da belirleyerek belgede “hulelu’l-evâkî” ifadesini kullanmıştır. Buna göre her bir elbise bir ons gümüş (1 ukiye veya 40 dirhem) değerinde olacak, muayyen değere tekabül etmeyen elbiselerin bulunması durumunda aradaki fark da hesaplanacak; ziyade olması halinde hesaplama onların lehine yapılacak, noksan olursa bu fark Müslümanlar tarafından tahsil edilecektir. Ayrıca üzerlerinde taşıdıkları zırhlı giysi ya da at ve binek hayvanı gibi yanlarında götürdükleri her şey hesaplarına yazılacaktır. Hz. Peygamber bu mali yükümlülüklerin yanı sıra Necran’a göndereceği elçilerinin de ağırlanmalarını şart koşmuştur. Ancak belki de suiistimallerin önüne geçmek adına Hz. Peygamber elçilerinin en fazla bir ay veya başka bir görüşe göre yirmi güne kadar ağırlanmalarını Necranlılara yüklemiştir. Son olarak Allah ve Resulünün zimmetinde olacakları için, olası bir saldırı durumunda onları savunacak olan Müslüman ordusuna katkıda bulunmaları istenmiştir. Ancak bu bir bağış değildir. Müslümanların bazı savaş gereçlerini borç olarak alacakları ve daha sonra telef olanlar dâhil olmak üzere sahiplerine iade edilecektir. Hz. Peygamber, böyle bir durumda ödünç alacakları savaş gereçlerini 30 zırhlı gömlek, 30 at ve 30 deve olarak belirlemiş ve iade edilecekleri süre zarfında elçilerinin zimmet ve sorumlulukları altında olacağını beyan etmiştir. Yine Necranlıların Hz. Peygamber’in elçilerine itaat etmelerinin gerekliliği vurgulanmıştır.⁷⁴¹

Necranlılar tüm bu mali sorumlulukları elbette İslâm devletini temsilen yürütülen vergi idaresinin nezaretinde yerine getireceklerdir. Kompleks bir vergi idaresi söz konusu olup, hesaplamaların adilane bir şekilde yapılması için Hz. Peygamber sadece bölgenin vergi memurunu değil, Necranlıları da tafsilatlı bir biçimde bilgilendirmiştir. Haklarını bildirdikten sonra elçilerine itaat etmelerini de maddelere ilave etmiştir ki, son tahlilde memurun kararı esas alınacaktır. Kaynaklar Necran halkı ile vergi idaresi arasında herhangi bir ihtilaf veya ileri gitmiş bir anlaşmazlığa yer vermemişlerdir. Bilakis Necranlılar, kendi aralarında meydana gelecek finansal problemlerin dahi Müslüman bir idareci tarafından çözülmesini Hz. Peygamber’den kendileri talep etmiştir.⁷⁴² Bu talep hem İslâm devletine olan itimatlarına hem de Hz. Peygamber’in âmillerinin görevlerini layıkıyla yerine getirerek kamunun güvenini kazandıklarına işaret etmektedir.

Necran’ın vergi idaresiyle alakadar olan birkaç isimden söz edilir. Evvela Hz. Peygamber’in bölgeye gönderdiği ilk vali Ebu Ubeyde, Necran halkının özellikle cizye

⁷⁴¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 518, 519; Ebu Yusuf, s. 126, 127; İbn Sa’d, Cilt 1, s. 341; Mustafa L. Bilge, “Necran”, *DİA*, Cilt 32, s. 507-508.

⁷⁴² Diyarbekri, Cilt 2, s. 146; Siddîqui, s. 251, 252.

kontrolünü sağlamış ve muayyen miktarlar doğrultusunda vergileri tahsil etmiştir. Hatta Necranlıların talep ettikleri idareci hususunda cizyeleri adil bir biçimde toplayacak güvenilir bir kimse istedikleri görülecektir.⁷⁴³ Böylece Ebu Ubeyde sadece İslâm devletini ilgilendiren cizye vergisiyle alakadar olmamış, halkın kişisel iktisadi problemlerini de taşıdığı bir merci olmuştur.

Bir süre sonra Ebu Ubeyde'nin yerine Amr b. Hazm atandığında, Hz. Peygamber bu defa vergi idaresini Amr'a tevdi etmiştir.⁷⁴⁴ Bundan sonra Ebu Ubeyde'nin vilayetten ayrıldığı bilinmekle beraber, vergi idaresinde aldığı rolün sona erip ermediği müphem kalmıştır. Vergi idaresi daimi ikameti gerektirmediğinden bölgeden ayrılması bu görevin son bulduğuna kesin bir delil olmamaktadır. Ne var ki Ebu Ubeyde'nin daha sonra yeniden Necran'a giderek böyle bir vazife icra ettiğine dair rivayetler de mevcut değildir.

İbn Esir'in kaydettiği bir rivayete göre ise Hz. Ali, Necran bölgesinden vergi ve zekâtları tahsil etmeye memur edilmiştir. Bu habere göre Hz. Peygamber veda haccına çıktığı vakit Hz. Ali vergileri toplama işini bitirerek merkeze ulaştırmak üzere yola çıkmıştır.⁷⁴⁵ Taberî de, Hz. Peygamber'in 10/631 yılında, Hz. Ali'yi, tüm sadakalarını toplamak ve cizyelerini kendisine ulaştırmak üzere Necran'a gönderdiğini sarih bir şekilde ifade etmiştir.⁷⁴⁶

1. 2. 2. 23. Sa'd b. Hüzeym

Hz. Peygamber, Sa'd b. Hüzeymlerden bir sahabeyi, kendi kabilesinin vergilerini toplamak üzere tayin etmiştir. Vakıdı bu atamayı, Hz. Peygamber'in 9/630 yılında Cirane dönüşünde görevlendirdiği bir takım memurlar arasında zikretmiştir. Fakat şahsı müphem bırakarak, ismini aktarmamıştır.⁷⁴⁷

Mezkûr kabileye yapılan atama hakkında ihtiyaç duyulan rivayet Hz. Peygamber'in belgelerinden temin edilir. Belge, vergi tarifelerini ihtiva etmekle beraber Kudâa'dan Sa'd Hüzeym ve Cüzam kabilelerine ortak yazılmıştır. Buna göre iki kabilenin mensupları, belgede belirlenen oranlar doğrultusunda zekât ve humusu toplayacak ve elçileri Übey b. Ka'b ve Anbese'ye veya onların gönderdiklerine teslim edeceklerdir. Sıddıqui, atamanın yapıldığı

⁷⁴³ Önkal, "Ebu Ubeyde b. Cerrah", Cilt 10, s. 249-250.

⁷⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 270; Diyarbekrî, Cilt 2, s. 144; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 333, 334; Selman Başaran, "Amr b. Hazm", *DİA*, Cilt 3, s. 84-85; Köksal, Cilt 17, s. 42.

⁷⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt II, s. 278; Said Havva, Cilt 3, s. 356.

⁷⁴⁶ Taberî, Cilt 2, s. 204.

⁷⁴⁷ Vakıdı, Cilt 1, s. 392; Köksal, Cilt 16, s. 22; Şulul, s. 906.

zaman dilimini 8-9/629-630 yılları arasındaki periyot olarak belirlemiş, ayrıca mahalli vergi memurlarının listesinde Sa'd Huzeym'e tayin edilmesini 9- 10/ 630-631 yılları arasına yerleştirerek, Benî Vâil'den Muaviye isimli bir sahabeyi zikretmiştir.⁷⁴⁸

Hiz. Peygamber zekât âmillerini böylece belirlemiştir. Mamafih kabilenin idarecisini bizzat seçmemiş ve "Birinizi kendinize emir yapınız." buyurarak bu işi kabile mensuplarına havale etmiştir.⁷⁴⁹

1. 2. 2. 24. Taif

Hicaz bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Taif, ekonomik canlılığıyla dikkat çekmektedir. Taif'in bostan ve bahçeleriyle ünlü olduğu, başta Mekke olmak üzere civar bölgelerin meyve ve sebze ihtiyacını karşıladığı, tarım, hayvancılık ve el sanatlarında önemli bir yer işgal ettiği kaydedilmektedir. Deri işlemeciliğiyle de yarımada şöhret bulan Taif, kuru üzüm, şarap, zeytinyağı ve bal üretiminde de tanındığı rivayet edilir.⁷⁵⁰

Taif bölgesine içlerinden bir vali atanmasının yanı sıra görevlendirilen bir vergi memurundan da söz edilir. Kaynaklara göre Ahlaf kabilesinin mensubu Salif b. Osman, Sakiflilerden sadakaları toplamak üzere gönderilmiştir.⁷⁵¹

Taif halkının Hiz. Peygamberle görüşmeleri esnasında bazı şartlar ileri sürdükleri ve bunlardan makul olanların Hiz. Peygamber tarafından kabul edildiği bilinmektedir. Bu rivayetlerden birine göre Sakifliler Hiz. Peygamber'den, zekâtta muaf tutulma talebinde bulunmuşlar, Hiz. Peygamber geçici bir süreyle zekât ve cihaddan muaf tutulmalarını uygun görmüştür.⁷⁵² Yine Hiz. Peygamber, Taif bahçelerinde yetişen üzüm hakkında, hurmanın tahmin ve takdir edildiği gibi üzümün de hurmayla aynı işleme tabi tutularak belirlenen miktar üzerinden zekâtının alınacağına hükmetmiştir.⁷⁵³

1. 2. 2. 25. San'a

Hiz. Peygamber'in San'a bölgesine tayin ettiği idarecilerden ve mevzu hakkındaki ihtilaflardan bahsetmiştik. Bazı kaynaklarda vali olarak zikredilen Muhacir b. Ebu Ümeyye'nin, bölgeye zekât âmili olarak gönderildiği sonucuna varılmaktadır.

⁷⁴⁸ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 307 (no:177); Siddiqui, s. 313, 506.

⁷⁴⁹ *Tabakat*, Cilt 1, s. 316.

⁷⁵⁰ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Taif", *DİA*, Cilt 39, s. 443-447.

⁷⁵¹ İbn Hacer, Cilt 3, s. 8; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 409; Belâzûri, *Ensabü'l-Eşraf*, Cilt 2, s. 231.

⁷⁵² Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Taif", *DİA*, Cilt 39, s. 443-447.

⁷⁵³ Belâzûri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 63.

Şehr b. Bâzân, San'a valiliğine getirildiğinde çok uzun olmayan bir süre önce Müslüman olmuştur. Babasının da uzun yıllar liderlik yapmış olması hasebiyle idari tecrübeye ve kabiliyete sahip olması muhtemeldir. Hz. Peygamber, pek çok sahabeyi İslâm'ı kabul etmelerinden hemen sonra idari pozisyonlara getirmiştir. Ancak zekât, İslâm'ın belirlediği sınırlar ve tarifeler çerçevesinde tahsil ve tevzi edilmesi gereken mühim bir ibadettir. Böylece Hz. Peygamber zekât âmillerini seçerken, muhtemel adayların zekât ve sadaka konusundaki teknik bilgi birikimlerini göz önünde bulundurmuştur. Buradan yola çıkarak zekât idaresinin Şehr b. Bâzân'a bırakılmasından ziyade müstakil bir vergi memurunun gönderilmiş olması daha olasıdır. Muhacir b. Ebu Umeyye ve Şehr b. Bâzân'ın aynı zaman diliminde zikredilmiş olması rivayetler göz önüne alındığında, durum anlaşılır hale gelmektedir. Bazı kaynakların Muhacir'i vali olarak telakki etmeleri ise, Hz. Ebu Bekir dönemiyle karıştırılmış olması ihtimalinin yanı sıra âmilliğin umum ifade eden bir kavram olmasından kaynaklanıyor olabilir. Yani valinin yürütmesi gereken bazı idari işler zaman zaman zekât âmillerinin yürüttüğü vakidir. Böylece valilik ve zekât âmilliği kesin sınırlarla birbirinden ayrılmamış olur.

San'a bölgesinin vergi idaresinde ismi geçen bir diğer isim Halid b. Said'dir. Özel olarak vergi idaresine gönderilmemesine rağmen Halid'in yönetim yetkilerinin zekât idaresini de ihtiva ettiği rivayet edilir. Söz konusu iki sahabenin de daha önce zekâtla ilgili görevlendirmelerde buldukları bilinmektedir.

1. 2. 2. 26. Benî Hanzala

Klasik kaynaklarda bu kabileye tayin edilen zekât memurunun Malik b. Nüveyre (ö. 11/632) olduğu kaydedilir.⁷⁵⁴

Malik, kabilesi Temim ile beraber Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuştur. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in kendisini, Temim sadakalarının bir kısmına⁷⁵⁵, Benî Hanzala'ya⁷⁵⁶ veya Yerbûoğulları'na, zekâtlarını toplamak üzere tayin ettiği yer alır. Rivayetler birbirini tamamlar mahiyettedir. Zira hükümdarların haleflerinden⁷⁵⁷ olduğu

⁷⁵⁴ İbn Hacer, Cilt 5, s. 755; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 277; İbn Sa'd, Cilt 6, s. 166; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 423; İbn Hazm, Cilt 1, s. 25; Taberî, Cilt 2, s. 204.

⁷⁵⁵ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 969.

⁷⁵⁶ Köksal, Cilt 17, s. 35.

⁷⁵⁷ İbn Hacer, Cilt 5, s. 755.

zikredilen Malik, Temim kabilesine bağı Hanzala'nın Yerbû kolundandır⁷⁵⁸ ve Hz. Peygamber, onu kendi kavminin sadakalarına görevlendirmiştir.

Hz. Peygamber'in 11/632 yılının Muharrem hilalini görünce atamalarını yaptığı zekât memurlarının arasında yer alan Malik'in zekât memuru olarak atandığı kaynaklardan tahrir edilen müşterek rivayettir. Hakkında yazılmış veya kendisine teslim edilmiş herhangi bir belgeye rastlanmamakla beraber, Peygamber döneminde zekât tahsildarlığında herhangi aksi bir durum göze çarpmaz. Mamafih Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber Malik ve yürüttüğü zekât memurluğuyla alakalı ilginç bir olay kaydedilir.

Şöyle ki Malik, kabilesinden topladığı zekâtları henüz kendisine ulaştırmadan Hz. Peygamber vefat etmiştir. Malik, topladığı zekât mallarını sahiplerine iade etmiştir. Ridde mücadeleleriyle görevlendirilen Halid b. Velid onu öldüreceğine söz vermiştir. Sonuçta Halid, Malik ve arkadaşlarını yakalayınca sahabeler onların öldürülmelerinin helal olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İçlerinde Ebu Katade'nin de bulunduğu bazı sahabeler, Malik ve arkadaşlarının ezan okuyup namaz kıldıklarını gördüklerini söyleyerek öldürülmelerine karşı çıkmışlardır. Halid b. Velid ise Malik'in bir sözünde Hz. Peygamber için "sizin sahibiniz" ifadesini kullandığını işitmiş ve kararını bundan sonra vermiştir. Halid, Malik'i öldürmekle kalmayıp karısıyla evlenmiştir.⁷⁵⁹ Malik ise bu sözün kendisine isnat edilmesini reddederek karşı çıkmış ve dininden dönmediğini, Müslüman olduğunu dile getirmiştir. Halid'in emri üzerine Malik'in başının vurularak, bir tencerenin altına ocak taşı yapıldığı rivayet edilir.⁷⁶⁰

Bazı rivayetlere göre zekât mallarını iade etmesi Malik'in, mürted sayılmasına sebep olmuş, bazılarına göre aynı zamanda peygamberlik iddiasında bulunan Secah'a karşı çıkmayıp onu kabul etmiştir. Olayın yanlış anlamadan ibaret olduğu, Malik'in yanlışlıkla öldürüldüğü ve Hz. Ebu Bekir'in, Malik'in diyetini beytülmalden ödediği de rivayetler arasındadır. Ebu Katade Halid b. Velid'i halifeye şikâyet etmiş ve Halid, halifeden özür dilemiştir. Hatta Hz. Ömer'in, Hz. Ebu Bekir'e Halid'in azli konusunda baskı yaptığı ve Malik'in karısıyla evlenmesini meşru saymayarak zinaya hükmettiği kaynaklarda yer alır. Ömer b. Hattab'ın daha sonra Malik'in kardeşi Mütemmim b. Nüveyre'ye Malik'i sorduğu haberler mevcuttur. Mütemmim'in kardeşine çok düşkün olduğu, özellikle bu şekilde

⁷⁵⁸ Mustafa Fayda, "Malik b. Nüveyre", *DİA*, Cilt 27, s. 514.

⁷⁵⁹ Fayda, "Malik b. Nüveyre", Cilt 27, s. 515.

⁷⁶⁰ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 166.

öldürülmesinden dolayı derin teessür duyduğu ve döktüğü gözyaşlarının hiçbir ölü için dökülmediği rivayet edilir.⁷⁶¹

1. 2. 2. 27. Benî Sa'd

Benî Sa'd Temim kabilesinin bir koludur. Temimlilerin Huzaa kabilesinin topladıkları zekâtlarını Hz. Peygamber'e ulaştırmalarını engellemeleri üzerine Hz. Peygamber Uyeyne b. Hısn'ın kumandasına bir seriyye vererek Temim üzerine göndermiştir. Uyeyne onları bozguna uğratmış ve esirler alarak Medine'ye getirmiştir. Temim esirlerinin içinde Sa'd oğullarının mensupları da bulunmaktadır.⁷⁶²

Neticede Sa'd oğulları dâhil olmak üzere Temimliler toplu olarak İslâm'ı kabul etmişlerdir. Kaynaklarda yer aldığına göre Hz. Peygamber Sa'd oğullarına iki memur tayin etmiştir. Bu kabilenin hacminden kaynaklanabileceği gibi coğrafi koşulların da etkili olması muhtemeldir. İki bölge arasında ulaşım imkânının kısıtlı olması veya uzaklık gibi etkenlerin rol oynamış olması düşünülebilir. Tahminden öteye gitmeyen bu varsayımların neticesinde görevlendirilen iki memur Zibrikan b. Bedr (ö. 45/665) ve Kays b. Asım'dır (ö. 47/667).

Vakıdî, mezkûr atamanın tarihini Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra Cirane üzerinden Medine'ye geçince iki ay kadar sonra Muharrem ayının hilalinin görülmesi olarak belirler. Ancak Vâkıdî'nin rivayetinde, "Hz. Peygamber Benî Sa'd b. Huzeym'den bir adamı sadakalarına gönderdi." İfadesi mevcuttur.⁷⁶³ İbn Hişam'ın rivayetine göre ise Hz. Peygamber Benî Sa'd'ın vergi idaresini iki bölgeye ayırmış⁷⁶⁴; bir nahiyesine Zibrikan b. Bedr'i, diğer nahiyesine Kays b. Asım'ı tayin etmiştir.⁷⁶⁵ İbn Hişam'ın rivayetine itibar edilmiş ve birçok kaynakta yer verilmiştir.⁷⁶⁶ Belâzûri ise Zibrikan'ın görev mahallinin sınırlarını belirlemiş ve görevlendirildiği kabileleri sıralamıştır. Bu sıralamaya göre Zibrikan; Avf b. Ka'b'ın, Mekaîs b. Amr b. Ka'b b. Sa'd'ın, Ebna'nın –onlar Sa'd b. Zeyd Menat'tır- ve Amr b. Sa'd'ın sadakalarına görevlendirilmiştir.⁷⁶⁷ Resulullah vefat ettiğinde görevi devam etmekteydi.⁷⁶⁸

⁷⁶¹ Bkz. Fayda," Malik b. Nüveyre", Cilt 27, s. 514; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 166.

⁷⁶² İbn Sa'd, Cilt 1, s. 281.

⁷⁶³ Vakıdî, Cilt 3, s. 392.

⁷⁶⁴ Taberî, Cilt 2, s. 204.

⁷⁶⁵ İbn Hişam, s. 506.

⁷⁶⁶ Bkz. Köksal, Cilt 17, s. 35; Said Havva, Cilt 3, s. 356; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s.533; Esad, Cilt 1, s. 852.

⁷⁶⁷ Belâzûri, *Ensabu'l-Eşraf*, Cilt 2, s. 231; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 277.

⁷⁶⁸ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 166.

Zibrikan b. Bedr'in adının Husayn olup, güzelliğinden dolayı Zibrikan olarak anıldığı rivayet edilir.⁷⁶⁹ Zibrikan ayın dolunay haline verilen isimdir.⁷⁷⁰ Hz. Peygamber'in memur atama kriterleri düşünüldüğünde Zibrikan'ın fiziksel ve ahlâkî olarak bu kıstaslara mutabık olduğu görülecektir. Hz. Peygamber'in memurlarının fizikî görüntülerine ehemmiyet verdiği bilinmektedir. Diksiyonlarının muntazam olması, aranan bir başka özelliktir ki Zibrikan, heyetle geldiği zaman Hz. Peygamber'in şairi Hassan b. Sabit'le (ö. 60/680) bir müddet söz yarıştırmıştır.⁷⁷¹ Atamasına engel teşkil edecek tek yönü belki de Hz. Peygamber'in hoş görmeyip men ettiği hicivde, tanınan bir isim olmasıdır. Ancak Zibrikan'ın Müslüman olduktan sonra hiciv yapmayı tamamen bıraktığı kaydedilir. Hz. Ömer döneminde konuk olduğu bir evde hicvedilmesinden sonra durumu Hz. Ömer'e bildirerek onun cezalandırılmasını sağladığına dair bilgiler, Zibrikan'ın hicivden vazgeçme konusundaki kararlılığını göstermektedir.⁷⁷²

Bölgeye atanan ikinci memur Kays b. Asım akıllı olması ve hilmiyle şöret bulmuş bir sahabedir. Karşılaştığı vakalar karşısında Kays'ın itidal sahibi bir tutum sergilediği ve duygularından önce mantığıyla hareket ettiği, hakkında bize ulaşan rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre Kays'ın yeğeni, Kays'ın oğlunu öldürmüş ve karşısına getirilmiştir. Oğlunun öldürüldüğünü duyan Kays, metanetini muhafaza etmiş ve sözlerini kesmeden dinlemiştir. Sonuçta ödenecek diyet miktarını belirlemiş ve hüküm vermiştir.⁷⁷³

Temim kabilesi müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in bölgeye birçok zekât memuru çıkardığı kaydedilir.⁷⁷⁴ Temimlilere gönderilen memurlar arasında Uyeyne b. Hısn'ın da ismi zikredilir.⁷⁷⁵ Temim'in boylarına Suayr b. Hufaf et-Temimî'nin gönderildiğine dair bir rivayet de mevcuttur.⁷⁷⁶ Bu habere göre Hz. Ebu Bekir Suayr'ı görevinde bırakmıştır ki bu, Hz. Peygamber vefat ettiğinde Suayr'ın görevde olduğu anlamına gelir. Suayr'ın idari salahiyetlere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgeye gönderilen memurların arasında birinin diğerlerinden rütbe olarak üstün olması ve diğerlerinin kendisine bağlanması gibi bir durum söz konusu değildir. Nitekim

---

⁷⁶⁹ İbn Hacer, Cilt 2, s. 550.

⁷⁷⁰ Halit Özkan, "Zibrikan b. Bedr", *DİA*, Cilt 44, s. 396.

⁷⁷¹ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 282.

⁷⁷² Özkan, "Zibrikan b. Bedr", Cilt 44, s. 396.

⁷⁷³ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğabe*, Cilt 1, s. 921.

⁷⁷⁴ İrfan Aycan, "Temim", *DİA*, Cilt 40, s. 418-419.

⁷⁷⁵ Said Havva, Cilt 3, s. 356.

⁷⁷⁶ İbn Hacer, Cilt 3, s. 120; Kettâni, Cilt 1, s. 400.

kaynaklar böyle bir rivayete yer vermemişlerdir. Bu durumda memurların doğrudan merkezi hükümete bağlandığı sonucuna ulaşırız. İbn Kesîr (ö. 774/1373) Hz. Peygamber'e ulaştırılan ve Temim kabilesine ait olan sadakalardan söz etmektedir.⁷⁷⁷

1. 2. 2. 28. Uman

Uman'ın Hz. Peygamber'in daveti üzerine İslâm'ı kabul eden kardeş hükümdarları Ceyfer ve Abd'dan önce babalarının idareyi yürüttüğü bilinmektedir. Cülendâ isimli bu yöneticinin Uman halkından bir çeşit haraç vergisi topladığı kaydedilmiştir. Hz. Peygamber'in daveti üzerine bir kısmı Müslüman olan⁷⁷⁸ Uman halkının bir kesiminin de dinlerinde kaldıkları rivayet edilir. Böylece bölgede iki yönlü yürütülmesi gereken bir vergi idaresi söz konusu olmaktadır.

Müslüman olan kesim, dinen ödemeleri gereken zekâtı, görevli memurlara teslim etmekle yükümlü tutulurken gayri müslim halk cizye vergisine tabi tutulmuştur. Kaynaklar Uman'da cizye ödeyen kesimin Mecusi olduğuna dair rivayetlere yer vermişlerdir. Hz. Peygamber'in Bahreyn Mecusilerinden de cizye aldığı bilinmektedir. Yine Uman Mecusilerinin topraklarına haraç konduğu da kaydedilmiştir.

Hz. Peygamber Uman'la alakadar olmuş ve bölgeye maharetli bir yönetici olan Amr b. Âs'ı göndererek vilayeti kendisine tevdi etmiştir. Uman vergileriyle alakalı rivayetlerde evvela Amr'ın ismine tesadüf edilir ki buna göre vergi idaresi Amr'ın yönetim salahiyetlerinden biridir. Bu doğrultuda rivayetlere yer veren kaynaklar Amr'ın 8/629 yılında Müslüman halktan zekâtı toplayarak yine bölgenin fakirlerine dağıttığını ve Mecusilerden teşkil eden gayrimüslim tebaadan cizye ve haraç tahsil ettiğini sarıh bir şekilde ifade etmişlerdir.⁷⁷⁹

Bazı kaynaklar ise Amr b. Âs'la aynı anda eğitim faaliyetlerini yürütmek üzere gönderilen Ebu Zeyd'in vergilerle alakadar olduğunu rivayet etmişlerdir. Bu habere göre Ebu Zeyd'i Uman'a göndereceği sırada Hz. Peygamber, "Müslümanlardan zekât, Mecusilerden cizye al." şeklinde bir talimat vermiştir.⁷⁸⁰ Ebu Zeyd ve Amr'ın Uman'a farklı vazifelere tabi tutularak aynı anda gönderildikleri bilinmektedir. Ancak kaynaklar genellikle Ebu Zeyd'in vazifesinin tebliğ karakterli olduğunu ifade etmişlerdir. Yine de Ebu Zeyd'in zekât ve cizye

⁷⁷⁷ İbn Kesîr, Cilt 5, s. 136-137.

⁷⁷⁸ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 471.

⁷⁷⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s.216, 252; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 472; Ahmet Önkâl, "Amr b. Âs", *DİA*, Cilt 3, s. 79-81; İbn Kesîr, Cilt 5, s. 59.

⁷⁸⁰ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 90.

toplamada müstakil bir memur mu olduğu veya bu konuda Amr'a yardım mı ettiği belirlenememiştir.

Uman zekât ve cizyelerini tahsil etmede adı geçen son isim Âlâ b. Hadramî'dir. Hz. Peygamber'in, Ebu Zeyd'in Medine'ye dönmesiyle münhal kalan eğitim kadrosuna Âlâ b. Hadramî'yi atadığı kaydedilmiştir. Bu rivayete göre Âlâ İslâm şeriatını öğretmekle ve halkın mallarından sadakaları tahsil etmekle tavzif edilmiştir.⁷⁸¹ Bahreyn ve Uman topraklarının 7⁷⁸² veya 8⁷⁸³ yılı içerisinde İslâm devletine ilhak olundukları ve Âlâ'nın Bahreyn yöneticiliğine atandığı hatırlanmalıdır. Bu sebeple Âlâ, Bahreyn'e gönderilmeden önce veya Bahreyn valiliğinden azledilmesinden sonra, çok uzun sürmeyen bir zaman dilimi içerisinde Uman'da bulunmuş olabilir.

1. 2. 2. 29. Cüzam

Kabilenin Hz. Peygamber'le olan münasebetlerinde göze çarpan isim Rifâa b. Zeyd'dir. Kaynakların ittifakına göre H. 6 sonlarına doğru Rifâa Hz. Peygamberle görüşerek İslâm'ı kabul etmiştir.⁷⁸⁴ Hakkında yeterli malumata rastlanmamakla beraber Hz. Peygamber'in kendisine bir belge yazdığı kaydedilir. Rifâa, bu belgeyi kavmine götürüp okumuş, onlar da İslâm'ı kabul etmişlerdir.⁷⁸⁵ Hz. Peygamber, belgede, Rifâa'yı kavmini İslâm'a davetçi olarak gönderdiğini açıkça belirtmiştir. Âmillik görevini yürüttüğüne delil olmakta yetersiz kalan bu rivayet haricinde de, Rifâa'nın biyografileri dâhil, böyle bir malumata rastlayamadık.

Kabilenin zekâtlarının toplandığını kaynaklar kaydetmekle beraber, rivayetler kabileyne zekâta dair bir yazı yazıldığı yönündedir. Buna göre topladıkları zekâtlar ve beşte bir vergiyi Übey ile Anbese'ye veya onların gönderdiği bir görevliye teslim edeceklerdir.⁷⁸⁶ Teslim alacak olanlar zikredilmesine rağmen, bölgenin zekâtlarını toplayacak mahalli bir memur zikredilmemiştir. Rifâa'nın bu işi üstlendiği muhtemel olmakla beraber, kesin bir kanıya varmak mümkün değildir.

---

⁷⁸¹ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 351.

⁷⁸² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 544.

⁷⁸³ Mustafa L. Bilge, "Uman", *DİA*, Cilt 42, s. 140-144.

⁷⁸⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 448.

⁷⁸⁵ Hamidullah, *el-Vesâ'iku's-Siyasiyye*, s. 306 (no:175); *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 448; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 338; Köksal, Cilt 13, s. 271; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, Cilt 1, s. 367.

⁷⁸⁶ Köksal, Cilt 13, s. 271.

2. BÖLÜM

HULEFÂ-Yİ RAŞİDİN DÖNEMİNDE ÂMİLLİK

2. 1. HZ. EBU BEKİR DÖNEMİNDE ÂMİLLİK

2. 1. 1. Hz. Ebu Bekir Devrinde Devletin İdarî ve İktisadî Yapılanması

Hz. Peygamber, risaletini içine alan yıllar boyunca, büyük bir gayretle İslâm devletinin yayılmasına ve kalplere nüfuz ederek tesir etmesine çalışmıştır. 11/632 yılında Hz. Peygamber, vefat etmeden önce tebliğ görevini tamamlamış olmanın yanı sıra bir İslâm devleti kurmayı başarmıştır. Kurduğu devlet, derme çatma kanunlarla idare edilen alelade bir organizasyon değil, kendi tüzüklerine sahip kurumları barındıran, Kur'an ve sünnet gibi birbirine bağlı bir anayasa ile yönetilen ve diplomasisinden bürokrasisine, dâhilî ve haricî teşkilatları kemâle ulaşmış bir devlettir. Hz. Peygamber, bazı kurumları tam anlamıyla meydana getirmiş, bazılarının ise temellerini atmıştır.

Resulullah, yönetim hayatı boyunca devlet adamlarını özenle seçmiş ve yetiştirilmelerine özen göstermiştir. Askeri, idari, mali vb. her alanda adam yetiştirilmesini hedeflemiş ve Kur'an'ın ilgili ayetlerine işaret ederek, mevzu hakkında hadisler sarf ederek, sahabelerinin eğitimini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in, devlet adamlarını eğitime hususunda gösterdiği eşsiz başarı, onun sağlığı esnasında bariz bir biçimde müşahede edilir. Ancak, bu konuda ne denli muvaffak olduğu, vefatından sonra daha anlaşılır hale gelmektedir. Hz. Peygamber, aralarından ayrıldığında, sahabeler bir an bile gölgesinden ayrılmadıkları liderin yokluğu ile sınanmıştır. Ancak fiilen bulunmasa da, Hz. Peygamber'in öğretileri aralarında dolaşmaya devam etmiş ve önemle üzerinde durulmuştur. Onun teşekkül ettiği yönetim etiği, sahabelerce esas alınmış, koyduğu kurallara sıkı sıkıya bağlı bir topluluk kendini göstermiştir. Dünyanın dört bir yanına dağılarak, yüklendikleri mirasa layık bir toplum olmayı başarabilen sahabelere, tüm İslâm mensupları ve insanlık çok şey borçludur.

Hz. Peygamber'in yaşamını yitirdiği dönemde bazı kesimler, İslâm'ı tam anlamıyla benimsemiş olarak sağlam durabilmişse de, önemli bir kesim düştüğü boşluk neticesinde İslâm'da sebat edememiştir. Bazıları ise bu durumu fırsata çevirerek siyasi erkin bölünmesini hedeflemiş ve bu uğurda insanları etraflarında toplamıştır.

Hz. Ebu Bekir, İslâm'ın ilk halifesi, Sakifetü Benî Saide'de yapılan müzakereler neticesinde seçimle başa gelmiştir.⁷⁸⁷ Hz. Peygamber'in vefatını henüz kabullenemeyen insanlar, yeni bir siyasi erki tanımak durumunda kalmış, elbette bu sancılı bir dönem olmuş ve iç karışıklıklar meydana gelmiştir.

İrtidat hareketleri olarak şöhret bulan isyanlar, Hz. Ebu Bekir'i en çok meşgul eden olaylardır. İslâm'ın doğuşu ile ilk kez siyasal birliği tadan Araplar, Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra kabileciliğe olan bağlılıklarına yenik düşmüştür. Bazıları merkezi bir otoriteyi kabul etmemiş, bazıları ise İslâm hükümlerinde değişiklik yapabilecekleri zannına kapılarak, zekât vermeyi reddetmiştir. Bu gruplar, heyetler halinde Medine'ye gelerek Hz. Ebu Bekir'le görüşmüş ve zekât vermeyeceklerini ve bu hususta zorlanırlarsa karşı koyacaklarını açıkça ifade etmişlerdir. Bazıları ise zekât vermeyi kabul ettiklerini, ancak zekâtın Hz. Ebu Bekir tarafından tayin edilen memurlarca toplanmasına güvenmediklerini ve bireysel olarak ödeme yapmak istediklerini söylemişlerdir. Bu kimseler Tevbe suresinin 103. ayetini delil göstermiş ve “Zekâtı ancak, duası bizim için güven olana veririz” diyerek otoriteye başkaldırmıştır.⁷⁸⁸ Bu kimseler zekâtı, ammenin yararına harcanan bir mal olarak değil, halifenin kendilerinden zorla aldığı boyun eğme vergisi olarak görmüşlerdir. Hz. Ebu Bekir'in endişesi, isyancıların devlet aleyhine büyük bir güç oluşturmaları ve devletin durumunu tehdit eden yaygın birer tehlike durumuna gelmeleriydi.⁷⁸⁹ Medine'de ve Mekke'de bu tür isyanların başlamasına mahal verilmemiş, Taif valisi Osman b. Ebi'l-Âs da, Sakiflileri kontrol altında tutmayı başarmıştır. Bu üç bölgenin dışında kalan tüm kabilelerde, bazılarında belli bir kesimi, bazılarında ise tüm kabileyi kapsamak üzere isyan hareketleri meydana gelmiştir.⁷⁹⁰ Peygamberlik iddiasıyla etrafında kalabalıkları toplayan yalancı peygamberler de isyan hareketlerinin önemli bir parçasıdır.

Hz. Ebu Bekir, başından beri, isyancılarla savaşmaktan yana tavır koymuştur. Peygamberlik iddiasında bulunarak irtidat edenlerle savaşmak hususunda mutabakat sağlansa da, Hz. Ebu Bekir ve ashab, namaz kılan fakat zekât vermeyen kesimle savaşma hususunda ihtilaf etmiştir. Hz. Ömer'in de içinde bulunduğu ashabın büyük bir kısmı, La ilahe illallah diyenlerle savaşmanın meşru olmayacağına dair görüşlerini beyan etmiştir. Ancak Hz. Ebu Bekir, kararlı ve kesin bir tavır sergilemiş ve namazla zekâtın arasını ayıranlarla savaşacağını

⁷⁸⁷ Mustafa Fayda, “Ebu Bekir”, *DİA*, Cilt 10, s. 101-108.

⁷⁸⁸ İbn Kesîr, Cilt 6, s. 442.

⁷⁸⁹ M. Salih Arı, *Hz. Ebu Bekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1996, s. 96, 97.

⁷⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Cilt 2, s. 315.

ilan etmiştir.⁷⁹¹ Kaynaklar, Hz. Ebu Bekir'in bu hususta, "Allah'a yemin ederim ki, onlar (daha önce zekât olarak verdikleri) bir oğlağı –bir rivayete göre yuları- bana vermeyecek olurlarsa onlarla bu yüzden savaşırım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Allah'a yemin ederim ki namaz ile zekât arasında ayırım yapanla savaşaçağım!" diyerek tavrını ortaya koymuş ve müslümanlara irat ettiği uzun hutbede, görüşünü dayandırdığı gerekçeleri ve delilleri beyan ederek, sahabenin desteğini arkasına almıştır.⁷⁹²

Bu aşamada kabilelerin zekâtları merkeze ulaşmamıştır. Hz. Ebu Bekir, ridde mücadelelerini hızlı ve etkili bir biçimde sürdürmüş ve tüm yarımada'yı tekrar otoritesine bağlamayı başarmıştır. Hz. Peygamber'in vefatının altmışıncı gecesinde, merkeze bazı zekât ödemeleri ulaşmaya başlamıştır. Bu malları ulaştıran zekât âmillerinin, Zibrikan, Safvan ve Adıyy b. Hatim oldukları kaydedilmiştir.⁷⁹³ Savaşlarda birçok önemli isim etkili olmuş, yalancı peygamberler öldürülmüş, isyanlar bastırılmıştır. Kaynaklar, ridde savaşları, komutanları ve kazanılan zaferler hususunda mufassal rivayetleri ihtiva etmektedir.

İrtidat olayları esnasında mevcut âmillerin tutumları önem kazanmıştır. Sakif valisi Osman b. Ebi'l-Âs, bölgeyi kontrol altında tutmayı başarmıştır.⁷⁹⁴ Bazı âmiller, en sıkıntılı dönemlerde bile kabilelerinden zekâtları nizama uygun bir şekilde tahsil ederek merkeze ulaştırmıştır. Benî Sa'd'ın zekât âmili Zibrikan b. Bedr'in durumu böyledir. En çetin dönemlerde dahi vazifesini aksatmadan ifa etmiş ve örnek bir tutum sergilemiştir.⁷⁹⁵ Esed, Gatafan ve Tay gibi bazı kabileler, peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha'nın (ö. 21/642) önderliğinde toplandıkları için bu kabilelerden zekât tahsil etmek mümkün olmamıştır.⁷⁹⁶ Bahreynliler, Amr b. Âs içlerinde buldukları halde, Hz. Peygamber'in vefat etmesinin peygamber olmadığına bir delili olduğunu öne sürmüş ve irtidat etmişlerdir. Âlâ b. Hadrami, Bahreynlilerle mücadele ederek, tekrar müslüman olmalarını sağlamışsa da, geçen zaman diliminde zekât tahsilatı yapılamamıştır.⁷⁹⁷ Benî Hanzala'nın zekât âmili Malik b. Nüveyre, zekâtları tahsil ettikten sonra, Hz. Peygamber'in vefat haberini almış ve elinde bulunan malların tasarrufu hususunda kararsız kalmıştır. Malik'in tutumu hakkında muhtelif rivayetler mevcut olmakla beraber, elindeki zekât mallarını, merkeze ulaştırmak yerine, vergi muhataplarına iade ettiği kaydedilmiştir. Malik'in bu tutumu, onun irtidat ettiği şeklinde

⁷⁹¹ Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, Mısır, Matbaatu's-Saâde, 1952, Cilt 1, s. 67 (eş-Şâmile).

⁷⁹² İbn Kesîr, Cilt 6, s. 443; en-Nisâbüri, Cilt 1, s. 544.

⁷⁹³ İbn Kesîr, Cilt 6, s. 445-447.

⁷⁹⁴ Ramazan Hurç, "Hz. Ebu Bekir Döneminde Bağımsızlık Hareketleri (İrtida ve İrtica)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1988, s. 33-66.

⁷⁹⁵ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 166.

⁷⁹⁶ İbn Kesîr, Cilt 6, s. 445-447.

⁷⁹⁷ İbn Kesîr, Cilt 6, s.472-475.

yorumlanmış ve Halid b. Velid tarafından öldürülmüştür.⁷⁹⁸ Kinde valisi Ziyad, zekâtları tahsil etmiş ve zekât olarak aldığı hayvanların damgalanması işini tamamlamıştır. Daha sonra hayvanlarından zekât tahsil edilen bir kişi ona gelerek, yanlışlıkla başkasının hayvanını verdiğini ve bu hayvanın kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Ziyad, hayvan damgalandığı için bu teklifi reddetmiş ve artık onun zekât malı olduğunu savunmuştur. Bu duruma öfkelenen Kindeliler ayaklanarak isyan etmiştir. Hz. Ebu Bekir, yakın bir bölgenin valisi olan Muhacir b. Ebi Ümeyye'yi yardıma göndermiş ve isyan bastırılmıştır.⁷⁹⁹ 9/630 yılında, Hz. Peygamber'in emriyle zekât vermek istemeyen Temimlilerle mücadele eden birliğin kumandanı Uyeyne b. Hısn, Tuleyha b. Huveylid'in taraftarları arasına katılmış, ancak daha sonra yakalanarak Medine'ye getirildiğinde tekrar müslüman olmuştur.⁸⁰⁰ Fezâre kabilesinin memuru ise malları toplamış, ancak tasarruf etmeye imkân bulamamıştır. Harice b. Hısn isimli bir kabile mensubu, toplanan zekât mallarına el koymuştur. Hz. Ebu Bekir bizzat kumanda ettiği bir birlikle Harice'nin üzerine yürümüş ve kısa sürede onları bozguna uğratmıştır. Mahalli âmiller, isyanların bastırılmasında önemli rollere sahiptir.⁸⁰¹

İslam hukukuna göre şu durumlar meşru savaş sebebidir: Nifak, irtidat, zekâtın (yani vergi vermeyi reddetmesi) veya herhangi bir alenî farzın bağlayıcılığını inkârda ısrar, isyan, bir anlaşmanın karşı tarafça bozulması, hariciliğin benimsenmesi.⁸⁰² Hz. Ebu Bekir, zekât vermek istemeyenlerle savaşma hususunda gösterdiği kararlı tutum sayesinde, ülkeyi daha büyük bir kaosa sürüklenmekten kurtarmıştır. Zekât vermek istemeyenlerin, gönüllü olarak ödeme yapmalarının beklenmesi veya bireysel olarak zekâtların verilmesine müsaade edilmesi, zekât kurumunun alacağı büyük bir darbe olabilirdi. Böylece Hz. Ebu Bekir, yalnız devletin mali yapısını değil bütün İslâm sistemini kurtardı. Ona göre namaz Müslümanlar üzerinde nasıl Allah'ın hakkı ise zekât da şahsın serveti üzerinde büyük bir topluluğun hakkıdır.⁸⁰³ Muhaliflere açılan savaş, bireysel bir ibadeti yerine getirmeyen bir toplulukla mücadele etmekten öte bir durumdur. Dini olmaktan ziyade siyasi karakterli olan bu mücadele, devlete karşı mali görevlerini yerine getirmeyen muhaliflerle, merkezle yaptıkları

⁷⁹⁸ Belâzûri, *Futuhu'l-Buldân*, s. 116.

⁷⁹⁹ Belâzûri, *Futuhu'l-Buldân*, s. 119-121.

⁸⁰⁰ Bünyamin Erul, "Uyeyne b. Hısn", *DİA*, Cilt 42, s. 240-242.

⁸⁰¹ Fayda, "Ebu Bekir", Cilt 10, s. 101-108.

⁸⁰² Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 210.

⁸⁰³ Sıddıkî, s. 19.

anlaşmayı bozup vergilerini ödemedikleri ve bu durumu sistemli hale getirdikleri için⁸⁰⁴ önem kazanmış ve iktisadi bir darbenin önüne geçilmiştir.

Böylece bu dönemde, zekât kurumunun karşılaştığı mühim bir tehlike bertaraf edilmiş ve Hz. Ebu Bekir zekât idaresini tüm yarımada tesis etmeyi sürdürmüştür. Mevcut bölgelerde ve zamanla İslâm topraklarına katılan yeni nahiyelerde zekât âmilleri bulundurmuş ve tüm yarımada vergi idaresini kontrol altında tutmuştur.⁸⁰⁵ Hz. Ebu Bekir zekât âmillerinin seçimi hususunda, Hz. Peygamber'in uygulamalarına mutabık kalmıştır. Bu bağlamda Hz. Ebu Bekir, peygamber döneminde meydana getirilen idari teşkilatın istikrarını temin etmeyi hedeflemiş ve yapılan atamaları değiştirmemeye özen göstermiştir. Değişiklik gereken durumlarda ise âmillerin rızalarını almaya önem vermiştir. Amr b. Âs'ı bulunduğu bölgeden alarak ordunun başına getirmek istediğinde, kendisine yazdığı mektupta rızasını almak istemesi bu kabildendir.

Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in Üsame b. Zeyd (ö. 54/674) komutasında hazırladığı, fakat sefere çıkarmadan vefat ettiği orduyu göndermekte ısrar etmiş ve sahabelerin aksi yöndeki görüşlerine aldırış etmemiştir. Atamayı Hz. Peygamber'in yaptığına dikkat çekmiş ve onun uygun gördüğü bir şeyi değiştirmekten sakınacağını söylemiştir.⁸⁰⁶ Âmiller hususunda da benzer bir yol izlemiş, peygamber döneminde açılan kadroları ve gönderilen memurları, şartlar elverdikçe değiştirmemiştir. Hz. Ebu Bekir, kurumun yapısında da, genellikle bir değişiklik yapmamış, Hz. Peygamber'in atama kriterlerini, toplanma, dağıtım, ölçme vb. tüm işlerine dair usullerini bir nizama bağladığı zekât müessesinin, stabilizasyonuna ve muhafazasına yönelmiştir. Nitekim halkın büyük bir kısmı, ya zekâtı vermek istememiş veya devlet eliyle toplanmasına karşı çıkmıştır. Hz. Ebu Bekir'in kuruma en büyük faydası, Hz. Peygamber'in sistemini muhafaza etmesi ve yerleşmesini sağlamak olmuştur. Hz. Ebu Bekir'in hilafet dönemi, peygamber döneminin sağlaması gibidir. Peygamber döneminde belirlenen ve hatta yerleştirilen kurumlara karşı muhalefet gösteren kesimlerle mücadele edilmesi, Arapların İslâm öncesi kanunlarını yürürlüğe koyma teşebbüslerini boşa çıkarmış, İslâm sistemini daha köklü ve kalıcı bir biçimde topluma sindirmiştir. Bazı mühim sahabelerin bile peygamber uygulamalarına dair ihtilafa düştükleri bu dönemde, Hz. Ebu Bekir gibi, Kur'an'a ve peygamber umdelerine sıkı sıkıya bağlı bir halifenin idareyi yürütmesi, tüm İslâm ümmetinin şansdır. Hz. Ebu Bekir döneminde zekât müessesinin

---

⁸⁰⁴ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 151.

⁸⁰⁵ Sıddikî, s. 207.

⁸⁰⁶ Şakir, Cilt 2, s. 263.

uğradığı mühim bir değişiklik de söz konusudur ki bunun dışında köklü bir reformun yapılmadığı görülmektedir.

Evvela Hz. Ebu Bekir'in devlet idaresine dair önemli kararlarda söz sahibi olmak üzere bir şura heyeti meydana getirdiğini kaydetmek gerekir. Hz. Ebu Bekir, idarî, iktisadî, sosyal ve kültürel hayatla ilgili her meseleyi istişare meclisinde görüşmüş, ortaya çıkan kararları umumi mecliste halka duyurmuştur. İstişare meclisinde görüşmelerde çok acele edilmez; çeşitli görüşler dinlenir, tartışılır, olgunlaştırılır ve millet için en yararlı olanı tercih edilerek uygulamaya konurdu. Ömer b. Hattab, Abdurrahman b. Avf, Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Muaz b. Cebel, Osman b. Affan, Ali b. Ebi Tâlib, Ubey b. Kâ'b gibi zevat, istişare meclisinin üyeleri idi. Bu üyeler şartlara göre uygun yerlerde bir araya gelerek meseleleri çözüme bağlardı. Üyelerin yokluğunda alınan bir karar yazılı bir belgeye dönüştürülerek, meclis üyelerinin imzasına sunulurdu ve ancak tamamının imzalaması durumunda, karar yürürlük kazanabilirdi.⁸⁰⁷

Kur'an'ın zekâtın sarf yerleri olarak belirlediği sekiz sınıftan biri olan müellefe-i kulûb, dinde sebat etmeleri arzulan yeni mühtedileri ve gönülleri müslümanlara ve İslâm'a karşı yumuşatılmak istenen nüfuz sahibi kimseleri ifade eden bir terimdir. Hz. Peygamber'in gönüllerini İslâm'a ısındırmak veya kötülüklerinden emin olmak amacıyla birçok kişiye maddi yardımda bulunduğu ve bu siyasetin müspet neticeler verdiği kaydedilmiştir. Hz. Peygamber döneminde müellefe sınıfı kapsamında tahsisat alan Uyeyne b. Hısn (ö. 30/650) ve Akra b. Habis (ö. 33/653), Hz. Ebu Bekir'e gelerek, bir arazi istemiştir. Hz. Ebu Bekir, isteği makul bularak ilgili bir belge hazırlatmış ve şura üyelerine onaylatmıştır. O sırada mecliste bulunmayan Hz. Ömer'in imzası eksik kalınca, Hz. Ebu Bekir, belgeyi imzalatmaları üzere bu iki kişiyi Hz. Ömer'e göndermiştir. Hz. Ömer, belgeyi okuyunca karşı çıkmış ve artık müellefe-i kulûb diye bir sınıf kalmadığını, "Hak (din), Rabbiniz tarafından gönderilmiştir, dileyen inansın, dileyen inanmasın" sözleriyle ifade etmiştir. Hz. Ebu Bekir'in de onayladığı Hz. Ömer'in siyaseti üzerinde sahabenin sükûtî icmâi olmuştur. Artık böyle bir sınıfa ihtiyaç kalmadığına hükmeden Hz. Ömer, asalak bir sınıfın oluşmasını engellemek istemiş olabilir. Sonuçta müellefe-i kulûb sınıfı, Hz. Ömer'in müdahalesi üzerine, Hz. Ebu

---

⁸⁰⁷ Hüseyin Algül, "Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *İSTEM*, Cilt 3, S. 6, 2005, s. 105-120.

Bekir döneminde zekâtın sarf yerleri arasından çıkarılmıştır. Sonradan gelen diğer üç halifenin de, müellefe sınıfına bir bağış yaptığına dair rivayetlere rastlanmaz.⁸⁰⁸

Zekât müessesine ait mallar, peygamber döneminde olduğu gibi bir hazine dairesinde muhafaza edilmiştir. Ancak Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Peygamber'in sağlığında, Sunuh mevkiinde, kendisine ait bir dairede sadaka mallarını muhafaza ettiğine dair rivayetlere dayanarak, peygamber döneminde bu odada devlet hazinesinin muhafaza edildiği sonucuna varılmamalıdır. Mezkûr mekânın, Hz. Ebu Bekir'e ait kişisel bir daire olduğu ve tasarrufunun tamamen ona ait olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu odanın varlığı, Hz. Ömer döneminde "divan" adlı mütekâmil bir teşkilatın ortaya çıkmasının bile temeli olarak telakki edilmiştir. Peygamber döneminde zekât mallarının muhafazası amacıyla bulunan daireler mevcut olmakla beraber beytülmal kavramının Hz. Ebu Bekir döneminden itibaren kullanılmaya başlandığı kaydedilmiştir. Sunuh mahallesinde kişisel mallarını muhafaza eden Hz. Ebu Bekir, hilafetinin ilk yılında burayı beytülmal olarak kullanmıştır. Buranın 6 ay kadar beytülmal olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Hz. Ebu Bekir daha sonra merkezde bir eve taşınınca, çok geçmeden beytümali de buraya nakletmiştir. Hz. Ebu Bekir, zekât mallarının tutulduğu odaya bir muhafız görevlendirmemiş, odanın kilitli olduğunu ve gelen malların bekletilmeden dağıtıldığını söyleyerek, böyle bir görevlendirmeye gerek olmadığına kanaat getirmiştir. Malların hiç bekletilmeden dağıtılması Hz. Peygamber'in yöntemidir. Hz. Ebu Bekir bir defasında, beytümale, Kabeliyye ve Cüheyne ile yeni açılan Süleym madeninden gelen 200.000 dirhem ağırlığındaki zekâtı derhal taksim etmiştir. Malların tutulmaması, Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin kısa sürmesi ve devlet gelirinin sonraki dönemlere nispeten azlığı, gelişmiş bir beytülmal kurumuna ihtiyaç duyulmamasının sebeplerindedir. Hz. Ebu Bekir vefat ettiğinde, beytülmal bir heyetin kontrolüyle açılmış ve odada sadece bir dirhem bulunabilmiştir.⁸⁰⁹

Merkezde beytülmal kurumu bu şekilde teşkil ederken, İslâm fetihleri başlamış ve yeni idari merkezler oluşturulmuştur. Bu dönemde artık, İslâm'ın idari merkezlerinde de hazinenin tutulduğu dairelerin var olduğu sanılmaktadır. Devlet genişledikçe, özellikle merkezden uzakta bulunan bölgelerde böyle bir ihtiyaç hâsıl olmuş olmalıdır. Bu daireler, merkezdeki

---

⁸⁰⁸ Yunus Vehbi Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 3. Baskı, İstanbul, Çığır Yayınları, 1977, s. 357, 358; Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulûb", *DİA*, Cilt 31, s. 475-476.

⁸⁰⁹ Heyet, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*, s. 198; Muhammed Rıza, *Ebu Bekir Siddik Radıyallahu Anhu*, s. 184 (eş-Şâmile).

beytülmalin şubeleri olarak bulunmuşlardır⁸¹⁰ ve kontrolleri eyalet valilerinin veya vergi âmillerinin uhdesinde olmuştur.

Hiz. Ebu Bekir'in zekât âmillerini, peygamber döneminde olduğu gibi belirlediğini söyleyebiliriz. Sarf yerlerinden birinin kaldırılması dışında müessesenin yapısında da ciddi bir değişiklik söz konusu olmadığı için, peygamber döneminde sayılan esasları burada tekrar etmeye gerek yoktur. Bazı rivayetlere göre Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Peygamber'in zekât tarifelerine dair yazdırdığı nâmeleri bir araya getirerek, hükümet merkezinde tutmuştur.⁸¹¹ Bu belgeler, halifenin sık sık başvurduğu ve faydalandığı, zekât yasalarını bir arada ihtiva eden bir nizamname olmuştur. Bu belgelerden hareketle Hiz. Ebu Bekir'in, zekât âmillerine, atandıklarına dair ifadeleri ve zekât tarifelerini içeren belgeler gönderdiği de bilinmektedir. Âmiller, belgelerde belirlenen muayyen tarifeler doğrultusunda zekâtları tahsil etmiş ve sarf yerlerine ulaştırmıştır. Hiz. Ebu Bekir'in zekât âmili Enes b. Malik'e gönderdiği belgede, tafsilatlı bir biçimde zekât hükümlerine yer verilmiştir. Burada yer alan ifadeler, fikhî açıdan önemli olup, müteferrik malın bir araya getirilemeyeceği, toplu bir zekât malının da tefrik edilemeyeceği gibi bazı fikhî prensiplere kaynak teşkil etmiştir.⁸¹²

Hiz. Ebu Bekir döneminde, sade, gösterişsiz ve İslâm ilkelerine bağlı bir yaşam tarzı hâkim olmuştur. Bu bağlamda halkın önderleri konumunda bulunan vali ve memurların da bu doğrultuda bir tarzı benimsemeleri gerekmiş ve zaman zaman müdahalelerde bulunulmuştur. Yemen'den gelen Halid b. Said, Medine'ye sırtında ipek bir cübbeyle girince, halife, cübbenin parçalanmasını emretmiştir.⁸¹³ Birden fazla hizmetçiye sahip olan Muaz b. Cebel, sadelikten ve peygamberin öngördüğu yaşam tarzından uzaklaştığını hissetmiş ve kölelerini halifeye götürerek almasını istemiş, Hiz. Ebu Bekir tasarruf etme hakkının kendisinde olduğunu söyleyince de, hepsini azad etmiştir.⁸¹⁴ Hiz. Ebu Bekir'in kendi yönetiminde belirlediği kaydedilen, "Doğruluk emanettir, yalan hıyanettir." ilkesi,⁸¹⁵ halifenin idare ettiği devlet adamlarına sirayet edecek bir tesire sahiptir. Bu bağlamda Hiz. Ebu Bekir'in, emanete ihanet edilmemesi, insanların güvenlerinin suistimal edilmemesi ve dini ve özel yaşantılarına, mallarına saygılı davranılması, haksız yere yapılacak en ufak fiillerden dahi kaçınılması, hile yapılmaması, halka karşı mümkün olan en adil biçimde muamele edilmesi, zayıfların

⁸¹⁰ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, 3. Baskı, çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1991, Cilt 2, s. 173.

⁸¹¹ Akyüz, s. 127.

⁸¹² Zeynü'ddin Ahmed, Cilt 5, s. 201, 209.

⁸¹³ İbn Kesîr, Cilt 7, s. 9.

⁸¹⁴ İbn Sa'd, Cilt İbn Kesîr, Cilt 7, s. 9.

⁸¹⁵ Ali Muhammed Muhammed Sallâbî, *İslâm Tarihi*, 1. Baskı, çev. Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş, İstanbul, Ravza Yayınları, 2009, Cilt 3 (*Hiz. Ebu Bekir -Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*), s. 186.

haklarını korunması, tabiatın ve çevrenin tahrip edilmemesine özen gösterilmesi vb. talimatları,⁸¹⁶ onun yönetim etiğini ortaya koymaktadır.

Masrafları beytülmalin karşılaması kaydıyla gayri müslim vatandaşları lehine sosyal güvenlik düzenlemeleri Hz. Ebu Bekir döneminde yürürlüğe konmuştur. Halid b. Velid halife, Hire şehrinin fetih haberini ulaştırdığı belgede şu ifadeler yer vermiştir: “Erkek nüfusu saydım. Yedi bin kişidir. Daha yakından yaptığım kontrole bunlardan bin kişinin hasta ve çelimsiz olduğunu gördüm. Dolayısıyla bunları cizye vermektan muaf tuttum. Bunun sonucunda vergi verebileceklerin sayısı altı bine düştü. Düşkünlüğü nedeniyle geçimini sağlayamayan herhangi bir şekilde felakete uğrayan önce zenginken sonra dindaşlarının sadakalarına muhtaç kalan herkesin cizye vergisinden muaf olduğunu onlara ilan ettim. Böyle ve buna benzer kimselerin kendileri ve aileleri İslâm topraklarında yaşadıkları müddetçe beytülmal tarafından geçimlerinin sağlanacağını açıkladım. Savaş elbiseleri dışında ve Müslümanlara benzememe kaydıyla her çeşit elbise giymeye hakları olduğunu açıkladım...”⁸¹⁷ Bu belge, cizyenin adaletle tatbik edildiğinin, müslüman veya gayrimüslim hiçbir vatandaşın altından kalkamayacağı malî bir mükellefiyetle sorumlu tutulmadığının göstergesidir.

Hz. Peygamber döneminde âmilliğın, umum mana eden bir ifade olduğunu ve genel anlamıyla zekât idaresinde veya yönetimde görev alan memur ve valiler için kullanıldığını ifade etmiştik. Hulefa-yı Raşidîn döneminde de âmillik, benzer bir kullanım alanına sahiptir ve genel olarak devlet memurluğuyula beraber vergi memurluğu için de yaygın olarak kullanılmıştır.⁸¹⁸ Dolayısıyla Hz. Ebu Bekir ve diğer halife dönemlerinde yapılan mali memurların ve valilerin, âmillik kapsamı içinde değerlendirilmeleri gerekir.

Bu dönemde âmillik açısından önem kazanan bir başka unvan emirliktir. Emirlik, içerdiği valilik anlamının yanı sıra, esasen kumandanlara verilen bir isimdir. Hulefa-yı Raşidîn döneminde, askerî lidere emir dendiği gibi, ülkeleri fetheden valilere de emir denmiştir.⁸¹⁹ Hz. Ebu Bekir, zekât idaresi ve yönetim hususunda iç karışıklıkları çözdükten sonra, mevcut âmillerin görevlerini sürdürmelerini sağlamıştır. Ülkede tekrar Medine merkezli yönetim hâkim olup, otorite temin edildikten sonra Hz. Ebu Bekir, fetih hareketlerine başlamış ve ashabin büyük bir kısmını, belirlediği istikametler doğrultusunda

⁸¹⁶ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 383, 384.

⁸¹⁷ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 147.

⁸¹⁸ Erkal, “Âmil”, Cilt 3, s. 58-60.

⁸¹⁹ Abdülaziz ed-Dûri, “Emir”, *DİA*, Cilt 11, s. 121-123.

fetih yapılacak bölgelere aktarmıştır. Bu aşamada emirler, fethettikleri beldenin en yetkili idarecisi olarak görev yapmış ve vergilerin toplanması dâhil olmak üzere bölgenin bütün sorumluluğu yüklenmiştir.

Fethedilen bölgeler, artık başlı başına ülkeler oldukları için, buralarda görev yapan âmillerin yetkileri de oldukça geniş ve bağımsız olmuştur. Hz. Peygamber döneminin en yetkili valisi olan Muaz b. Cebel, yönetimi, zekât ve cizye idaresini yürütmekte, eğitim faaliyetlerini denetlemekteydi ve bölgesindeki âmillerden sorumluydu. Ancak onun idaresi altındaki âmiller, Hz. Peygamber tarafından atanarak gönderilen kimselerdi. Hz. Ebu Bekir döneminde ise, bir eyaletin en yetkili âmili, atamaları merkezden beklememiş ve bizzat kendisinin böyle bir yetkisi olmuştur. Bu durumda merkezden gönderilen âmiller, artık eyaletlerin en yetkili isimleridir. Eyaletin içinde de kendisine bağlı birkaç merkezi idareci bulundurabilen eyalet valisi, ülkenin şehir ve kısımlarına tayin edeceği valileri ve vergi memurlarını, o ülkenin halkından seçmiştir. Nitekim Medine’de bulunan ashabin nicelik olarak böyle bir ihtiyacı karşılaması mümkün görünmemektedir.

Peygamber devrinde geniş bir bölgede etkili bir valinin yanı sıra, merkezden gönderilen ve doğrudan Medine’ye bağlı olarak görev yapan zekât âmilinin bulunması, rastlanan bir durumdur. Bir zekât âmili, bölgeye gönderildiğinde validen bağımsız olarak Resulullah’a karşı sorumlu olduğundan, vali ve memurlar arasında bir hiyerarşiden söz edilemez. Hz. Ebu Bekir’in hilafetinde ise, eyalet valileri, atamaları bizzat kendileri yaptığı gibi, denetleme işi de onların elindeydi. Bir eyalet valisi, alt kurumları teşekkül eder ve burada istihdam edecek çalışanları tayin ederdi. Belirlenen çalışanlar, Medine’ye değil, buldukları eyaletin valisine karşı sorumluydu. Eyalet valisi ise merkeze bağlı olarak çalışırdı ve muhatabı halifeydi.

Hz. Ebu Bekir döneminde yukarıdan aşağıya doğru, şöyle bir yönetim hiyerarşisi ortaya çıkmış olur: Halife - eyalet valileri - belirlenen eyalet merkezlerinde bulunan görevliler -valilerin belirlediği mahalli çalışanlar. Bu şemada, halife ve eyalet valileri, vergi ve idareyi aynı anda salâhiyetlerinde bulundurmuş, mahalli çalışanlar ve onların amirleri ise vergi memurluğu ile idare işlerinden yalnız birini üstlenebilmiştir.

Yine peygamber döneminde ender rastlanan bir durum olan vekil bırakma, Hz. Ebu Bekir döneminde sık sık uygulanmıştır. Hz. Ebu Bekir’in fetih stratejisi doğrultusunda, bölgelerle görüşmek ve anlaşmak, gerekirse savaşmak üzere tayin ettiği birliklerin başına, nitelikli ve liyakatli sahabeler seçmiştir. Bu sahabelerin bir kısmı, hali hazırda başka bir

bölgede idareyi yürüten kimselerden olmuş ve bu durum fetih hareketlerine iştirak etmelerine bir mani olarak görülmemiştir. Dolayısıyla bu devirde görev yapan âmillerin büyük bir kısmı aynı zamanda savaşlarda etkin rol alan kumandanlardır. Âmiller görev yerlerinden ayrılmadan önce işlerine vekâlet etmek üzere, mutlaka bir halef bırakarak, idari boşluğun meydana gelmesine mahal vermemişlerdir. Âmiller, vekillerini genellikle kendileri seçmiş görünmektedir. Hz. Ebu Bekir'in özellikle 13/634 yılında emirleri belirlemek üzere âmillerini göreve çağırdığı ve yerlerini değiştirdiği kaydedilmiştir.⁸²⁰

Hz. Ebu Bekir döneminde âmillerin yetki ve görevlerini şöyle sıralayabiliriz:⁸²¹

- a. Namaza önderlik etmek ve imamlık yapmak: Özellikle Cuma namazlarını halifenin kıldırılmasının gerekliliği malumdur. Eyalet valileri bölgelerinde en yetkili isim olarak, halife gibi, namazları kıldırarak yükümlüdür.
- b. Orduları kumanda etmek: Büyük bir kısmı fetih hareketlerine katılan valiler, başlarına geçtikleri birliğin her türlü işinden sorumluydu. Mevcut bölgelerde ise baş gösteren isyan hareketleri esnasında birçok idareci ve memur, isyancılara karşı birlikler oluşturarak, onları kumanda etmişlerdir. Yemen, Bahreyn, Uman gibi bölgeler bu bağlamda zikredilebilir. Emirler, cihad ve ganimet taksimi gibi cihadın gerektirdiği vazifelerin tamamından sorumluydu. Valiler, peygamber devrinde yapılan bir anlaşmanın geçerliliğini yitirmesi veya süresinin dolması gibi sebeplerle, anlaşmaları yenileme yetkisine de sahiptirler.
- c. Fethedilen şehir ve beldelerin idarî yapılanması: Bu yapılanmadan sorumlu olanlar halifeye bağlı olarak vazife yapan eyalet valileriydi. Bunlar da genellikle, fethi gerçekleştiren orduların kumandanları idi. İslâm sisteminin yeni bölgede tesis edilmesi için atamalar yapmaları gerekmekteydi. Bazen doğrudan Hz. Ebu Bekir atama yapıyordu. Halifenin, eyalet valisinin yaptığı atamaları tasdik etmesi de gerekliydi. Onaylamadığı bir atamayı değiştirebilirdi.
- d. Halife adına biat almak: Hz. Ebu Bekir, ilk halife olduğu için idareciye biat etmek de ilk defa onun döneminde gerçekleşmiştir. İlk halife işe başladığında mevcut âmiller, kendileri biat ettikten sonra, Mekke'de, Yemen'de, Taif'te ve diğer İslâm beldelerinde valiler, halife adına biat almışlardı.
- e. Malî yükümlülükler: Resulullah'ın döneminde olduğu gibi valilerin yetkileri arasında vergi idaresi bulunuyordu. Vergi idaresine dair özel görevlendirmelerin

⁸²⁰ İbn Kesîr, Cilt 7, s. 9.

⁸²¹ Muhammed Sallâbî, Cilt 3, s. 206, 207.

yapıldığı da vakidir. Peygamber döneminde zekât, cizyeden daha mühim bir vergiydi. Ancak bu dönemde, birçok tebaa gayrimüslim olarak kalmak istemiş ve kendileri ile cizye anlaşmaları yapılmıştı. Vergi idaresi, zekâtı ve cizyeyi kapsayan bir kurumdur.

- f. Şehirlerin asayiş ve cezaların infazı: İslâm şeriatı üzere yönettikleri bölgelerde hadleri ikame etmek valilerin görevidir. Doğrudan şer'i bir delil bulunmayan meselelerle karşılaşan valilerin içtihat etmeleri gerekirdi. Hz. Ebu Bekir'in Medine'de bir kadı edindiği ve Hz. Ömer'e kaza işlerini devrettiği bilirse de bölgelerde, henüz böyle bir ayırımın söz konusu olduğu görünmemektedir. Yani kadılık, âmillikten ayrılmamış ve müstakil bir adli kurum teşekkül etmemiştir. Bu yüzden anlaşmazlıkları çözmek, davalara bakmak ve cezaların infazını sağlamak gibi yargı vazifeleri, genellikle idarecilerin salahiyetinde olmuştur. Valilerin bu dönemde yargıç atamaları yaparak, yönetimleri altındaki bölgelerde görevlendirdiklerine dair haberler de mevcuttur.⁸²²
- g. Tebliğ: Hz. Ebu Bekir de, Peygamber Efendimiz gibi, valilerini, gittikleri bölgelerde İslâm'ı yaymak ve yerleştirmekle yükümlü tutmuştur. Halifenin nezdinde en önemli işlerden biri budur ve tebliğ faaliyetleriyle şöhret kazanan sahabelerin, bu dönemde bulunmaları tesadüf olmayıp, halifenin valileri bundan sorumlu tutmasından kaynaklanmaktadır.

2. 1. 2. Hz. Ebu Bekir'in Belirlediği Eyaletler Ve Âmil Atamaları

Hz. Ebu Bekir, 11/633 yılının son dönemleri ile 12/633 yılının başlarında irtidat hareketleriyle mücadele etmiş ve asayiş sağladıktan sonra İslâm fetihlerine yönelmiştir. Hz. Ebu Bekir, yeni ve canlı bir ideolojinin etrafında birleşen, motive olmuş azimli bir müslüman grubunun desteğini alarak, cüretkâr bir etkin yayılmacı siyasetiyle, komşu bölgelerin elverişli şartlarını en iyi şekilde kullanmıştır.⁸²³

Fetihlerde ilk başarı Irak'ta elde edilmiş,⁸²⁴ Hire, Anbar ve Aynu't-Temr merkezleri fethedilmiştir. Daha sonra Şam'a yönlendirilen İslâm ordusu, Busra'yı, Ecnadeyn'i fethetmiş, Filistin'in kapıları açılmıştır.⁸²⁵

⁸²² Subhi Salih, *İslâm Kurumları*, 2. Baskı, çev. İbrahim Sarıms, Ankara, Fecr Yayınları, 1999, s. 189.

⁸²³ Elias Sohufany, "Hz. Ebu Bekir Döneminde Elde Edilen Başarılar", çev. Ahmet Turan Yüksel, Murat Ak, *İSTEM*, Cilt 3, S. 6, 2005, s. 281-290.

⁸²⁴ P. M. Hold, S. Lambton, B. Lewis, *The Cambridge History Of İslâm*, 2. Baskı, çev. Hamdi Aktaş, Kürşat Demirci vd, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, Cilt 1, s. 72.

Hız. Ebu Bekir mevcut eyaletleri muhafaza etmiştir. Bazı değişikliklerde de bulunmuş, örneğin peygamber döneminde ayrı bir vilayet olan Kinde'yi, Hadramevt eyaletine bağlamış ve Hadramevt valisi Ziyad b. Lebid'in idaresine katmıştır.⁸²⁶

Hız. Ebu Bekir Arap yarımadasını vilayetlere taksim etmiş ve eyalet valileri atamıştır. Vergi idaresine dair yaptığı atamalar da kaydedilmiştir. Bazı kaynaklarda yer alan taksime göre⁸²⁷, Hız. Ebu Bekir'in belirlediği eyaletler ve buralara yapılan atamalar incelenecektir.

2. 1. 2. 1. Medine

Peygamber döneminde olduğu gibi, Hız. Ebu Bekir döneminde de İslâm devletinin başkenti Medine'dir. Halife, ülkeyi buradan yönettiği için, Medine'de idarî bir atamaya ihtiyaç duyulmamıştır. Dolayısıyla Medine'de bir vali kadrosu açılmamıştır. Mamafih, merkezde devlet görevlilerinin bulunması kaçınılmazdır.

Medine'de bulunan önemli devlet görevlileri arasında şura meclisinin üyeleri zikredilebilir. Hac emirleri de merkezden seçilerek gönderilmiştir. Bazı kaynaklara göre Hız. Ebu Bekir, talepleri üzerine Hız. Ömer'i adliye, Ebu Ubeyde'yi de maliye işlerinin başına tayin etmiş, Hız. Ali'yi, olağanüstü problemlerle ilgili fetvaları tespitle görevlendirmiştir. Medine'de görülmesi gereken bir başka iş, halifenin kâtipliğidir ki, bu işin, Hız. Ali, Zeyd b. Sabit ve Osman b. Affan tarafından icra edildiği kaydedilmiştir.⁸²⁸

Ebu Ubeyde'nin mali işlerin idaresini istediğine dair rivayet dikkat çekicidir. Medine'de yapılacak malî bir görevlendirme olduğu düşünülürse, bu durumda Ebu Ubeyde'yi bir maliye bakanı şeklinde telakki etmek gerekir. Ancak bu, mümkün görünmemektedir. Ebu Ubeyde, Hız. Ebu Bekir'in iki yıllık hilafetinde, savaş komutanı olarak öne çıkan sahabelerdendir ve Şam bölgesinin fethinden sonra, genel vali olarak orada kalmıştır. Medine'de Hız. Peygamber'in de görevlendirmeler yaptığı vakidir. Bahçelerin mahsullerinin takdir edilerek zekâtın tahakkuk ettirilmesi, hazine dairesinin muhafaza edilmesi ve dağıtımla alakalı bazı işlerde görevlendirmeler yapılmıştır. Bu durumda, Ebu Ubeyde'nin fethettiği bölgenin mali idaresini üstlenmek istediği ihtimali daha makuldür.

---

⁸²⁵ Azimli, s. 171-185.

⁸²⁶ Muhammed Sallâbî, Cilt 3, s. 208.

⁸²⁷ Muhammed Sallâbî, Cilt 3, s. 209; İbrahim Hasan, Cilt 2, s. 152.

⁸²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 385; Salih, s. 189.

2. 1. 2. 2. Mekke

Mekke valiliğine, Hz. Peygamber döneminde Attab b. Esîd tayin edilmiştir. Hz. Ebu Bekir, bu atamaları değiştirmemeye özen göstermiş ve Attab da görevi değiştirilmeyenlerden olmuştur. Valiliğinin ilk yılında hac emirliğini ifa ettiğine dair haberler bulunan Attab'ın, sonraki yıllarda, bu vazifeyi icra etmediği görülecektir. Hz. Peygamber, sonraki yıl hac emirliğine Hz. Ebu Bekir'i tayin ettiği gibi, Hz. Ebu Bekir de hac görevlendirmesi yapmıştır.

Attab, peygamber döneminde alakadar olmaya başladığı vergi idaresine, muhtemelen Hz. Ebu Bekir döneminde de devam etmiştir. Hz. Ebu Bekir'in halifeliği boyunca Mekke valisi değişmemiş, Attab, rivayetlere göre Hz. Ebu Bekir ile aynı gün vefat edene kadar bu vazifeyi icra etmiştir.⁸²⁹

2. 1. 2. 3. Taif

Taif bölgesi, vilayet olarak muhafaza edildiği gibi valisi değiştirilmeyen bölgelerdendir. Osman b. Ebi'l-Âs, peygamber döneminde getirildiği Taif valiliğine Hz. Ebu Bekir'in hilafeti boyunca devam etmiştir.⁸³⁰ Oldukça uzun uğraşlar sonucunda İslâm'ı kabul eden Sakif mensuplarının, Hz. Ebu Bekir döneminde, irtidat olaylarına bulaşmadan sebat etmelerinde, İslâm valisinin etkisinden ve uğraşlarından söz edilir.

2. 1. 2. 4. San'a

Hz. Peygamber, buraya Muhacir b. Ebu Ümeyye'yi tayin etmiş, ancak San'a merkezli Esved isyanları esnasında, Muhacir Medine'ye dönmek durumunda kalmıştır. Hz. Ebu Bekir, bu isyanı bertaraf ederek San'a'da asayiş hâkim kıldıktan sonra Muhacir'e görevini iade etmiş ve onu tekrar San'a valiliğine getirmiştir. Dolayısıyla Muhacir'in San'a'dan ayrılması, azledilmesi sebebiyle değil, bir takım güvenlik tedbirleri çerçevesinde veya irtidat savaşlarına katıldığı için vaki olmuştur.

İsyanlar esnasında Kinde ve Sadif valiliklerini yürüten Ziyad'ın, Hz. Ebu Bekir'in emriyle, Muhacir'e yardım etmek amacıyla yanına gittiği kaydedilmiştir.⁸³¹ Burada meydana gelen bir diğer isyan hareketinin öncüsü Kays b. Mekşûh'tur. Hz. Ebu Bekir, onunla mücadele

⁸²⁹ İbni Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 738; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 314; Atar, "Attab b. Esîd", Cilt 4, s. 93.

⁸³⁰ İbn Abdilberr, Cilt 1, s. 318.

⁸³¹ Belâzûri, *Futûhu'l-Büldân*, s. 80, 81; İbn Sa'd, Cilt 6, s. 95.

etmek üzere Fîruz ed-Deylemî'yi tayin etmiştir.⁸³² Muhacir'in de irtidat isyanlarının bastırılmasında etkili olan kumandanlardan olduğu kaydedilmiştir.⁸³³

2. 1. 2. 5. Hadramevt

Hz. Peygamber'in bölgeye tayin ettiği vali Ziyad b. Lebid'dir. Hz. Ebu Bekir de onu yerinde bırakmıştır. Ziyad'ın bir hayvanı zekât damgası vurulduğu için iade etmek istememesi üzerine Kindelilerin ona karşı ayaklandığını ifade etmiştir. Ziyad olaylar esnasında, hükümet otoritesine bağlı kalarak onlarla mücadele etmiş ve merkezden yardım talep etmiştir. Hz. Ebu Bekir, Muhacir'i, Ziyad'a yardım için göndermiş, ikisinin kumanda ettiği ordu, Eş'as b. Kays'ın liderliğinde ayaklanan topluluğu etkisiz hale getirmiştir.⁸³⁴

Önceleri ayrı bir eyalet olan Kinde, Hz. Ebu Bekir döneminde Hadramevt'e bağlanarak Ziyad'ın idaresine verilmiş, Ziyad'ın yetki ve sorumlulukları genişletilmiştir. Ziyad, bu dönemde Irak ve Suriye fetihlerine katılmıştır.⁸³⁵

2. 1. 2. 6. Havlân

10/631 yılında İslâm'ı kabul eden Havlânlılar, Hz. Peygamber'in vefatından sonra zekât vermeyi reddederek irtidat eden kabilelerdendir. Hz. Peygamber, Havlân ve Becile'nin sadakalarını toplamak üzere Ebu Süfyan'ı görevlendirmiştir. 11/632 yılında onlarla mücadele ederek zekât vermeyi kabul etmelerini ve tekrar müslüman olmalarını sağlayan birliği Ya'la b. Ümeyye kumanda etmiştir.⁸³⁶ Kaynakların kaydettiklerine göre, bölgeye gönderilen vali de Ya'la olmuştur.⁸³⁷

2. 1. 2. 7. Zebîd ve Rima'

Hz. Peygamber'in yaptığı ve Hz. Ebu Bekir'in devam ettirdiği atamalardandır. Buraya tayin edilen vali Ebu Musa el-Eş'arî'dir. Ebu Musa ridde olaylarında Esved'e karşı mücadele etmiştir. Daha sonra Medine'ye dönmüş ve Suriye fetihlerine katılmıştır.⁸³⁸

⁸³² Bilge, "San'a", Cilt 36, s. 88-90.

⁸³³ Zekeriya Güler, "Muhâcir b. Ebu Ümeyye", *DİA*, Cilt 30, s. 89-90.

⁸³⁴ Hüseyin Algül, "Hadramût", *DİA*, Cilt 15, s. 65-68.

⁸³⁵ Mehmet Efendioğlu, "Ziyâd b. Lebid", Cilt 44, s. 482-483.

⁸³⁶ Kasım Kırbıyık, "Havlân", *DİA*, Cilt 16, s. 537.

⁸³⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 385; Sallâbî, Cilt 3, s. 209.

⁸³⁸ Kandemir, "Ebu Musa el-Eş'arî", Cilt 10, s. 190-192.

2. 1. 2. 8. Cened

Hız. Ebu Bekir, Cened valisi Muaz b. Cebel'in yerini değiştirmemiş, Muaz, Yemen'de, Esved isyanının bastırılmasında etkili bir isim olmuştur. Ancak bir süre sonra 11/632 yılında görevini tamamlayan Muaz, Yemen'deki vazifesinden ayrılarak Medine'ye dönmüř⁸³⁹ ve Suriye fetihlerine katılmak için Hız. Ebu Bekir'den izin istemiştir. Hız. Ömer, Hız. Ebu Bekir'e bu talebi reddetmesini, çünkü Muaz'ın ilmine ihtiyaç duyulduğunu telkin etmiştir. Ancak Hız. Ebu Bekir, şehitlik arzusu taşıyan bir kimseye engel olmak istemeyerek, onun Suriye fetihlerine katılmasına müsaade etmiştir. Muaz, Ecnâdeyn ve Yermuk savaşlarında önemli rol oynayan bir kumandan olmuştur.⁸⁴⁰

Bölgenin en etkili ismi olan Muaz, Yemen'den ayrıldıktan sonra, Hız. Ebu Bekir'in onun yerine Hız. Ömer'i bıraktığına dair bir rivayet mevcuttur.⁸⁴¹ Bunun geçici bir görevlendire olması muhtemeldir. Belâzûri'nin kaydettiğine göre, Hız. Ebu Bekir döneminde Yemen'de üç isim etkili olmuş ve idare Ya'la, Ziyad ve Muhacir'in eliyle yönetilmiştir.⁸⁴²

2. 1. 2. 9. Necran

Hız. Peygamber'in bölgeye tayin ettiği Amr b. Hazm, Esved'in buradan kalabalık bir ordu toplayarak isyanı çıkarmasıyla bölgeden uzaklaştırılmıştır. Ancak burada müslüman olan kimseler dinlerine bağlı kalmayı tercih etmişlerdir. Bölgede meskûn Hristiyanlar ise, Hız. Ebu Bekir'le görüşerek, anlaşmalarını yenilemişlerdir.⁸⁴³ Hız. Ebu Bekir'in bölgeye vali olarak Cerir b. Abdullah'ı tayin ettiği kaydedilmiştir.⁸⁴⁴

2. 1. 2. 10. Hırş

Bazı kaynaklara göre Hız. Ebu Bekir, Abdullah b. Nur isimli bir sahabeyi bu bölgeye vali olarak tayin etmiştir.

2. 1. 2. 11. Bahreyn

Bahreyn valiliğini Hız. Peygamber vefat ettiğinde yürüten isim Eban b. Said'dir. Eban, Hız. Peygamber'in vefat haberini alınca Medine'ye gelmiş, halifeye biat etmiş, ancak yeniden vali olarak görev almak istememiştir. Medine'ye dönerek azlini istemesinde, Hecer halkının

⁸³⁹ İbn Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 353.

⁸⁴⁰ Kandemir, "Muaz b. Cebel", Cilt 30, s. 38-39.

⁸⁴¹ İbn Kesîr, Cilt 6, s. 477.

⁸⁴² Belâzûri, *Futuhu'l-Buldân*, s. 122.

⁸⁴³ Bilge, "Necran", Cilt 32, s. 507-508.

⁸⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 185; Sallâbî, Cilt 3, s. 209.

irtidat etmesinin etkili olduğu rivayet edilir. Esasen liyakatli bir vali olan Eban, görev almamakta ısrar edince, Hz. Ebu Bekir karşı çıkmamıştır. Eban'ın boşalttığı kadroya, Hz. Osman'ın tavsiyesiyle, peygamber devrinde bir ara Bahreyn valiliğini icra ettiği için bölgeye aşına olan Âlâ b. Hadramî getirilmiştir.⁸⁴⁵

Hz. Ebu Bekir'in Bahreyn'e Enes b. Malik'i (ö. 93/711) gönderdiğine dair haberler de mevcuttur. Bazı kaynaklar, Enes'in zekât tahsildarlığını öne çıkarmıştır. Ancak onun vali olarak gönderildiği ve vergi idaresinin kendisine tevdi edildiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen Enes, Âlâ b. Hadramî'den sonra gönderilmiştir. Enes'in memurluğuyla alakalı rivayetlere göre, Enes b. Malik, Bahreyn zekâtlarını tahsil ederek Medine'ye getirmiş ve Hz. Ebu Bekir'in vefat ettiğini görmüştür. Hz. Ömer'e biat etmiştir.⁸⁴⁶

2. 1. 2. 12. Yemame

Hz. Peygamber'in davet mektubu göndererek İslâm'a çağırdığı bölgelerden biri Yemame'dir. Kabile müslüman olmuş, ancak Müseyleme'ye karşı direnmek üzere halifeden yardım istemiştir. Gerekli yardım yapılmış ve bölgede asayiş temin edilmiştir. Buraya gönderilen valinin Selî b. Kays olduğu rivayet edilir. Selî, Hz. Peygamber'in kabileye gönderdiği davet mektuplarının muhataplarındandır.⁸⁴⁷

2. 1. 2. 13. Cüreş

Hz. Peygamber, Ebu Süfyan b. Harb'ı Cüreş idaresine tayin etmişti. İbn Esir'e göre Hz. Ebu Bekir döneminde, Cüreş idaresi, Abdullah b. Sevr'e tevdi edilmiştir.⁸⁴⁸ Ebu Süfyan ise, Hicazın bittiği yerden Necran hududunun sonuna kadarki yerlerin valisi olarak vazife almıştır.⁸⁴⁹

2. 1. 2. 14. Umman

Umman halkı da Hz. Ebu Bekir'i, isyanlarıyla meşgul eden kabilelerdendir. Hz. Peygamber buraya Amr b. Âs'ı tayin etmiştir ve Amr, Yemen'de isyanların bastırılmasında etkili bir isim olmuştur. Bazı rivayetlere göre Hz. Ebu Bekir, Amr'ı Kudaalıların zekâtlarını toplamakla görevlendirmiş, daha sonra tekrar Umman'a göndermiştir. Durumu kendisine bir

⁸⁴⁵ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 8-10.

⁸⁴⁶ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 349, 350; Fayda, "Ebu Bekir", Cilt 10, s. 101-108.

⁸⁴⁷ Sallâbî, Cilt 3, s. 209; Mustafa L. Bilge, "Yemame", *DİA*, Cilt 43, s. 399-400.

⁸⁴⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 385.

⁸⁴⁹ Belâzûri, *Futuhu'l-Buldân*, s. 122.

mektupla bildirmiş ve Hz. Peygamber, Amr'ın atamasını Umman'a yaptığı için, bu atamayı iade etmek istemesi hasebiyle, Amr'ı tekrar Umman'a tayin ettiğini yazmıştır.⁸⁵⁰

Daha sonra fetihler başlayınca, Hz. Ebu Bekir, onu Filistin ordularına emir tayin etmeyi uygun görmüştür. Amr'a tekrar yazmış ve dilerse görevine devam edeceğini veya kendisi için daha hayırlı gördüğü fetihlere katılabileceğini söyleyerek, görevden ayırmadan önce muvafakatını almak istemiştir. Amr, halifenin orduya katılmasına dair isteğe cevap vermiş ve Umman'dan ayrılmıştır.⁸⁵¹

Belâzûri'nin kaydettiği bir rivayete göre, bölgeye tayin edilen vali Huzeyfe b. Mihsan'dır.⁸⁵²

2. 1. 2. 15. Irak ve Şam

Bu bölgeler, İslâm topraklarına fetihlerle ilhak olunan ve idari yapılanmaya ihtiyaç duyan bölgelerdir. Hz. Ebu Bekir'in komutanları tarafından idare edilmiştir. Üst üste kazanılan beldeler ve Şam'ın fethi, bölgeyi hızlı bir şekilde genişletmiştir.

Burada en önemli isim, orduların başındaki kumandanların sorumluluğunun kendisine ait olduğu başkomutan Ebu Ubeyde'dir. Aslında ordunun sefere çıktığı esnada tayin edilen emir, Halid b. Velid'dir. Ancak onun, askerleri fazlasıyla zorladığı ve bu yüzden ordunun müşkül duruma düştüğü kaydedilir. Hz. Ebu Bekir duruma müdahale ederek, Ebu Ubeyde'yi, Halid'e yetiştirerek Suriye ordularının kumandasını ele almak üzere tayin etmiştir. Azlinden önce Halid'in bazı atamalar yaptığı anlaşılmaktadır. Hz. Ebu Bekir görev değişimini resmileştiren belgeyi ona göndermiştir. Belgeye göre Halid, Irak'ta yaptığı atamaları değiştirmeyecek ve komutayı sessizce Ebu Ubeyde'ye bırakacaktır.⁸⁵³

Ebu Ubeyde, İslâm tarihinde “emîrü'l-ümera” olarak anılan ilk kumandandır.⁸⁵⁴ Fethi gerçekleştirdikten sonra, bölgenin tüm sorumluluğu Ebu Ubeyde'nin uhdesinde olmuştur. Ebu Ubeyde, halifeyle sürekli haberleşerek, bölgede idari ve iktisadi yapılanmaları oluşturmaya çalışmış ve bu bağlamda atamalar yapmıştır. Şurahbil b. Hasene Ürdün vilayetine, Yezid b. Ebu Süfyan Dımaşk'a, Halid b. Velid Hıms'a emir ve vali olarak gönderilmiştir. İyaz b.

⁸⁵⁰ Şakir, Cilt 2, s. 290.

⁸⁵¹ Sallâbî, Cilt 3, s. 207, 208.

⁸⁵² Belâzûri, *Futuhu'l-Buldân*, s. 90.

⁸⁵³ Şakir, Cilt 2, s. 288.

⁸⁵⁴ İbn Kesîr, Cilt 7, s. 30.

Ğanm (ö. 20/641) de etkili bir isimdir ve Dumetülcendel'in valisi olduğu kaydedilmiştir.⁸⁵⁵ Ebu Ubeyde onu, Cezire üzerine göndermiştir. Ancak Cezire fethedilmeden önce Ebu Ubeyde vefat ettiği için, İyâz'ın Cezire valiliğini onaylayan Hz. Ömer olmuştur.⁸⁵⁶

Şurahbil b. Hasene'nin kadrosu, daha önce Hz. Peygamber'in Yemen âmillerinden Halid b. Said'in atanmasının planlandığı bir pozisyonudur. Halid, biat etmekte kısa bir tereddüt yaşamış ve halifeyle aralarında geçen bir olay üzerine, kızgınlıkla ileri geri konuşmuştur. Hz. Ömer, Halid'in azledilmesini istemiş ve bu şekilde bir tutum sergilemenin, liderlere yakışan bir tutum olmadığında ısrar etmiştir. Sonuçta Hz. Ebu Bekir, Şurahbil'i tayin ederek, Halid'i onun kumanda ettiği ordunun içinde göndermiş ve Şurahbil'e, Halid'e iyi muamele etmesini tavsiye etmiştir.⁸⁵⁷

Hz. Ebu Bekir, orduları Şam'da bulunduğu halde vefat etmiştir. İbn Sa'd'a göre vefat ettiğinde, Şam dört emirin idaresindeydi. Bu emirler, Amr b. Âs, Şurahbil b. Hasene, Yezid b. Ebu Süfyan ve Halid b. Velid'dir.⁸⁵⁸

Irak ve Şam emirleri, geniş salâhiyetler tevdi edilen âmillerdir. Bölgede en yetkili isimler olarak görev almışlar, kendi aralarında müzakereler yapmışlar ve halifenin onayına sunmuşlardır. Onaylanması halinde, yeni fetihlere yönelmişler, bıraktıkları bölgelerde atamalar yapmışlar, vergi idaresiyle alakadar olmuşlar ve yine ilgili atamaları kendileri yapmışlardır. Irak ve Şam emirleri, Hz. Ebu Bekir'in direktifleri doğrultusunda, girdikleri bölgelerle cizye anlaşmaları yapmışlar ve malî oluşumları tesis etmişlerdir.

Hz. Ebu Bekir, Halid b. Velid'in kumanda ettiği ordunun, Ecnadeyn'de zafer kazandığını öğrendikten sonra, 22 Cemaziyülahır 13/23 Ağustos 634 yılında vefat etmiştir. Hastalığı esnasında Hz. Ömer'in hilafete getirilmesini vasiyet ettiği kaydedilmiştir.⁸⁵⁹ Hz. Peygamber'in bıraktığı devlet, Hz. Ebu Bekir döneminde tahribe ve yıkıma uğramamış, bilakis bazı ihtilaflara rağmen kendi siyasetini icra eden Hz. Ebu Bekir, devleti daha da ileriye taşıyarak, Hz. Ömer'in zirveye ulaştırmasına zemin hazırlamıştır. Raşid halifelerden ilki olan Hz. Ebu Bekir, İslâmî prensiplere ve Hz. Peygamber'e bağlılık hususunda çağları aşan bir model teşkil etmiş ve kendisinden sonra gelen üç halife de bu yolu tutmuştur.

⁸⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 385; Ebu Yusuf, s. 78.

⁸⁵⁶ Belâzûri, *Futuhu'l-Buldân*, s. 200.

⁸⁵⁷ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 111, 112.

⁸⁵⁸ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 13.

⁸⁵⁹ Fayda, "Ebu Bekir", Cilt 10, s. 101-108.

Hz. Ebu Bekir, âmil atamalarına devam etmiş ve gittikçe önem kazanan vergi idaresini ve eyalet valilerini başarıyla seçmiştir. İnsanlara, alt üst olan memleket işlerini düzene koyacak, güçlerini eski seviyesine çıkaracak, aralarında İslâmî prensipleri hâkim kılacak adamlar göndermiştir.⁸⁶⁰ Gerekli denetimi yapmış, talimatlar vermiş ve onlarla sürekli iletişim içinde olmuştur. Bazı savaşlarda emirlerinden gelecek haberleri, Medine'nin dışına çıkarak günlerce beklediği rivayet edilir. Hz. Ebu Bekir, mevcut yönetimi korumuş ve yeni bölgelerin siyasi ve idari oluşumlarına çalışmıştır. Valiler idareleri altındaki bölgelerin yapılarıyla ilgili gerekli malumatı ona ulaştırmış, o da verilere göre bir yol haritası çizmiştir. Valiler kendi aralarında da görüşmeler yapmış ve geniş bir bölgede görev yapan âmiller, irtibat halinde olmuş, özellikle askerî faaliyetlerin müzakeresi için sık sık bir araya gelmişlerdir. Yemen ve Şam âmilleri böyledir.⁸⁶¹ Hz. Ebu Bekir, neredeyse tamamı ayaklanan Arap yarımadasına birliği ve idari istikrarı getirerek asayişini sağlamıştır.

2. 2. HZ. ÖMER DÖNEMİNDE ÂMİLLİK

İslâm'ın ilk halifesi Hz. Ebu Bekir, vefat etmeden önce yerine halef bırakarak, müslümanların seçeceği lideri belirlemiştir. İslâm öncesi dönemde Mekke'de sefirlik görevini yürüten Hz. Ömer'in, bu esnada birçok yabancı ülkeyi dolaştığı ve değişik meselelerle ilgili görüşmelerde bulunduğu kaydedilmiştir.⁸⁶² Hz. Ömer, Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'in devlet başkanlığını icra ettikleri sıralarda, en önemli pozisyonlarda bulunarak, liderliğine altyapı sağlayacak ciddi deneyimler edinmiştir. Hz. Ebu Bekir, vefat ederken, problemlerini çözdüğü, asayişini sağladığı ve devlet yapısına yeniden büründürdüğü ve ileriye bakmaya hazır hale getirdiği bir devlete, mükemmel bir başkan da seçmeyi ihmal etmemiş ve bu isabetli tercih, ilk günden itibaren tesirini göstermiştir.

Hz. Ömer, Irak, Suriye ve Filistin kapılarının açıldığı bir dönemde İslâm devletini devralmıştır. İslâm fütuhâtının büyük bir kısmı Hz. Ömer zamanında tamamlanmış, İran, Filistin, Suriye ve Mısır ülkeleri fethedilmiştir.⁸⁶³ Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir dönemlerinde İslâm toplumu nispeten küçük ve homojen bir yapıya sahiptir. Hz. Ebu Bekir'le başlayan fetih hareketleri Hz. Ömer döneminde hız kazanınca, sosyal yapı heterojen, değişik karakter ve yapıya sahip, bir biçim almıştır. Nüfusun kısa zamanda iki üç katına çıkması,

---

⁸⁶⁰ İbn Kesîr, Cilt 6, s. 441.

⁸⁶¹ Sallâbî, Cilt 3, s. 208.

⁸⁶² İsrâfil Balcı, "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2003, s. 185-204.

⁸⁶³ Hasan, Cilt 1, s. 278.

sosyal farklılaşmayı hızlandırmış ve sosyal sistemin tıkanmadan fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için, yeni ve örgütlenmiş sosyal kurumlara ihtiyaç duyulmuştur.⁸⁶⁴

Hz. Ömer'in döneminde elde ettiği en önemli başarılarından birisi, İslâm devletinin hâkimiyet alanını kısa bir sürede, binlerce kilometreye yaymasıdır. Fethedilen bölgelerin İslâm esasları üzere yönetilmeleri ve buna uygun kanun ve kurumların tesis edilerek, topluma sindirilmesi, fetihleri müteakiben ortaya çıkan meselelerdir. Hz. Ömer, ikinci büyük başarısını burada göstermiş ve İslâm'a kazandırdığı toprakları elde tutabilmiş ve birer İslâm ülkesi haline getirmeyi başarmıştır.

Kurumların bu devirde müstakil daireler olarak ayrılması elzemdir. Hz. Ömer, fetih stratejisini olduğu kadar idari stratejisini de konuşurmuş ve berkemal bir sistem tesis etmiştir. Dönemin idari gelişmelerinin en önemlilerinden biri yargının sistemleştirilerek esaslarının belirlenmesidir. Hz. Ömer, müstakil kadı atamaları yapmıştır. Valilik önem kazanmış ve Hz. Ebu Bekir döneminde ülke olarak eyalet sayılan bölgeler, hızla artarak idari yapılanmaya gereksinim hâsıl olmuştur. Cizye ve zekâtın artması, elde edilen ganimetlerin çokluğu vb. mali gelişmeler, mütakâmil bir vergi idaresine ihtiyaç duymuştur. Teftiş önem kazanmış ve belirlenen kişiler tarafından icra edilmiştir. Bu durumda artık her kurumun ve çalışanlarının kendilerine has unvan ve vazifelerinin olduğunu düşündürmektedir.

Kurumların birbirinden ayrılması âmillik açısından da önem arz etmektedir. Ancak bu devirde de, âmilliğin sadece bir vazifenin manasına hasredildiğini müşahede etmek mümkün değildir. Kurumlar birbirinden ayrılmış olsa da, âmillik, peygamber devrine benzer bir kullanım alanına sahiptir. Gelişmiş bir yargı müessesesinin mevcudiyetine rağmen, Hz. Ömer, bir bölgeye gönderdiği vergi tahsildarına yargısal yetkiler tevdi etmiş, kaza işlerini yürütmesini öngörmüştür. Yetkileri ve önemleri artan valilerin unvanlarında da değişiklik olmamış ve valiler, âmil olarak da isimlendirilmiştir. Klasik müelliflerden İbn Esir, Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi, Hz. Ömer'in bazı vali atamaları için, "iste'mele" fiilini kullanmış ve Hz. Ömer'in eyalet valilerinden söz ederken âmil terimine yer vermiştir. Örneğin, "Hz. Ömer, insanlarla beraber hac yaptı. Bu sırada onun Mekke âmili, bir rivayete göre Attab b. Esid idi."⁸⁶⁵ dizgesinde İbn Esir, Mekke âmili ifadesiyle Mekke valisini kastetmektedir. İbn Esir'in, eğer bölgenin yargı gibi bir vazifesiyle alakadar olmak üzere ayrı bir atama yapılmışsa bunu belirttiğini de aynı satırlarda görmek mümkündür.

⁸⁶⁴ Hayri Erten, "Hz. Ömer Döneminde Toplumsal Değişme", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, 1996, s. 297-308.

⁸⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 1, s. 430.

Bu durumda Hz. Ömer döneminde âmilliğin kullanımı açısından bir değişikliğin olmadığını söyleyebiliriz. Hz. Ömer, yargı vb. işlere has atamalar yaptığında, kadı gibi isimler, vazifeleri idare edenlere verilmiş, valilik ve vergi memurluğundan en az birini veya ikisini aynı anda yürütenler âmil olarak isim almıştır. Uygulama, Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir dönemleriyle benzerlik arz etmektedir.

Hz. Ömer döneminde atanan valilerin veya vergi memurlarının sayılarına dair bir çıkarıma varmak oldukça güçtür. Mahalli âmillerin atamalarını eyalet valileri yaptığından, tüm âmillerin isimlerinin tespit edilmesi de mümkün görünmemektedir. Bu yüzden Hz. Ömer döneminde, âmillerin, atamaları merkezden yapılanları incelemeye tabi tutulacak ve eyaletler ele alınacaktır.

2. 2. 1. Hz. Ömer Devrinde Malî Yapılanma, İktisadî Yenilikler ve Malî Âmillik

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in sağlığında fiziki olarak mevcut bulunan beytülmal görevlilerindendir. Zekât, cizye vb. devlet gelirleriyle alakadar olması, tecrübe ve birikim edinmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca her biri farklı şekillerle İslâm devletine başkan seçilen Hulefa-yı Raşidîn için aranan temel şartın, müçtehit hukukçu olmak ve doğruyu yanlıştan, hukuka uygun olanı, aykırı olandan ayırabilme yetisine sahip olmak olduğu kaydedilmiştir.⁸⁶⁶ Dolayısıyla Hz. Ömer'in yaptığı mali reformlar, içtihat çerçevesi içinde, istişare meclislerinde tartışılarak yürürlüğe girmiş uygulamalardır.

Hz. Ömer, peygamber devrinde teşekkül eden zekât müessesini geliştirerek muhafaza etmiştir. Elbette bu gelişim, İslâm devletinin sınırlarıyla doğru orantılı olarak gerçekleşmiştir. Hz. Ömer, zekâtın devlet eliyle toplanmasını sürdürmüş ve âmil atamaları yaparak kurumun işleyişini sağlamıştır. Genel tutumu göz önüne alındığında Hz. Ömer'in devlet işlerinde oldukça hassas bir adaleti idame ettirdiği ve bu adaleti gerek kendi şahsında gerekse memurlarının ve tüm devlet adamlarının üzerinde tatbik ettirdiği bilinmektedir.

İkinci halifenin kuruma kazandırdığı yeniliklerden biri, zekât gelir ve giderlerinin sayım ve yazımının yapılmasıdır.⁸⁶⁷ Hz. Ömer kayıt tuturmaya başlamadan önce de, çok sayıda ganimet dağıtmak durumunda kalmıştır. İran'dan gelen yüksek meblağdaki ganimeti dağıtmak için sabahı beklemiş ve ganimetin başında nöbet tutturmuştur. Avuçla mı kiloyla mı

⁸⁶⁶ Mehmet Akif Aydın, "Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi", *İslâm ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu*, Ankara, TDV Yayınları, 1999, s. 24.

⁸⁶⁷ Cengiz Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*, s. 198.

dağıtacağını müzakere ettikten sonra, ganimeti avuçla taksim etmiştir.⁸⁶⁸ Bir defasında Ebu Hureyre'nin, Bahreyn'den 500.000 dirhem tutarında ödeme getirmesi üzerine beytülmale giren ve çıkan mallarla bu mallar üzerinde hak sahibi olanların düzenli bir şekilde kaydedilmesi zaruretinin doğduğu rivayet edilmiştir.⁸⁶⁹ Bu devirde artan zekât mallarının yanında diğer gelir türleri de büyük oranda artış göstermiştir. Hz. Ömer, gittikçe büyüyen devlet hazinesini kontrol altında tutabilmek adına tedbirlere başvurmuştur. Zekât mallarının kayda alınması da bu tedbirler dâhilinde başlamıştır.

Beytülmalin kurumsallaşma sürecinin tamamlanması Hz. Ömer devrine hasredilmiştir. Daha önce sadaka malları vb. gelirlerin tutulduğu devlet dairelerinde, özellikle nakit cinsinden malların bekletilmeden dağıtılması, Hz. Peygamber ve ilk halifenin önemle tatbik ettikleri bir uygulamadır. Hz. Ömer, mümkün olduğu kadar çabuk dağıtım yapmak istemişse de devlet gelirinin ulaştığı meblağlar, bu durumu güçleştirmiştir. Hz. Ömer'in bu dairelerde ihtiyat akçesi bulundurduğu da rivayet edilir.⁸⁷⁰

Zekât gelirinin yanı sıra devletin hazinesine giren başka ödemeler de mevcuttur ki, haliyle bunlarda da artış olmuştur. Devletin en önemli gelir kaynaklarını, zekât, ganimet malları, fey, cizye, haraç ve tüccarlardan alınan öşür vergileri⁸⁷¹ olarak sıralamak mümkündür. Hazine daireleri birbirinden ayrılmış ve malların karışmamasına özen gösterilmiştir. Örneğin zekât ve cizye gelirlerinin ayrı dairelerde bulundurulduğu sanılmaktadır. Sayılan tüm vergilerin memurlarca takdir ve tespit edildiği, tarh ve tahakkuku yapıldıktan sonra gerekli yerlere sarf edildiği görülmektedir. Peygamber döneminde büyük bir kısmı mevcut olan vergilerle alakalı görevlendirmeler de bu doğrultuydu. Hz. Ömer devrinde ise, peygamber devrinde açılan mali pozisyonlara ek olarak yeni kadrolar açılabilmiştir. Beytülmalde gelir ve harcama kalemlerinin sayım ve kayıt işinin başlatılması, bu işle ilgilenecek bir memuriyet gerektirmiş ve Hz. Ömer bazı sahabeleri görevlendirmiştir. Akıl b. Ebu Talib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mut'im, Ebu Hureyre'nin getirdiği mezkûr malların kontrolüyle görevlendirilmiştir.⁸⁷²

Hz. Ömer, günbegün kazanılan zaferlerin neticesinde biriken ganimetler ve merkeze ulaştırılan vergiler daha önce hiç ulaşmadığı rakamlara ulaşınca, yaptığı tahsisatları kayıt altına almasının gerektiğini düşünmüştür. Gelen malların kaydedilmeden vergi memurlarına

---

⁸⁶⁸ Ebu Yusuf, s. 88.

⁸⁶⁹ Mehmet Erkal, "Beytülmal", *DİA*, Cilt 6, s. 90-94.

⁸⁷⁰ Kallek, s. 198.

⁸⁷¹ Sallâbî, Cilt 4 (*Hz. Ömer Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*), s. 310.

⁸⁷² Erkal, "Beytülmal", Cilt 6, s. 90-94.

ve valilere verilmesi maslahata uygun olmayacağı gibi, vali ve memurların bizzat kayıtları tutmaya yetecek zamanları ve güçleri mevcut değillerdi.⁸⁷³ Bu yüzden Hz. Ömer, yeni kadrolar açarak, devlet hazinesine giren malların ve sarf edildiği yerlerin kayıt altına alınması uygulamasını başlatmıştır. İran, Irak, Mısır, Cezire, Suriye ve Filistin'in fetihleriyle hâkimiyet alanına giren gayrimüslimlerden tahsil ettiği cizye, haraç ve ticaret mallarını müslümanlara dağıtmak üzere bir teşkilat planlamıştır. Güvenilir olan otoritelere göre 20/641 yılında kurulan divanlara, muharip güçler kaydedilmiş ve hazinenin düzene konması amaçlanmıştır.⁸⁷⁴ Hz. Ömer devrinin en mühim gelişmelerinden biridir ve kayıtlar bir nizama bağlanarak tutulmuştur.

Beytülmal kadroları kapsamında merkez beytülmalin kontrolü Abdullah b. Erkam⁸⁷⁵ ve Muaykib b. Ebu Fatıma ile yardımcılıklarına getirilen Abdurrahman b. Ubeydullah'a tevdi edilmiştir. Bu kadrolar merkezle sınırlı kalmamıştır. Hz. Ömer devrinde, beytülmal şubeleri yoğun bir şekilde eyaletlerde faaliyet göstermiştir. Bu daireler merkez beytümale bağlı bulunmakla beraber, bir eyalette her gelir kalemi için müstakil birer beytülmal dairesi bulundurulmuştur. Daireleri kontrol eden valilerin yanı sıra merkezden gönderilen beytülmal memurları da mevcuttur ve görevleri eyalet valilerinden ayrı olarak devlet gelirlerini tahsil etmek ve ihtiyaç fazlasını beytümale göndermek olarak belirlenmiştir. Beytülmal memurlarının icra edecekleri vazifeler, yeni açılan bir diğer kadro olan kadıların salahiyetine de verilebilmiştir. Bu bağlamda Abdullah b. Mesud (ö. 32/652-653), Kûfe'ye, yargı vazifelerini icra etmenin yanında beytülmal sorumlusu olarak gönderilmiştir.⁸⁷⁶

Hz. Ömer'in valilerden bağımsız olarak gönderdiği beytülmal görevlileri, Hz. Peygamber'in, doğrudan kendisine bağlı ve bölge valisinden bağımsız olarak görevlendirdiği geniş yetkili mali memurluklarla örtüşmektedir. Yine mali vazifeleri icra etmek üzere görevlendirilen bir memura, bölgedeki yargı işlerine dair sorumluluğun verilmesi, Hz. Peygamber'in memurluk sisteminin bir parçasıdır. Bu durum, sınırlarının genişlemesi ve daha resmi bir yapıya büründürülmesi icap ettiği için bazı kurallarında değişiklik yapılan kurumların, esaslarını Hz. Peygamber'in tanzim ve tayin ettiği müessesesyle, temelde ne denli örtüştüğünü ortaya koyar. Yapılan değişiklikler, değişen şartların bir gereği olarak ortaya çıkmışsa da Hz. Peygamber'in tesis ettiği âmil sistemi, esaslarını korumuş görünmektedir.

---

⁸⁷³ Sallâbî, Cilt 4, s. 334.

⁸⁷⁴ Abdülaziz ed-Dürî, "Divan", *DİA*, Cilt 9, s. 377-381; Sallâbî, Cilt 4, s. 336.

⁸⁷⁵ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 75.

⁸⁷⁶ Erkal, "Beytülmal", Cilt 6, s. 90-94; Kallek, s. 199.

Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir dönemlerinde yer alan, canlı zekât mallarını muhafaza etmek üzere kamuya ait koru tahsisi uygulamasına devam edilmiştir. Rebeze ve Seref (bazı rivayetlerde Şeref) olarak isimlendirilen iki mevki, zekât hayvanları için, Naki' adlı mekân ise kamuya ait atlara tahsis edilmiştir. Rebeze ve Seref'te her yıl, sayılarının 30.000 veya 40.000 dolaylarında oluşu rivayet edilen cihat develeri tutulmuştur. Hz. Ömer bu korulukların muhafazası için, Hz. Peygamber gibi, görevlendirme yapmış ve 144 mil kare olduğu rivayet edilen Rebeze korusunun muhafazasını Hüneyy isimli bir azatlısına tevdi etmiştir. Hz. Ömer, bu koruluklara, garibanların deve ve koyunlarını otlatmak üzere girmelerine izin verilmesi, ancak zengin kesimin hayvanlarının zekât meralarına sokulmaması talimatını vermiştir.⁸⁷⁷ Bazı kaynakların mevzuyla alakalı ibarelerinden, bu meraların merkezle sınırlı kalmayıp eyaletlerde de bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, bu müesseseyle görevli isimlerden bazıları, Enes b. Malik, Said b. Ebu Zübab, Haris b. el-Abdi, Abdullah b. Saidî, Sehl b. Ebu Hasme ve Mesleme b. Mahled'dir. Kilab, Taif ve Yemen sadakalarını toplamakla görevli bulunan Muaz b. Cebel, Sa'd el-A'rec ve Süfyan b. Abdullah da, mezkûr müesseseyle alakadar olan isimlerin arasında yer almıştır.⁸⁷⁸

Hz. Ömer, zekât gelirlerinin sarf edileceği sınıflardan biri olan miskin sınıfını, gayrimüslimlerin muhtaçları olarak yorumlamış ve kendilerine zekât kaleminden ödeme yapmıştır. Gayrimüslimlere zekâtın verilmesi Hz. Ömer'in getirdiği yeniliklerden biri olarak addedilmiştir. Bazı İslâm âlimlerine göre ise gayrimüslimlere zekât malından verilmesi caiz değildir. Onlar zekât dışında kalan tüm devlet gelirlerinden istifade edebilirler.⁸⁷⁹ Ancak Hz. Ömer Cabiye'de bulunan bazı cüzzamlı Hristiyanlara zekât fonundan tahsisat yapılmasını ve sürdürülmesini istemiştir.⁸⁸⁰ Atlardan zekât tahsil edilmesi ve balıkların zekâta konu olması da, bu dönemde kurum açısından önemli yeniliklerdendir.⁸⁸¹

Kaynaklara göre peygamber ve ilk halife dönemlerinde lüzum olmadığı için tahsil edilmesi gündeme gelmeyen ticaret mallarından vergi alınması, ilk defa Hz. Ömer devrinde vaz edilmiştir. Halife, ihtilafı olan bu mevzuda, sahabelere, Hz. Peygamber'in uygulamasından farklı bir şey yapmadığı şeklinde açıklamada bulunmuştur. Uygulamanın başlamasının tarihi belirsiz olmakla beraber, gayrimüslimlerin müslüman tacirlerden vergi almalarına mütekebil olarak başladığına dikkat çekmek gerekir. Örneğin Basra valisi Ebu

⁸⁷⁷ Emrullah Dumlu, "İslâm'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 33, 2010, s. 106; Belâzûri, s. 8.

⁸⁷⁸ Sallâbî, Cilt 4, s. 312.

⁸⁷⁹ Eş-Şeybanî, *Câmiu's-Sağîr*, tahk. Abdulhay el-Luknevî, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, ty, s. 123.

⁸⁸⁰ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 143.

⁸⁸¹ Akyüz, s. 128.

Musa, Hz. Ömer'e müslüman tacirlerden tahsil edilen vergiyi haber verince, Hz. Ömer ona, aynı vergiyi gayrimüslimlerden tahsil etmesi talimatını vermiştir. Buna göre Ebu Musa, iki yüz dirhemden az olmayan ticaret mallarından, müslüman tacirlerden kırk dirhemde bir dirhem, zımmilerden ise mallarının yirmide biri oranında vergi tahsil edecektir. Ticaret mallarından alınan vergi için Hz. Ömer'in görevlendirdiği sahabelerden birinin Enes b. Malik olduğu ve Hz. Ömer'in alacağı miktarları tayin eden bir talimatnameyi ona verdiği kaydedilmiştir. Enes, verginin sorumlusu olarak mahalli çalışmak üzere bazı görevlendirmeler de yapmıştır. Yine Irak ve Şam taraflarına gönderilen Ziyad b. Hudayr'ın, özel olarak ticaret vergisini tahsil etmekle görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Kendisine verilen talimata göre sadece muayyen ticaret vergisini tahsil edecek ve muhatapların beyan ettiği malları esas alacaktır. Ziyad'a isnat edilen bir rivayete göre, Hz. Ömer'in görevlendirdiği ilk uşûr memuru kendisidir.⁸⁸² Hz. Ömer, Aynu't-Temr bölgesinin mali işlerini yürüten âmil Ziyad b. Cerir'e, gayrimüslimlerin ticaret yapmaları durumunda, onlardan vergi tahsil etmesini ve memurun nafakasının bu vergiden karşılanmasını talimatını vermiştir.⁸⁸³ İslâm hukukunda, ticaret mallarından tahsil edilen vergileri ifade etmek üzere, uşûr, meks ve gümrük terimleri kullanılmıştır.⁸⁸⁴

Bu devirde gayrimüslim tebaa artış göstermiş ve muhtelif topluluklar İslâm devletinin himayesine girmiştir. Hz. Ömer, gayrimüslim tebaaya karşı hoşgörünün ve adaletin elden bırakılmaması için memurları üzerinde baskı kurmuş ve gayrimüslimler, oldukça konforlu bir hayatı, İslâm devletinin sınırları içerisinde sürdürmüştür. Kendilerine bağlanan cizye vergisi, güçleri ve geçim standartları nispetinde belirlenen gayrimüslimler, ödemede sıkıntı çekmeyecekleri makul vergiler ödemişlerdir. Topraklarından, ticaret mallarından ve gümrükten alınan vergiler, Hz. Ömer'in devlet memurlarının aracılığı ile tahakkuk ettirilerek tahsil edilmiştir.

Cizye, bazı müelliflerce ağır⁸⁸⁵ bir vergi olarak telakki edilmeye çalışılmışsa da, bu düşüncenin tarihi gerçeklerle bağdaşmadığı vazıhtır. Dünya tarihinde, özellikle Arap yarımadasında, başka dinlere mensup tebaaların canlarının, mallarının, din ve vicdan hürriyetlerinin titizlikle teminat altına alındığı sistemiyle İslâm, kapsamlı ve adil kanunları, hoşgörüsü ve perspektifiyle diğer din ve devletlerden müspet bir farklılık arz etmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında, Habeşistan'a sığınan müslüman azınlık, kral tarafından itibar görmüş

⁸⁸² Mustafâ Fayda, "Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi Veya Uşûr", *AÜİFD*, Cilt 25, 1988, s. 169-178.

⁸⁸³ Sallâbî, Cilt 4, s. 331, 332.

⁸⁸⁴ Bkz. Cengiz Kallek, "Meks", *DİA*, Cilt 28, s. 583-588.

⁸⁸⁵ Hitti, s. 241.

ve bu sayede ülkede diledikleri gibi barınabilmiştir. Öte yandan Bizans'ın Maan valisi İslâm'ı kabul ettiği için başı kesilmiş, kilisenin ileri gelen din adamlarından birisi müslüman olduğunu ilan edince linç edilmiştir. Bu ve benzeri hadiseler göz önüne alındığında, o dönemde bu gibi hususların kalıcı ve mütekabiliyet esaslarına dayanan kurallardan ziyade hükümdarların kaprislerine bağlı olduğunu görülmektedir.⁸⁸⁶

Hz. Ömer, gayrimüslimlere üzerinde de, meşhur adaletini tatbik etmiş ve memurlarının bu doğrultuda davranmalarına önem vermiştir. Onlar, bazen müslüman halka nispetle daha avantajlı olmuşlar ve devlet eliyle yapılan büyük veya küçük hiçbir zulme maruz bırakılmamışlardır. Hz. Ömer'in Cuma hutbesini okurken dahi, Hristiyan vatandaşların şikâyetlerini kabul ettiği kaydedilmiştir. İslâm akaidine göre, dünyada karşılaşılan zorluklar karşısında müslüman ve kâfir eşittir. Bu dünya ceza verme yeri değildir. Zımmiler, dinlerinden dolayı tahakküm altına alınmamışlardır. Fethedilen bir ülkede mevcut bulunan kiliseleri yıkılmamış, hatta onarılmalarına izin verilmiştir. Dinlerinin gereklerini saklamaya gerek kalmadan yerine getirebilmiş, müslüman mahallelerinde rahatça dolaşabilmişlerdir. Müslümanlar gibi kuşak bağlamalarını ise Hz. Ömer yasaklayarak, bu yasağın tatbik edilmesine dair talimatları eyalet idarelerine göndermiştir. Gayrimüslim tebaayı himayesi altına alırken İslam devletinin onlardan giyim- kuşam ve benzer sosyal görüntülerde Müslümanları taklit etmemelerini istemesi onların lehinedir. Hz. Ömer'in bu tedbirinin faydası çok yönlüdür. Müslüman toplumun içine karıştıkları halde onlar gibi giyinmemeleri, kültürlerini öldürmemelerine ve azınlık olarak başka bir topluluk içinde asimile olmamalarına olanak sağlamıştır.⁸⁸⁷ Faiz gibi, ekonomiye zarar veren tutumları da Hz. Ömer tarafından yasaklanmıştır. Necran halkının tefecilikle uğraşmaları yurtlarından çıkarılmasının sebepleri arasında zikredilmiş ve Hz. Ömer'in müslümanlara bu tutumun zararlarının dokunmasını engellemek istediği kaydedilmiştir.⁸⁸⁸

Cizye, tüm gayrimüslimlere tatbik edilen bir vergi değildir. Cizye mükellefleri, geçimini sağlamaya maddi ve fizikî açıdan muktedir olan erkeklerin arasından belirlenir. Çalışmaya engel fiziksel bir kusuru bulunan, yaşlı ve geçimini sağlayamayan kimselerden cizye talep edilmez. Cizye, bir gayrimüslimin, gönüllü olarak askerlik yapması veya önemli bir hizmette bulunması karşılığında kaldırılabilir. Mesela Kahire'den Kızıldeniz'e açılacak

---

⁸⁸⁶ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 153.

⁸⁸⁷ Ebu Yusuf, s. 205; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi* s. 143-147.

⁸⁸⁸ Belâzûri, s. 75, 76.

olan kanalın güzergâhı konusunda yardımcı olan bir gayrimüslimin bu hizmetine karşılık olarak Hz. Ömer onu ömür boyunca cizyeden muaf tutmuştur.⁸⁸⁹

Bu devirde, gayrimüslimler geçim şartlarına göre üç sınıfa tefrik edilerek, her sınıfın gelir seviyesine göre cizye tahakkuk ettirilmiştir. Aynî ve nakdî ödemeler kabul edilmiş, ödeme kolaylığı sağlamak için taksit yapılabilmiştir. Hz. Ömer Şam yolculuğundan dönerken, yolda güneşte bekletilerek cezalandırılan bazı kimseleri görüp suçlarını sorunca, orada bulunanlar, bu kimselerin ödemeleri gereken cizyeyi ödemediklerini ve gerekçe olarak ödeme güçlerinin olmadığını söylediklerini, bu yüzden cezaya çarptırıldıklarını söylemiştir. Hz. Ömer, onları serbest bırakarak güçlerinin yetmeyeceği vergiler yüklenmemesini tembihlemiştir. Yine yaşlı bir gayrimüslimle konuşan Hz. Ömer, çalışmaya gücü olmadığı halde ondan cizye alındığını anlayınca, yaşlı adamı cizyeden muaf tutmakla kalmayıp, kendisine beytûlmalden maaş tahsis etmiştir.⁸⁹⁰

Hz. Ömer döneminde cizyenin veya diğer vergilerin tahakkuk ettirilmesi için memurlar gönderilmesine devam edilmiştir. Fethedilen Sevad arazilerini ölçmek üzere Osman b. Huneyf (ö. 41/661) gönderilmiş, oldukça geniş olan arazileri ölçtükten sonra ödenmesi gereken vergiyi tahsil etmiştir. Valilerin veya bölgenin fethini gerçekleştiren âmillerin de zekât veya cizyenin tespitinde aktif bir rol oynadıkları görülür. Fetih haberini Medine'ye gönderen kumandanlar, bölgenin yapılandırılmasıyla ilgili emirleri beklemiştir ve vergilerin ve muhataplarının tespit edilmesi, merkezden gönderilen talimatların bir parçası olmuştur. Örneğin, Hz. Ömer'in, cizyeyi kabul etmeyenlerle savaşılması, kabul edenlerden kadın ve çocukların bu vergiden muaf tutulmaları ve cizyenin 4 dinar veya 40 dirhem olarak tahsil edilmesine dair emirleri, kumandanlarına verdiği talimatlar arasında yer alır.⁸⁹¹

Hz. Ömer, bir yere âmil gönderirken ilgili yerlere hitaben de talimatlar vermiş, "Gönderdiğim kişiyi dinleyin, ona itaat edin ve adilane bir şekilde vermenizi istediği şeyi çıkarıp verin!" diye mektup göndermiştir. Burada âmile itaatin gerekliliğinin yanında adaletle riayet ettiği sürece ibaresinin bulunması, halkı, vergide usulsüzlük yapmaya yeltenmeleri durumlarına karşı ikaz etmektedir. Hz. Ömer, Medain vergileri için çok güvendiği Huzeyfe'yi tayin etmiş ve Medain halkına hitaben bir istisna olarak, "Onu dinleyin, ona itaat edin ve her ne isterse verin!" yazmıştır. Huzeyfe, şehirlerinde kaldığı sürece, ahalinin sadece kendisinin

---

⁸⁸⁹ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 143.

⁸⁹⁰ Osman Güner, "Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye –Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, 2006, 59-74.

⁸⁹¹ Ebu Yusuf, s. 209.

ve bineğinin günlük yiyeceğini karşılamlarını talep etmiş ve gittiği hal üzere dönmüştür. Hz. Ömer, ona geri dönemsine dair bir mektup yazıncaya kadar, Huzeyfe'nin orada kaldığı kaydedilir.⁸⁹²

Gayrimüslimlerden vergiler tahsil edilirken başvuru bazı yöntemler de kaynaklarda yer almıştır. Hz. Ömer'in Irak'ta Sevad bölgesine tayin ettiği âmili Osman b. Huneyf'in⁸⁹³, arazileri ölçüp değerlendirdikten sonra, derecelerine göre beş yüz gayrimüslimin boynuna vergi mührü taktırdığı rivayet edilir. Her şahsın mührüne, durumuna göre 48 veya 12 dirhem yazılmıştır. Tespit işi bitince Osman, şahısları köy ağalarına teslim etmiş ve boyunlarındaki mührüleri kırdırılmıştır.⁸⁹⁴ Osman'ın uygulamasının bir nizama bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebu Yusuf, mührülerin asılmasına dair talimatın bizzat Hz. Ömer tarafından verildiğine dair bir haberi rivayet etmiş ve tahsil işi bittikten sonra, gayrimüslimlerin boynuna asılan vergi mührülerinin kırılmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir.⁸⁹⁵

Hz. Ömer, cizye ödemelerini bir nizama bağlamış ve devletin mali istikrarının sağlanmasının gerekliliği doğrultusunda, ödeme zamanları belirlemiştir. Mükelleflere zorluk çıkarılmaması esas alınarak ödeme dönemleri, hasat zamanına denk gelen yılsonu olarak belirlenmiştir.⁸⁹⁶

Gayrimüslimlerden, İslâm devletinin onları himaye etmesinin mukabilinde vergi alındığı bilinmektedir. Şahsın müslüman olması durumunda cizye tahsilinin yapılmaması, eğer daha önce yapılmışsa, tahsil edilen miktarın iade edilmesi gerekir. Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın ve idaresi altındaki Şam valilerinin bir olay esnasındaki tutumları ise, cizye idaresinde tesis edilen adaletin güzel bir örneğidir. Rumlar, Şam'da kuzey sınırlarına çekilerek müslümanlara karşı savaş pozisyonu aldıklarında, Ebu Ubeyde, onlara karşı koymaya güçlerinin yetmeyeceğini anlamıştır. Bunun üzerine tüm Şam valilerine birer talimat göndererek daha önce kamudan tahsil edilen cizyelerin tamamının sahiplerine iade edilmesini emretmiştir. Cizyeyi, koruma karşılığında aldıklarını, ancak bu durumda vergi toplamaya haklarının olmadığını ilan eden müslüman idarecileri, şaşkınlık ve hayranlıkla dinleyen zimmi

---

⁸⁹² İbn Sa'd, Cilt 3, s. 301, 302.

⁸⁹³ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 746.

⁸⁹⁴ Ebu Yusuf, s. 208.

⁸⁹⁵ Ebu Yusuf, s. 205, 209.

⁸⁹⁶ Sallâbî, Cilt 4, s. 319.

halk, tekrar müslümanların idaresine girmeyi ümit ettiklerini söyleyerek, müslümanların muzaffer olmaları için dualar etmişlerdir.⁸⁹⁷

Hz. Ömer, âmil atamalarında da isabetli tercihler yapmış ve muvaffak olmuştur. Sistemli bir hale gelen istişare, atamalarda da etkili olmuştur. Örneğin Osman b. Huneyf'in Sevad arazilerine atanması, arazilerle alakalı meselelerin şura meclisinde gündeme getirilmesinin neticesinde gerçekleşmiştir.⁸⁹⁸ Daha önce müslümanların istihdam edildiği vergi kademelerinde Hz. Ömer'in, gayrimüslimleri görevlendirmesi, bir yenilik olarak addedilmiştir. Esasen en yüksek mevkiler müslümanların ellerinde olmak kaydıyla, gayrimüslimlerin, İslâm devletinde herhangi bir idarî kademedede çalışmalarında hukuki bir engel yoktur. Devlet başkanı, onlara bakanlık dahi tevdi edebilir.⁸⁹⁹ Hz. Ömer, beytülmalde başka din mensuplarından görevlendirmeler yapmış ve Rumları istihdam etmiştir.⁹⁰⁰ Devletin bünyesine katılan gayrimüslim tebaanın niceliği, artık devlet işlerinde yer almaları lüzumunu beraberinde getirmiş olmalıdır.

Mevcut bulunan kabilelere âmiller gönderilmeye devam edilmiştir. Mezhic kabilelerinin zekâtlarını toplamak üzere Ferve b. Müseyk⁹⁰¹, Benî Tağlib zekâtlarına Velid b. Ukbe tayin edilmiştir.⁹⁰² Kıyı bölgelerinden birinin zekâtlarını toplamakla Ya'lâ b. Ümeyye vazifelendirilmiş ve deniz mahsullerinin durumunu Hz. Ömer'e sormuştur. Hz. Ömer cevaben, deniz mahsullerinin beşte birini zekât olarak tahsil etmesini söylemiştir.⁹⁰³ Mısır'da haraca bağlanan tek arazi olduğu kaydedilen Fedan bölgesinin mali işleriyle Amr b. Âs'ın alakadar olduğu ve Sevad arazilerinin hükümlerinin uygulandığı rivayet edilmiştir.⁹⁰⁴ Müstakil olarak vergi memurunun gönderildiği atamaların yanında valilerin vergi idaresinde önemli sorumlulukları olmuştur. Bazen ise Hz. Ömer'in bölgenin eğitim, vergi ve idare işlerini ayırarak, her bir kadroya farklı isimleri tayin ettiği görülür.

2. 2. 2. İdarî Yapılanma ve İdarî Âmillik

Hz. Ömer devrinin en önemli gelişmeleri fetihler veya fetihleri müteakiben gelişen hadiselerdir. Bu bağlamda İslâm topraklarına katılan vilayetlerin sayısı arttıkça İslâmî

---

⁸⁹⁷ Sallâbî, Cilt 4, s. 314.

⁸⁹⁸ Ebu Yusuf, s. 74.

⁸⁹⁹ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 145.

⁹⁰⁰ Akyüz, s. 128.

⁹⁰¹ İbn Sa'd, c. 6, s. 255.

⁹⁰² İbn Sa'd, c. 6, s. 39.

⁹⁰³ Ebu Yusuf, s. 123.

⁹⁰⁴ Sallâbî, Cilt 4, s. 326.

sistemin tesis edilmesi lüzumu doğmuştur. Ordu komutanlığı bu dönemde de önemini korumuş ve yetkileri Hz. Ebu Bekir dönemine benzer bir şekilde işlevini sürdürmüştür.

Hz. Ömer, hızla değişen ve gelişen devletin dinamizmine ve canlılığına uygun atamalar yapmaya özen göstermiştir. Valiler, halifeden sonra yetki bakımından en üstün devlet görevlileri olarak karşımıza çıkar. Bilhassa eyalet valileri, bölgelerinin tüm idarî, adlî, askerî, malî ve dinî işlerden sorumlu olabilmıştır. Hz. Ömer'in valileri devlet merkezine isyanda bulunmamış, bilakis oldukça itaatkâr ve sadakatli bir biçimde vazifelerini icra etmişlerdir. Bu bağlılığın sağlanmasında, liyakatli ve dürüst sahabelerin en önemli pozisyonlarda bulunmasının yanı sıra Hz. Ömer'in aldığı bir takım tedbirler, mühim bir yere sahiptir. Atamalarda sık sık değişiklik yapan Hz. Ömer'in bir çeşit rotasyon uyguladığı görülmektedir. Yapılan atama değişiklikleri, idarî istikrarı bozan bir etmen olarak görülmemelidir. Gittikçe uzaklaşan sınırlarla iletişimi sağlayabilmek adına gelişmiş bir haber ve posta ağının bu dönemde büyük ölçüde inkişaf etmesi tesadüf değildir.

Halktan kopuk ve maddî anlamda üst düzey bir hayat sürmekten imtina eden Hz. Ömer, valilerini bu yolla kontrol altında tutmayı hedeflemiştir. Halkın her an kendisine ulaşabileceği halife, bir valisi hakkında şikâyet gelmesi durumunda, derhal olayı tetkik etmiş ve gerçeği tespit etmiştir. Onun adil sisteminde, boşluklara, keyfi uygulamalara, suistimallere ve ihmallerin yeri yoktur.

Bir cuma hutbesinde Hz. Ömer, “Allah'ım! Şehirleri idare eden valilere seni şahit kılıyorum. Çünkü ben onları, ancak insanlara dinlerinden ve peygamberin sünnetlerinden bilmediklerini öğretmeleri, toplanan vergileri onlar arasında taksim etmeleri, insanlar arasında adaletle hükmetmeleri için gönderdim. Bir müşkül ile karşılaşan olursa, müşkülünü bana ulaştırmasını emrettim.”⁹⁰⁵ İfadeleriyle, âmillerin Allah'ın dinine hizmet amacıyla gönderildiklerini akıllarından çıkarmamalarını tembihlemekte ve konuşmanın sivillere açık bir ortamda yapılması, halkı bilinçlendirmektedir.

Valilerini seçerken Hz. Ömer, ilmi ön planda tutar ve bu kimselerin âlim ve fakih olmalarına özen gösterirdi. Geniş yetkili valilerin, gönderildikleri bölgelerde mali yapılanma gibi bilgi ve birikim gerektiren işlerle uğraştıkları göz önüne alındığında bu şartı gerekliliği ortaya çıkar. Şehirlere ve eyaletlere tayin edilecek valilerde, şehir hayatına aşina olması gerekli görülmüş ve şehirli kimseler seçilmiştir. Liderlerin, idareleri altında bulunan insanlara karşı muadil ve merhametli davranmaları çok önemlidir. Hz. Ömer, nehrin derinliğini ölçmek

---

⁹⁰⁵ Ebu Yusuf, s. 42.

için askerlerinden birine, istemediği halde zorla dalış yaptıran bir komutanın haberi kendisine ulaşınca, bu komutanı derhâl azletmiş ve azarlamıştır. Hz. Ömer valilerinden vakur davranmalarını istemiş ve halkın içinde itibar edilen kimseler olmalarına gayret etmiştir. Bu bağlamda halktan birisiyle devlet adamına yakışmayan bir tavırla şakalaşan bir vali görevinden azledilmiştir.⁹⁰⁶

Akrabalarından işe ehil olmayan hiçbir atama yapmayan Hz. Ömer, Resulullah'ın tatbiki üzere, idari vazife isteyenlere itibar etmemiştir. Özellikle malî cihetten yoğun bir disiplinin hâkim olduğu devrin valilerinin, ticaret yapmaları yasaklanmıştır. Haris b. Ka'b isimli bir âmilin, aldığı maaşla ticaret yaparak malını çoğaltması Hz. Ömer'i rahatsız etmiş ve "Biz sizi ticaret yapasınız diye tayin etmedik." Diyerek, âmilin sonradan elde ettiği kazancına el koymuştur. Hz. Ömer, bazı malî pozisyonlarda gayrimüslimlerin istihdam edilmesinde bir sakınca görmezken, bir rivayete göre Hristiyan bir kâtip edinen Ebu Musa'yı azarlamıştır. Bu habere göre Müslümanların işlerinde gayrimüslimlerin çalıştırılmayacağını ihtiva eden konuşmasında Hz. Ömer, onların rüşveti helal görmelerini gerekçe göstermiştir.⁹⁰⁷ Hz. Ömer'in valilerini Araplardan seçtiği de kaydedilmiştir⁹⁰⁸ ki, bundan maksadın önemli pozisyonlarda istihdam edilen kimselerin Resulullah'ın yakın ashabından seçilmeleri olmalıdır.

Valilere tevdi edilen sorumluluklarda bazı artışlar olmuştur. Buldukları bölgelerde dinî vecibelerin ikame ettirilmesi başlıca görevlerindedir. İslâm fetihleri, tebliğin önemini artırmış ve insanlara daha hızlı ve etkili bir biçimde tesir etmek gerekmiştir. İslâm'la yeni tanışan halkların eğitilmeleri, bölgelerde yeni mescitlerin inşa edilmeleri ve günlük hayatta din olgusunun yayılmasına ivme kazandırılması, fetihleri müteakiben ortaya çıkan vazifelerdendir. Şam'da bulunan Yezid b. Ebu Sufyan, halkın eğitim ihtiyacına yeterli ölçüde cevap veremeyince, durumu Hz. Ömer'e yazarak yardım istemiş, Hz. Ömer, Ebu Derda ile Ubade b. Samit'i bölgenin eğitimiyle alakadar olmak üzere vazifelendirerek, bazı talimatlar vermiştir.⁹⁰⁹ Hac hazırlıklarına nezaret etmek de valilerin sorumluluklarındandır. Valilerin birçoğu başkomutan oldukları için her türlü cihat işinin organize edilmesinden mesuldürler. İdari ve mali atamalar yaparlar. Zımmi halkın idaresi ve adaletin tesis edilmesi gereklidir.

---

⁹⁰⁶ Sallâbî, Cilt 4, s. 403-410, 441.

⁹⁰⁷ Sallâbî, Cilt 4, s. 403-410.

⁹⁰⁸ Hasan, Cilt 2, s. 154.

⁹⁰⁹ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 362.

Müslüman veya zimmi tebaanın bir zulme maruz kalması durumunda halifeye karşı sorumludurlar.⁹¹⁰

Bu dönemde daha önce mevcut olmayan bazı problemleri çözmek valiye düşmüş ve yeni sorumluluklar baş göstermiştir. Örneğin, İslâm'ın Arap yarımadasının dışına taşması, farklı dilleri konuşan milletlerle Arapları buluşturmuş ve devlet adamlarının dil bilen kimseleri yanlarında bulundurmaları gerekmiştir. Mütercimlerin tespit edilerek atanmaları valilerce sağlanmıştır.⁹¹¹

Fethedilen bölgelerde şehirlerin imarı önem kazanmış ve bu çalışmalar valinin belirlediği proje doğrultusunda yerine getirilmiştir. Sasanilerle yapılan Kadisiye savaşında önemli bir başarı elde eden Sa'd'a, orada kalması ve haracı tahakkuk ettirmesi talimatı verilmiştir. Sa'd, bir yıl bölgede kalmış ve bu süre zarfında mescitler inşa ettirmiştir.⁹¹² 17/638 yılında Sa'd, adamlarıyla beraber, halifenin emriyle Kufe'ye inmiştir. Hz. Ömer ona şehri imar etmesini emredince, orada ilk bina olarak bir mescit inşa edilmiştir. Sa'd uzağa ok atabilen bir adama mescitten ok attırmış, okların düştüğü mesafelere ev yaptırılmasına izin vermiştir. Sa'd, mescidin mihrabının karşısında hükümet konağı ve beytülmal binasını inşa ettirmiştir. Yaptıkları ilk binalar kamıştan olup, ilk yıl içinde yanınca Hz. Ömer israfa kaçmamaları ve haddi aşmamaları şartıyla kerpiçten ev yapmalarına müsaade etmiştir. Sa'd emir ve kabilelere haber göndererek gerekli kadroyu bir araya toplamıştır. Ebu Hiyac isimli birini Kufe'yi imar etmekle vazifelendirmiş, ana cadde için 23, sokaklar için 7 ziralık yer bırakmalarını emretmiştir.⁹¹³ Mısır'da İskenderiye bölgesine Amr b. Âs tarafından tayin edilen vali Abdullah b. Huzafa'nın Fustat şehrini kurduğu kaydedilmiştir.⁹¹⁴

Hiz. Ömer, bir konuşmasında halkın başına adil birini tayin etmekle, Allah'a karşı sorumluluğunun tamamlanmış olmayacağını ve adaletin devamını sağlamasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu durum vergi memurları için de geçerlidir. Gerçekten de valiler ve memurlar, Hiz. Ömer tarafından türlü denetimlere tabi tutulmuştur. Hiz. Ömer'in valileri hakkında sahip olduğu malumatı elde etmede açık ve gizli haber kaynaklarını kullandığı ve bazı yöntemlerinin modern istihbarat sistemlerine benzerlik arz ettiği kaydedilmiştir. Hiz. Ömer, malların kayıtlarının noksansız tutulabilmesi için, âmillerinden merkeze mal getirenlerin, şehre gündüz girmeleri talimatını vermiştir. Bölgelerle iletişim kurmak üzere

---

⁹¹⁰ Sallâbî, Cilt 4, s. 417-427.

⁹¹¹ Sallâbî, Cilt 4, s. 427.

⁹¹² Taberi, Cilt 3, s. 429.

⁹¹³ İbn Kesîr, Cilt 7, s. 125.

⁹¹⁴ Şakir, Cilt 2, s. 412.

gönderdiği postacılar, onun talimatıyla halkın arasında dolaşmış ve halifeye müracaat etmek istedikleri herhangi bir şikâyeti olanların, postacılar yoluyla kendisine ulaşmalarını sağlamıştır. Bu uygulama valilerin haberi olmadan tatbik edilmiş ve valilerin şikâyetlere engel olmalarına mahal verilmemiştir. Valilerden, Medine'ye heyetler göndermelerini istemiş ve heyet mensuplarına âmilleriyle alakalı tafsilatlı sorular yöneltmiştir. Genel tutumlarının nasıl olduğu, halkın adaletle mi zulümlerle mi yönetildiğine dair suallerin yanı sıra, valinin hastaları ziyaret edip etmediklerini, hastalananın bir köle olması durumunda valinin tutumunun değişip değişmediğini dahi sorulmuştur. Gece teftişleriyle şöhret bulan halife, bu işte kendisine yardımcı olmak üzere genel bir müfettiş de tayin etmiştir. Bu müfettişin Muhammed b. Selem el-Ensârî olduğu ve vazifesinin daha çok eyalet valilerini teftiş etmek olduğu kaydedilmiştir.⁹¹⁵

Halifenin, uzak bölgelerden ulaşan ihtilafları ele almak üzere, geniş bir sahaya yayılan imparatorluğun eyaletlerinden gelen vali ve kadılardan oluşan yüce bir divan için hac ziyaretini bir imkân olarak kullandığı görülmektedir.⁹¹⁶ Ayrıca o, muhtelif eyaletlerden gelerek hac için Mekke'de toplanan halkın şikâyetlerini de dinlemiş ve açık oturumlarda, bölgesindeki İslâm valisinden memnun olmayanın kalkarak kendisini ifade etmesine olanak sağlamıştır. Bazı bölgelerden kendisini tatmin edecek kadar haber alamaması üzerine Hz. Ömer'in teftiş amacıyla tüm İslâm beldelerini gezdiği kaydedilmiştir.⁹¹⁷

Hz. Ömer, valileri çeşitli yollarla teftiş etmiş ve değerlendirmeye kişisel hasletler, zühd ve takva gibi bazı unsurları da eklemiştir. Örneğin bir defasında hizmetçisinden, içinde yüz dinar bulunan bir keseyi Ebu Ubeyde'ye götürmesini ve orada oyalanarak, parayı ne şekilde kullanacağını gözlemlemesini istemiştir. Aynı teste Muaz b. Cebel'i de tabi tutmuştur. İkisi de ellerine ulaşan parayı son kuruşuna kadar hızlı bir şekilde infak etmişler ve Hz. Ömer sonuçtan memnun olmuştur.⁹¹⁸

Hz. Ömer, en çok itimat ettiği âmillerinden biri olan Huzeyfe'yi Medain'e göndermiş ve bir süre sonra geri dönmesini istemiştir. Huzeyfe'nin dönüşünü şehrin girişinde saklanarak onun gidişine kıyasla nelerle döndüğünü kontrol etmiştir. Huzeyfe'nin gittiği günkü gibi döndüğünü görünce sevinerek yanına gitmiştir.⁹¹⁹

---

⁹¹⁵ Sallâbî, Cilt 4, s. 427-431.

⁹¹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 37.

⁹¹⁷ Hasan, Cilt 2, s. 156.

⁹¹⁸ İbnü'l-Cevzî, s. 221.

⁹¹⁹ İbn Sa'd, c. 3, s. 301, 302.

Cerir b. Abdullah, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın vilayetinden Medine'ye dönünce Hz. Ömer ona, "Sa'd'ı vilayetinde nasıl bıraktın?" şeklinde bir soru yöneltmiş ve Cerir'in Sa'd hakkındaki müspet yorumları halifeyi tatmin etmiştir.⁹²⁰

Bahreyn valiliğini yürüten Ebu Hureyre, Hz. Ömer'in huzuruna geldiğinde, Hz. Ömer, onun sahip olduğu mallardan rahatsız olmuş ve vergilerden çaldığına dair bir şüpheye kapılmıştır. Ebu Hureyre, kendi malı olduğunu savunmuşsa da bir rivayete göre halife, onun on bin dirhemlik malına el koymuştur. Daha sonra durum anlaşılmış ve Hz. Ömer tekrar Ebu Hureyre'yi âmil tayin etmek istemiştir. Ancak bu kez Ebu Hureyre, bazı endişelerini dile getirerek tekrar böyle bir vazife almak istemediğini söyleyerek reddetmiştir.⁹²¹

Hz. Ömer, bu sert ve hiç kimseyi kayırmadan herkes üzerinde tatbik ettiği tedbirlerle, toplumun önderleri olan valilerinin, halktan kopuk yaşamamalarını, zühd ve takvadan uzaklaşmamalarını, sade ve gösterişsiz bir hayat sürmelerini hedeflemiş olmalıdır. Malın ve dünya hayatına olan ilginin giderek arttığı bu dönemde, sıkı önlemlerin alınması makul bir tutumdur. Hz. Ömer'in valilerinin memuriyete başladıkları zaman mal beyanında bulunmalarını istediği ve memurların mevcut mallarının kayıt altına alındığı bilinmektedir. Bu uygulama Hz. Ömer'in getirdiği yeniliklerdendir. Mal varlığında dikkati çekecek kadar artış olan âmiller hakkında derhal soruşturma başlatılmış ve şüpheli durumlar titizlikle araştırılmıştır.

Hz. Ömer, valilerinin halktan biri olarak, onlardan ayırt edilmeyecek şekilde giyinmelerini emretmiştir. Bu bağlamda o, valilerine, saf buğday unundan yapılan ekmek yemeyi, gösterişli atlara binmeyi, çok ince elbiseler giyinmeyi, kapıcılar edinmeyi ve ticaret yapmayı yasaklamıştır.⁹²² Hz. Ömer'in eyalet valilerinden Sa'd b. Ebi Vakkas hakkında ilginç bir rivayet nakledilmiştir. Buna göre Sa'd, Kufe şehrinin imarı esnasında kendisine bir saray yaptırmış ve Kisra'nın eski sarayının kapısını söktürerek kendi sarayının girişine taktırmıştır. Hz. Ömer durumu haber alınca bu durumdan hoşlanmamış ve Muhammed b. Mesleme'ye, oraya gitmesini, hiçbir şey söylemeden evi yakmasını ve kendisinin mektubunu Sa'd'a vermesini söylemiştir. Saray yakılarak harap edilmiştir. Mektubu alan Sa'd şunları okumuştur: "Bana haber verildiğine göre, sen acem kralı kisranın köşküne benzer bir köşk yaptırmışsın. Kisra'nın köşkünün kapısını da götürüp köşküne koymuşsun. Şimdi kapına bekçiler, kapıcılar koy. Diker sahiplerini men etmek için yol versinler. Nitekim Kisralar böyle

⁹²⁰ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 71.

⁹²¹ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 265.

⁹²² Sallâbî, Cilt 4, s. 407, 426.

yapardı. Peygamber'in yolunu bıraktın ve acem şahının mezhebini tuttun. Kisra'yı o köşkte mezara indirdiler. O köşk ona vefa göstermedi. Muhammed b. Mesleme'yi köşkü yıkmak için gönderdim. Bu dünyada sana iki ev yeter. Birisinde kendin otur, birisine de müslümanların malı olan devlet hazinesini koy." Mektubu okuyan Sa'd, hiçbir itirazda bulunmamıştır.⁹²³ Mısır'da Amr b. Âs'ın, kendisine bir taht edindiğine dair haberlere de Hz. Ömer benzer bir tepki göstermiş ve Müslümanlardan yüksek bir yerde oturmasının doğru olmadığını bildiren bir mektubu Amr'a göndermiştir. Amr'ın Hz. Ömer'den çekindiği ve sürekli azledilme endişesi taşıdığı kaydedilmiştir.⁹²⁴ Amr'ın durumu, Hz. Ömer'in valileri üzerinde psikolojik olarak hükmünü tesis ettiğini göstermektedir.

Bir iki olayın dışında valilerin Hz. Peygamber'in öngördüğü sade yaşantıdan vazgeçemedikleri müşahede edilir. Medain âmili Huzeyfe, vazifesi esnasında konuk olduğu bir evde gümüş kapta su ikram eden ev sahibini, Hz. Peygamber'in altın ve gümüş kaplardan su içilmemesine dair hadisini hatırlatarak, men etmiştir. İkinci defa aynı eve konuk olduğunda, ev sahibinin yine gümüş bir kapta su ikram etmesi üzerine Huzeyfe, sinirlenerek evi terk etmiştir.⁹²⁵

Âmiller, cizye, haraç ve öşrün harcama sınıflarından biri olup maaşları bu kalemden tahsis edilir. Bu valiler için geçerlidir. Vergi memurlarının ücretleri ise zekât fonundan karşılanır. Maaşların belirlenmesinde birçok etmen göz önünde bulundurulmuştur. Âmillerin durumları, yapacakları işler, tayin edildikleri bölgenin durumu, uzaklığı ve yakınlığı, gelir durumu, bölgede hayatın pahalı olup olmaması gibi unsurlara göre maaş tahsis edildiğinden, muayyen bir maaş mevcut değildi ve maaşlar bölgelere ve yapılan işlere göre farklılık arz ederdi.⁹²⁶

2. 2. 3. Hz. Ömer Devrinde Eyaletler ve Âmilleri

2. 2. 3. 1. Mekke

Mekke, Hz. Ömer döneminde, birçok vali ve devlet adamının hac mevsimini fırsat bilerek toplandıkları şehirdi. Bazı rivayetlere göre Hz. Ebu Bekir döneminde değil, Hz. Ömer döneminde vefat eden Attab b. Esid, bir süre Hz. Ömer'in Mekke valiliğini yürütmüştür. Nafi b. Haris, kaynaklarda Mekke valisi olarak yer alan isimdir. Onun Mekke'de bir hapishane

---

⁹²³ Taberi, Cilt 3, s. 445.

⁹²⁴ Sallâbî, Cilt 4, s. 436.

⁹²⁵ İbn Sa'd, 3, s. 302.

⁹²⁶ Sallâbî, Cilt 4, s. 341.

oluşturduğuna dair haberler vardır. Mühriz b. Harise ve Fünkuz b. Umeyr, Mekke idaresini bir süre üstlenen isimler olarak kaydedilmiştir.⁹²⁷

2. 2. 3. 2. Medine

Medine idaresi, halifenin vekil bırakarak ayrıldığı durumların dışında halifenin kontrolündeydi. Hz. Ömer'in beytülmal görevlileri, Medine'de bulunan mali memurlarıdır. Kadı olarak Hz. Ali'nin görev yaptığı kaydedilmiştir.⁹²⁸

2. 2. 3. 3. Yemen

Hz. Ebu Bekir'in vefat etmeden asayişini temin ettiği Yemen eyaletinin valileri, bu devirde değiştirilmemiştir. Bölge yönetiminde öne çıkan isim Ya'la b. Ümeyye'dir. Hz. Ömer bir defasında onun valiliğinden sonra elde ettiği mallarına el koymuş ve Ya'la birkaç defa şikâyetlere konu olmuştur. Zekât toplama yetkisine de sahip olduğu kaydedilmiştir. Yemen idaresinde adı geçen başka isimler de mevcuttur. Saib b. Hallâd ve Ömer b. Abdullah b. Ebi Rebia bu isimler arasında yer alır.⁹²⁹

2. 2. 3. 4. Taif

Hz. Peygamber'in Taif'e yönetici olarak gönderdiği Osman b. Ebi'i-Âs, Hz. Ebu Bekir devrinde ve Hz. Ömer'in hilafetinin ilk iki yılında Taif'i idare etmiştir.⁹³⁰ Daha sonra bütün ülkenin seferber olduğu fetih hareketlerine kendisi de iştirak etmek amacıyla halifeden azlini istemiştir. Rivayete göre Hz. Ömer onu azletmemiş, vilayetinde bir vekil bırakmasını söylemiştir. Taif vilayeti Hz. Ömer zamanında asayişin hâkim olduğu istikrarlı bir bölge olmuş ve gelir kaynakları açısından önem arz etmiştir.⁹³¹

İbn Esir'in kaydettiği bir rivayete göre Hz. Ömer, iki yıldan sonra Osman'ı Taif vilayetinden azlederek Bahreyn valiliğine nakletmiştir. Bu esnada münhal kalan Taif vilayetine getirilen isim Abdullah b. Sufyan es-Sakafî'dir.⁹³²

Hz. Ömer'in Taif valisinin bal istihsal edenlerin Resulullah'a yaptıkları ödemeyi kendisine yapmadıklarından şikâyetçi olmuş ve durumu Hz. Ömer'e yazmıştır. Hz. Ömer, valisine, vergilerini tam olarak vermedikleri takdirde, onları korumaktan vazgeçmesini

⁹²⁷ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 275; İbn Kesîr, Cilt 7, s. 83; Sallâbî, Cilt 4, s. 389.

⁹²⁸ İbn Kesîr, Cilt 7, s. 54.

⁹²⁹ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 385; Cilt 6, s. 92; Sallâbî, Cilt 4, s. 391, 392.

⁹³⁰ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 747.

⁹³¹ Sallâbî, Cilt 4, s. 391.

⁹³² İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 457.

söylemiştir. Sufyan b. Abdullah es-Sakafî de Taif valiliği esnasında halifeye, Taif'te etrafi duvarlarla çevrili üzüm bağlarının bulunduğunu, buralarda, üzümden kat kat değerli, şeftali, nar yetiştiğini zikrettikten sonra vergi alınıp alınmayacağını sorduğu bir mektup göndermiştir. Hz. Ömer kendisine bunlardan vergi alınmayacağını yazmıştır.⁹³³ Bu durum Abdullah'ın Taif'in vergi işleriyle alakadar olduğuna da işaret etmektedir. Sakifliler, Hulefa-yı Raşidîn dönemlerinde, askerlik ve bürokrasi alanlarında mühim görevlere getirilmişlerdir.⁹³⁴

2. 2. 3. 5. Bahreyn

İslâm devletinin önemli gelir kaynaklarından olan Bahreyn bölgesi, Hz. Ömer devrinde birçok idareciye ev sahipliği yapmıştır. İbn Kesîr'in kaydettiği bir rivayete göre 13/634 yılında Bahreyn valiliğini yürüten isim, Âlâ b. Hadramî veya Osman b. Ebi'l-Âs'tır.⁹³⁵

Osman b. Ebi'l-Âs'ın, Âlâ'nın azlinden sonra atandığı kaydedilmiştir. Azlinin sebebi ise halifeden izinsiz olarak bölgesindeki İranlılarla savaşması olarak yer alır. Hz. Ömer onu azlettikten yardımcı olarak başka bir bölgeye göndermiştir. Daha sonra Osman, Bahreyn vilayetini bir süre idare ettikten sonra yerine Ayyaş b. Ebu Sevr getirilmiştir. Ayyaş'ın vazifesinin uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Halife çok geçmeden Kudame b. Ma'zun'u Bahreyn vilayetine getirmiştir. Bu esnada Ebu Hureyre'nin de onunla beraber bölgeye intikal ettiği ve yargı ve diğer bazı mühim işlerin icrasında görev aldığı rivayet edilir. Başarılı bir vali profili çizmesine rağmen Kudame'nin hakkında gelen bir şikâyet üzerine Hz. Ömer, soruşturma başlatmış ve Kudame'nin şarap içtiği sabit olmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer onu azletmiş ve idarenin tamamını, Kudame'nin içki içtiğine dair şahitlik edenlerden biri olan Ebu Hureyre'ye tevdi etmiştir. Ebu Hureyre'nin Bahreyn'den Medine'ye görülmemiş meblağlarda mal getirmesi, onun vergi idaresiyle olan alakasına işaret eder. Azlinden sonra Bahreyn valiliğine bir kez daha getirilen Osman, Hz. Ömer'in vefatına kadar Bahreyn vilayetinin idaresini sağlamıştır.⁹³⁶

Ebu Hureyre'nin Bahreyn valiliği esnasında biriktirdiği 12.000 dirhem onun azledilmesine mâl olmuştur. Hz. Ömer, valilerinin mal biriktirmelerine ve nüfuzlarını kullanarak ticaret yapmalarına karşı çıkmış, disiplini sağlamak için bazen sert tedbirlere başvurabilmiştir. Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'in saygın sahabelerinden olmasına ve malın

⁹³³ Belâzûri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 64, 65.

⁹³⁴ Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Taif", Cilt 39, s. 443-447.

⁹³⁵ İbn Kesîr, Cilt 7, s. 83.

⁹³⁶ Taberî, Cilt 3, s. 465; Hasan, Cilt 2, s. 154; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 747; Sallâbî, Cilt 4, s. 393, 394.

tamamen kendisine ait olmasına rağmen şahsi birikimi Hz. Ömer'i rahatsız etmiş ve halifenin bazı imalarda bulunması Ebu Hureyre'yi oldukça üzmüştür. Mallarına el koyulan Ebu Hureyre, bir daha devlet işinde görev almak istememiş ve Hz. Ömer onu ikna etmek için Hz. Yusuf'un bunu yaptığını hatırlatarak, “Beni devlet işlerinden sorumlu bakan olarak görevlendir.”⁹³⁷ mealindeki ayeti okumuştur. Ebu Hureyre, Hz. Yusuf'un, peygamber oğlu peygamber olduğunu belirtmiş ve halife tarafından cezalandırılmasıyla saygınlığı zedelendiği için, teklif edilen görevi reddetmiştir.⁹³⁸

Bu vilayetin Yemame ve Umman bölgelerini kapsadığına dair rivayetler mevcuttur. Osman'ın aynı zamanda Yemame ve Umman valisi olduğuna dair rivayetlerin, bu bölgelerde aynı vilayette olduğuna işaret eden bir haber olduğu kaydedilmiştir.

2. 2. 3. 6. Mısır

Filistin'in fethini müteakiben ordunun başında bulunan Amr b. Âs, Bizanslıların bir kısmının Mısır taraflarına çekildiği ve yeniden saldırabilme ihtimallerini göz önüne alarak halifeye, Mısır'ı fethetmenin gereğini izah ederek, fetih için izin istemiştir. Amr'ın Cahiliye döneminde Mısır'la olan ticari ilişkileri bilinmektedir. Bazı rivayetlere göre, bölgeyi ve zenginliğini iyi tanıyan Amr, bu toprakların İslâm devletine ilhak edilmesiyle elde edilecek maddi kazanç ve prestijin yanında, bazı şahsi nedenlerden dolayı Mısır'ın fethedilmesini arzulamıştır. Amr, teamüle göre bölgeyi fethederse idaresinin kendisine tevdi edileceğini biliyordu ve bunun gerçekleşmesi için çalışıyordu. Bazen bu uğurda ordusunun gücünün sınırlarını zorladığı ve ısrarla savaşa sürüklenen sahabelerin zaman zaman tepki gösterdikleri vakidir. Burada stratejik önemi haiz Babilon Kalesi, yedi aylık bir kuşatmanın neticesinde alınabilmiştir. Amr, sonuçta büyük bir hırsıyla fethini arzuladığı Mısır'ı fethederek önemli bir zafer elde etmiştir. Amr, “Mısır Fatih” unvanını almış, Mısır bir eyalet haline getirilmiştir.⁹³⁹

Amr, fetih müyesser olduktan sonra, bölgenin yapılanmasına yönelmiş, idarî ve iktisadî alanlarda gereken kurumları teşkil ederek memurlarının atamasını yapmıştır. Örneğin Abdullah b. Huzafa İskenderiye nahiyesine tayin edilmiştir.⁹⁴⁰ Abdullah b. Ebu Serh gibi bazı sahabeler de Mısır yönetiminde anılan isimlerdir. Ancak bunlar eyaletin kendi idari

⁹³⁷ Yusuf, 12/55.

⁹³⁸ Ayar, s. 98, 99.

⁹³⁹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2012, s. 169; Cengiz Tomar, “Mısır”, *DİA*, Cilt 29, s. 559-563.

⁹⁴⁰ Şakir, Cilt 2, s. 412

hiyerarşisinde Amr'a bağılı olarak çalışan valilerdir. Halifeye karşı bölgenin tüm idarî faaliyetlerinden sorumlu olan vali Amr'dır.

Amr'ın eyalet merkezi olarak, Babilon Kalesinin yakınlarda yeni kurulan Fustat Őhrini kullanmıştır.⁹⁴¹ Valilik, ordu komutanlığı, imamlık, emniyet amirliğı, vergi tahsilinden sorumlu haraç milliğı, toplanan vergileri gerekli yerlere sarf eden beytlmal milliğı ve davalara bakan kadılık gibi görevlerin tamamı Amr b. s'ın yetkisi ve sorumluluğunda olmuştur. Valilerin başkentten ayrılmaları durumunda idari boşluğun oluşmasına mahal vermemek için valinin işlerini arkada kalarak yürüten Őurta milliğine atanan ilk ismin, Amr'ın atadığı Hrice b. Huzafe el-anem olduğu kaydedilmiştir. Kaynaklarda Őurta millerine verilen "Fustat Halifesi" ismi buradan gelmektedir.⁹⁴²

Zamanla Amr, idari yapılanmayı tamamlamış ve yargının, eyalet merkezlerinde idarenin ve mali işlerin yürütülmesine dair atamalar yapmıştır. Şehirlerin imarıyla da alakadar olmuş ve açtırdığı sulama kanallarıyla tarım ve ekonomiyi canlandırmıştır. Nil nehri kıyısındaki Babilon ile Kızıldeniz sahilindeki Kulzm (Süveyş) Limanı'nı birbirine bağladı. Bu yola "Halc emri'l-m'minin" ismi verildi ve Amr buradan halifeye, yirmi gemi yükü erza gönderdi.⁹⁴³ Fustat Őhrinin kurulması başta olmak üzere, bayındırlık alanında çok ciddi teşebbüslerde bulundu. Kendi adıyla anılan camiye inşa ettirdi. Gerekli tüm müesseseleri kurdu. Divan yapılanmasını tesis ederek gerekli atamaları yaptı. Benimsediği yeni toplum politikası doğrultusunda Amr, toplumda yer alan sınıf farklılıklarını ve ülkede bulunan etnik grupların farklı statülere hapsedilerek, ayrı kanunlara tabi olmalarını ortadan kaldırmak amacıyla, ülkenin tüm vatandaşlarının hak ve özgürlük konusunda devlete karşı eşit olduklarını ve herhangi bir ırka mensup olmanın getirdiği avantaj ve dezavantajların ortadan kaldırıldığını ilan etti. Rum ve Kıptlerden oluşan halkın din ve vicdan hürriyetlerini temin etti ve onları İslâm'a davet etmekle beraber bu konuda onlara hiçbir baskı yapılmadı.⁹⁴⁴

Amr, cizye ve haraç konusunda Kıptlerin tecrübelerinden istifade ederek onları bu işlerde istihdam etti. Hz. Ömer'in direktifi doğrultusunda, askerlerin bir toprağa bağlılık hissetmeden kendilerini tamamen cihada vermeleri için emrindeki askerlerin ziraatla uğraşmalarını yasakladı. Kısa sürede Mısır, ne çıkan vilayetlerden biri oldu ve idarî istikrar

⁹⁴¹ Tomar, "Mısır", *DA*, Cilt 29, s. 559-563.

⁹⁴² Apak, s. 266, 267.

⁹⁴³ nkal, "Amr b. s", Cilt 3, s. 79-81.

⁹⁴⁴ Apak s. 270, 273; nkal, "Amr b. s", Cilt 3, s. 79-81.

yakalandı. Halifenin ve valinin insanlara yaptıkları adilane muameleler ve tesis ettikleri barış ve hoşgörü ortamı, halkı tesir altında bıraktı ve böylece İslâm'ın yayılması hızlandı.⁹⁴⁵

Amr, Hz. Ömer'in halifeliği boyunca, yaklaşık dört yıl, görevinde kalmaya devam etmiştir. Amr'ın bazı kişisel davranışları tartışılmış ve bazı ifadeleri sahabeler tarafından eleştirilmiştir. Hz. Ömer, idarî kabiliyete ve liyakate sahip olan Amr'ı Mısır valiliğine getirmiş, ancak onun şahsi hırslarının farkında olduğu için Amr'ı sürekli bir denetim ve disipline tabi tutmuştur. Amr'ın valiliği boyunca halifeden çekindiği ve onu azletmemesi için beğenilme arzusuyla, bazı faaliyetlerini halifeye bildirdiği rivayet edilir. Hz. Ömer, Amr'ı içine aldığı sıkı disiplin tedbirleri kapsamında zaman zaman mallarına el koymuştur. Bir defasında halifenin gönderdiği müfettiş, Amr'ın mallarına el koymak isteyince Amr, ona karşı bazı sözler sarf etmiştir. Müfettiş durumu Hz. Ömer'e intikal ettirmiş ve Amr, anlatmaması için müfettişe yalvarmıştır.⁹⁴⁶

Mısır'da Amr b. Âs'ın tasarruflarıyla ilgili bazı uydurma rivayetlerin mevcut olduğuna da dikkat çekmek gerekir. Hz. Ömer'in emri üzerine Mısır'da bulunan İskenderiye Kütüphanesinin yok edildiğine dair rivayetler bunlardan biridir. Bu rivayetlere göre Amr, kütüphanenin kaderiyle ilgili kararını halifeye sormuş, halife, bu kitaplara ihtiyaç bulunmadığını ve yok edilmelerini emretmiştir. Bunun üzerine Amr, şehrin hamamlarına dağıttığı kitapları altı ay boyunca yaktırmıştır. Bu rivayetlerin tarihi gerçeklerle hiçbir şekilde bağdaşmadığı açıktır. Büyük Ptolemy Kütüphanesi oldukça erken bir devirde milattan önce 48 senesinde Julius Sezar tarafından ateşe verilmiş, ikinci defa İskenderiye Kütüphanesi M. S. 389 yılında Teodosius'un emriyle yakılmıştır. Dolayısıyla müslümanların Mısır'ı fethettikleri tarihte İskenderiye'de önem taşıyan herhangi bir kütüphane mevcut değildir ve o çağda yaşayan tarihçilerin hiçbiri halifeyi veya Amr'ı töhmet altında bırakan ifadelere yer vermemiştir. Bu ifadeler, yaklaşık beş asır sonra uydurulan rivayetlerdir.⁹⁴⁷

2. 2. 3. 7. Şam

Bu devirde Şam eyaleti, bugün Şam olarak adlandırılan Dımaşk şehrini de içine alan bir bölgeye verilen isimdir. Bölgede fethedilen ilk şehir Dımaşk'tır.⁹⁴⁸ Hz. Ebu Bekir'in hilafetinde fethine başlanan bölgede cihat yapan orduların başkomutanı Halid b. Velid'tir.

⁹⁴⁵ Sallâbî, Cilt 4, s. 394, 395.

⁹⁴⁶ Azimli, s. 169.

⁹⁴⁷ Hitti, s. 234; Azimli, s. 170, 171.

⁹⁴⁸ Azimli, s. 140 (dipnot).

Halid, azledilerek yerine Ebu Ubeyde b. Cerrah getirilmiştir ki bu bazı kaynaklara göre Hz. Ebu Bekir, bazılarına göre ise Hz. Ömer devrinde gerçekleşmiştir.

13/634 yılından itibaren başkomutanlığı icra eden Ebu Ubeyde, aynı zamanda eyaletin en yetkili valisidir. Ebu Ubeyde, başta savaş ve askerlik idaresi olmak üzere birçok mühim işle alakadar olmuştur. Yeni fethedilecek bölgelerle alakalı yol haritası çizmiş, istişareler yaparak stratejiler belirlemiş ve halifenin onayına sunmuştur. Halifenin tavrı halinde ise, planlarını uygulamaya koymuştur. İdarî ve askerî atamalar yapmıştır. Bu bağlamda onun Ürdün'e Şurahbil b. Hasene'yi, Filistin'e Amr b. Âs'ı ve Dımaşk'a Yezid b. Ebu Sufyan'ı tayin etmiştir. Bazı kaynaklara göre, Dımaşk'a Halid b. Velid gönderilmiş, Hıms'a Muhammed b. Mesleme tayin edilmiştir. Genel kabul gören görüş ise bu atamaları Ebu Ubeyde'nin yaptığı ve Hz. Ömer'in tasdik ettiği'dir. Abdullah b. Kurt es-Sümalı'nin ve Ubade b. Samit'in iki defa fethedildiği rivayet edilen Hıms⁹⁴⁹ valiliğini yürüten isimlerden oldukları ve Ebu Ubeyde'nin birkaç defa başkentten ayrılmasından dolayı Muaz b. Cebel ve Said b. Zeyd'in, bir müddet valiliğe vekâlet eden isimlerden oldukları kaydedilmiştir.⁹⁵⁰ Cezire bölgesinin fetihleri tamamlanmış, Hz. Ömer buraya sırasıyla Iyaz b. Ğanm, Said b. Âmir ve Umeyr b. Sa'd'ı tayin etmiştir.⁹⁵¹

Müslümanların Dımaşk'ı fetihlerini müteakiben, meskûn halkın büyük bir kısmının şehirlerini terk etmedikleri ve Hristiyan halkın dinlerini değiştirmeye zorlanmadıkları rivayet edilir. Müslümanlar, şehri tahrip etmemişler ve dokusuna zarar vermemişlerdir. Şehre gelen sahabelerin yerleşmesiyle, bölgede İslâm'ın yayılması hız kazanmış ve halk, baskıya maruz kalmadan zaman içinde ihtida etmiştir. Şam bölgelerine atanan emirlerden her biri kendi nahiyesi doğrultusunda yeni fetihler yapmış ve siyasi ve idari yapılanmayı sağlamışlardır.⁹⁵²

Amevâs Taunu olarak bilinen hastalık, Şam bölgesini kasıp kavurmuş ve şehre girmek için yola çıkan Hz. Ömer geri dönmüştür. Ancak bu esnada bölgede bulunan sahabenin önde gelenlerinin de içinde bulunduğu yaklaşık 25 bin kişi, bu salgından ötürü hayatını kaybetmiştir. Bölgenin en güçlü valisi Ebu Ubeyde, hastalığa yakalanınca, yerine geçecek kişiyi Muaz b. Cebel olarak belirlemiş ve vefat etmiştir. Muaz, çok geçmeden aynı hastalığa tutulmuş ve Yezid b. Ebu Sufyan'ı halef bırakmıştır. Yezid görevi devralmış, ancak o da fazla dayanamamış ve yerine kardeşi Muaviye'yi tayin ettikten sonra vefat etmiştir. Hz. Ömer,

⁹⁴⁹ Robert Mantran, "Humus", *DİA*, Cilt 18, s. 370-373.

⁹⁵⁰ Sallâbî, Cilt 4, s. 395.

⁹⁵¹ Azimli, s. 159.

⁹⁵² İrfan Aycan, "Yezid b. Ebu Sufyan", *DİA*, Cilt 3, s. 520; Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, Cilt 38, s. 311-315.

Muaviye'nin valiliğini onaylamış ve yürürlüğe koymuştur. Halkın hastalıktan kırımına tedbir olarak Amr b. Âs, eleştirilere kulak asmadan halkı dağlara çıkararak kurtarmayı amaçlamış, kalanlar bu şekilde kurtulmuştur. Bu hastalık, düşman kuvvetlerin işine yaramış ve bölgedeki müslümanların güçleri kırılmıştır.⁹⁵³

2. 2. 3. 8. Irak ve İran

Irak ve İran fetihleri Hz. Ömer devrinde tamamlanmış ve buradan elde edilen ganimet ve vergiler, devlet gelirinin önemli bir ayağı haline gelmiştir. Sasanilerle girişilen uzun mücadeleler tek yönlü olmayıp, Sasanilerin sürekli toparlanarak ordu sevk etmeleri, müslümanları, onlara karşı durmaya mecbur etmiştir. Bu saldırıların temelinde, Sasanilerin kendilerini Araplardan üstün görmelerinin olduğu ve Hz. Ömer'in bitmek bilmeyen mücadelelerden sıkıldığını, "Bizimle onlar arasında bir set olsaydı, ne biz onlara ne de onlar bize ulaşsaydı." İfadeleriyle dile getirdiği kaydedilmiştir.⁹⁵⁴

Hz. Ömer devrinde, bölgeye sevk edilen orduların başında bir müddet Müsenna b. Haris bulunmuştur.⁹⁵⁵ Müsenna'nın başarılı ve mütevazı bir komutan olduğu rivayet edilmiş, askerleriyle olan samimi münasebetlerine dikkat çekilmiştir. Müsenna, azledilip zaman zaman ordu komutanlarına yardımcı olmak üzere gönderilmiş, ancak bu durumu hiçbir zaman problem haline getirmeyerek kendisine verilen her görevi başarıyla ifa etmiştir.

Hz. Ömer, bölgede kalıcı bir idari yapılanma sağlanması amacıyla bazı tedbirler almış ve bu çerçevede Irakeyn olarak bilinen Basra ve Kûfe şehirlerini kurdurarak, idareyi bu iki merkeze bağlamıştır. Irak'ın güneyinden sorumlu olan Basra valisi aynı zamanda Ahvâz, Fars, Kirman, Mekran, Sicistan ve Horasan'ı idare etmiştir. Hemedan, Rey, Kazvin, Isfahan ve Azerbaycan idaresi ise orta kuzey bölgenin merkezi Kûfe'ye bağlanmıştır. Basra ile Kûfe başlarda askeri garnizon işleviyle kurulmuş, ancak zamanla İslâm dünyasının dini, kültürel ve siyasi merkezleri haline gelmiştir. Müslümanların bölgelere tam anlamıyla ayerleşmeleri Nihavend zaferini müteakiben gerçekleşmiştir.⁹⁵⁶

Hz. Ömer, bölgeye mali ve idari çeşitli atamalar yapmıştır. Sıddıkî, Hz. Ömer'in, biri ibadet ve savaş lideri, ikincisi adalet ve üçüncüsü hazine yönetiminden sorumlu olmak üzere

⁹⁵³ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 1026; *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 509-513; Azimli, s. 157.

⁹⁵⁴ Azimli, s. 77.

⁹⁵⁵ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 2, s. 411.

⁹⁵⁶ İmâdüddin Halil et-Tâlib, "Irak", *DİA*, Cilt 19, s. 87-91.

üç memur gönderdiğini kaydetmiştir.⁹⁵⁷ Bölgenin sürekli yeni fetihlerle desteklenmesi, yeni savaflara iştirak etmek üzere mevcut valilerin azledilmeleri veya vekiller bırakarak ayrılmaları, idari, siyasi ve mali yapının bir tesis sürecinden geçmesi ve şehirlerin kurulması vb. etmenler, bölge yönetiminde söz sahibi olan birçok ismin rivayet edilmesinin nedenlerindedir.

Pek çok isim yer almasına rağmen, bölge yönetiminde en çok öne çıkan isim Sa'd b. Ebi Vakkas'tır (ö. 55/675). Hz. Ömer, Kadisiye zaferinden sonra Sa'd'a orduyu dinlendirmek amacıyla bir süre hareket etmemesini emretmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra Sa'd, askerlerinin burada rahat etmemesi üzerine halifeye mektup göndermiş, Hz. Ömer, Kûfe'ye geçmesi talimatını vermiştir. Sa'd üst düzey bir vali olarak burada kalmıştır.⁹⁵⁸ Sa'd Kufe'de, başta şehrin imarı olmak üzere birçok idari işi çözüme bağlamıştır. Sa'd'ın idare merkezinin Kûfe olduğu anlaşılmaktadır.

Kûfe'nin kurucusu sayılan Sa'd b. Ebi Vakkas burada yaklaşık üç buçuk yıl kalmış, bu sırada şehir meydanı, Pazar yerleri, sokaklar, hepsi bir ana caddeye çıkan ara caddeler ve mescitler inşa edilmiştir.⁹⁵⁹ Sa'd'ın imar çalışmaları kapsamında kendisine de bir konak yapıldığını, ancak Hz. Ömer'in uygun görmeyerek bu konağı ateşe verdiğini kaydetmiştik. Sa'd'ın idaresi döneminde en yetkili isim o olmuş ve bölgenin her türlü işi onun uhdesinde olmuştur.

Hz. Ömer, Sa'd hakkında Kûfe halkının şikâyette bulunması üzerine soruşturma başlatmış ve sonuçta Sa'd'ın suçlamalardan beri olduğu ortaya çıkmıştır. Onun idaresinde adil bir tutum sergilediği bilinmektedir. Hz. Ömer, Medine'de beklettiği Sa'd'a, aklanması üzerine tekrar Kûfe'ye gitme konusunda ne düşündüğünü sormuş, Sa'd, oraya dönmek istemediğini ifade etmiştir. Böylece Sa'd, Kûfe ve tüm Irak bölgesinden azledilmiştir.⁹⁶⁰ Bu arada Hz. Ömer'in Abdullah b. Abbas'ı, daha sonra Ziyad b. Hanzala'yı Kûfe'ye tayin ettiği, ancak Ziyad'ın işleri yürütmeye muktedir olmadığını anlaması üzerine onu azlettiği rivayet edilir. Daha sonra Hz. Ömer, o sıralarda bölgenin yakınlarında bulunduğu anlaşılan Ammar b. Yasir'i Kûfe valiliğine getirmiştir. Buradan itibaren Kûfe'de idari vazifelerin birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Ammar'ın idaresi döneminde beytülmal görevlisi olarak Abdullah b. Mesud, arazilerden ve vergilerinden mesul olmak üzere Osman b. Huneyf gönderilmiştir.

---

⁹⁵⁷ Sıddıkî, s. 208.

⁹⁵⁸ İbn Kesîr, Cilt 7, s. 83; Taberî, Cilt 3, s. 429; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 183.

⁹⁵⁹ Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, Cilt 26, s. 39-42.

⁹⁶⁰ Taberî, Cilt 3, s. 465.

İdari ve dini işlerin icrası ise Ammar'da kalmıştır. Ammar'ın Kûfe valiliğinin yaklaşık iki yıl sürdüğü ve Kûfe halkının onu da halifeye şikâyet ederek azline sebep oldukları rivayet edilir. Daha sonra halife, Mut'im b. Cübeyr'i tayin ederek bu durumu bir müddet gizli tutmasını istemiştir. Mut'im, tayin haberi insanlar arasında yayılınca görev yerine varmadan azledilerek yerine Muğire b. Şu'be getirilmiş ve Hz. Ömer'in vefatına kadar Kûfe valiliğini yürütmüştür.⁹⁶¹

Hz. Ömer, Ammar b. Yasir'i azledince kendisiyle konuşmuş ve bu duruma üzülmüş üzülmeyeceğini sormuştur. Ammar, Kûfe'ye tayin edildiğine sevinmediğini, ancak azledilince üzüldüğünü ifade etmiştir. Hz. Ömer, onun aslında işin ehli olmadığını bildiğini, ancak "Biz yeryüzünde güçsüz sayılanlara iyilikte bulunmak, onları önderler kılmak ve varis yapmak istedik"⁹⁶² ayetinin yorumuna dayanarak, sonucu görmek için onu tayin ettiğini açıkça söylemiştir. Anlaşıldığına göre Hz. Ömer, bu ayeti, cahiliye döneminde güçsüz sayılırken İslâm'la saygınlık kazanan Ammar gibilerin, Allah'ın önder kılmak istediklerinden olabileceği şeklinde yorumlamış ve onun bu işe muktedir olmadığı gördüğü halde ayetin kastını net olarak anlayabilmek için vali tayin etmiştir.⁹⁶³

Irak'ta bulunan meşhur Sevad arazilerinin ele geçmesi üzerine Hz. Ömer ve ashâbı ihtilaf etmiştir. Hz. Ömer'e göre, bu arazilerin şahısların mülkiyetlerine verilmeyerek devlete ait kalmasının, sonra gelecek müslümanların selametleri açısından gerekliydi. Ancak sahabelerin önemli bir kısmı arazilerin paylaşılmasından yanaydı. Sonuçta Hz. Ömer, bu arazileri taksim etmedi ve hazineye ait olduklarını ilan etti. Ammar b. Yasir'in Kûfe valiliği esnasında, arazilerle alakadar olup, ölçümlerini yapmak ve vergilerini takdir ve tahsil etmek üzere Osman b. Huneyf gönderilmiştir. Onun yanında Huzeyfe b. Yeman'ın gönderildiğine dair rivayetler de mevcuttur ki, Ebu Yusuf'a göre, Huzeyfe Mâverâ-ı Dicle'ye, Osman ise bu bölgenin berisine tayin edilmiştir.⁹⁶⁴ Bir başka rivayete göre Huzeyfe Dicle'nin, Osman Fırat'ın suladığı bölgelere âmil tayin edilmiştir.⁹⁶⁵ İkisinin Medine'ye getirdikleri verginin miktarı Hz. Ömer'i, halktan fazla vergi alınarak haksızlık yapıldığı yönünde şüphelendirmiş ve bu iki memur, açıklama yaparak herhangi bir usulsüzlük vuku bulmadığı halde, vergilerin yüksek bir meblağa ulaştığını beyan etmişlerdir.

⁹⁶¹ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 183; Sallâbi, Cilt 4, s. 400, 401; Taberî, Cilt 3, s. 479.

⁹⁶² Kasas, 28/5.

⁹⁶³ Kenan Ayar, *Sahabe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 98.

⁹⁶⁴ Ebu Yusuf, s. 73-75.

⁹⁶⁵ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, 3. Basım, İstanbul, İFAV, 2006, s. 54.

Osman'ın mıntıkasında bulunan Cevhâ denilen bir yerin halkının, işinde usta olan Osman'ı kandırdıkları ve arazinin tam olarak ölçülemediği rivayet edilir. Hz. Ömer, Osman b. Huneyf'ten, alınacak vergiye esas olacak arazinin tespiti sırasında, tepeleri, sık ağaçlıklı fundalıkları, çorak arazileri, bataklıkları ve su ulaşmayan yerleri ölçmemesini istemiştir. Bu durum Hz. Ömer'in ziraata elverişli bölgelerin belirlenmesini istediğine işaret etmektedir.⁹⁶⁶

Ebu Yusuf, Ammar'ın valiliği döneminde gönderilen üç memurun geçimlerini sağlamak üzere kendilerine bağlanan geliri de kaydetmiştir. Buna göre Ammar, Osman ve Abdullah b. Mesud üçlüsü için günde bir koyun tahsis edilmiştir. Bu koyunun yarısı ve sakatları Ammar b. Yasir'e, dörtte biri Abdullah b. Mesud'a ve kalan dörtte biri de Osman b. Huneyf'e ait olacaktır.⁹⁶⁷

Hz. Ömer'in Basra'ya Utbe b. Gazvan'ı, daha sonra Muğire b. Şu'be'yi vali tayin etmiştir. Muğire hakkında bir şikâyet olmuş, Hz. Ömer, olayın asılsız olduğunun anlaşılmasına rağmen onu azletmiştir. Hz. Ömer'in bu davranışıyla valinin maslahatını gözetmediği, Muğire'yi arası bozulan bir halk yerine başka yerlere vali tayin etmeyi uygun gördüğü kaydedilmiştir. Ebu Musa, Muğire'den sonra Basra'ya tayin edilen isim olmuş, yeni vali fetihlerin ve siyasi yapılanmanın organizesi hususunda gayret göstererek, parlak bir cihat devri yaşatmıştır. Bu esnada Hz. Ömer'le aralarında geçen yazışmalardan bazıları ün kazanmış ve hukuki birer belge olmuştur.⁹⁶⁸

Medain idaresini bir süre Selman-ı Farisî yürütmüş, daha sonra Huzeyfe b. Yeman tayin edilmiştir. Huzeyfe, bu esnada Azerbaycan vilayetini idare eden vali olup, Medain'e nakledilince yerine Utbe b. Ferkad getirilmiştir. Hz. Ömer'in vefatına kadar Azerbaycan valiliğini icra eden Utbe'dir.⁹⁶⁹

Hz. Ömer, on sene süreyle hilafette kalmıştır. Halife olduğunda, Arap yarımadası ile birlikte Filistin, Suriye ve Irak'ın bazı bölgeleri müslümanların idaresi altındayken, vefat ettiği zaman Tunus'tan Türkistan'a, Ermenistan'dan Hindistan'a kadar olan bölgeleri idaresi altına almıştır.⁹⁷⁰ Bu başarıyı sadece askerî stratejilere ve fiziksel güce hasretmek doğru değildir. Hz. Ömer'in devri, birçok kurumun olgunlaştırıldığı, birçoğunun yeniden yapılandırıldığı ve yeni müesseselerin teşkil edildiği bir devredir. Devletin gelir düzeyi artmış, gelirlerde

⁹⁶⁶ Fayda, s. 55.

⁹⁶⁷ Ebu Yusuf, s. 73-74.

⁹⁶⁸ Sallâbî, Cilt 4, s. 398.

⁹⁶⁹ Sallâbî, Cilt 4, s. 401, 402.

⁹⁷⁰ Abdüsselam Arı, "Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2003, s. 85-99.

çeşitlilik meydana gelmiştir. İdari bölgeler, muhtelif etnik grupları ve farklı dinlere mensup toplumları ihtiva etmiştir. Hz. Ömer, âmillik kurumu açısından oldukça başarılı bir profil çizmiş, âmillerin atanmalarını, denetlenmelerini vb. birçok durumlarını yasalara bağlayarak kurumu resmileştirmiştir. Oldukça hızlı bir biçimde genişleyen ülkeye ayak uyduracak bir yönetim sistemi tesis edilmiş ve fütuhatla doğru orantılı olarak idari ve mali yapılanmalar hız kazanmıştır. Alelade ve geçici sistemler kurulmamış, valiler ve memurların da muavenetleriyle asayiş, idari ve mali istikrar temin edilmiştir. Dönemin valilerinin altına imza attığı çok sayıda başarı mevcuttur. Köklerinin peygamber döneminden aldığı güçle İslâm devleti, tüm dünyada yankı uyandırarak yeşermiştir. İdare altına alınan bölgelerde meskûn halklar tesis edilen adaletten ve nizamdan etkilenerek müslüman olmuş veya gayrimüslim vatandaş olarak İslâm idaresini benimsemişlerdir. Hz. Ömer, vefat ettiğinde geride müesseseleri, kanunları, ekonomisi ve şöhretiyle zirveye ulaşmış bir imparatorluk bırakmıştır.

2. 3. HZ. OSMAN DÖNEMİNDE ÂMİLLİK

2. 3. 1. Hz. Osman Döneminde Maliye Ve Maliye Memurluğu

Üçüncü halife Hz. Osman, Hz. Ömer'in mali, siyasi, idari, adli ve daha birçok sahada fazlasıyla ileriye taşıdığı bir devletin başına geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde her halifenin başa geçtiği devir kritiktir ve her birinin kendine has zorlukları mevcuttur. Hz. Peygamber, Arap teamüllerinin ve inanç esaslarının büyük bir kısmıyla uyuşmayan bir devlet tesis etmiş ve muasırlarının arasından, hızla yükselmesi, sadık mensupları, ileriye dönük uygulamaları vb. birçok cihetten öne çıkan bir yapıya büründürmüştür. Hz. Ebu Bekir, peygamberini yitiren acılı bir toplumun liderliğini üstlenmiş ve İslâm'ın benimsenmediği kesimin isyanları ve kuralsızlıklarıyla mücadele ederek onları bir nizama bağlamıştır. Hz. Ömer, kısa bir süre önce başlayan fetihleri devam ettirmiş ve İslâm'ın büyüyen gücünden rahatsız olan devletlerle mücadele etmiştir. Sasanilerle yapılan mücadeleler bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu dönemde toprakların genişlemesi beraberinde birçok yapılanma ihtiyacını getirmiştir ve bu aşamada Kuran ve sünnete sadık bir halifenin iş başında olması oldukça mühimdir. Hz. Ömer, birçok reform yapmasına rağmen İslâm esaslarından sapmamış ve idarecilerini tuttuğu seviye ile halkı da kontrol altında tutabilmiştir. Müslümanların maddi refaha kavuştukları zamanlarda dahi lüks yaşantı devlet erkânına sirayet edememiştir.

Hz. Osman'ın devlet başkanlığındaki temel güçlük, bir imparatorluk kadar geniş sınırların içinde asayişini temin edebilmek ve İslâm devletinden artık iyiden iyiye rahatsız olanların saldırılarından koruyabilmektir.

Hz. Osman, ilk iki halife gibi Kuran ve sünnete olan bağlılığı ile şöhret bulmuş bir sahabedir. Bu durum yönetim anlayışını da doğrudan etkilemiş ve kurumların esaslarını korumuştur. Bu dönemde âmîlliğin, yine vali ve vergi memuru olarak çalışan devlet görevlilerinin ismi olduğu müşahede edilir.

Hz. Osman, zekât kurumunun esaslarını muhafaza etmiştir. Bu dönemde kurum açısından ortaya çıkan en mühim değişiklik, Hz. Osman'ın batınî, gizli, malların zekâtının verilmesini, şahısların kendi tasarruflarına bırakmış olmasıdır. Hz. Peygamber ve ilk iki halife devrinde, zekâta konu olan mallar arasında gizli veya açık şeklinde bir ayırım yapılmamıştır. En azından âmiller her ikisini hesaplayarak tahsil ettikleri için, tahsil esnasında herhangi bir ayırım gözetilmemiştir. Öte yandan Hz. Ömer'in, ticaret mallarının vergilerini alacak olan memurlarına, mükellefleri sadece beyan ettikleri malları üzerinden hesaplama yapılmasını ve herhangi bir araştırmaya gidilmemesini emrettiğini hatırlamak gerekir.

Rivayetlere göre, fetihlerden elde edilen ganimetler, İslâm devleti mensuplarının maddî sıkıntılarını büyük ölçüde çözmüş, toplumda belirli bir gelir seviyesi tesis etmiştir. Hz. Peygamber devrinde ciddi geçim sıkıntıları yaşayan birçok sahabe, bu devirlerde zenginliğe ve mala kavuşmuştur. Hz. Osman, artık devletin batını malların vergisine ihtiyacı olmadığını düşündüğü için, vergilerin ödenmesini şahıslara bırakmıştır. Bu karar, bazı müelliflerce, zekât kurumunun ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanan darbeler zincirinin bir parçası olarak görmüştür.⁹⁷¹ Bazılarına göre ise, mevcut rivayetlerden yola çıkarak, Hz. Osman'ın böyle bir uygulamayı başlattığına dair bir çıkarıma varmak güçtür. Söz konusu rivayete göre Hz. Osman bir hutbesinde, “Bu zekât ayınızdır. Kimin borcu varsa ödesin ki net varlığı ortaya çıksın da onun zekâtını verebilesiniz.” ifadelerine yer vermiştir.⁹⁷²

Genel kabule göre Hz. Osman, zekât tahsildarlarının topladıkları vergilerin arasından batınî malları kaldırmış, ancak memurlara verilmesini yasaklamamıştır. Dileyen ödemeyi memurlar aracılığı ile gerçekleştirebilmiştir.

Hz. Osman'ın maliye politikasının, toplumdaki zayıfları korumaya yönelik, Kuran ve sünnetle bağdaşan ve haram kazançlardan uzak olan bir biçimde işlediği kaydedilmiştir. Esasları muhafaza edilen zekât kurumunun işleyişi sağlanmış, haraç tahsil edilmeye devam edilmiş ve bir araya getirilen mallar, usulleri üzere hak sahiplerine ulaştırılmıştır. Zımmiler, İslâm devletinin çatısı altında maddî güvence ile yaşamaya devam etmiş, yetim hakları

---

⁹⁷¹ Akyüz, s. 129.

⁹⁷² Kallek, s. 210.

gözetilmiştir. Önem kazanan haraç vergisi için memur seçimine özen gösterilmiştir. Bu devirde memurların, beytülmale, müslüman ve zimmi vergi mükelleflerine vefalı davranmaları temin edilmeye çalışılmıştır. Muharrem ayı zekât ayı olarak tayin edilmiştir. İlk üç dönemden farklı olarak Hz. Osman, zekât mallarından borç alarak cihat vb. işlere kullanmış ve daha sonra borcu eda etmiştir. Kaynaklara göre zekât malının bu şekilde devlet başkanınca borç alınarak, başka bir amme işinde kullanılmasında bir beis yoktur.⁹⁷³

Hz. Osman'ın hilafetinin ilk altı yılı refah ve huzur yılları olarak devam etmiş, ancak bu yıldan sonra, halifenin bazı kararları tartışılarak problemler büyütülmüştür.⁹⁷⁴ Halifenin hunhar bir şekilde öldürülmesi ile sonuçlanan tartışmaların ve kamunun muhalefetinin merkezini, mali ve idari bazı uygulamalar işgal etmiştir.

Bu iddialardan biri, Hz. Osman'ın akrabalarını kayırdığı ve beytülmalden tahsis almaya hakkı olmayan kimselere dahi, sırf kan bağından dolayı harcama yapmasıdır. Bu iddiaların çoğunun spekülasyon olduğu kabul edilmiştir. Hz. Osman zenginliği, cömertliği ve akrabalarına olan düşkünlüğü ile meşhur bir şahsiyettir. İslâm'dan önce ve sonra da bu tutumunu terk etmediği malumdur. Yeni olan Hz. Osman'ın durumu değil, halife aleyhinde dedikodu çıkarmak isteyen kesimin mevcudiyetidir.⁹⁷⁵ Bu ve benzeri ithamlar, Hz. Osman'ın şahsiyetiyle ve tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

Hz. Osman, canlı zekât malları için korulukların tahsis edilmesine devam etmiştir.⁹⁷⁶ Ancak mallar arttığı için mevcut koruluklara ek olarak yenilerini açmak durumunda kalmıştır. Şartlar bunu gerektirdiği için korulukların genişletilmesi, Mısır'dan gelen bir heyet tarafından, Yunus suresinin 69. Ayetine aykırı bulunarak kınanmıştır. Hz. Osman zekât develerinin çoğalmasını gerekçe göstererek kendini savunmuştur.⁹⁷⁷

Hz. Osman döneminde beytülmal görevlileri, eyaletlerde yer almaya devam etmiş ve eyalet valilerinin tayin ettikleri memurlarca toplanan vergiler, eyaletlerde yer alan hazine dairelerinde bir araya getirilerek muhataplarına ulaştırılmıştır. Bu devirde, hele de halifenin emriyle vuku bulan yolsuzluklara dair iddialara itibar etmemek gerekir.

Merkez beytülmal kadroları devam etmiş ve eyaletlerde bulunan beytülmal görevlileri halife tarafından tayin edilmiştir. Hz. Ömer'in atamasını yaptığı Abdullah b. Erkam, bu

---

⁹⁷³ Sallâbî, Cilt 5, s. 122-131.

⁹⁷⁴ İsmail Yiğit, "Osman", *DİA*, Cilt 33, s. 438-443.

⁹⁷⁵ Adnan Demircan, *Râşid Halifeler*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2015, s. 95.

⁹⁷⁶ Dumlu, "İslâm'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât", s. 106.

⁹⁷⁷ Kallek, s. 201.

dönemde, en azından bir süre, merkez beytülmal sorumlusudur. İbn Sa'd'ın kaydettiği bir rivayete göre Hz. Osman bu atamayı değiştirmemiş ancak bir süre sonra Abdullah beytülmalin anahtarlarını halifeye teslim etmiştir. Bu istifanın ardından Hz. Osman, beytülmalin başına Zeyd b. Sabit'i tayin etmiştir.⁹⁷⁸ Zeyd'in vazifesi esnasında Vüheyb isimli kölesinin ona yardımcı olduğu, Hz. Osman'ın emeğine karşılık olarak Vüheyb'e 2000 dirhem takdir ettiği kaydedilir.⁹⁷⁹

2. 3. 2. Hz. Osman Döneminde İdare Ve Eyaletlere Yapılan Atamalar

Hz. Osman devrinde isti'la ile vali olma, bölgeyi fetheden kumandanın vali olarak orda kalması, usulü devam etmiştir. Hz. Ömer dönemiyle oldukça benzerlik arz eden uygulamalar, dönemlerin arka arkaya olmasından kaynaklanabileceği gibi, Hz. Ömer'in başlattığı uygulamaları yürürlükte kalması da önemli bir unsurdur.

Hz. Osman, valilerini benzer kıstaslara tabi tutarak atamıştır. Müfettiş atamaları devam ettirilmiş ve bizzat Hz. Osman valilerini denetlemiştir. Bunun için hac mevsiminden faydalanılması, halifeye gelen heyetlere vali hakkında sorular sorulması vb. Hz. Ömer devrinin devam eden uygulamalarıdır.

Görev ve yetkilerin taksimi de bir önceki dönemle örtüşmektedir. Halife tarafından tayin edilen eyalet valileri, ya bölgeyi fetheden kumandanlardan olmuş veya merkezden bir atama yapılmıştır. Valiler, namazı kıldırmakla, tebliğ faaliyetlerini düzenlemekle, vergilere nezaret etmekle, ordu işlerini organize etmekle, cezaların infazını sağlamakla, imar çalışmalarında bulunmakla, asayişini sağlamakla ve dış saldırılara karşı bölgeyi muhafaza etmekle, zımmi halka adil muamele etmek ve toplumda sosyal adaleti sağlamakla yükümlüdür. Eyaletin kendi içinde taksim edildiği bölgelere gerekli mali memur ve idarecilerin atamalarını yapmak da valilerin uhdesindedir. Devrin eyalet valileri, yakın ülkelerle dış ilişki kurabilir, müzakerelerde bulunabilir ve anlaşmalara imza atabilirdi.

Dönemin valiler açısından dönemin en dikkat çeken noktası, Hz. Osman'ın akrabalarının önemli vilayetlere getirilmesidir. İlk üç dönemde devlet başkanlarının imtina ettikleri bu uygulamasıyla Hz. Osman şimşekleri üzerine çekmiştir. Onun valileri akrabalarından seçmekteki maksadın, etrafında güvenilir kimseler istediği ve en çok

---

⁹⁷⁸ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 76.

⁹⁷⁹ Kallek, s. 205.

akrabalarına güvendiği için önemli pozisyonlara onları getirdiği şeklinde açıklanmıştır. Ancak bu açıklama halkı tatmin etmemiştir ve asayişin bozulmasına katkı yapmıştır.⁹⁸⁰

Esasen Hz. Osman yumuşak huyluluğundan dolayı, siyasette ve kamunun idaresinde Hz. Ömer gibi sert bir otorite temin edememiştir. İlk başlarda halk onun bu yönünü benimsemiş hatta Hz. Ömer'den daha çok sevilmiştir. Ancak zamanla halk, hoşlanmadıkları uygulamaları problem haline getirerek halifenin karşısında durmaya başlamıştır. Hz. Osman, Mescid-i Haram'ın genişletilmesi için çalışmaları başlattığında, etrafta bulunan evlerin bedellerini ödeyerek satın almış ve yıktırılmıştır. Durumdan rahatsız olan halk sesini yükseltmekten çekinmemiş ve sonuçta hapis cezasına çarptırılmıştır. Hz. Osman, "Ömer size böyle davransaydı şikâyet etmezsiniz." Serzenişinde bulunmuştur. Halkı yöneten insanların, tüm şahısları memnun etmesi mümkün değildir. Hz. Ömer devrinde de benzer olaylar yaşanmış ancak halkın Hz. Ömer'den çekinmesi, beyhude konuşanların seslerini çıkarmalarına olanak vermemiştir. Hz. Osman'ın naif mizacını fırsat bilenlerin problemleri büyütmeleleri, gerçekte büyük problemler oldukları manasına gelmemektedir.

Hz. Osman'ın mevcut valileri, Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine bir yıl değiştirmedeği ve ancak 25/645. yıldan itibaren vali kadrolarında değişiklik yapmaya başladığı rivayet edilir.⁹⁸¹ Hz. Osman döneminde fetihlerin devam etmesiyle bazı eyaletler de eklenmiştir. Ülkenin idari olarak taksim edildiği eyaletlerin⁹⁸² ve valilerin incelenmesinde fayda vardır.

2. 3. 2. 1. Medine

Medine, Hz. Osman döneminde de devletin merkezidir. Bu yüzden halife çoğunlukla burada bulunmuş ve bölgede idari bir atama söz konusu olmamıştır. Medine'de bulunan başlıca âmiller merkez beytülmalin çalışanlarıdır.

2. 3. 2. 2. Mekke

Hz. Osman'ın Mekke valisi başlarda Hz. Ömer'in atamasını yaptığı Halid b. As'tır. Halid azledilerek yerine başka atamalar yapılmış, ancak daha sonra tekrar Mekke valiliğine getirilmiştir. Hz. Osman vefat ettiğinde, Mekke valisinin Abdullah b. Amr olduğu kaydedilmiştir. Mekke, fitne zamanlarında sükûnetini koruyan şehirlerdendir.⁹⁸³

⁹⁸⁰ Adnan Demircan, *Fitne kardeşlerin Savaşı, İstanbul*, Beyan Yayınları, 2015, s. 73.

⁹⁸¹ İbn Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 3, s. 85.

⁹⁸² Sallâbi, Cilt 5, s. 249-261.

⁹⁸³ Sallâbi, Cilt 5, s. 248.

2. 3. 2. 3. Kûfe

Hiz. Osman hilafete geçtiğinde Kûfe valisi Muğire b. Şu'be'dir. Bir rivayete göre Hiz. Ömer, yeni halifeye Sa'd b. Ebi Vakkas'ı Kûfe valiliğine getirmesini vasiyet etmiştir. Bunun üzerine Hiz. Osman, Muğire'yi azlederek yerine Sa'd'ı tayin etmiş ve azlin sebebini Hiz. Ömer'in vasiyeti olarak açıklamıştır.⁹⁸⁴

Sa'd, Kûfe'de vali iken beytûmal görevlisi Abdullah b. Mesud'tur. Sa'd'ın beytûmalden borç alması ve zamanında ödeyememesi aralarında bir münakaşa meydana getirmiş ve halk buna şahit olmuştur. Bu olayın Kûfe ehli arasında cereyan eden ilk anlaşmazlık olduğu kaydedilmiştir. Durum Hiz. Osman'a intikal edince Sa'd'ı azletmiş ve yerine o sıralarda Cezire vilayetinden sorumlu olan Velid b. Ukbe'yi tayin etmiştir. Velid b. Ukbe, Hiz. Osman'ın ana bir kardeşidir ve Sa'd'ın, "Bu görevleri artık bir saltanat haline getirdiğinizi görüyorum." eleştirisine maruz kalmıştır. Velid b. Ukbe'nin valiliğe gelince, Azerbaycan valisi Ukbe b. Ferkâd'ı azlettiğine dair haberler, Azerbaycan'ın Kûfe eyaletine bağlı olduğunu düşündürmektedir. Bu azilden sonra Azerbaycan halkı, müslümanlara yaptıkları anlaşmayı bozma teşebbüsünde bulunmuşlar, ancak Velid bölgeye askeri sefer çıkararak duruma müdahale etmiştir.⁹⁸⁵

Kûfe halkının Velid'in alkol aldığına dair halifeye şikâyetinde buldukları kaydedilmiştir. Bir rivayete göre Hiz. Osman, olayı tetkikettirmiş ve Velid'in suçu sabit olunca ona had cezası uyguladıktan sonra Kûfe valiliğinden azletmiştir.⁹⁸⁶ Said b. El-Âs isimli bir sahabenin, bir dönem Hiz. Osman'ın Kûfe valisi olduğu kaydedilmiştir.⁹⁸⁷

2. 3. 2. 4. Mısır

Hiz. Osman devrinde iş başında bulunan vali Amr b. Âs'tır. Amr'ın Mısır Fatihî unvanıyla askeri zaferlere ve idari muvaffakiyete imza attığını kaydetmiştik. Hiz. Osman, Amr'ı azlederek yerine Abdullah b. Ebi Serh'i tayin etmiştir.

Bu azlin sebepleri hususunda farklı rivayetler mevcuttur. Hiz. Osman'ın Abdullah'ı Mısır'a beytûmalden sorumlu olarak gönderdiği ve haraç işlerinin yönetimini validen ayırarak Abdullah'a bağlamasının Amr'ı rahatsız ettiği bu rivayetlerden biridir. Bu girişim, Hiz. Osman'ın maliye işlerini validen ayırma teşebbüsü olarak telakki edilebilirse de sonuca

⁹⁸⁴ İbn Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 3, s. 84, 85.

⁹⁸⁵ İbn Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 3, s. 87, 88.

⁹⁸⁶ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 39.

⁹⁸⁷ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 10.

ulaşmamıştır. Rivayete göre, Amr Mısır'ın genel valisi iken bölgenin her türlü işi onun salâhiyetinde olmuştur. Bu görev yargı, vergi ve idari yetkileri barındıran umumi bir emirliktir. Ancak Hz. Osman Abdullah'ı Mısır'a, doğrudan merkeze bağlı haraç âmili olarak göndermiş ve çok geçmeden Mısır'a bir kadı ataması yapmıştır. Böylece Amr'ın vazifesi hususileşmiş ve otoritesi sadece ordu komutanlığına ve namaz kıldirmaya hasredilmiştir.⁹⁸⁸ Hz. Osman'ın Mısır'ın idari yapısında yapmak istediği değişiklik, Hz. Ömer'in yukarı ve aşağı olmak üzere iki merkezle idare ettiği bölgeyi tek yönetim altında toplamak ve idareyi birleştirerek görevleri haraç ve vali şeklinde tanzim etmektir.⁹⁸⁹

Bir rivayete göre ise Abdullah, Hz. Ömer'in Amr'a bağlı olarak Mısır'a tayin ettiği valilerdendir. Amr ve Abdullah fetih hareketlerine birlikte iştirak eden iki iyi dosttur. Ancak aralarında çıkan bir ihtilaf veya Hz. Osman'ın Abdullah'ın yetkilerini artırması üzerine Amr, halifeden Abdullah'ın azlini istemiştir. Hz. Osman, Abdullah'ın Hz. Ömer tarafından tayin edildiğini gerekçe göstererek bu talebi reddetmiştir. Amr'ın bu husustaki ısrarcı tutumu ve inadı halifeyi bezdirmiş ve sonuçta Amr azledilerek yerine Abdullah getirilmiştir.⁹⁹⁰

İbn Kesîr'in kaydettiğine göre Abdullah, Hz. Osman'ın, Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber'den başışlanmasını istediği ve öldürülmesine mani olduğu ana bir kardeşidir.⁹⁹¹ Bazı kaynaklara göre ise Abdullah, Hz. Osman'ın sütkardeşidir.⁹⁹² Abdullah'ın valiliği sırasında Rumlarla cizye anlaşması yaptığı⁹⁹³, Afrika'ya düzenlenen ve bölgenin İslâmlaşması ile sonuçlanan başarılı seferleri kumanda ettiği⁹⁹⁴ ve Mısır'dan elde edilen haraç varidatının 14 milyona ulaştığı kaydedilmiştir.⁹⁹⁵

2. 3. 2. 5. Bahreyn

Bahreyn ve ona bağlı Yemame vilayetlerinde de Hz. Ömer'in tayin ettiği Osman b. Ebi'l-As bulunuyordu. Onun yaklaşık üç yıl kadar bu görevi ifa ettiği kaydedilir. İsmi geçen diğer sahabelerin yanında, Hz. Osman'ın vefatı esnasında Abdullah b. Sivar'ın bu vilayetin valisi olduğu kaydedilmiştir.⁹⁹⁶

---

⁹⁸⁸ Hasan, Cilt 2, s. 158.

⁹⁸⁹ Apak, s. 116.

⁹⁹⁰ Sallâbî, Cilt 5, s. 254.

⁹⁹¹ İbn Kesîr, Cilt 7, s. 249.

⁹⁹² Hizmetli, s. 438.

⁹⁹³ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 142.

⁹⁹⁴ İbn Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 3, s. 91.

⁹⁹⁵ Hasan, Cilt 2, s. 171.

⁹⁹⁶ Sallâbî, Cilt 5, s. 250.

2. 3. 2. 6. Yemen

Yemen ve Hadramevt'te etkin iki ismin Ya'la b. Münye ve Abdullah b. Rebia olduğu ve bu sahabelerin Cened ve San'a merkezli olarak vilayeti idare ettikleri kaydedilmiştir. Bu devirde Yemen'de asayiş hâkim olmuştur.⁹⁹⁷

Hz. Osman'ın vefat haberinin ise bölgede büyük bir yankı uyandırdığı görülmektedir. Ya'la b. Ümeyye'nin Hz. Osman'ın şehadetini duyunca Hz. Ayşe'yle görüştüğü ve Abdullah b. Rebia'ya Hz. Osman'ın muhasara edildiğine dair haber ulaşınca derhal yola çıkarak mani olmak istediği, ancak yolda ayağının kırılması sonucu ancak Kurban Bayramının dördüncü gününde Medine'ye ulaşabildiği kaydedilmiştir.⁹⁹⁸

2. 3. 2. 7. Şam

Şam vilayetinde Muaviye b. Ebu Sufyan'ın görev yaptığı ve en güçlü valilerden biri olduğu kaydedilmiştir. Şam bölgesinin tamamında askeri üstünlük sağlayan Muaviye, bölgenin idaresini elinde bulundurmıştır.⁹⁹⁹

Filistin valisi Abdurrahman b. Alkam'nin vefat etmesi üzerine buraya yeni bir atama beklenirken, Hz. Osman'ın bölgeyi Şam valisi Muaviye'ye bağladığı rivayet edilir. Umeyr b. Sa'd isimli bir valinin de hastalanarak vazifeden ayrılması üzerine onun mıntikasının da Muaviye'ye verilmiş ve Muaviye, Şam genel valisi olarak tüm Suriye'nin en yetkili ismi olmuştur.¹⁰⁰⁰ Muaviye, Bizans üzerine seferler düzenleyerek¹⁰⁰¹ ve Kıbrıs'ın fethini gerçekleştirerek¹⁰⁰² askeri zaferlere imza atmıştır.

2. 3. 2. 8. Ermeniye

Vilayetlere Hz. Osman döneminde eklenen Ermeniye vilayetinde Huzeyfe b. Yeman görev almıştır. Hz. Osman vefat ettiğinde ise vilayetin idaresi Muğire b. Şu'be'nin elindedir.¹⁰⁰³

---

⁹⁹⁷ Sallâbî, Cilt 5, s. 251.

⁹⁹⁸ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 49; Cilt 6, s. 93.

⁹⁹⁹ Sallâbî, Cilt 5, s. 252.

¹⁰⁰⁰ Hizmetli, s. 438.

¹⁰⁰¹ İbn Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 3, s. 91.

¹⁰⁰² İbn Kesîr, Cilt 7, s. 252.

¹⁰⁰³ Sallâbî, Cilt 5, s. 252, 253.

2. 3. 2. 9. Basra

Hız. Osman, üç yıl veya altı yıl boyunca Basra valisi bulunan Ebu Musa'yı azletmiştir. Ebu Musa'nın azlinin sebebine kaynaklarda yer verilmiştir. Bir rivayet göre Ebu Musa, bölgede çıkan bir isyan üzerine halkı cihada teşvik etmiş ve yaya olarak cihat etmenin faziletlerinden dem vurmıştır. Halk onun tutumunu merak edip çıkacağı anı gözlemişler ve Ebu Musa'nın evinden kırk binek hayvanıyla çıktığını görünce ona muhalefet etmişlerdir. Basralılar durumu halifeye intikal ettirmiş, halife onlara vali olarak kimi istediklerini sormuştur. Bunun üzerine Basralılar, sadece Ebu Musa'nın azlini istediklerini, yeni valinin kimliğiyle ilgilenmediklerini ifade etmişlerdir.¹⁰⁰⁴

Ebu Musa'nın azlinden sonra bölgeye tayin edilen isim Abdullah b. Amir b. Kürz'dür.¹⁰⁰⁵ Abdullah'ın Hız. Osman'ın dayısının oğlu olduğu ve Basra'da altı yıl valilik yaptığı rivayet edilir. Abdullah, Fars illerini fetheden birlikleri kumanda etmiştir.¹⁰⁰⁶ Hız. Osman zamanında Basra valiliğinden önce, Kabil ve Sicistan valiliklerinde bulunmuştur.¹⁰⁰⁷

Yukarıda sayılan valilerin dışında Ürdün'de A'ver b. Süfyan'ın, Knisserin'de Habib b. Mesleme'nin, Karkisiyya'da Cerir b. Abdullah'ın, Azerbaycan'da Eş'as b. Kays'ın, Rey'de Said b. Kays'ın ve Isfahan'da Saib b. el-Akra'nın vali olarak buldukları rivayet edilir.¹⁰⁰⁸ Hız. Osman'ın fetih hareketlerine katılmayan veya herhangi bir orduyu kumanda etmeyen eyalet valisi yoktur. Bu dönemde çok sayıda valinin Hız. Osman'ın akrabalarından seçilmiş olması gerçekten dikkat çekicidir. Ancak Hız. Osman bu durumun gerekçelerini açıklamıştır. Öte yandan Hız. Osman'ın ileri bir yaşta olması mali idarede bazı zaafların bulunmasının sebebi olarak telakki edilmiştir. Hız. Osman kendisinden önceki devirlerde liderlerin akrabalarını devlet işinden uzak tutmalarına rağmen akrabalarını istihdam etmekte bir beis görmemiştir. Ancak daha önce siyasi erki ranta çevirmeye mani olan uygulamaların kalkmasıyla, valilerin menfaat elde etmelerinin önü açılmış ve buna engel olunamamıştır.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁴ İbn Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 3, s. 105.

¹⁰⁰⁵ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 42.

¹⁰⁰⁶ İbn Kesir, Cilt 7, s. 253.

¹⁰⁰⁷ Hizmetli, s. 438.

¹⁰⁰⁸ Hasan, Cilt 2, s. 154; İbn Sa'd, Cilt 6, s. 232.

¹⁰⁰⁹ Demircan, *Fitne*, s. 73.

2. 4. HZ. ALİ DÖNEMİNDE ÂMİLLİK

2. 4. 1. Hz. Ali Döneminde Maliye Ve Âmillik

Hz. Ali'nin devri, iç çalkantıların ve isyanların gölgesinde idare edilmeye çalışılan bir kaos devresidir. Hz. Osman döneminde başlayan çalkantılar, onun evinin muhasara edilerek şehit edilmesiyle hat safhaya ulaşmış ve toplumun siyasi anlamda bölünmesine sebep olmuştur.

Hz. Ali, peygamber döneminde vahiy kâtipliği yapmış ve Hz. Peygamber'in mühim devlet belgelerini kaleme almıştır. Yemen'de kadılık vazifesine gönderilmiş, seriyyeler kumanda etmiş ve zekât toplamıştır. İlk üç halife döneminin siyasi ilişkileri ve olaylarında adı fazla zikredilmeyen Hz. Ali'nin, Medine'de kalarak ilimle alakadar olmayı tercih ettiği kaydedilmiştir. Medine'de kadılık gibi görevler icra etmiş, bir defa da Hz. Ömer'e vekâlet etmiş, bunun dışında devlet kademelerinde görev almamıştır.¹⁰¹⁰

Hz. Ali, mali idarede, ilk üç halifeyle benzer bir ahlaki yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Esasen ahlaki yapının ve iş etiğinin oluşturulması Hz. Ali devrinde daha da önem kazanan bir mevzudur. Nitekim Hz. Osman döneminde bazı yolsuzluk iddiaları yüzünden devletin otoritesine ve güvenilirliğine olan itimat derinden sarsılmıştır. Sahabenin de Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle beraber karizmalarını yitirdikleri ve yeni yetişen neslin olaylara müdahil olmadaki iştahını kabarttığı görülmektedir. Fetihler durmuş, toplumda siyasi bölünmeler baş göstermiş ve neticede içlerinde önemli sahabelerin buldukları ordular karşı karşıya gelmiştir.¹⁰¹¹

Hz. Ali ülke bu haldeyken, mali müesseselerin işleyişini sağlamaya gayret etmiş ve vergilerin tahsiline önem vermiştir. Peygamber döneminde tesis edilerek bu devreye kadar ulaşan mali kurumların esasları muhafaza edilmiştir. Burada kurum açısından yenilik olarak addedilebilecek bir durum da söz konusudur. Hz. Ali döneminde merkez Medine'ye ve yeni merkez Kûfe'ye vergilerin taşınmadığı görülmektedir. Her eyaletin beytülmalî artık kendisine münhasır olmuş ve olağanüstü durumlar haricinde nakil yapılmamıştır.¹⁰¹²

Bu devrede haraç âmilliği önem kazanmış ve müstakil görevlendirmelerin yanı sıra, vergi idaresi valilere tevdi edilebilmiştir. Ancak her iki durumda da sıkı bir yönetim

¹⁰¹⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", *DİA*, Cilt 2, s. 371-374.

¹⁰¹¹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2013, s. 196, 197.

¹⁰¹² Sallâbî, Cilt 6, s. 365, 366.

oluşturarak vergilerde usulsüzlüğün önüne geçmeyi hedeflemiştir. Âmilliğin kullanımında ise bir değişikliğin olmadığı ve vali ve vergi memurlarına âmil isminin verilmeye devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Mısır genel valisi Kays b. Sa'd b. Ubade, haraç işlerinin idaresinden de sorumludur. Kontrol memurlarının gönderilmesine devam edilmiştir. Devletin en önemli varidatı haraç olmuş ve haraç üzerinde tasarruf etme hususunda valiler geniş yetkilere sahip olmuştur. Daha çok cihat ve fetih işlerine kullanılan haraç, köprüler, yollar, kanallar, kuyular vb. imar faaliyetleri için sarf edilmiş ve vilayet memurlarının maaşları bu gelirden temin edilmiştir.¹⁰¹³

Hz. Ali'nin gönderdiği teftiş memurlarının yanı sıra kendisinin de incelemelerde bulunduğu ve bizzat denetim yaptığı görülmektedir. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'a hasılatı nereye harcadığını sormuş ve Rey şehrinin vali ve haraç âmili olan Yezid et-Temimî'yi gelir eksikliği yüzünden hesaba çekmiştir.¹⁰¹⁴

Hz. Ali'nin zekât âmillerine atama belgeleri ve talimatnameler yazdığı bilinmektedir. Bu belgelerden bazıları edebi üslupla kaleme alınan eserler olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda onun bir zekât âmiline yazdığı belge, mali idaredeki esaslarını ve etiğini ortaya koymak bakımından önemlidir. Hz. Ali'nin bir zekât âmiline yazdığı belgenin metni şu şekildedir:¹⁰¹⁵

“İşinin sırlarında ve amelinin gizliliklerinde, ondan başka şahit ve vekil olmadığı yerde Allah'tan sakınmasını emrediyorum. Açığa vurduğu şeyde Allah'a itaat olan bir ameli işleyip gizli işlerinde bunun ardından başka bir ameli getirmemesini emrediyorum. Kimin gizlisi ve aleniyeti, eylemi ve sözü çelişmezse emaneti yerine getirmiş ve ibadeti ihlasla yapmış olur. Onların alınlarına vurmamasını, iftira atmamasını, yönetici olduğu için üstünlük iddiasıyla onları hakir görmemesini emrediyorum. Onlar dinde kardeşler, hakların ortaya çıkarılmasında yardımcılarıdır. Senin bu zekâttan ayrılmış bir payın, bilinen bir hakkın, miskin ve ihtiyaç sahibi zayıf ortakların vardır. Biz senin hakkını vereceğiz; sen de onların hakkını ver! Eğer haklarını vermezsen kıyamet günü insanlardan en çok düşmanı olanlardan olursu. Allah'ın yanında düşmanı fakirler, miskinler, isteyenler, kovulanlar, borçlu ve yolcu olana emaneti önemsemeyene, ihanete müptela olana, nefsinin ve dinini ihanetten uzak tutmayana yazıklar olsun! O, dünyada nefesine zillet ve utancı reva görmüştür. Ahirette daha zelil ve daha

---

¹⁰¹³ Sallâbî, Cilt 6, s. 365.

¹⁰¹⁴ Kallek, s. 206.

¹⁰¹⁵ Şerif er-Râdi, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2011, s. 276, 277.

rezildir. İhanetin en büyüğü ümmete ihanet etmek, aldatmanın en kötüsü ise liderleri aldatmaktır.”

Görüldüğü gibi Hz. Ali'nin öngördüğü mali politika ve adalet anlayışı, Hz. Peygamber'in müessesesinden başka bir şey değildir. Haraç konusunda da zekât kadar özenli davranan ve memurlarını da buna zorlayan Hz. Ali'nin zımmi halka olan muamelesi de eşsiz bir adalet üzere gerçekleşmiştir. Hz. Ali'nin belgelerinden, âmillerinin kaybolmaya yüz tutan görev bilinçlerini uyandırmaya ve onlara Allah'ın yaptırımlarını hatırlatarak adalet sevk etmeye gayret ettiği görülmektedir. Bu bağlamda onun bir haraç âmiline gönderdiği belgenin ilgili pasajına da yer vermekte fayda vardır:¹⁰¹⁶

“İnsanlar için kendinizden dolayı insafli olun, ihtiyaçlarınız için sabredin. Siz tebaanın hazinedarları, ümmetin vekilleri ve imamların elçilerisiniz. Kimseyi ihtiyacından engellemeyin; onu isteğinden alıkoymayın. Haraç için insanların kış ve yaz elbiselerini, kendisiyle çalıştıkları hayvanı ve köleyi sattırmayın. Hiç kimseye bir dirhem için sopa vurmayın. Namaz kılan ya da zımmi insanlardan hiç kimsenin malına, -müslümanlara karşı düşmanlık yapılmak üzere kullanılan bir at ya da bir silah hariç- dokunmayın. Müslüman, İslâm'a güç olacak bu tür şeyleri, İslâm düşmanlarının elinde bırakmamalıdır. Nefislerinizden nasihati, askerden iyi muamelede bulunmayı ve tebaadan yardım etmeyi, Allah'ın dininden kuvveti saklamayın. Allah yolunda size vacip kılınan şeyleri yerine getirin. Münezzehe olan Allah, bizden ve sizden O'na çabamızla şükretmemizi ve gücümüzün yettiği kadar ona yardım etmemizi istiyor. Kuvvet ancak Yüce Allah'ındır.”

Çoğaltılabilecek örneklerde ortak olan çıkarım, Hz. Ali'nin memurlarına sirayet ettirmek istediği ahlak anlayışı, önce maneviyatı ön planda tutmaları ve halka karşı her türlü hukuksuz ve haksız tutumlardan uzak durmalarıdır. Hz. Ali'nin haraç âmiline gönderdiği belgenin orduyla ve halkın idaresiyle alakalı talimatlar içermesi, görevlerin hala iç içe olduğuna bir mesnet addedilebilir.

2. 4. 2. Hz. Ali'nin İdarî Teşkilatı ve Eyalet Âmilleri

Hz. Ali hilafete gelir gelmez haklarında spekülasyonların yaygın olduğu mevcut valileri azlederek yerlerine yeni atamalar yapmıştır. Bu esnada Muğire b. Şu'be ve Abdullah b. Abbas gibi Hz. Ali'nin etrafında bulunan bazı kimseler, ona valileri azletmeden vilayetlerden biatın gelmesini beklemesine, yapmak istediği değişiklikleri biattan sonra

---

¹⁰¹⁶ Er-Râdi, s. 308.

yapmasının daha uygun olacağına dair nasihatlerde bulunmuşlar, ancak Hz. Ali acele ederek eyalet valilerini azletmiştir.¹⁰¹⁷

Hz. Ali'nin, Hz. Osman döneminde benzer bir biçimde akrabalarını tayin ettiğine dair iddiaların mesnetsiz olduğu, Hz. Ali'nin valilerini tayin ederken idari ve askeri liyakat açısından yeterli gördüğü kimseleri tayin ettiği kaydedilmiştir. Dönemin kompleks siyasi ihtilafları ve isyancılarla askeri mücadelenin gereği gibi unsurlar vali seçiminde daha oldukça dikkat isteyen seçimlerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Hz. Ali'nin, Hz. Abbas'ın çocukları Abdullah, Kusem, Ubeydullah ve Temmâm'ı, Hz. Ebu Bekir'in oğlu Abdullah'ı tayin etmesinin sebebi, göreve müstahak olmalarıdır ve akrabalık bağlarının atanmalarına teşkil edeceği herhangi bir hukuki mani mevcut değildir. Hz. Ali'nin valilerinden yedisi Kureyş mensubu olup, on biri Ensar'dandır.¹⁰¹⁸

Hz. Ali döneminde eyalet âmillerinin de önceki devirlerle benzer yetki ve sorumluluklara sahip oldukları müşahede edilir. Bazı yetkileri devam etmekle beraber bazıları artırılmıştır. Eyalet valileri, diğer devirlerde olduğu üzere, sosyal adaleti temin etmek, asayiş sağlamaya, dış saldırılara karşı güvenlik tedbirleri almak ve eyalet içinde atamalar yaparak siyasi ve mali yapılandırmayı teşkil etmek vb. vazifeleri yürütmekle sorumlu olmaya devam etmişlerdir. Bunun yanında valilerin eyaletlerinden merkeze mal intikalinin kaldırılmasıyla, vergiler üzerindeki tasarruf yetkileri artırılmıştır. Ordu kurma ve silahlandırma yetkisi verilmiş, dış siyasette etkin rol almalarına müsaade edilmiştir. Kendi yardımcılarını tayin etmek, valilere bırakılmıştır. Bu dönemde merkezdeki şura meclisinin benzerlerinin eyaletlerde kurulmaya başlandığı ve valilerin istişare meclislerinin kuruluş ve işleyişine nezaret etmekle sorumlu oldukları görülür. Yine vilayetlerde mahkemelerin kurulması ve yargı organlarının tesis edilmesi, dönemin valilerinin sorumluluğundadır.¹⁰¹⁹

Hz. Ali'nin âmillerinden Ka'b b. Malik'e verdiği talimatlar, yetkileri ve sorumlulukları hakkında ipuçları içermektedir. Buna göre âmil, sorumlusu bulunduğu memleketin işlerine güvendiği kimseleri tayin etmelidir. Bir heyet oluşturmalı ve denetim amaçlı geziler yapmalıdır. Ka'b b. Malik'in Irak'ta görev yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ali ona, arkadaşlarından bir grup ile beraber Sevad bölgesini, Dicle ve Fırat arasında kalan mıntika dâhil olmak üzere köy köy, kasaba kasaba dolaşmasını ve görev başındaki memurları hakkında tahkikat yapmasını söylemiştir. Bazı bölgelerde vergi işlerini denetlemesini, bazı

¹⁰¹⁷ Demircan, *Râşid Halifeler*, s. 106.

¹⁰¹⁸ Sallâbi, Cilt 6, s. 478.

¹⁰¹⁹ Sallâbi, Cilt 6, s. 481-491.

yerlerde ise bizzat alakadar olmasını istemiştir. Bundan sonra Hz. Ali, Ka'b'ın vicdanına ve dini sağduyusuna seslenerek Allah'ın hesabını hatırlatmıştır.¹⁰²⁰

Hz. Ali valilerinden samimiyet istemiş ve zulümden uzak durmalarını tembihlemiştir. İdarede insan unsurunun önemine dikkat çekmiş ve valilerinin halktan biri olarak yaşamalarını istemiştir. Hz. Ali'nin, valisine anne babanın çocuklarının durumlarını araştırdıkları hassasiyetle halkının durumunu araştırmasına dair talimatı¹⁰²¹ oldukça manidardır.

Hz. Ali devrinde eyalet taksimi ve eyalet âmilleri ele alınmalıdır. Hz. Ali'nin vali atamalarında yer verdiği şahsiyetler üzerinden yukarıdaki görüşlerini desteklemek gerekmektedir.

2. 4. 2. 1. Mekke

Mekke, Hz. Ali döneminde de Medine'den gönderilen valiler tarafından yönetilmiştir. Cemel vakasıyla sonuçlanan Hz. Ali'ye karşı başlatılan muhalefet hareketinin Mekke'de başladığı kaydedilir.¹⁰²²

Hz. Osman şehit edildiğinde vilayeti idare eden Halid b. Said Hz. Ali tarafından azledilmiştir. Daha sonra valiliğe getirilen Ebu Katade'nin valiliği ise iki ay sürmüştür. Kusem b. Abdullah getirilmiş ve onun valiliği esnasında Muaviye'nin gönderdiği hac emiri ile aralarında ihtilaf çıkınca Kusem şehri terk etmiştir. Hz. Ali'nin hilafetinin sonlarına denk gelen bu hadise neticesinde Muaviye Mekke'yi ele geçirmiştir. Hz. Ali, ordu hazırlayarak Mekke'yi geri almak istemiş, ancak şehit düşmüştür.¹⁰²³

2. 4. 2. 2. Medine

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği günden itibaren İslâm devletinin başkenti olan Medine daima devlet başkanın burada ikamet etmesi hasebiyle, bizzat devlet başkanı tarafından yönetilmiştir. Ancak Hz. Ali isyan hareketleri ve ihtilafların gölgesinde devletin idaresini sağlayamadığı için Medine'den ayrılmıştır.

Bundan sonra Hz. Ali, Medine'de bir vekil bırakmış ve eyaletlere olduğu gibi buraya da atama yapmıştır. Medine'de vekil olarak kalan ismin Osman b. Huneyf olduğu, daha sonra

---

¹⁰²⁰ Ebu Yusuf, s. 195.

¹⁰²¹ Sallâbi, Cilt 6, s. 499.

¹⁰²² Nebi Bozkurt, M. Sabri Küçükbaşcı, "Mekke", *DİA*, Cilt 28, s. 55-63.

¹⁰²³ Sallâbi, Cilt 6, s. 435, 436.

Medine yönetiminde Temmâm b. Abbas ve Ebu Eyyub el-Ensârî'nin isimleri zikredilmiştir. Osman'ın valiliğinin 37/657. yıla müsadif olduğu ve Hz. Ali devrinin son Medine valisi Ebu Eyyub'un 40/660 yılında Medine'yi Muaviye taraftarlarına bırakarak terk ettiği ve yeni merkez Kûfe'de bulunan Hz. Ali'nin yanına gittiği kaydedilir.¹⁰²⁴

2. 4. 2. 3. Şam

Hz. Ali'nin hilafete geçince henüz biatları dahi kabul etmeden eyaletlerin valilerini azlettiğini kaydetmiştik. Şam idaresini yürüten Muaviye, Hz. Ali'nin azlettiği valiler arasında yer alır. Hz. Osman devrinde oldukça geniş salâhiyetlerle geniş bir mîntıkayı tek başına şdare eden Muaviye, Hz. Ali'nin azlini kabul etmemiştir. Hz. Ali, onun yerine Sehl b. Huneyf'i tayin etmiştir. Sehl yola çıkmış ve Tebuk'e kadar gitmiştir. Ancak burada Muaviye'nin askerleri onu durdurarak bölgeye girmesine mani olmuştur. Bunun üzerine Sehl Şam'a girememiş ve Medine'ye dönmüştür.¹⁰²⁵

2. 4. 2. 4. Mısır

Hz. Osman'ın hilafetinin son dönemlerinde Muhammed b. Ebu Huzeyfe'nin Mısır valiliğini Hz. Osman'ın onayı olmadan ele geçirdiği kaydedilmiştir. Hz. Osman onun valiliğini onaylamamış, ancak o sırada halifenin vefat etmesi üzerine Mısır valiliğinde kalmıştır.¹⁰²⁶

Hz. Ali hilafete geçtiğinde onun valiliğini onaylamamış ve yeni bir atama yapmıştır. Ancak bu esnada Muaviye taraftarları Muhammed b. Ebu Huzeyfe'nin üzerine yürümüş ve Mısır idaresini ele geçirmiştir. Hz. Ali'nin tayin ettiği vali Kays b. Sa'd, Mısır yolunda muhaliflerle karşılaşmış ancak Hz. Ali'nin valisi olduğunu gizleyerek içeri girmeyi başarmıştır. Kays, Mısır'da Hz. Osman taraftarlarının yanında, katline destek veren muhaliflerin de bulunduğu manzarayı Hz. Ali'ye rapor etmiştir.¹⁰²⁷

Kays'ın oldukça kıvrak bir zekâyâ sahip olduğu ve bu sayede Mısır yönetiminde söz sahibi olduğu rivayet edilir. Kays, valiliğini gizleyerek girdiği Mısır'da Hz. Ali adına biat almış, ancak muhalif kesimi biate zorlamamış ve kendi hallerine bırakmıştır. Böylece devlet idaresinde söz sahibi olabilmiş, ülkede huzur ve sükûnu temin edebilmiştir. Asayişten faydalanarak idareci atamalarını yapmış, haraç işlerini bir nizama bağlamış ve polis teşkilatını

¹⁰²⁴ Sallâbî, Cilt 6, s. 436.

¹⁰²⁵ İbn Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 3, s. 205; İbn Kesir, Cilt 7, s. 371.

¹⁰²⁶ Sallâbî, Cilt 6, s. 443.

¹⁰²⁷ İbn Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 3, s. 205.

kurmuştur. Bu durum zamanla Mısır'a komşu olan Şam'da liderliğini sürdüren Muaviye'yi rahatsız etmiş ve Muaviye Mısır'dan gelebilecek saldırılardan emin olmak adına Kays ile yazışmaya başlamıştır. Kays, verdiği siyasi cevaplarla, safını karşı tarafa belli etmemiş ve Muaviye'yi oyalamıştır. Bu durum Hz. Ali'nin müsteşarları tarafından yanlış anlaşılmıştır. Hz. Ali, Kays'ı azletme fikrine menfi bir yaklaşım sergilemişse de baskılar yüzünden Hz. Ali onu azlederek yanına çağırmıştır. Yerine tayin edilen Eşter en-Nehâi Mısır'a varamadan hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Mısır'da ikamet eden Muhammed b. Ebu Bekir, Mısır valiliğine getirilmiştir. Muhammed, valiliği esnasında Kays'ın benimsediği politikadan farklı olarak Hz. Ali muhalifleriyle uğraşmaya başlayınca işler yeniden sarpa sarmıştır. Bu durumdan faydalanan Muaviye, Mısır üzerine Amr b. As komutasında askeri birlik çıkararak Mısır hükümetini ele geçirmiştir.¹⁰²⁸

2. 4. 2. 5. Kûfe

Hz. Ömer devrinde imar edilen Kûfe'nin halkı, merkezden gönderilen valiler hususunda sık sık şikâyetlerde bulunmuşlar ve birçok defa yeni vali ataması yapılmıştır. Hz. Osman devrinde de birkaç valinin idaresine giren Kûfe halkı, Hz. Osman aleyhinde başlatılan isyan hareketlerinin merkezlerindedir. Hz. Osman'ı muhasara ederek öldüren grubun içinde Kûfe'den bir grubun da bulunduğu kaydedilmiştir.¹⁰²⁹

Hz. Ali, Kûfe'ye Umare b. Şihab'ı tayin etmiştir. Ancak Kûfe halkı onun şehre girmesine mani olmuş ve Umare geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁰³⁰ Cemel vakasından önce Hz. Ali, Ebu Musa'ya azlederek yerine Karaza b. Ka'b'ı tayin etmiştir. Kûfeliler, Cemel ve Sıffin savaşlarında Hz. Ali'nin saflarında yer almışlar, ancak Hz. Ali'nin hakem olayını kabul etmesi üzerine ondan ayrılan grup Hariciler ortaya çıkmıştır. Bundan sonra Kûfe, Muaviye'nin valisi Hâricileri bastırana kadar hareketli günlere sahne olmuştur.¹⁰³¹

2. 4. 2. 6. Yemen

Hz. Ali, hilafete geldiğinde Ya'la b. Münye'nin idaresinde olan Yemen'e atama yapmış ve Ubeydullah b. Abbas'ı tayin etmiştir. Ubeydullah Yemen'e geldiğinde Ya'la'nın devlete ait mallarla birlikte şehri terk ettiğini görmüştür. Ya'la'nın bu malları Medine'ye

¹⁰²⁸ Sallâbî, Cilt 6, s. 443-456.

¹⁰²⁹ Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, Cilt 26, s. 339-342.

¹⁰³⁰ Adnan Demircan, "Hz. Ali Ve Halifelik Dönemi", *İslâm Tarihi El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s. 291.

¹⁰³¹ Avcı, "Kûfe", Cilt 26, s. 339-342.

getirdiği ve Ubeydullah'ın da Medine'ye döndüğüne dair bir rivayet mevcuttur.¹⁰³² Bir rivayete göre ise Ya'la, malları Mekke'de örgütlenen muhaliflere getirmiş ve onlar bu mallarla teçhiz olmuştur.¹⁰³³

2. 4. 2. 7. Cezire

Cezire Hz. Osman döneminde Şam'a bağlı bölgelerdendir. Muaviye'nin hakim olduğu Şam ile Hz. Ali'nin hâkim olduğu Irak arasında yer alan Cezire, tarafların çekişmelerine sahne olmuş ve birkaç defa el değiştirmiştir. Burayı Muaviye'nin alinden alarak devlet düzenini temin eden Hz. Ali'nin meşhur valisi Eşter'dir. Hz. Ali Eşter'i Mısır'a göndermek durumunda kalınca, bölgede yeniden karışıklık çıktı ve 39/659 yılında Muaviye Cezire'yi ele geçirdi.¹⁰³⁴

2. 4. 2. 8. Bahreyn

İç karışıklıkların baş gösterdiği bölgelerden olan Bahreyn vilayetinde Hz. Ali'nin birçok valisinin ismi geçmektedir. Hz. Ali'nin Bahreyn'e emirlerden oluşan bir heyet tayin ettiği kaydedilir. Eyalet idaresinde Kudame b. Aclân ve Numan b. Aclân'ın isimleri geçmektedir. Daha sonra Bahreyn'in idaresinin Yemen valisi Ubeydullah b. Abbas'a tevdi edildiğine dair rivayetler, Bahreyn'in Yemen vilayetine bağlanmış olabileceğini düşündürmektedir.¹⁰³⁵

2. 4. 2. 9. Basra

Hz. Ali'nin ilk etapta yaptığı vali atamalarının arasında Basra valisi de yer alır. Bir rivayete göre buraya tayin edilen vali Semüre b. Cündüb'tür.¹⁰³⁶ Bir rivayete göre ise Osman b. Huneyf tayin edilmiştir. Diğer valilerin bazı muhaliflerle karşılaşmalarına rağmen Osman'ın Basra'ya sorunsuz bir şekilde girdiği kaydedilir.¹⁰³⁷

Basra'ya Osman b. Huneyf'in atanması daha önce burada haraç işlerini yürüten yetkili isim olmasında dolayı kazandığı tecrübeden kaynaklanmıştır. Ancak Hz. Ayşe ve taraftarları Basra üzerine yürüyünce cereyan eden olaylardan sonra Basra valisi değişmiştir. Hz. Ali

¹⁰³² İbn Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 3, s. 206.

¹⁰³³ Demircan, "Hz. Ali Ve Halifelik Dönemi", s. 291.

¹⁰³⁴ Sallâbî, Cilt 6, s. 442.

¹⁰³⁵ Sallâbî, Cilt 6, s. 437.

¹⁰³⁶ İbn Kesîr, Cilt 7, s. 370.

¹⁰³⁷ İbn Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 3, s. 206.

Basra'ya Abdullah b. Abbas'ı ve vergi işleriyle alakadar olmak üzere Ziyad b. Ebih'i tayin etti.¹⁰³⁸

Hız. Ali devrinde doğu bölgelerinin fethedilmiş olmasından dolayı, Sicistan, Ahvaz, Azerbaycan ve Horasan gibi bölgelerin idaresi Basra valisinin uhdesinde olmuştur. Mezkûr doğu bölgelerine idareci atamalarını Basra valisinin yaptığı kaydedilmiştir.¹⁰³⁹

Hız. Ali devrinde Fars bölgelerinde Sehl b. Huneyf ve Ziyad b. Ebu Süfyan, İstahr'da Münzir b. Cârud, İsfahan'da Muhammed b. Süleym, Horasan'da Halid b. Kurra görev yapmıştır. Sicistan'da Abdurrahman b. Cüz ve Ribî b. Kes'el, Hemdan'da Cerir b. Abdullah, Azerbaycan'da Said b. Seriyye ve Eş'as b. Kays, Ahvaz'da Hureyt b. Raşit ve Musakkale b. Hübeyre, Rey'de Yezid b. Huciyye, Medain'de Sa'd b. Mesud ve Sind'de Haris b. Mürre, Hız. Ali'nin valileri olarak görev almışlardır.¹⁰⁴⁰

Yaşanan tüm ihtilaflara ve iç savaflara rağmen, Hız. Ali ülkede refah seviyesini yükseltmeye çalışmış, en çetin zamanlarda dahi adil olmuş ve idarecilerine adil davranmalarını öğütlemiştir. Hız. Ali'nin şehit olmasıyla Hulefa-yı Raşidîn devri sona ermiştir.

---

¹⁰³⁸ Sallâbî, Cilt 6, s. 456.

¹⁰³⁹ Abdülhâlik Bakır, "Basra", *DİA*, Cilt 5, s. 108-111.

¹⁰⁴⁰ Sallâbî, Cilt 6, s. 479, 480.

SONUÇ

İslâm devletinin Medine’de teşekkülü aşamasında ortaya çıkan ve Kuran’da yer alan bir kadro olarak âmilliğin tabi tutulduğu inceleme neticesinde, genel memurluk anlamında kullanılan âmilliğin, Hz. Peygamber devrinde, idari veya mali vazifelerden birini ve her ikisini esas alan bir kadro olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, âmillerini İslâm devletinin hâkimiyet alanı içinde bulunan tüm bölgelere göndermiştir. Bundan maksat mali ve idari düzeni oturtarak asayişini temin etmektir.

Hz. Peygamber’in âmil görevlendirme sistemi ilk etapta, gelişigüzel yapılmış atamalardan ibaret görünebilir. Arap toplumunun kabileciliği öne çıkarıcı anlayışları, yerleşim birimlerinin de bu minval üzere oluşmasına sebep olmuştur. Hatta bölgeler çoğu zaman kabilelerin isimleriyle anılmış ve şehir isminin yanında meskûn kabilenin ismi önem kazanmıştır. Bedeviliğin yaygın olduğu yarımadada şehirliler de mevcuttur, ancak tüm bunların sonucunda yerleşim birimleri açısından bir düzensizlik meydana gelmiştir. Kabilelerin meskûn oldukları bölgelerin, tarım, hayvancılık vb. muhtelif geçim kaynakları, mensuplarının uğraşları olmuştur. İslâm dini tezahür ettiği yarımadadaki kabileler, kendi ilahlarını bile edinmiş, siyasi birlik içinde bulunmayan dağınık grupların manzarasını arz etmektedir. Hz. Peygamber, âmillerini görevlendirirken, kabilelerin kültürel ve sosyal seviyelerini, alışkanlıklarını ve geçim şartlarını göz önünde bulundurmıştır ve yarımadayı en iyi şekilde yönetmiştir. Örneğin tarımın, ana uğraş olduğu Hayber’e, ürünleri ölçme işinde başarılı olan Abdullah b. Revaha’nın gönderilmesi tesadüf değildir.

Hz. Peygamber’in âmilleri, bölgelerin idari işlerini yürütmek ve vergileri tanzim etmek gibi iki temel vazifeye sahiptir. Kabile içi yönetim işi ise genellikle kabilenin kendi liderine veya kabileye mensup olarak Hz. Peygamber tarafından tayin edilen mahalli âmillere bırakılmıştır. Âmiller gönderildikleri bölgelerde, daha çok dini oluşumun etrafında oluşan problemleri, İslâm devletinin temsilcileri olarak çözmüşlerdir. Hz. Peygamber, âmillerine, yargı, tebliğ, eğitim gibi bölgenin ihtiyacına uygun vazifeler tevdi etmiştir. Daha sonra birbirinden ayrılarak devletin müstakil organları tarafından icra edilecek işler, âmillerin uhdesinde olmuştur.

Hz. Peygamber, âmillerini özenle seçmiş, istidatları, dini bağlılığı ve idari kabiliyetleri ön planda tutmuştur. Âmiller yürüttükleri işin yükü nispetinde bir maaşa bağlanmış ve geçimlerini rahatça temin edebilmeleri hedeflenmiştir. Bunun yanında, mükelleflerden

alınacak her türlü hediye yasaklanmış ve âmiller bu hususta disipline edilmiştir. Buldukları bölgede özerk olan âmiller, dış işlerde merkeze bağlı olarak çalışmıştır.

Zekâtın âmiller vasıtasıyla toplanması, hukukçular tarafından, zekâtın devlet eliyle toplanmasına ve bir vergi kurumunun gerekliliğine bir işaret addedilmiştir. Peygamber devrinde toplumun devlete bağlılığını gösteren önemli bir alamet vergi ödemelerinin devlet eliyle toplanması ve âmillere gösterilen itaattir.

Hz. Ebu Bekir hilafete geçtiğinde, isyan hareketleri başlamış ve halifeye itaati reddeden gruplar, ya zekâtı vermeyi ya da zekâtı devlete vermeyi reddetmişlerdir. Bu durum, doğrudan zekât müessesinin, dolaylı olarak da devletin sarsılmasına, sonuçta yıkılmasına yol açacaktı. Devletin iktisadının zekâtla beslendiği ve geliri olmayan bir devletin yıkılmaya mahkûm olduğu malumdur. Gayrimüslimlerden tahsil edilen cizye de devleti bu durumdan kurtaracak bir vergi değildir. Nitekim kendi mensuplarının, önemli bir farizayı reddederek ödeme yapmadığı bir devlete mensup olmayanların itimat etmesi beklenemez. Birçok nedenden kaynaklanan isyanlarla, Hz. Ebu Bekir kararlılıkla mücadele etmiş, devleti kurtarmayı ve yeniden asayişini sağlamayı başarmıştır. Bu dönemde müellefe sınıfının zekâtın sarf yerleri arasından çıkarılması dışında, mühim bir yapılandırma mevcut değildir. Hz. Ebu Bekir, sarsılan zekât kurumunun esaslarını yeniden teşkil etmeyi başarmış, âmillik hususunda Hz. Peygamber'in uygulamalarına bağlı kalmıştır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in yaptığı atamaları değiştirmemeye özen göstermesi, onun bağlılığını gösterir mahiyettedir. İslâm hegemonyasına yeni katılan bölgeler de söz konusu olmuş ve Hz. Ebu Bekir, uygun idareci atamalarını yapmıştır. İsti'lâ ile vali olmak bu dönemden itibaren başlamıştır.

Hz. Ömer, fetihlere önem vermiş ve devlet alabildiğine uzanan sınırlara yayılmıştır. Bu durum, âmillik kurumunun genişlemesini ve gelişmesini gerektirmiş, yeni kadrolara ihtiyaç duyulmuştur. Hz. Ömer'in kadılığı valilikten ayırması, âmillik açısından önemli bir adımdır. Kadrolar müstakil kurumlar haline gelmeye başlasa da âmilliğin, peygamber devrindeki gibi devam ettiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Hz. Ömer, beytûlmalî kurumsallaştırmış ve çalışanları tayin etmiştir. Ancak bazen gönderdiği bir beytûlmal görevlisinin yargı işlerini üstlenmesi veya kadıların beytûlmalden sorumlu olmaları, Hz. Peygamber devrindeki uygulamaların temelde değişmediğini gösterir.

Hz. Osman devrinde fetih hareketleri devam etmiş, mali ve idari kurumların fetih dinamizmine ayak uydurması hedeflenmiştir. Bu dönemde kurum açısından önemli bir girişim yapılmış ve validen ayrı olarak bir haraç sorumlusu ilk defa Mısır'a gönderilmiştir. Ancak bu

durum yanlış anlaşılmalara sebebiyet veren birçok olaydan biri olmuştur. Hz. Osman'ın akrabalarını âmil olarak ataması, Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinden farklılık arz eden bir uygulamadır. Hz. Osman bunun bedelini ağır bir şekilde ödemiştir.

Râşid halifelerin sonuncusu olan Hz. Ali devrinde iç karışıklıklar artarak devam etmiş, ancak o, tuttuğu yoldan sapmadan Kuran ve sünnet ışığında bir yönetici profili çizmeyi başarmıştır. Âmillerine verdiği talimatlar ve yazılı belgeleri, Hz. Ali'nin âmillik kurumunu, peygamber devrine benzer bir yapıda tutmaya gayret ettiğini gösterir. Klasik kaynaklar, onun atadığı vali ve memurları âmil olarak zikretmişlerdir ve bu durum kurumun esasta bir değişime uğramadığına işaret eder.

Sonuç olarak Hz. Peygamber devrinden Hz. Ali devrinin sonuna kadar yönetici ve maliye memurlarına genel anlamda âmil dendiği ve âmilliğin aynı minval üzere seyrettiği, anlaşılmaktadır. Bu süre içinde âmillerin atama kıstasları, muayyen bir maaşın ödenmemesi, talimatnameler ve atama belgeleri, benzerlik arz etmektedir. Âmilliğin kurum olarak temelden bazı değişikliklere uğraması Emeviler döneminden itibaren başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet, “Selûl”, *DİA*, Cilt 36.
- Ağırman, Mustafa, “Benî Haris”, *DİA*, Cilt 16.
- Akyüz, Vecdi, *Zekât*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Algül, Hüseyin, “Esved el-Ansî”, *DİA*, Cilt 11.
- Algül, Hüseyin, “Ezd”, *DİA*, Cilt 12.
- Algül, Hüseyin, “Fedek”, *DİA*, Cilt 12.
- Algül, Hüseyin, “Gatafân”, *DİA*, Cilt 13.
- Algül, Hüseyin, “Hadramut”, *DİA*, Cilt 15.
- Algül, Hüseyin, “Hz. Ebu Bekir’in Hicretten Vefatına Kadar Olan Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *İSTEM*, Cilt 3, S. 6, 2005.
- Algül, Hüseyin, “Mürre Seriyesi”, *DİA*, Cilt 32.
- “Âmil”, *el-Mevsuatu’l-Fıkhiyye*, Kuveyt: Vizaretü’l-Evkâf ve’ş-Şuuni’l-İslâmiyye, 1993.
- Apak, Adem, *Hz. Osman Dönemi Emevi Siyasetçileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , 1995.
- Apak, Adem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Armağan, Servet, “İslâm Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 14, 2009.
- Apak, Adem, “Tay”, *DİA*, Cilt 40.
- Arı, Abdüsselam, “Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2003.
- Arı, M. Salih, *Hz. Ebu Bekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Atar, Fahrettin “Attâb b. Esîd”, *DİA*, Cilt 4.
- Ateş, Süleyman, *Kurân Ansiklopedisi*, İstanbul: Kur’an Bilimleri Araştırma Vakfı, ty.
- Avcı, Casim, “Kinane”, *DİA*, Cilt 26.
- Avcı, Casim, “Kudâa”, *DİA*, Cilt 26.
- Avcı, Casim, “Kûfe”, *DİA*, Cilt 26.
- Ayar, Kenan, *Sahabe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur’an’ın Rolü*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Aycan, İrfan, “Yezid b. Ebu Süfyan”, *DİA*, Cilt 43.
- Aydın, Mehmet Akif, “Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi”, *İslâm ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu*, Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Aydınlı, Abdullah, “İkrime b. Ebu Cehil”, *DİA*, Cilt 22.

- Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Azimli, Mehmet, “Süleym”, *DİA*, Cilt 38.
- Azizova, Elnure, “Teyma”, *DİA*, Cilt 41.
- Azizova, Elnure, “Vâdilkurâ”, *DİA*, Cilt 42.
- Azizova, Elnure, “Zübyân”, *DİA*, Cilt 44.
- Bakır, Abdülhâlik, “Basra”, *DİA*, Cilt 5.
- Balcı, İsrâfil, “Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2003.
- Barthold, W, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Başaran, Selman, “Âmir b. Şehr”, *DİA*, Cilt 3.
- Başaran, Selman, “Amr b. Hazm”, *DİA*, Cilt 3.
- Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, yy, ty, (eş-Şâmile).
- Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, y.y: Siyer Yayınları, 2013.
- Bilge, Mustafa, “Aden”, *DİA*, Cilt 1.
- Bilge, Mustafa, “Akabe”, *DİA*, Cilt 2.
- Bilge, Mustafa, “Cidde”, *DİA*, Cilt 7.
- Bilge, Mustafa, “Maan”, *DİA*, Cilt 27.
- Bilge, Mustafa, “Necran”, *DİA*, Cilt 32.
- Bilge, Mustafa, “San'a”, *DİA*, Cilt 36.
- Bilge, Mustafa, “Uman”, *DİA*, Cilt 42.
- Bilge, Mustafa, “Yemame”, *DİA*, Cilt 43.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1967.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Çakan, İ. Lütfü “Dahhâk b. Süfyan”, *DİA*, Cilt 8.
- Çubukçu, Asri, “Osman b. Ebü'l-Âs”, *DİA*, Cilt 33.
- Dalgın, Nihat, “Zekât Hükümleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2003.

- Danişman, Zuhuri, *Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1967.
- DİA, “Muhammed (Hz. Peygamber Devri Kronolojisi)”, *DİA*, Cilt 30.
- Demircan, Adnan, *Fitne kardeşlerin Savaşı*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Demircan, Adnan, “Hz. Ali Ve Halifelik Dönemi”, *İslâm Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Demircan, Adnan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.
- Demircan, Adnan, *Râşid Halifeler*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Demircan, Adnan, “Uzre”, *DİA*, Cilt 42.
- Diyarbakırî, *Târîhu 'l-Hamîs*, Beyrut: Müessesetu Şa'bân, ty.
- Duman, Ali, “Sadaka”, *DİA*, Cilt 35.
- Dumlu, Emrullah, “İslâm'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 33, 2010.
- Dûrî, Abdülaziz, “Divan”, *DİA*, Cilt 9.
- Dûri, Abdülaziz, “Emir”, *DİA*, Cilt 11.
- Ebu Ubeyd, *Kitâbü 'l-Emvâl*, çev. Cemaleddin Saylık, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981.
- Ebu Yusuf, *Kitabü 'l-Haraç*, çev. Ali Özek, İstanbul: Hisar Yayınları, 1973.
- Efendioğlu, Mehmet, “Zeml b. Amr”, *DİA*, Cilt 44.
- Efendioğlu, Mehmet, “Ziyad b. Lebid”, *DİA*, Cilt 44.
- Esposito, John L, *Oxford İslâm Sözlüğü*, çev. Nurullah Koltaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Erdem, Sargon, Hulusi Kılıç, “Abdullah b. Revaha”, *DİA*, Cilt 1.
- Erkal, Mehmet, “Âmil”, *DİA*, Cilt 3.
- Erkal, Mehmet, “Beytülmal”, *DİA*, Cilt 6.
- Erkal, Mehmet, “Öşür”, *DİA*, Cilt 34.
- Erkal, Mehmet, “Zekât”, *DİA*, Cilt 44.

- Erten, Hayri, “Hz. Ömer Döneminde Toplumsal Değişme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, 1996.
- Ertürk, Mustafa, “Malik b. Teyyihan”, *DİA*, Cilt 27.
- Erul, Bünyamin, *Siret Tedkikleri*, Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- Erul, Bünyamin, “Uyeyne b. Hısn”, *DİA*, Cilt 42.
- Fayda, Mustafa, “Abs”, *DİA*, Cilt 1.
- Fayda, Mustafa, “Bâzân”, *DİA*, Cilt 5.
- Fayda, Mustafa, “Becîle”, *DİA*, Cilt 5.
- Fayda, Mustafa, “Cerba”, *DİA*, Cilt 7.
- Fayda, Mustafa, “Cerîr b. Abdullah”, *DİA*, Cilt 7.
- Fayda, Mustafa, “Devs”, *DİA*, Cilt 9.
- Fayda, Mustafa, “Ebu Bekir”, *DİA*, Cilt 10.
- Fayda, Mustafa, “Hemdân”, *DİA*, Cilt 17.
- Fayda, Mustafa, “Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi Veya Uşûr”, *AÜİFD*, Cilt 25, 1988.
- Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul: İFAV, 2006.
- Fayda, Mustafa, “Malik b. Nüveyre”, *DİA*.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, Cilt 2.
- Güler, Zekeriya, “Muhacir b. Ebu Ümeyye”, *DİA*, Cilt 30.
- Gündüz, Şinasi, “Mecûsîlik”, *DİA*, Cilt 28.
- Güner, Osman, “Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye –Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, 2006.
- Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Mustedrek alâ's-Sahîheyn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1990.
- Hamidullah Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul: Beyan yayınları, 2007.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz, yy, Kitabevi, ty.
- Hasan İbrahim, Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1991.
- Heyet, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*, İstanbul: İSAV Yayınları, 2008.

- Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- Heyet, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, İstanbul: İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1984.
- Heyet, *İslâm Tarihi*, yy, Osmanlı Yayınevi, 1985.
- Hitti, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi (İlk Dönem)*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Hold, P. M, S. Lambton, B. Lewis, *The Cambridge History Of İslâm*, çev. Hamdi Aktaş, Kürşat Demirci vd, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.
- Hurç, Ramazan, “Hz. Ebu Bekir Döneminde Bağımsızlık Hareketleri (İrtida ve İrtica)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1988.
- İbn Abdülber, *el-İsti'âb Fî Marifeti's-Sahâb*, (eş-Şâmile).
- İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, çev. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil Fi't-Tarih*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Bahar Yayınları, 1985.
- İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, yy, ty (eş-Şâmile).
- İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut: Dâru'l Cîl, 1412 (eş-Şâmile).
- İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, Mısır: Dâru'l Maârif, 1900 (eş-Şâmile).
- İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrut: Dar el-Marefah, 2012.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kuteybe, *el-Maârif*, çev. Hasan Ege, İstanbul: Şelale Yayınları, ty.
- İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. ed. Adnan Demircan, y.y, Siyer Yayınları, 2014.
- İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kubra*, Beyrut: Dâru's Sadr, ty (eş-Şâmile).
- İz, Mahir, “Amel-i Salih 6: Zekât”, *İslâm Düşüncesi*, Cilt 2, S. 7, 1969.
- Kallek, Cengiz, “Esed”, *DİA*, Cilt 11.
- Kallek, Cengiz, “Eş'ar”, *DİA*, Cilt 11.
- Kallek, Cengiz, “Haraç”, *DİA*, Cilt 16.

- Kallek, Cengiz, “Müellefe-i Kulûb”, *DİA*, Cilt 31.
- Kallek, Cengiz, “Meks”, *DİA*, Cilt 28.
- Kandemir, M. Yaşar, “Amr b. Said b. As”, *DİA*, Cilt 3.
- Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Mûsa el-Eş’arî”, *DİA*, Cilt 10.
- Kandemir, M. Yaşar, “Halid b. Said b. As”, *DİA*, Cilt 15.
- Kandemir, M. Yaşar, “Muaz b. Cebel”, *DİA*, Cilt 30.
- Kapar, Mehmet Ali, “Fezâre”, *DİA*, Cilt 12.
- Kapar, M. Ali, “Gıfar”, *DİA*, Cilt 14.
- Kapar, M. Ali, “Hevâzin”, *DİA*, Cilt 17.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, “Hüzeyl”, *DİA*, Cilt 19.
- Karadâvî, Yusuf, *Fıkh ’uz-Zekât*, çev. İbrahim Sarmış, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm ’ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Kültürü ve Medeniyeti*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010.
- Kettâni, Abdülhay, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, çev. Ahmet Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kılıç, Ünal, “Valî”, *DİA*, Cilt 42.
- Kırbiyık, Kasım, “Havlân”, *DİA*, Cilt 16.
- Kırca, Celal, “Bahreyn”, *DİA*, Cilt 4.
- Köksal, M. Asım, *İslâm Tarihi*, 2. Baskı, yy, Şâmil Yayınevi, ty.
- Küçük, Raşit, “Abbâd b. Bişr”, *DİA*, Cilt 1.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Kilâb b. Rebîa”, *DİA*, Cilt 25.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Mekke”, *DİA*, Cilt 28.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Sa’lebe”, *DİA*, Cilt 36.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Taif”, *DİA*, Cilt 39.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Zübeyd”, *DİA*, Cilt 44.
- Küçükkaya, Mustafa Sabri, “Malik b. Avf”, *DİA*, Cilt 27.

Maverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994.

Muhammed b. Muhammed Efendi, *Altıparmak İslâm Tarihi*, sad. İ. Turgut Ulusoy, İstanbul: Hisar yayınları, 1984.

Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. M. Taha Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Öğüt, Salim, “Ferve b. Müseyk”, *DİA* Cilt 12.

Önkal, Ahmet, “Amr b. Âs”, *DİA*, Cilt 3.

Önkal, Ahmet, “Bahîle”, *DİA*, Cilt 4.

Önkal, Ahmet, “Büreyde b. Husayb”, *DİA*, Cilt 6.

Önkal, Ahmet, “Cüheyne”, *DİA*, Cilt 8.

Önkal, Ahmet, “Cüreş”, *DİA*, Cilt 8.

Önkal, Ahmet “Ebu Ubeyde b. Cerrah”, *DİA*, Cilt 10.

Önkal, Ahmet, “Huzâa”, *DİA*, Cilt 18.

Önkal, Ahmet, “Kayn”, *DİA*, Cilt 25.

Önkal, Ahmet, “Mustalik”, *DİA*, Cilt 31.

Önkal, Ahmet, “Münzir b. Sâvâ”, *DİA*, Cilt 32.

Özkan, Halit, “Zibrikan b. Bedr”, *DİA*, Cilt 44.

Özkuyumcu, Nadir, “Kelb”, *DİA*, Cilt 25.

er-Râdi, Şerif, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.

Rıza, Muhammed, *Ebu Bekir Sıddık Radyallahu Anhu*, yy, ty, (eş-Şâmile).

Said Havva, *el-Esas Fi's-Sünne*, çev. Orhan Aktepe, yy, Hikmet Yayınları, ty.

Salih, Subhi, *İslâm Kurumları*, çev. İbrahim Sarmış, Ankara: Fecr Yayınları, 1999.

Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed, *İslâm Tarihi*, çev. Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş, İstanbul: Ravza Yayınları, 2009.

Sarıçam, İbrahim, “Müzeyne”, *DİA*, Cilt 32.

Serahsî, *Mebûsât*, çev. ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.

Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, çev. İbrahim Sarmış, M. Sait Şimşek, Konya: Eğitaş Yayınları, 2001.

Seydişehri, Mahmud Esad, *Tarih-i Din-i İslâm*, çev. Ahmed Lütfi Kazancı, İstanbul: Marifet Yayınları, 1983, Cilt 1.

Shaheed Muhammad Baqir As-Sadr, *Fadak in History*, çev. Abdullah Al-Shahin, İran: Ansariyan Publications, 2002.

Sıddikî, S. A, *İslam Devletinde Mali Yapı*, çev. Rasim Özdören, İstanbul: Fikir Yayınları, 1968.

Sıddıqui, M. Y. Mazhar, *Organisation Of Government Under The Prophet*, Delhi: İdarah-ı Adabiyat-i Delhi, 2009.

Sohufany, Elias, “Hz. Ebu Bekir Döneminde Elde Edilen Başarılar”, çev. Ahmet Turan Yüksel, Murat Ak, *İSTEM*, S. 6, 2005.

Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, Mısır: Matbaatu's-Saâde, 1952 (eş-Şâmîle).

Süheylî, *Ravdu'l-Unuf*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ty.

Şakir, Mahmud, *Hz. Adem'den Bugüne İslâm Tarihi*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1993

Şâtıbî, *el-Muvâfakât Fî Usûli's-Şerî'a*, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

Şeybanî, *Câmiu's-Sağîr*, tahk. Abdulhay el-Luknevî, Beyrut: Âlemu'l-Kutub, ty.

Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarihu't-Taberî*, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1407 (eş-Şâmîle).

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Tâberî*, çev. Mehmed Eminoglu İstanbul, Can Kitabevi, 1982.

Tâlib, İmâdüddin Halil, “İrak”, *DİA*, Cilt 19.

Toksarı, Ali, “Ebân b. Saîd”, *DİA*, Cilt 10.

Tomar, Cengiz, “Şam”, *DİA*, Cilt 38.

Tomar, Cengiz, “Mısır”, *DİA*, Cilt 29.

Tomar, Cengiz, “Yemen”, *DİA*, Cilt 43.

Tomar, Cengiz, “Zebid”, *DİA*, Cilt 44.

Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul, Gümüş Basımevi, 1984.

Tuğ, Salih, “İslâm’da Vergi Hukukunun Tekevvünü”, *İslâm Medeniyeti*, Cilt 1, S. 1, 1967.

Uslu, Recep, “Ezruh”, *DİA*, Cilt 12.

Vakıdî, *el-Meğazi*, (eş-Şamile).

Watt, William Montgomery, *Modern Dünyada İslâm Vahyi*, çev. Mehmet S. Aydın, Ankara: Hülbe Yayınları, 1982.

Watt, W. Montgomery, *Muhammad at Medina*, Karaçi: Oxford University, 1981.

Yardım, Ali, “Adî b. Hatim et-Tâî”, *DİA*, Cilt 1.

Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm’da Zekât Müessesesi*, İstanbul: Çığır Yayınları, 1977.

Yiğit, İsmail, “Tebük Gazvesi”, Cilt 40.

Yiğit, İsmail, “Osman”, *DİA*, Cilt 33.

Zeydan, Corci, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Zeynü’-d-dîn Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Kâmil Miras, Ankara: Yedigün Matbaası, 1984.

Zuhaylî, Vehbe, “Zekât”, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe, Nurettin Yıldız vd, yy, Risale Yayınları, 1992.